

ZGODOVINSKI ČASOPIS

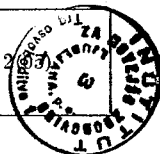
HISTORICAL REVIEW

leto 1991 1 letnik 45

YU ISSN 0350-5774

UDK 949.712
UDC

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

LETNIK 45
LETO 1991

IZDAJA
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
LJUBLJANA

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

UDC 949.712(05)
UDK

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
Nataša Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
Peter Štih

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 20. 2. 1991. Strani 5-16 tega zvezka je uredil Janez Stergar.

Izdajateljski svet: Dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, Prvenka Turk

Prevodi: Madita Šetinc (nemščina), dr. Katja Sturm-Schnabl (francoščina), Lidija Berden (angleščina), dr. Janez Marolt (angleščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/1, tel.: (061) 332-611, int. 210

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 240 din, za društvene člane 160 din, za društvene člane-upokojece 120 din, za društvene člane-študente 80 din
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 80 din

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Republiški sekretariat za raziskovalno dejavnost in tehnologijo
Republiški sekretariat za kulturo
Republiški sekretariat za vzgojo in izobraževanje ter tel. kulturo
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, marec 1991

Naklada: 1900 izvodov

KAZALO — CONTENTS

JUBILEJI — ANNIVERSARIES

Vasilij Melik — sedemdesetletnik (Ignacij Voje)	5—13
Vasilij Melik — Septuagenarian	
Nagovor ob počastitvi jubileja prof. dr. Vasilija Melika na oddelku za zgodovino (Vasko Simoniti)	13—14
Address at the Occasion of Prof. Dr. Vasilij Melik Jubilee	
Zgodovinar o sebi in o svojem delu: prof. dr. Vasilij Melik	14—16
Historian on Himself and his Work : Prof. dr. Vasilij Melik	

RAZPRAVE — STUDIES

Tone Knez, Novo mesto v arheoloških obdobjih ob stoletnici raziskovanj Novo mesto in Archaeological Ages. A hundred Years of the Excavations	17—24
Ferdo Gestrin, Vaška naselja v domžalski občini v srednjem veku	25—31
Medieval Village Settlements in the Actual Community of Domžale	
Ignacij Voje, Odnos med Kozmom Ravbarjem s Krumperka in vaško skupnostjo Domžale v 16. stoletju	33—40
Relation between Master Kozma Ravbar of Krumperk and the Village Community Domžale in the 16 th Century	
Catherine Carmichael, Angleška gentlemana na potovanju po slovenskih krajih leta 1737	41—46
Two Gentlemen Travellers in the Slovene Lands in 1737	
Katja Sturm-Schnabl, Odmev francoske revolucije na slovenskem Koroškem	47—53
The Reflections of the French Revolution in the Slovenian part of Carinthia	
Janko Pleterski, Italijansko, nemško in slovensko (jugoslovansko) stičišče (1918—1920)	55—63
Italian, German and Slovene (Yugoslav) Juncture (1918—1920)	
Jurij Perovšek, Nacionalnopolitični koncepti slovenskih unitarističnih sil leta 1923	65—83
National-political Concepts of the Slovene Unitarian Powers in 1923	
Zdenko Čepič, Povojni beg z zemlje. Notranje migracije v Sloveniji 1945—1960	85—106
The postwar Getaway from the Land. Inner Migrations in Slovenia 1945—1960	
Matjaž Klemenčič, Slovenci v Združenih državah Amerike	107—112
Slovenes in the United States of America	

PROBLEMI ZGODOVINE V ŠOLAH — PROBLEMS OF SCHOOL HISTORY

Darja Mihelič, Uvodna beseda v razgovor o novih vsebinah pouka zgodovine	113—114
Introductory Word to the Discussion on new Contents of History Teaching	
Peter Vodopivec, K razpravi o novi vsebinski zasnovi zgodovine v šoli	115—122
Discussion on the New Contents Concept of History at School	
Prvenka Turk, O šolski zgodovini, njenih nalogah in željah	123—126
On School History, its Tasks and Intentions	

ZAPISI — NOTES

Igor Grdina, Anton Novačan pri kralju Aleksandru na dan 26. avgusta 1929	127—130
Anton Novačan by King Aleksander on the 26 th of August 1929	
Marjeta Čampa, Slovenski vsakdanjik med II. svetovno vojno na italijanskih in nemških lepkih	130—132
Slovenian Day-to-Dayness during the World War II at Italian and German Placards	

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE — CONGRESSES, SYMPOSIA,
SOCIETY EVENTS

Sedemnajsti mednarodni kongres zgodovinskih ved v Madridu (Sergij Vilfan)	133—137
Seventeenth International Congress on Historical Sciences in Madrid	
Jegličev simpozij v Rimu (Vinko Rajšp)	137—138
Symposium on Bishop A. B. Jeglič in Rome	
Zgodovinsko društvo Ljubljana 1988—1990 (France M. Dolinar)	138—139
Historical Society of Ljubljana 1988—1990	
Belokranjsko muzejsko društvo 1988—1990 (Marjetka Balkovec)	139—140
Museum Society of Bela krajina	
Zgodovinsko društvo za Dolenjsko in Posavje 1988—1990 (Jože Jazbec)	140
Historical Society of Dolenjsko and Posavje 1988—1990	
Zgodovinsko društvo za severno Primorsko 1988—1990 (Branko Marušič)	141
Historical Society of Northern Primorska 1988—1990	
Zgodovinsko društvo za južno Primorsko 1989—1990 (Salvator Žitko)	141
Historical Society of Southern Primorska 1989—1990	
Zgodovinsko društvo za Koroško 1988—1990 (Marjan Linasi)	142
Historical Society of Koroška/Carinthia 1988—1990	
Zgodovinsko društvo Ptuj 1988—1990 (Bojan Terbuč)	142
Historical Society of Ptuj 1988—1990	
Zgodovinsko društvo za Pomurje 1988—1990 (Metka Fujs)	142—143
Historical Society of Pomurje 1988—1990	

RAZSTAVE — EXHIBITIONS

Vinska kultura (Weinkultur) (Vinko Rajšp)	145
Wine Culture	

INSTITUCIJE — INSTITUTES

Ob sedemdesetletnici oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani (Franc Rozman)	146
At seventieth Anniversary of the History Department of the Philosophical Faculty	

OCENE IN POROČILA — REVIEWS AND REPORTS

Ivan Turk, Metka Culiberg, Janez Dirjec, Paleolitsko najdišče Divje babe I v dolini Idrijce — zatočišče neandertalcev. Odgovor na oceno. (Ivan Turk)	147—149
Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske (Draško Josipovič)	149—150
Rajko Bratož, Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja (Peter Štih)	151—154
J. Kolanović, Spisi kancelarije šibenskog kneza Fantina de Cha de Pesaro 1441—1443 (Ferdo Gestrin)	154—156
Vasko Simoniti, Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju (Stane Granda)	156—157
Adel im Wandel. Politik-Kultur-Konfession 1500—1700 (Vinko Rajšp)	158
Z. Levental, Britanski putnici u našim krajevima od sredine XV do početka XIX veka (Peter Borisov)	158—160
Omer Hadžiselimović, Na vratima Istoka. Engleski putnici o Bosni i Hercegovini od 16. do 20. veka (Peter Vodopivec)	160—162
Carlo M. d'Attems : primo arcivescovo di Gorizia 1752—1774 (France M. Dolinar)	162—165
Janez Cvirn, Kri v luft! Čreve na plot! (Andrej Studen)	166—167
Tadej Brate, Ljubljanski tramvaj 1901—1958 (Sandi Sitar)	167—168
Ivo Banac, Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu (Ludvik Čarni)	168—170
Božo Repe, Obračun s Perspektivami (Aleš Gabrič)	170—171
Dve domovini — Two Homelands. Razprave o izseljenstvu — Migration Studies, 1 (Olga Janša-Zorn)	171—173

OBVESTILA — INFORMATION

Obvestila o izdajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	173—174
Informations about the Issuing of Zgodovinski časopis (Historical Review)	

IZVLEČKI — ABSTRACTS

Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 45, 1991, 1	I—VI
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 45, 1991, 1	

VASILIJ MELIK — SEDEMDESETLETNIK

Teško si predstavljamo Vasilija Melika kot sedemdesetletnika. Ves njegov življenjski ritem, mladostni polet in zagnanost tega ne kažejo. Življenjska pot in znanstveno delo Vasilija Melika sta bila izčrpno predstavljena že ob njegovi šestdesetletnici,¹ ob tokratnem jubileju pa je vseeno potrebno v skopih besedah ponovno opozoriti na nekatere mejnike v njegovem življenju ter podati strnjen prikaz njegovega znanstvenega, strokovnega in pedagoškega dela s poudarkom na zadnjem desetletju.

Vasilij Melik se je rodil v obdobju, ko je že začelo plahneti navdušenje, ki je zajelo slovenske in jugoslovanske množice ob nastanku Jugoslavije. Leta 1921, ki je rojstno leto V. Melika, se v življenju stare Jugoslavije začenjajo notranja trenja in težave. V tem letu so se zvrstili dogodki, ki so bili v mnogem usodni za nadaljnji razvoj Jugoslavije. Naj omenim samo nekatere: aprila so bile občinske volitve, junija je bila sprejeta Vidovdanska ustava, avgusta je bil proglašen prosluli Zakon o zaščiti države. Podobne težave in trenja doživljamo v Jugoslaviji ob Melikovi sedemdesetletnici.

Vasilij Melik se je rodil 17. januarja 1921 v družini velikega slovenskega geografa, poznejšega univerzitetnega profesorja in akademika Antona Melika. Čeprav ni šel po očetovih stopinjah na strokovnem področju, mu je bil oče vzornik pri načinu znanstvenega dela. Po končani klasični gimnaziji, kjer je bil eden njegovih profesorjev kasnejši univerzitetni učitelj in mentor akademik prof. dr. Fran Zwitter, se je odločil za študij zgodovine. Čeprav ga je, kot sam večkrat omenja, privlačeval tudi študij primerjalne književnosti, je dal prednost študiju zgodovine. Na ljubljanski Filozofski fakulteti so bili takrat ustvarjeni pogoji, da je lahko dobil študent zgodovine izobrazbo na najvišji strokovni ravni. Od njegovih univerzitetnih učiteljev naj omenim le dva, ki sta odločilno vplivala na njegovo nadaljnjo strokovno usmeritev. To sta bila akademik prof.

¹ Ferdo Gestrin, Vasilij Melik — šestdesetletnik, Zgodovinski časopis (ZČ) 34, Ljubljana 1980, str. 391—397; Nataša Stergar, Bibliografija prof. dr. Vasilija Melika, isto, str. 398—402.

dr. Milko Kos in akademik prof. dr. Fran Zwitter; bila sta mu mentorja in svetovalca. Diplomiral je sredi vojne vihre leta 1943.

Po osvoboditvi je vse svoje sile in sposobnosti posvetil raznim aktualnim nalogam, pri čemer je prišlo še posebej do izraza znanje jezikov. Bil je zaposlen kot prevajalec pri Tanjugu, nato pa je kot pomočnik mestnega arhivarja ter kot knjižničar Slovanske knjižnice pomagal obnavljati dejavnost obeh institucij. Leta 1947 je bil imenovan za asistenta v Historičnem seminarju Filozofske fakultete v Ljubljani in na tem mestu ostal do leta 1952. Kot asistent je upravljal tudi seminarsko knjižnico ter postavil temelje njene sodobne ureditve. Leta 1952 je V. Melik postal univerzitetni predavatelj za gospodarsko zgodovino na Ekonomski fakulteti v Ljubljani. Ko so leta 1959 ta predmet zaradi spremembe študijskega programa ukinili, se je vrnil na Filozofsko fakulteto za asistenta na oddelku za zgodovino. V obdobju od 1947 do 1952 je razen tega honorarno predaval slovensko zgodovino na Višji pedagoški šoli v Ljubljani. Po obrambi disertacije leta 1959 je bil izbran za docenta za zgodovino Srbov, Hrvatov in Makedoncev v 19. stoletju, kasneje preimenovano v zgodovino jugoslovanskih narodov (razen Slovencev) od 18. stoletja do prve svetovne vojne. Po izvolitvi za izrednega profesorja leta 1969, mu je bila venia legendi razširjena tudi na slovensko zgodovino za isto obdobje. Takrat sta si predmet zgodovina Slovencev in drugih jugoslovanskih narodov od 18. stoletja do prve svetovne vojne razdelila s prof. dr. Jankom Pleterskim tako, da je V. Melik predaval starejše obdobje (do 1878), J. Pleterski pa novejše obdobje te zgodovine. Od leta 1982 (po upokojitvi Pleterskega) pa je Melik v celoti prevzel predavanja in seminarje iz slovenske zgodovine od 18. stoletja do prve svetovne vojne. Od istega leta predava tudi uvod v študij zgodovine, od leta 1986 pa še kulturno zgodovino Slovencev za slaviste.

Kot pedagog je Vasilij Melik izredno priljubljen pri študentih, saj pedagoški poklic opravlja z vso vestnostjo in predanostjo. Predavanjem in seminarjem posveča veliko skrb in skuša študente z obravnavo zanimivih tem navdušiti za zgodovinsko stroko. Bogato znanje in izkušnje in na področju raziskav slovenske zgodovine 19. in začetka 20. stoletja velikodušno razdaja svojim učencem. Kot mentor ali član komisij pri magistrskem študiju ali pripravah doktorskih disertacij je obogatil zgodovinsko stroko z mnogimi mladimi perspektivnimi raziskovalci.

Znanstveni opus Vasilija Melika je izredno obsežen in zajema skoraj vsa časovna obdobja od srednjega veka do sodobnosti. Vendar je težišče njegovih preučevanj na slovenski zgodovini 19. stoletja in začetkov 20. stoletja. Ukvarja se zlasti s politično in kulturno zgodovino Slovencev, z volilnimi sistemi in volitvami, cenami in življenjskim standardom ljudi v 19. stoletju ter z zgodovino mest. Inventura Melikovega znanstvenega dela je ob šestdesetletnici pokazala, da je njegova bibliografija štela 151 enot. V zadnjem desetletju je narasla za okrog 100 novih enot (razprave, članki, nekrologi, ocene, poročila, enciklopedijska gesla itd.) in šteje danes okrog 250 enot.

Melikovo znanstveno delo lahko razvrstimo v več problemskih sklopov, vendar lahko ugotovimo, da se je tudi v zadnjem desetletju ponovno vračal k posameznim vprašanjem in temam z namenom, da jih ovrednoti z novega zornega kota, oplemeniti z novo odkritim gradivom ali podatki ter presenetiti z novim metodološkim pristopom. Lahko rečemo, da je dosegel polno dozorelost in suverenost na svojem znanstvenem področju, saj zajema iz bogate zakladnice zbranega gradiva. Od vsega začetka uveljavljanja na znanstvenem področju je raziskoval zgodovino volilnega sistema na Slovenskem od začetka 19. stoletja do leta 1918. Analiza volitev je pokazala, kako pomembno je proučevati to vprašanje za razumevanje političnega razvoja Slovencev v tem obdobju. Sin-tezo te problematike, ki je plod dolgoletne sistematične in izčrpne znanstvene raziskave, je Melik podal v dopolnjeni izdaji doktorske disertacije »Volitve na

Slovenskem 1861—1918« (Ljubljana SM 1965, 440 str.). Volitve in volilne rezultate je posebej proučeval v mejah nekaterih krajev ali širših okolišev. Posameznim vprašanjem volitev, njihovim sistemom in rezultatom je posvetil v zadnjem desetletju več zanimivih razprav.² Tem vprašanjem pa se ni mogel izogniti v vseh tistih razpravah, kjer je obravnaval slovensko politično zgodovino 19. in začetka 20. stoletja. Rezultati proučevanja specifičnega gradiva, ki se nanaša na volitve, predstavljajo trajno vrednost za vsakogar, ki se ukvarja s politično zgodovino tega obdobja. S svojimi raziskavami volitev in volilnih sistemov pa je profesor Melik zaslovel tudi izven slovenskih meja.

Na volilno problematiko se navezujejo raziskovanja o demografski statistiki ter o razvoju teritorialnih enot, na katere se nanašajo statistični podatki.³ Osvojitev statistične metode je V. Meliku omogočila povsem nov metodološki pristop k proučevanju razmer v slovenskih deželah v 19. stoletju.

Vzporedno s proučevanjem volitev na Slovenskem, se je zelo zgodaj usmeril tudi v raziskavo posameznih problemov politične zgodovine Slovencev v 19. stoletju. Nekaterim vprašanjem predmarčne dobe⁴, marčne revolucije 1848⁵, in programu Zedinjene Slovenije⁶ je posvečal pozornost tudi v zadnjem desetletju.

Ko je leta 1960 odbor Zgodovinskega društva za Slovenijo v svoj delovni program sprejel ponovno proučitev zgodovine Slovencev od 1860 do 1. svetovne vojne, je poveril organizacijo te naloge Vasiliju Meliku, takrat že dobremu poznavalcu omenjene problematike. To delo je v sodelovanju s timom sodelavcev potekalo dve desetletji. Rezultati so bili predstavljeni prvič na XII. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Kočevju leta 1963. Formalno pa je bila ta tematika zaključena na XX. zborovanju v Ljubljani leta 1980. Šlo je za kompleksno »revizijo« našega vedenja o slovenski politični zgodovini 19. in začetkov 20. stoletja, ki je dotlej temeljilo v glavnem na študiji Ivana Prijatelja o kulturni in politični zgodovini Slovencev. Na zborovanjih slovenskih zgodovinarjev so sodelavci tima predstavili rezultate svojih raziskav po krajših časovnih obdobjih v posameznih slovenskih pokrajinah. V. Melik je sam prevzel raziskavo političnih dogajanj v tedaj osrednji slovenski deželi Kranjski in podal sintezo v obliki uvodnega predavanja za vsakokratno raziskano obdobje (za leta po 1903 do 1. svetovne vojne je timsko delo vodil Janko Pleterski). Večina referatov sodelavcev o predvrednotenju novejših slovenske zgodovine ter vsi Melikovi prispevki so bili objavljeni v Zgodovinskem časopisu. Žal to najbolj organizirano timsko delo proučevanja dela slovenske zgodovine še nima dokončne in zaokrožene podobe. Želeli bi, da bi vsaj Melikovi uvodni referati in rezultati raziskave političnega razvoja Kranjske izšli tudi v knjižni obliki. Na ta način bi se slovenski zgodovinarji oddolžili profesorju Meliku ob sedemdesetletnici za njegovo uspešno delo pri »reviziji« novejših slovenske zgodovine.

Brez drobnega, vztrajnega in poglobljenega arhivskega raziskovanja, ki ga povprečni bralec niti ne sluti, V. Melik ne bi mogel sodelovati pri oblikovanju sinteze slovenske zgodovine 19. in začetkov 20. stoletja. Za potrebe pouka na VPS sta skupaj s Ferdom Gestrinom napisala leta 1950 skripta »Slovenska zgo-

² Volitve v Ljubljani 1848—1919, Kronika 29, Ljubljana 1981, str. 115—124; Ribnica in deželno-zbornske volitve, Kronika 30, 1982, str. 109—117; Nemci in volitve v jugoslovanski Sloveniji med obema vojnama, ZČ 40, 1986, str. 323—326; Die Propaganda der »Freien Stimmen« zu der Wahlen 1907—1930 und zur Kärntner Volksabstimmung, Kärnten-Volksabstimmung 1920, Wien 1981, str. 187—207; Die Deutschen und die Wahlen im jugoslawischen Slowenien zwischen den beiden Weltkriegen, Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848—1941, Wien 1988, str. 248—254.

³ Razvoj naselij kot numeracijskih enot na ozemlju kranjske občine, Kranjski zbornik 1980, Kranj 1981, str. 139—143.

⁴ Družba na Slovenskem v predmarčni dobi, Obdobje romantike v slovenskem jeziku, književnosti in literaturi, knj. 2, Ljubljana 1981, str. 513—123; Razmere v predmarčni dobi na Slovenskem — Die Verhältnisse im Vormärz in Slowenien (skupaj s Petrom Vodopivcem), Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modonci, Graz 1983, str. 101—132.

⁵ Leto 1848 v slovenski zgodovini, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, št. 17, Ljubljana 1981, str. 7—27; Celje in leto 1848, ZČ 36, 1982, str. 213—217.

⁶ Nastanek in zgodovinska usoda programa Zedinjene Slovenije, Skupni slovenski kulturni prostor, Kočevje 1986, str. 15—20; Program Zedinjene Slovenije, Prešernov koledar, 1988, str. 84—94.

dovina od 1813—1914«. Ta skripta so bila podlaga obsežnejšemu priročniku, ki je izšel leta 1966 z naslovom »Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918«. Gre za povsem novo delo, v katerem sta zajela avtorja širše obdobje in skoraj povsem predelala vsebino skript. Tako smo dobili Slovenci temeljni priročnik za poznavanje svoje novejšje zgodovine. O pomenu te knjige za širjenje poznavanja slovenske novejšje zgodovine v jugoslovanskem kulturnem prostoru govorijo prevodi (Beograd 1951, Zagreb 1952 — skripta; Sarajevo 1979 — priročnik iz leta 1966). Ta sinteza je v nekoliko izpopolnjeni in predelani obliki izšla tudi v okviru »Zgodovine Slovencev« (izdala CZ 1979, str. 388—597).

Vasilij Melik se je v zadnjem času lotil zanimive kratke sinteze celotnega pregleda slovenske zgodovine od naselitve do sodobnosti. To utemeljuje z naslednjimi besedami: »Pogledali naj bi v preteklost, v zorenje slovenskega naroda, v vse tisto, kar nas je delalo in naredilo za Slovence«. ⁷ V zadnjem desetletju je v krajšem pregledu obravnaval slovenski razvoj v drugi polovici 19. stoletja, ⁸ posebej pa ga je zanimal zgodovinski razvoj oblikovanja slovenskega naroda. ⁹ Dotaknil se je ponovno taborskega gibanja, ¹⁰ razvoja in dosežkov slovenskega narodnega boja v 60-tih in 70-tih letih 19. stoletja ¹¹ in delovanja strank. ¹² Posebno pozornost je posvetil problemu razcepa med staroslovenci in mladoslovenci v prvi polovici sedemdesetih let in pozneje problem »sloge« v drugi polovici sedemdesetih let 19. stoletja. Delovanje Cerkve na Slovenskem je obravnaval v okviru 19. stoletja v povezavi s političnim življenjem in razvojem nacionalne zavesti. ¹³ Nadalje so ga pritegnili problemi slovenske družbe od konca 19. stoletja do prve svetovne vojne. ¹⁴ Razpravljal je tudi o letu 1918 v slovenski zgodovini in s tem v zvezi o Slovencih v času Cankarjevega predavanja o jugoslovanstvu. ¹⁵ Melik se ni izognil tudi obravnavi kmečkega vprašanja v evropskem in panonskem prostoru med leti 1919 in 1929. ¹⁶ V posebnih razpravah je obdelal nekatere pomembne osebnosti, znane iz političnega življenja 19. stoletja na Slovenskem. ¹⁷

Veliko se je v zadnjem času ukvarjal s kulturnimi razmerami pri Slovencih, predvsem z uveljavljanjem slovenskega jezika v javnem življenju v slovenskem prostoru v 19. stoletju. ¹⁸ Posebno študijo je posvetil zgodovinopisju šol-

⁷ Slovenci skozi čas, Na pragu tretjega tisočletja, MD Celje 1987, str. 8—28.

⁸ The Representation of Germans, Italians and Slovenes in Ljubljana, Trieste, Maribor and other Neighbouring Towns from 1848 until the Second World War, ESF (v tisku); Slovenci v drugi polovici 19. stoletja, Pouk zgodovine — nastava povijesti, Zagreb 1990, str. 29—33.

⁹ Zgodovinski razvoj oblikovanja slovenskega naroda, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, št. 24, 1988, str. 191—199, Zur Entwicklung der slovenischen Nation, Bildungsschichte, Bevölkerungsgeschichte, Gesellschaftsgeschichte in den boemischen Ländern und in Europa, Wien—München 1988, str. 134—143.

¹⁰ Tabori 1868—1871, Taborsko gibanje na Slovenskem (razstavni katalog), Ljubljana 1981, str. 11—24. To tematiko je obravnaval tudi na dveh posvetovanjih: posvetovanje o vlogi taborskega gibanja v Zalcu leta 1980 (Družbene in politične razmere v dobi taborov) in delovno srečanje ob 120-letnici tabora v Ljutomeru leta 1988 (Narodna gibanja v 19. stoletju).

¹¹ Razvoj slovenskega narodnega gibanja in društva, katalog Kulturna društva na Gorenjskem v letih 1860—1914, Kranj 1980, str. 5—13. Problemi in dosežki slovenskega narodnega boja v šestdesetih in sedemdesetih letih, Obdobje realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, knj. 3, Ljubljana 1982, str. 471—478; Slovenci pred prvo svetovno vojno, Pozdravi iz slovenskih krajev, Ljubljana 1988, str. 6—25. Predavanje ob 130-letnici visokega šolstva v Mariboru, 1990 (Nacionalno-politične razmere v slovenskih deželah v času neoabsolutizma).

¹² Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 22, Ljubljana 1982, str. 19—24.

¹³ Družbena razmerja v ljubljanski škofiji v drugi polovici 19. stoletja, Missiev simpozij, MD, Celje 1987, str. 84—94; Cerkve in slovenska nacionalna zavest v 19. stoletju, Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja — zbornik, SM, Ljubljana 1989, str. 55—60.

¹⁴ Problemi slovenske družbe 1897—1914, Obdobje realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, knj. 4, Ljubljana 1983, str. 359—368.

¹⁵ Leto 1918 v slovenski zgodovini, ZČ 42, 1988, str. 525—532; Slovenci v času Cankarjevega predavanja o jugoslovanstvu, Časopis za zgodovino in narodopisje 57, Maribor 1986, str. 197—204.

¹⁶ Kmečko vprašanje v evropskem in panonskem prostoru v času 1919—1929, Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modince, Maribor 1981, str. 79—106.

¹⁷ Levstikovo mesto v slovenskem političnem življenju, Levstikov zbornik, SM, Ljubljana 1982, str. 27—38; Bleiweisova vloga v slovenski politiki, Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike — Bleiweisov zbornik, zv. 7, SM, Ljubljana 1983, str. 15—24; Dr. Josip Vošnjak, Mohorjevo koledar, Ljubljana 1984, str. 87—99; (o Josipu Vošnjaku je referiral na zborovanju slavistov v Velenju 1982, na simpoziju o Vošnjaku v Sočanju 1984 in na seminarju na Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo leta 1984); (A (nton) A (leksander) Auersperg in slovenski narod (Anastasius Grün), ZČ 41, 1987, str. 285—295.

¹⁸ Sprache der Kultur in Mittel- und Osteuropa seit dem 18. Jahrhunderts, XVI, Congres international des sciences historiques — Rapports, Stuttgart 1985, str. 508—510; Lingua e cultura slovena, Veneto e Slovenia — zbornik, Vivenza 1990, str. 55—62.

stva in pedagogike na Slovenskem pred drugo svetovno vojno.¹⁹ Proučil je razvoj ljubljanske univerze ob upoštevanju njenih predhodnikov,²⁰ podobno razpravo je posvetil razvoju Filozofske fakultete v Ljubljani.²¹ Skupaj s Petrom Vodopivcem se je lotil raziskave izobraževanja Slovencev na avstrijskih visokih šolah v obdobju med 1848 do 1918.²² Zanimanje za šolstvo in šolsko problematiko je V. Melika usmerjalo tudi k pisanju šolskih učbenikov in pripomočkov. Izšel je dopolnjen ponatis učbenika za 7. razred osnovne šole (soavtor F. Gestrin). Sodeloval je pri izpopolnjeni izdaji zgodovinske čitanke za 6. in 7. razred osnovne šole (pri prvi sodelovala še M. Kos in F. Gestrin, pri drugi F. Gestrin).²³

Od politične in kulturne zgodovine slovenskega naroda v 19. stoletju je pozornost obračal tudi k »vsakdanjemu življenju« takratne dobe. Nadaljeval je s proučevanjem gmotne podlage slovenske družbe. Pritegnile so ga teme, povezane z zgodovino prehrane, cen, s standardom in z družabnim življenjem.²⁴

Razgledanost v stroki, široko znanje, smisel za splošne probleme zgodovinskih procesov in njihovo reševanje so ga pripeljali še na druga področja slovenske zgodovine. Zelo uspešen je bil njegov poseg v problematiko nastanka mest na Slovenskem. V zadnjem času je posvetil veliko pozornost rojstnemu mestu Ljubljani, njenemu razvoju in oblikovanju meščanske družbe v 19. stoletju in začetku 20. stoletja.²⁵ Zanimala ga je reformacija v slovenski zgodovini z vidika uveljavljanja slovanskega jezika,²⁶ dotaknil se je reform Jožefa II. in njihovih vplivov na slovenski prostor²⁷ ter razpravljajal o odmevih francoske revolucije v slovenskih deželah in o vlogi ilirskih provinc v razvoju slovenskega naroda.²⁸ Ker je profesor Melik na fakulteti predaval poleg slovenske zgodovine tudi novejšo zgodovino jugoslovanskih narodov, je skušal v vrsti problemov, zlasti na relaciji odnosov Slovencev do posameznih zgodovinskih dogajanj na Balkanu, priti do rezultatov in razlag z lastnimi raziskavami.²⁹

Slovenska matica je začela izdajati ponatise spominov znanih slovenskih politikov iz časov pred prvo svetovno vojno. Ti spomini niso le prijetno branje, ampak predstavljajo tudi pomemben vir za poznavanje slovenske politične in kulturne zgodovine. Melik je spomine uredil, napisal opombe in spremne besede.³⁰ Veliko delo je opravil tudi pri izboru 17 razprav pokojnega akademika

¹⁹ Šolstvo in pedagogika na Slovenskem pred drugo svetovno vojno v zgodovinoispiju, Zbornik za zgodovino šolstva in osvete, zv. 21, Ljubljana 1988, str. 11–16.

²⁰ Ljubljanska univerza in njeni predhodniki, Zbornik ljubljanske univerze, Ljubljana 1989, str. 7–17.

²¹ Razvoj filozofske fakultete v Ljubljani (1919–1979), Poročilo o delu filozofske fakultete v študijskem letu 1979/80, Ljubljana 1981, str. 29–35; Predhodniki in začetki ljubljanske Filozofske fakultete, Zbornik Filozofske fakultete v Ljubljani — 1919–1989, Ljubljana 1989, str. 9–15.

²² Slovenski izobraženci in avstrijske visoke šole 1848–1919 (skupaj s Petrom Vodopivcem), ZC 40, 1986, str. 289–282; prevod: Die slowenische Intelligenz und die österreichischen Hochschulen 1848–1918 (skupaj s Petrom Vodopivcem), Wegenetz europäischen Geistes, II, Wien 1983, str. 134–156.

²³ Zgodovina za 7. razred, Ljubljana 1985; Zgodovinska čitanka za 6. razred, Ljubljana 1985; Zgodovinska čitanka za 7. razred, Ljubljana 1988.

²⁴ Ljubljanske cene kruha in mesa v predmarčni dobi, Kronika 29, 1981, str. 27–33; Nekaj o cenah, plačah in kulturi v predmarčni dobi, ZC 39, 1985, str. 67–73.

²⁵ Nekatere strani razvoja Ljubljane 1848–1941, Zgodovina Ljubljane, Ljubljana 1984, str. 201–211; Ljubljana pred prvo svetovno vojno, Pozdrav iz Ljubljane, Ljubljana 1985, str. 24–33; Ljubljana, Junaška Ljubljana, Ljubljana 1985, str. 9–16.

²⁶ Reformacija v procesu uveljavljanja slovanskega jezika v pisani in tiskani besedi (diskusijski prispevek na okrogli mizi »Problemi reformacije na Slovenskem«), ZC 39, 1985, str. 291–292; Mesto reformacije v slovenski zgodovini, Obdobje — 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, knj. 6, 1988, str. 16–19.

²⁷ Jožef II. in Slovenci, spremna beseda h knjigi H. Magenschaba, Josef II, Ljubljana 1986, str. 385–415.

²⁸ Ilirske province v slovenski zgodovini, ZC 40, 1986, str. 423–429; Les Provinces Illyriennes dans l'histoire slovène, Les relations entre la France et les pays yougoslavins du dix-huitième au vingtième siècle, Ljubljana 1987, str. 26–30; Slovenci v letu 1789, Razstavi katalog, Ljubljana, 1989, str. 13–23; Francoska revolucija v slovenskih sodbah 19. stoletja, ZC 33, 1990, str. 405–412.

²⁹ Ansichten der slowenischen Presse über die Balkanprobleme in den siebziger und achtziger Jahren des 19. Jahrhunderts, Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstituts in Österreich, Wien, 1985, str. 105–109; Slovenski tisk o balkanskih problemih 70-tih in 80-tih let 19. stoletja, ZC 40, 1986, str. 451–454; Jugoslovani in Rusija (dokumenti iz arhiva M. F. Rajevskog — sourednik in sodelavec), Beograd 1989.

³⁰ Josip Vošnjak in njegovi spomini, SM, Ljubljana 1982, str. 641–677; Ivan Hribar in njegovi spomini, SM, Ljubljana, I. del 1983, II. del 1984, str. 619–661; Fran Suklje, Iz mojih spominov, I. del, SM, Ljubljana 1988 (opombe str. 298–309).

prof. dr. Frana Zwittera; izšle so v zajetni knjigi pri Slovenski matici.³¹ Izbor za objavo je začel pripravljati že Zwitter sam; žal tega posla ni mogel dokončati. Melik je prispeval k ureditvi publikacije in napisal spremno besedo. V njej se z izjemno toplino spominja svojega vzornika in učitelja, dodaja marsikakšno novo drobtinico iz bogatega življenja Frana Zwittera, ki ga tako spoznamo kot človeka in znanstvenika z novega zornega kota.

Občuteno, z navajanjem značilnih potez oriše življenje in delo posameznih zgodovinarjev v nekrologih,³² ob življenjskih jubilejih.³³ Tu je večkrat segel prek ožjega znanstvenega področja.

Ni naključje, da se je V. Melik v zadnjem času lotil obravnave nekaterih teoretičnih in metodoloških vprašanj slovenskega zgodovinskega pisarstva tudi v obliki diskusijskih prispevkov.³⁴ K tem razpravam je treba dodati še oceno dvajsetih zborovanj slovenskih zgodovinarjev³⁵ in prikaza pomena društev v slovenski zgodovini.³⁶

Pomemben je Melikov avtorski prispevek pri Jugoslovanski enciklopediji in predvsem pri Slovenski enciklopediji.³⁷ S štirimi prispevki je sodeloval tudi pri Veliki ilustrirani enciklopediji (Mitschell Bearley), ki jo je izdala Mladinska knjiga.³⁸

Profesor Melik se ne izogiba ocenjevanja domačih in tujih zgodovinskih publikacij in, če je potrebno, ima do njih tudi kritičen odnos. Predvsem pa so koristen vodnik vsem, ki se ukvarjajo s problematiko ocenjene knjige. V zadnjem desetletju je ocenil 14 zgodovinskih del. Izredno pomembno področje, ki ga goji s posebno naklonjenostjo, je sestavljanje tekoče slovenske bibliografije. Objavljena je periodično v Zgodovinskem časopisu. K delu je pritegnil sodelavce, ki jim je svetoval in jih vodil. Postavil je nekatere nove redakcijske principe sestavljanja bibliografije, s čemer je uporabnost zelo olajšal. Napisal je še vrsto strokovnih in priložnostnih člankov v tujih in domačih revijah in časopisih.

Vasilij Melik je zelo iskan predavatelj. Vabijo ga na slovenska, jugoslovanska in mednarodna srečanja in simpozije, na članske sestanke lokalnih zgodovinskih društev in drugih organizacij, ki jih zanima zgodovinska problematika. S predavateljsko aktivnostjo je Melik prodril z znanstvenimi rezultati v domači in mednarodni prostor. S sočno besedo, duhovitimi vložki, podkrepljeni s citati iz virov, in z jasnimi formulacijami pritegne ne samo strokovnjaka, ampak tudi preprostega ljubitelja zgodovine. Predavateljsko aktivnost v zadnjem desetletju izpričuje okrog 60 različnih nastopov na kongresih, simpozijih, zborovanjih in

³¹ Fran Zwitter, O slovenskem narodnem vprašanju, SM, Ljubljana 1990 (spremna beseda str. 491—502).

³² Dr. Tone Zorn, Kronika 29, 1981, str. 115—124; Dr. Tone Zorn, Arhivi 4, 1981, str. 201; Dr. Jože Sorn, ZČ 37, 1983, str. 339—340; Vaclav Začek, ZČ 41, 1987, str. 493—494; Ferdo Hauptmann, ZČ 42, 1988, str. 580—581; Janko Orožen, ZČ 43, 1989, str. 610.

³³ Jože Sorn — šestdesetletnik, ZČ 35, 1981, str. 146—148; Janko Orožen — devetdesetletnik, Delo 9. 12. 1981; Ignacij Voje — šestdesetletnik, ZČ 40, 1986, str. 5—7; Marjan Britovšek — petinšestdesetletnik, ZČ 43, 1989, str. 120—121.

³⁴ Zgodovinska tradicija pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, št. 19, 1983, str. 211—222; Diskusijski prispevek k aktualnim problemom marksistične historiografije, Anthropos, št. 1—2, Ljubljana 1984, str. 30—31; Zgodovinske pisarje na Slovenskem danes (diskusijski prispevek), ZČ 41, 1987, str. 151—152; Zgodovina v Domu in svetu, Dom in svet — zbornik, Ljubljana 1989, str. 35—41.

³⁵ Dvajset zborovanj slovenskih zgodovinarjev, ZČ 39, 1981, str. 325—331.

³⁶ Pomen društev v slovenski zgodovini, Varstvo arhivskega gradiva društev, Ljubljana 1986, str. 1—6.

³⁷ Enciklopedija Slovenije, I. zvezek, Ljubljana 1987, gesla: Ambrož Mihael, str. 56; Andrejka Jernej, str. 78; Auersperg Anton Aleksander (Anastasijs Grün), str. 130, 131; Avstro-Ogrska, str. 152, 153; Avstroslavizem, str. 153; Bachov absolutizem, str. 167. II. zvezek, 1988, gesla: Češko-slovenski odnosi — politični odnosi, str. 116—117; Čurkina Iskra Vasiljeva, str. 166; Decembrska ustava, str. 182; Deželna avtonomija od 1861—1918, str. 249; Deželni zbor 1849—1918, str. 252—254; Dežman Dragutin (skupaj z J. Kastelcem), str. 253; Dravska banovina, str. 327; Državni zbor, str. 391—392. III. zvezek, 1989, gesla: Februarski patent, str. 92; Filozofska fakulteta, str. 114—115; Fischer Jasna, str. 117; Frankfurtske volitve, str. 154. IV. zvezek, 1990, gesla: Hohenwartov klub, str. 40; Hribar Ivan, str. 52; Hrvatsko-slovenski odnosi, politični odnosi od 19. stoletja do 1918, str. 68—69.

³⁸ Zgodovina II, Ljubljana 1984. Gesla: Začetki narodnih gibanj v srednji Evropi, str. 26—27; Ilirske provincije in prvi srbski upor, str. 78—79; Boji za narodno svobodo po dunajskem kongresu in uveljavljanje splošne volilne pravice, str. 166—167; Jugoslovanski narodi v drugi polovici 19. stoletja, str. 186—187.

znanstvenih srečanjih. Redno nastopa z izbranimi temami na zborovanjih slovenskih zgodovinarjev,³⁹ je reden gost na članskih sestankih Zgodovinskega društva Ljubljana,⁴⁰ stalno sodeluje s preglednimi referati s področja svoje specialnosti na seminarjih slovenskega jezika, literature in kulture,⁴¹ ter na simpozijih *Obdobja*⁴², ki jih vsako leto organizira slavistično društvo. Svoj delež je prispeval na simpozijih »Nemci na Slovenskem«⁴³, »Nemška in slovenska kultura na Slovenskem od začetka 19. stoletja do druge svetovne vojne«⁴⁴ ter na francosko-jugoslovenskem srečanju v Ljubljani leta 1985.⁴⁵ Aktiven je na zasedanjih češkoslovaško-jugoslovenske zgodovinske komisije⁴⁶ ter na strokovnih posvetovanjih, ki jih prireja Slovenska matica.⁴⁷ Sodeluje tudi na koroških kulturnih dnevih.⁴⁸ Udeležil se je dveh simpozijev, ki jih v Rimu zavod *Slovenik* posveča pomembnim osebnostim slovenske Cerkve.⁴⁹ Viden je Melikov delež v programu vsakoletnega mednarodnega kulturnozgodovinskega simpozija Modinci.⁵⁰

Izjemen je prispevek profesorja Melika kot predavatelja na raznih mednarodnih kongresih, simpozijih in okroglih mizah v inozemstvu. S koreferatom »Jezik in kultura v srednji in vzhodni Evropi po 18. stoletju« je sodeloval na 16. svetovnem kongresu zgodovinskih znanosti v Stuttgartu leta 1985. Še posebno uspešno je Melikovo sodelovanje na sestankih delovne skupine v okviru *European Science Foundation*, ki je zasedala v raznih mestih Evrope.⁵¹ Referiral je na nekaterih znanstvenih srečanjih v Italiji,⁵² zelo pa je zaželen tudi kot referent na srečanjih zgodovinarjev na Dunaju in v Gradcu.⁵³ Lahko rečemo, da je reden gost na regijskih zgodovinskih srečanjih v okviru prostora Alpe-Jadran.

³⁹ XX. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Ljubljani, 1980 (referat: Dosedanja zborovanja slovenskih zgodovinarjev); XXI. zborovanje v Celju, 1982 (Slovenske celške novine); XXIV. zborovanje na Ptuj, 1988 (Leto 1918 v slovenski zgodovini).

⁴⁰ Članski sestanek Zgodovinskega društva Ljubljana 12. V. 1983, predavanje: Slovenska spominška literatura; članski sestanek 7. VI. 1984, predavanje: Slovenski študenti na avstrijskih univerzah pred prvo svetovno vojno; članski sestanek 9. III. 1989, predavanje: Značilnosti parlamentarizma na Slovenskem 1861—1926.

⁴¹ 17. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1981 (Leto 1848 v slovenski zgodovini); 19. seminar, 1983 (Zgodovinska tradicija pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja); 24. seminar, 1988 (Zgodovinski razvoj oblikovanja slovenskega naroda); 25. seminar, 1989 (Dežele in slovenska celota v 19. stoletju); 26. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1990 (Oblike slovenske politike v 19. stoletju).

⁴² Obdobje romantike, 1981 (Družba na Slovenskem v predmarčni dobi); obdobje realizma, 1982 (Problemi in dosežki slovenskega narodnega boja v šestdesetih in sedemdesetih letih); Obdobje simbolizma, 1983 (Problemi slovenske družbe 1897—1914), obdobje 16. stoletja, 1984 (Mesto reformacije v slovenski zgodovini).

⁴³ Simpozij Nemci na Slovenskem v času narodnih gibanj in prve jugoslovske države 1848—1941, 1984 (Nemci v jugoslovske Sloveniji in volitve med obema vojnama).

⁴⁴ Znanstveno posvetovanje Nemška in slovenska kultura na Slovenskem od začetka 19. stoletja do druge svetovne vojne, 1990 (Nemci in Slovenci, 1815—1941).

⁴⁵ Francosko-jugoslovska zgodovinska komisija, Ljubljana 1985. Referat: O ilirskih provincah.

⁴⁶ 17. zasedanje češkoslovaško-jugoslovske zgodovinske komisije, Brno 1983 (Idejni tokovi med Slovenci v predmarčni dobi); 22. zasedanje, Maribor 1988 (Kulturno-politična gibanja pri Slovencih v 19. stoletju).

⁴⁷ Slovenska Matica: Levstikovo simpozij, 1981 (Levstikovo mesto v slovenskem političnem življenju); Bleiweisov simpozij, 1982 (Bleiweisova vloga v slovenski politiki); Odmevi francoske revolucije in spomin nanjo v narodni zavesti v 19. in 20. stoletju, 1990 (Francoska revolucija v slovenskih sodbah 19. stoletja).

⁴⁸ 20. koroški kulturni dnevi, Celovec 1988 (Leto 1918 v slovenski zgodovini).

⁴⁹ Missiev simpozij v Rimu, 1986 (Družbene razmere v ljubljanski škofiji v drugi polovici 19. stoletja); Jegličev simpozij v Rimu 1990, ponovitev v Ljubljani na Teološki fakulteti 7. XI. 1990 (Jeglič in slovenska politika do leta 1918).

⁵⁰ Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci: Radenci 1981 (Kmečko vprašanje v evropskem in panoskem prostoru 1919—1929); Gradec 1982 (Razmere v predmarčni dobi na Slovenskem); Mogsersdorf 1989 (Mesto na Slovenskem v prvi tretjini 19. stoletja).

⁵¹ Oxford 1985, referat: Jezikovna politika ljubljanskega mestnega sveta 1861—1918; Ljubljana 1986: O proporcionalnih volitvah 1911 v Ljubljani; Castellfels pri Barceloni, 1987: Nacionalna diferenciacija na volitvah v mestni kuriji po 1861; Dubrovnik 1988: Volitve v Trstu.

⁵² Simpozij o tržaški zgodovini, Trst 1982 (Tržaški poslanci v dunajskem parlamentu 1861—1882); II. kulturno posvetovanje Alpe-Jadran (17. srednjeevropsko kulturno srečanje), Gorica 1983 (Slovinci 1848—1918 in univerze): Veneto e Slovenia, due culture per l'Europa di domani, Benetke 1988 (Slovinci v drugi polovici 19. stoletja); 23. srednjeevropsko kulturno srečanje, Gorica 1989 (Slovenija v dvajsetih letih); Incontri Culturali Mitteleuropa, Gorica 1989 (Slovenija v dvajsetih letih).

⁵³ Mednarodna konferenca Univerze in študenti, Dunaj 1983 (skupaj s Petrom Vodopivcem, Slovenska inteligenca in avstrijske visoke šole); Simpozij o univerzah in profesorjih, Klosterneuburg 1985 (Filozofska fakulteta ljubljanske univerze v prvih desetih letih); Avstrija in njene sosesede 1918—1985, Auslandskulturtagung, Dunaj 1988 (Od dezintegracije do kooperacije); Wirtschafts- und Kulturbeziehungen zwischen den Donau- und Balkanraum, Gradec 1990 (Slovenski popisi potovanja po Balkanskem polotoku proti koncu 19. stoletja); Simpozij Kulturno sosedstvo Avstrija—Slovenija, Dunaj 1990 (O avstrijskem v slovenski zgodovini).

Zivljenjska pot Vasilija Melika kot znanstvenika je izredno dinamična in ustvarjalna. To je pot nenehnega iskanja, tveganja in razočaranja, pa tudi zadoščenja in uspehov. Na tej poti je naš jubilarant rasel in dozoreval. V razpravah in referatih nas vedno preseneča z novimi tezami in odkritji. Uspehe je lahko dosegel zato, ker živi s svojo stroko, ker ji je predan z vsem srcem in dušo. Njegovo pisanje odraža široko razgledanost in veliko načitanost, odlikuje se po jasnih formulacijah ter po kвалiteti izpiljenega jezikovnega sloga. Po svojem vsestranskem znanstvenem in strokovnem delu spada V. Melik med vodilne slovenske zgodovinarje, ki se ukvarjajo z novejšim obdobjem.

Vasilij Melik v zadnjem obdobju na fakulteti ni več opravljal vidnejših funkcij, je pa bil vedno pripravljen sodelovati z nasveti in pomagati z bogatimi izkušnjami. Z zadovoljstvom se spominja svojega dekanovanja, ki ga je opravljal kar dve mandatni dobi (1974—1977). Čeprav je opravljal to nehvaležno funkcijo v obdobju silovitih pritiskov v zvezi z reorganizacijo fakultete, se rad pohvali, da je s spretno politiko ob enotnosti fakultetnih delavcev uspel preprečiti »tozdiranje« fakultete.

Intenzivno je deloval v strokovnih društvih zgodovinarjev in arhivarjev. V društvu arhivarjev je bil dolgoletni član odbora in podpredsednik ter je veliko prispeval k strokovni in znanstveni rasti arhivov. Z nasveti in neposredno dejavnostjo je sodeloval pri mnogih arhivskih razstavah, katalogih²⁴ in arhivskih publikacijah. V Zgodovinskem društvu Slovenije in nato v Zvezi zgodovinskih društev Slovenije je od 1952 dalje opravljal najrazličnejše funkcije v odboru. Bil je tajnik društva, podpredsednik in eno mandatno dobo predsednik društva (od septembra 1982 do junija 1985). Kot član odbora je aktivno sodeloval pri programskih usmeritvah zborovanj slovenskih zgodovinarjev. Najpomembnejše pa je Melikovo delo pri urejanju društvenega glasila *Zgodovinskega časopisa*. Leta 1951 (5. letnik) je postal član uredniškega odbora, od leta 1973 (27. letnik) pa je glavni in odgovorni urednik. To funkcijo z velikim uspehom in ljubeznijo opravlja še danes. Uredil je 18 letnikov. Ob pomoči sodelavcev v uredniškem odboru mu je uspelo, da je postal ZČ eno najbolj razširjenih strokovnih glasil pri nas. To dokazujejo naslednji podatki. Naklada se je od 1100 izvodov leta 1973 dvignila v letu 1990 na 1850 izvodov. Število rednih naročnikov se stalno povečuje. Osrednja slovenska historična revija izhaja od 41. letnika (1987) dalje vedno v štirih samostojnih zvezkih. ZČ izhaja zelo redno, za zadnji 44. letnik (1990) pa je značilno, da so v istem koledarskem letu prvič izšli vsi štirje zvezki. Posamezni letniki obsegajo med 400 in 750 stranmi. Vseh 18 letnikov ali 55 zvezkov, ki jih je uredil V. Melik, obsega zajetnih 9099 strani. Spremenila se je tudi zunanja podoba časopisa. Postala je tudi za oko zelo privlačna.

Ne samo po kvantiteti, tudi po kvaliteti je ZČ dosegel zavirljiv nivo. Uredništvo je pod Melikovim vodstvom odprlo vrata na stežaj vsem pisočim zgodovinarjem. Prispevkov ne manjka, vsebina pa je od številke do številke pestrejša in zanimivejša. Posebno do mlajših zgodovinarjev, začetnikov je V. Melik kot urednik zelo potrpežljiv in uvideven. Pomaga, svetuje, popravlja in sooblikuje nedodelane ali nedorečene prispevke začetnikov. Mnogi zgodovinarji so prav z njegovo pomočjo uspeli prebroditi prve krize in s pridobljeno samozavestjo zakorakati v zahteven svet znanosti. V času Melikovega urednikovanja je izšlo 18 ponatisov ZČ (začetek s I. letnikom leta 1977), leta 1980 pa je začela izhajati Zbirka Zgodovinskega časopisa, ki šteje danes že 8 zvezkov. V knjižni zbirki so namreč objavljene daljše in tehtnejše razprave ali tematski zborniki.

Še eno funkcijo je treba omeniti, ki jo opravlja Vasilij Melik. Kot predsednik sveta arhivsko-dokumentacijske službe univerze se je vztrajno boril proti tistim, ki za takšno službo in njene potrebe niso imeli razumevanja in posluha.

²⁴ Ob razstavi »Imeli so dve domovini«, razstavni katalog, Ljubljana 1988, str. 7—10.

In nazadnje, postavimo še vprašanje, kaj nam pomeni Vasilij Melik kot človek. Brez dvoma uživa ugled in priljubljenost med zgodovinarji in med sodelavci fakultete zaradi svoje skromnosti, odprtosti in vedrega značaja. Vemo tudi, da je zbiratelj uporabnih predmetov iz vsakdanjega življenja, drobnih, na videz nepomembnih, pa vendar tako značilnih za dobo, v kateri so nastali. Vemo, da je ljubitelj narave, zaljubljen v lepoto Slovenije, da je ljubitelj lepe književnosti in glasbe, da ceni le poštenost in odkritost, da je vedno optimist in da ima vero v človeka, predvsem mladega človeka. Če na oddelku za zgodovino vlada delovno, ustvarjalno, sproščeno in tovariško vzdušje, in če na oddelek sodelavci radi prihajamo in na njem tudi radi delamo, je v mnogočem tudi Melikova zasluga.

Za vse dosedanje delo Vasiliju Meliku ob sedemdesetletnici čestitamo in se mu zahvaljujemo, želimo pa mu še dosti zdravih, plodnih, ustvarjalnih in predvsem vedrih let!

Ignacij Voje

NAGOVOR OB POČASTITVI JUBILEJA PROF. DR. VASILIJA MELIKA NA ODDELKU ZA ZGODOVINO

Vse, ki smo se tu zbrali, da počastimo rojstni dan našega profesorja dr. Vasilija Melika, prav lepo pozdravljam, slavljenca seveda pa še prav posebej. To, da naj spregovorim profesorju Meliku, me je spravljal v določeno zadrego, saj je večini od vas bolj znan kot meni, poleg tega pa sem tudi ne sodijo misli o jubilarantu, s katerimi je bila in bo seznanjena širša javnost v časnikih in strokovnih časopisih. Zato pa bom ob tej priložnosti z veseljem namenil profesorju Meliku in vam nekaj povsem osebnih misli.

Pred kratkim sem se pogovarjal s kolegom Vodopivcem o tem, kako tudi v novejši zgodovini primanjkuje preučevanja družbene zgodovine. Ugovarjal sem mu in dajal prednost politični zgodovini pred družbeno. Šele, ko sem razmišljal o profesorju Meliku, sem začutil, da je imel Peter prav, in mu dajem ob tej priložnosti kompliment.

Prav v teh dneh, ko me je »preganjal« profesor Melik, sem spoznal, da občudujem in cenim njegove zgodbe in njegove primere, s katerimi nam postreže ob kavi in klepetu. Te zgodbe namreč niso samo delček družabnosti, v kateri prijetno preživimo tistih petnajst minut ali pol ure, ampak so največkrat sporočilo zgodovinarja — rekel bi mojstra detajla, s katerim v pogovoru ne opredeli le vsebine tega detajla, ampak pogosto z detajlom opredeli vsebino nekega celega, širšega loka. Vsaj meni to veliko pomeni: zadeti in zajeti z nekim sočnim primerom »iz krvi in mesa« čustveno stran nekega trenutka in daljšega časa, podati dejansko tisto privzdignjeno resnico, ki je nikjer ne moremo najti zapisano in ki vendar obstaja. Profesor Melik nam tako v klepetu z detajlom posreduje tudi neko človeško realnost in prakso, in hkrati z mislijo sooblikuje aktualni trenutek. Pri tem pa nikoli ne docira in ne pedagogizira, pač pa opazuje zgodovino dokaj mirno — z njo ne želi dokazovati, ampak z njo predvsem odkriva.

V zadnjem desetletju, ko je še vedno prevladovala v politiki nespamet brez okusa, smo večkrat pili kavo s profesorjem Melikom, ki nam je ali mi je povedal s svojimi zgodbami, da se lahko veliko dogaja s posameznim človekom. Tako nam je pravzaprav približal družbeno zgodovino, ki ni brezosebna in hladna kot politična. Profesor Melik ni, kot bi rekel pisec Elias Canetti, »zgodovinar, ki občuduje moč« in ni zgodovinar, ki piše državno zgodovino, profe-

sor Melik je občudovalec duha. Pogovarjati se z njim je tako, kot da bi bili na redki dobri razstavi, za katero so potrebni veliko znanja, malo predmetov, pravi predmeti in pravilna postavitve, kar vse pričara nek pretekli čas, ki pa se dotakne človeka danes. Večkratno srečanje s profesorjem Melikom pa pomeni možnost, da spoznamo veliko predmetov, veliko pravih pravilno postavljenih predmetov. Vse to pa profesor Melik dopolnjuje s poznavanjem literature. Tu pa je krog sklenjen, saj sta zgodovina in književnost od nekdaj povezani. Eden od razlogov njune povezanosti pa je tudi dejstvo, da je zgodovina zgodba. Profesor Melik je fin zgodovinar.

S tem sem želel povedati samo, kako vidim podobo zgodovinarja — našega profesorja v njegovem vsakdanjem in neobveznem utripu.

Spoštovani gospod prof. dr. Vasilij Melik in dragi Vasja! Čeprav nisi ti »kriv«, da smo mlajši zgodovinarji študirali zgodovino, se ti zahvaljujem v svojem in njihovem imenu, da si bil naš profesor in da si nam naklonjeni kolega. Vesel sem, da smo med bogatimi in različnimi obrazi zgodovinarjev srečali tudi tebe, tvoje pisanje in predstavljanje zgodovine in njeno razumevanje. Želim si, da bomo še velikokrat šli skupaj na kavo, na prijeten in neobvezujoč ter bogat klepet.

Na koncu pa povsem preprosto in iz srca: želim, ti vse najboljše za rojstni dan in še na mnoga leta!

18. januarja 1991

Vasko Simoniti

Objavljenih avtobiografij slovenskih zgodovinarjev skorajda ni, in to je škoda. Prav tako niso prav številne samo-predstavitve znanstvenega opusa naših historikov in objave njihovega pogleda na zgodovinsko vedo. Zato smo v uredništvu že nekaj časa razmišljali o uvedbi občasne rubrike »Zgodovinar o sebi in o svojem delu«, »Pogled v zgodovinarjevo delavnico« ali kaj podobnega. Jubilej profesorja Melika nam sourednikom ZČ nalaga, obstoj rokopisa za radijsko oddajo »Naši znanstveniki pred mikrofonom« (Radio Ljubljana, 28. 11. 1988) pa omogoča, da predstavitev slavljenčevega lika zaokrožimo tudi na ta način.

ZGODOVINAR O SEBI IN O SVOJEM DELU: PROF. DR. VASILIJ MELIK

Rodil sem se v Ljubljani 17. januarja 1921. Moja mama je bila doma v tedanji ljubljanski okolici, po materinih prednikih v Šiški, po očetovih na Fužinah. Maturirala je na c. kr. učiteljski in je nekaj let učila na različnih šolah na Gorenjskem. Oče je bil iz Črne vasi na Barju. V 18. stoletju so začeli Barje osuševati, misleč, da bodo ustvarili bogato žitnico za vso Kranjsko. Iz žitnice ni bilo nič, prišli pa so kolonisti iz bližnjih in oddaljenih krajev. Tako je pred 150 leti nastala Črna vas, odkoder je bil moj oče. Fran Črnagoj, učitelj na barjanski šoli, ki je danes ni več, mu je omogočil študiranje. Na dunajski univerzi je končal zemljepis in zgodovino, učil deset let oba predmeta na gimnaziji, potem pa postal profesor geografije na ljubljanski univerzi. Od njega sem najbrž dobil veselje do narave, izletov in hitre hoje, od mame zanimanje za umetnost.

Dom je bil poln leposlovnih, zemljepisnih in zgodovinskih knjig. Med njimi je bila Občna zgodovina za slovensko ljudstvo, ki jo je pisal Josip Stare. Leta 1874 je izšel prvi snopič pri Mohorjevi družbi, 17 let pozneje pa 15., zadnji. To je bila prijetno, živo, vsem razumljivo pisana zgodovina, za fanta, kakršen sem bil, polna zanimivih zgodb, za odraslega pa tudi dragocena in polna podatkov. Malo pozneje sta me navdušila Sienkiewiczzeva zgodovinska romana Z ognjem

in mečem in Potop. Dala sta mi trajne simpatije do Poljakov in ju še zdaj rad jemljem v roke.

Nikdar nisem posebno rad hodil v šolo, še danes pa sem hvaležen svojim profesorjem na klasični gimnaziji in tedanjemu šolskemu sistemu za splošno izobrazbo, razgledanost in latinščino. Do matematike sem imel spoštovanje, sicer pa ne težav ne veselja, naravoslovnih predmetov pa nisem maral, ne prirodopisa, ne fizike in kemije. Pač pa so me pozneje silno navdušile tri knjige Milana Vidmarja (*Moj pogled na svet, Oslovski most in Med Evropo in Ameriko*), ki so mi dale morebiti napačne, toda nazorne predstave o relativnostni teoriji, matematiki in atomih.

Po maturi sploh nisem premišljal, kaj naj bi šel študirat. Staretova zgodovina je to že mnogo prej odločila. Na fakulteti so bili moji glavni profesorji Kos, Radojčić in Zwitter. Profesorjev, študentov in izpitov je bilo tedaj še mnogo manj kakor zdaj. Milko Kos nam je predaval slovensko in občo zgodovino srednjega veka. Letos umrl Fran Zwitter, takrat mlad docent, ki je bil moj profesor zgodovine že na gimnaziji, je bil prvi, ki je pri nas sistematično predaval zgodovino 19. stoletja, pri njem smo prvič slišali o statističnih virih in o pomenu državnih in deželnih uradnih listov. Vsak profesor je gledal na zgodovino na svoj način, vsak je pustil sledove v mojem mišljenju, gledanju in delu. Ena najbolj dragocenih stvari, kar smo jih dobili od učiteljev na gimnaziji in univerzi pa je bila skrb za natančno in jasno izražanje, odpor do površnosti in frazarjenja.

Štiri mesece sem delal kot prevajalec pri Tanjugu, 16 mesecev sem bil pomočnik ljubljanskega mestnega arhivarja, obenem pa bibliotekar v Slovanski knjižnici. Takrat sem se seznanil z bibliotekarsko in arhivsko stroko, ki ju še zdaj štejem za svoji. Potem sem prišel na filozofsko fakulteto, kjer sem začel kot asistent in kjer sem zdaj že nekaj let najstarejši redni profesor. Vmes sem bil tudi na ekonomski fakulteti in sem honorarno predaval na višji pedagoški soli.

Moje znanstveno delo traja zdaj že dobrih 40 let. Za nekatere znanosti govorijo, da je uspehe mogoče doseči le v mladih letih. Ne vem. Za zgodovino to gotovo ne velja. Zgodovinarju se z leti nabira znanje, bogati pogled na čas, s katerim se ukvarja, in primerjava z drugimi narodi in ozemlji, raste mu sinteza. Z nekaterimi članki, ki sem jih napisal, nisem zadovoljen, na marsikaj gledam danes drugače kot pred leti, upam pa, da izpopolnujem in bogatim svoja dognanja. Moje glavno delovno področje je bilo ves čas 19. stoletje slovenske zgodovine, 19. stoletje v zelo širokem obsegu, od začetkov slovenskega narodnega gibanja leta 1768 pa do konca prve svetovne vojne. S Ferdinom Gestrinom sva napisala pregled zgodovine vsega tega časa.

Bolj kot kdo drug pred menoj sem se pečal z volilno zgodovino. Ker je od zadnjih pravih volitev pri nas minilo že 61 let, je marsikomu ta problematika tuja in nezanimiva. Volitve 1861—1914 kažejo zelo nazorno narodnostno diferenciacijo v mestih, razvoj slovenske narodne zavesti in nastanek naših strank. Na zborovanjih slovenskih zgodovinarjev smo z mlajšimi raziskovalci kritično ocenili slovensko politiko v tistem času in popravili marsikatero prejšnjo ugotovitev. Slovence pred prvo vojno sem pokazal v zbirki starih razglednic v knjigi *Pozdravi iz slovenskih krajev*. V nekaj razpravah sem primerjal cene, zasluge in finančno stran izdajanja slovenskih knjig v prvi polovici prejšnjega stoletja.

Dotikal sem se tudi starejših obdobj, tako vloge reformacije v slovenskem razvoju ali nastanka srednjeveških mest. Delo s srednjeveškimi latinskimi viri je včasih pravi oddih, saj moraš misliti in sklepati na drug način. Širše poglede na vso slovensko zgodovino, na razvoj slovenskega naroda sem dal pred nedavnim v članku *Slovenski skozi čas*; izšel je v zborniku *Na pragu tretjega tisočletja*, ki ga je izdala Mohorjeva družba. Tu, pa tudi drugod sem poudarjal, da je obdobje 1861—1914 čas, ko smo Slovenci najbolj napredovali, ko smo premostili

ves kulturni zaostanek, ki nas je težil od srednjega veka naprej, ko smo postali pravi, drugim enakovreden narod, ko smo doživeli največji vzpon v vsej naši zgodovini.

Zgodovina ima dve nalogi. Prva je ugotavljanje dejstev, odgovarjanje na vprašanje, kaj se je zgodilo in kako. Druga je ocenjevanje preteklih dogodkov in procesov. Recimo: ali so bili dogodki pred 70 leti, ob koncu prve vojne, z razpadom habsburške monarhije in nastankom jugoslovanske države za Slovence koristni, pozitivni ali ne, kaj je bilo tedaj prav ali napak narejeno. Sodba o tem se neprestano spreminja. Odvisna je predvsem od tega, kako se je Slovencem godilo po letu 1918, s čim so bili zadovoljni, v čem razočarani, ali so kot samostojen narod lahko živeli na svojem ozemlju po svoji volji in na svoj način.

Druge znanosti so obrnjene večinoma v sedanost in raziskujejo različne strani človeka, narave in vesolja. Ena več druga manj prispevajo k napredku in odkrivajo vedno nove možnosti. Zgodovina je obrnjena v preteklost. Zato od nje ne more biti neposredne koristi, novih izumov in iznajdb. Tudi prihodnosti ne napoveduje. Ne more dajati navodil za ravnanje, razen v zelo splošnem in zato omejenem obsegu. Zato med modrimi in uspešnimi politikami ni posebej vidnega deleža zgodovinarjev. Kljub temu pa je zgodovina učiteljica življenja, vitae magistra, kakor se reče, čeprav na drugačen način. Zgodovina nam razkriva korenine in začetke današnjih pojavov, nas opozarja na podobnosti in različnosti v preteklosti, nam osvetljuje prehojeno pot, njene dosežke in poraze, napake in uspehe, stiske in obilja, vodi v razumevanje preteklih časov, kar nam daje na eni strani ponos, na drugi pa skromnost, zlasti pa zavešt, da to, kar imamo danes, ni nastalo v zadnjih desetletjih, ampak je plod trdega dela in ustvarjalnosti mnogih rodov naših prednikov. Poznavanje preteklosti je torej predvsem veliko duhovno bogastvo. Tako dojémam zgodovino.

Tone Knez

NOVO MESTO V ARHEOLOŠKIH OBDOBJIH

Ob stoletnici raziskovanj

Dne 7. aprila 1365 je vojvoda Rudolf IV. na Dunaju podpisal listino — novomeški mestni privilegij, v katerem med ostalim piše: »*Ko smo mesto, imenovano Rudolfovo, ležeče v Slovenski krajini, kot novo povzdignili in mu dali to ime po našem imenu, mu zato dajemo s knežjo oblastjo le-te pravice in postave, ki so spodaj zapisane*«. ¹S tem historičnim aktom je politično daljnovidni Habsburžan ustanovil mesto, ki je poslej postalo administrativno, gospodarsko in kulturno središče Dolenjske. Ko je Ustanovitelj velem zgraditi svoje mesto, verjetno ni vedel, da je na tem kraju že v prazgodovini in antiki stala pomembna naselbina, ki je propadla v viharjih obdobja preseljevanja ljudstev. Pričujoči zgoščeni oris arheološke preteklosti Novega mesta je rezultat stoletnega raziskovanja v mestu, ki se je začelo leta 1890.²

Odločilnega pomena za zgraditev zavarovane naselbine v prazgodovini je bila imenitna geografska lega na skalnatem pomolu nad vijugavo Krko. Dolina reke Krke kot pomembna prometna pot v prazgodovinskih obdobjih je omogočala zveze in izmenjavo dobrin z oddaljenimi naselbinami na vzhodu in zahodu Dolenjske. Tudi plodno zemljišče in nekatere važne domače rudnine in surovine so pripomogle, da je Dolenjska z Belo krajino v zadnjem tisočletju pred n. št. dosegla visok gospodarski in kulturni vzpon, ki je dosegel svoj vrh v jugovzhodnoalpski halštatski kulturi starejše železne dobe.

Sto let arheoloških raziskovanj v Novem mestu je povod, da se ozremo na opravljeno delo in dobljene rezultate ter jih historično ovrednotimo. Arheološka podoba Novega mesta se je v sto letih močno spremenila. Prve najdbe ob prelomu stoletja v strokovnih krogih niso vzbudile večjega zanimanja. Do prve svetovne vojne so bile novomeške najdbe v senci spektakularnih halštatskih najdb v Stični, na Magdalenski gori in v Šmarjeti ter bogatih rimskih grobov v Drnovem (Neviodunum). Šele odkritje halštatskega prsnega oklepa³ in trinožnega kotliča⁴ v Kandiji pred petdesetimi leti je pritegnilo pozornost in večje zanimanje arheologov za Novo mesto. Ustanovitev Dolenjskega muzeja in nagel razvoj slovenske arheološke vede po drugi svetovni vojni sta omogočila načrtno in kvalificirano raziskovanje tudi v Novem mestu. Obsežna izkopavanja v zadnjih treh desetletjih so arheološki fond močno obogatila. Številne grobne najdbe, med njimi nekatere izjemno dragocene, so proslavile Novo mesto kot znamenito arheološko najdišče z mednarodnim slovesom.

Naselbine. Prazgodovinska naselbina v Novem mestu je bila zgrajena na Marofu, na višinski terasi severozahodno nad mestnim jedrom. Ta prostor ima naravno strateško in dominantno lego na severnem robu novomeške kotline. To je močno utrjeno gradišče v tlorisu ovalne oblike s približno 2,5 ha zavarovane površine.⁵ Z močnim zemljenim nasipom utrjeni rob naselbine je dobro viden, samo na zahodni strani je nasip že močno izravnán. Vhod v naselbino je bil na severni strani, kjer je še danes dostop na Marof. Slučajne površinske najdbe in manjše sondažno izkopavanje na severnem robu gradišča je pokazalo,

¹ S. Vilfan, Novomeški mestni privilegij iz leta 1365. Novo mesto 1365—1965, prispevki za zgodovino mesta (1969) 88 ss.

² T. Knez, Sto let arheoloških raziskovanj v Novem mestu 1890—1990 (1990). Dalje citirano: T. Knez, Sto let.

³ S. Gabrovec, Grob z oklepom iz Novega mesta. Situla 1, 1960, 27 ss.

⁴ S. Gabrovec, Grob s trinožnikom iz Novega mesta. Arheološki vestnik 19, 1968, 157 ss.

⁵ T. Knez, Sto let, Sl. 21.

da je bil ta prostor naseljen že v zaključni fazi kulture žarnih grobišč (Ha B 3) in nato neprekinjeno do mlajše železne (latenske) dobe. Izkopavanje je pokazalo, da je bil obrambni nasip, ki ima kamnito jedro, v halštatski dobi dvakrat povečan z nasutjem. Spričo velikega števila halštatskih in latenskih grobov, ki so znani na mestnem področju na obeh bregovih Krke, se zdi, da naselbina na Marofu, ki je 'razmeroma majhna, ni bila edina v Novem mestu. Domnevamo, da je bila v starejši in mlajši železni dobi v mestu še kakšna naselbinska lokacija, kot na primer: na Kapitlju, na Grmu, ali v Portovaldu, kjer bi prazgodovinski prebivalci lahko zgradili svoja bivališča. Zaradi svoje dominantne in dobro zavarovane lege je bila naselbina na Marofu zelo verjetno stalni sedež vladajočih halštatskih knezov v Novem mestu. Ker na območju naselbine na Marofu ne poznamo najdb iz rimskega časa, domnevamo, da je z rimsko zasledbo bila naselbina iz prometno-tehničnih razlogov preseljena v dolino, na prostor starega mestnega jedra, kjer je v srednjem veku bilo zgrajeno Rudolfovo mesto. Na to je opozorilo sondažno izkopavanje v proštijem vrtu, ki je dalo nekaj skromnih rimskodobnih naselbinskih najdb.⁶ Natančnejša lokacija in obseg antične naselbine v Novem mestu še nista znani.

Kultura žarnih grobišč. Najstarejše doslej znane arheološke najdbe iz Novega mesta so iz štirih grobov iz obdobja kulture žarnih grobišč (Ha B 2) iz Bršljina.⁷ Obseg tega grobišča ni znan, ker je zemljišče že zdavnaj pozidano.

Intenzivna in trajna naselitev Novega mesta se je pričela v pozni fazi obdobja kulture žarnih grobišč (Ha B 3) z izgradnjo utrjene naselbine na Marofu in ureditev sočasnih grobišč na Mestnih njivah⁸ in na Kapiteljski njivi,⁹ severno nad naselbino. Na obeh nekropolah je bilo doslej izkopanih že nad 200 grobov, čeprav obe grobišči še zdaleč nista do kraja raziskani. V tem času so pepel svojih mrtvih pokopavali v izredno velikih trebušastih lončenih žarah, ki imajo bikonično zaobljeno obliko. Večina žar je na trebuhu okrašenih s plastičnim nazobčanim rebrom. Znani so tudi grobovi brez žare, kjer je žganina položena na dno preproste okrogle jame. Grobovi brez žare so praviloma brez pridakov. Večina žarnih grobov je bila z oranjem že poškodovanih, tako da so zgornji deli žar odrezani. Pri redkih nepoškodovanih grobovih smo ugotovili, da so bile žare na vrhu pokrite bodisi s kamnito ploščo ali pa z narobe poveznjeno keramično latvico. Med pridatki v žarah smo našli največkrat lončeno latvico ali skledo (kot posodo za popotno hrano v zagrobno življenje), redkeje bronasto iglo ali fibulo očalarko in glinasta vretenca. Zelo majhne, miniaturne temnomodre steklene jagode se v teh grobovih prvič pojavijo v večjem številu.¹⁰ Maloštevilni in enakomerno porazdeljeni grobni pridatki kažejo na določeno socialno enakost pokopanih oseb. Samo zelo redki grobovi so bolj bogato opremljeni, kot na primer grobovi 132, 186 in 197 na Mestnih njivah.¹¹ H. Müller-Karpe vidi v teh redkih bogatih grobovih ob koncu kulture žarnih grobišč prednike tistih osebnosti, ki so kasneje v 7. stoletju pred n. št. (Ha C 1) postale prvaki halštatske skupnosti, pripadniki sloja vojaških aristokratov, ki jih poznamo iz tako imenovanih knežjih grobov.¹² Iz horizontalne stratigrafije grobišča na Mestnih njivah sklepamo, da je časovno zaporedje pokopavanja šlo v smeri od vzhoda proti zahodu. Na podlagi tipološke analize grobnih oblik in pridakov sodita nekropoli na Mestnih njivah in na Kapiteljski njivi v okvir žarnogrobiščne skupine tipa Ljubljana.¹³ To je tista kulturna skupina iztekaajoče se žarnogrobiščne kulture, na podlagi katere se je razvila dolenska skupina halštatske kulture.

⁶ T. Knez, *Varstvo spomenikov* 23, 1981, 244 s.

⁷ T. Knez, *Zarni grobovi v Bršljinu*. *Arheološki vestnik* 18, 1967, 155 ss.

⁸ T. Knez, *Zarno grobišče v Novem mestu*. *Arheološki vestnik* 35, 1984, 119 ss.

⁹ T. Knez, *Varstvo spomenikov* 28, 1986, 245.

¹⁰ T. Knez, *Sto let*, Sl. 19.

¹¹ T. Knez, *Arheološki vestnik* 35, 1984, 121 s.; T. 4-6.

¹² H. Müller-Karpe, v delu: *Beiträge zur älteren europäischen Kulturgeschichte (Festschrift für Rudolf Egger)* 1 (1952) 113.

¹³ T. Knez, *Arheološki vestnik* 35, 1984, 124 s.

Starejša železna doba — halštat. V drugi polovici 8. stoletja pred n. št. (Ha C 1) se je na Dolenjskem zgodil radikalen preobrat v kultu mrtvih: prehod od sežiganja k pokopavanju (inhumaciji) v velikih gomilah. Odslej se je začel veliki gospodarski in kulturni vzpon na Dolenjskem kot posledica močno diferencirane družbe, kar je razvidno iz zapuščine in grobovih tedanjega časa. Starejša železna doba v Sloveniji je znana kot jugovzhodnoalpska halštatska kultura, ki tudi v evropskem merilu zavzema visoko mesto in sodi med vodilne pokrajine halštatskega časa.¹⁴ Nosilci in oblikovalci te kulture so bili halštatski aristokrati, ki so bili na vrhu tedanje družbene ureditve. To vojaško plemstvo ali halštatski knezi, katerih družbeni položaj je razviden iz bogato opremljenih grobov z reprezentativnim orožjem, dragocenim pivskim posodjem in opremo za jezdenega konja, je tvorilo v starejši železni dobi vodilni sloj na Slovenskem.¹⁵ V okviru te predalpske halštatske kulture se je razvila tudi svojevrstna torevtična umetna obrt, znana kot »situlska umetnost«.¹⁶ Iz prizorov na figuralnih situlah in pasnih ploščah spoznavamo »dvorni« način življenja halštatskih aristokratov ob praznikih, ki so jih spremljala tekmovanja, dvoboji, popivanja, ples in ljubezenske igre. V strokovnih krogih imenujemo te scene figurativno kot »praznik situl«. V Novem mestu je bilo najdenih že pet s figurami okrašenih situl.

Halštatski prebivalci so svoje mrtve pokopavali v velikih zemljenih gomilah. Večina teh gomil so družinsko-rodovne grobnice z 20—40 pokopi v krožnem razporedu na periferiji gomile.¹⁷ Zelo velike gomile z več kot 100 pokopi so na Dolenjskem izjema (samo v Stični in na Magdalenski gori). Poznamo gomile s centralnim grobom in brez njega, pokop v središču gomile je namenjen ugledni osebi: rodovnemu prvaku ali vladajočemu knezu. Prvotno so bile vse večje gomile omejene z vencem zloženega kamenja, ki je vidno označeval pokopališko območje. V Novem mestu sta bili hkrati urejeni dve gomilni grobišči: eno je bilo v Kándiji na desnem bregu Krke, drugo na Kapiteljski njivi na levem bregu Krke.¹⁸ Obe sta po naši oceni prvotno šteli vsaka okoli deset gomil. Poleg teh dveh koncentriranih nekropol je bilo zgrajenih še več posamičnih gomil na raznih mestih. Natančno število prvotnih gomil se danes ne da več ugotoviti, ker so mnoge bile v teku časa s poljskimi deli popolnoma izravnane; menimo pa, da je še precej neraziskanih gomil. Doslej je bilo v Novem mestu raziskanih deset gomil in pri tem odkritih blizu 200 grobov, med njimi je pet takih, ki jih štejejo med knežje grobove.¹⁹

Spričo številnih in dragocenih najdb je razvidno, da je v halštatskem času bilo Novo mesto pomembno središče te civilizacije v predalpskem prostoru, skozi več generacij tudi sedež lokalnega kneza. Domače rudno bogastvo in surovine kot npr. železova ruda limonit, v manjši meri tudi svinčeva in bakrena ruda, je omogočilo razvoj metalurgije, predvsem železarstva, proizvodnjo kovinskega orodja, orožja in nakita. Pridobivanje železa in njegova predelava v končne izdelke je imelo v tisočletju pred n. št. odločilen strateški in gospodarski pomen. Domači kremenčev pesek, oglje in pepelika so bile osnovne surovine za proizvodnjo steklene paste, ki so jo oblikovali in obarvali v sijajen, skoraj filigransko izdelan nakit, ki je bil tudi cenjeno izvozno blago.²⁰ Dežela premore tudi dovolj kvalitetne gline za proizvodnjo lončarskih izdelkov in za uporabo v stavbarstvu. Uvažali pa so grafit iz alpskih najdišč za loščenje finih posod, jantar iz baltiških dežel za izdelovanje nakita, jahalne konje od stepskih konjerejcev v Panoniji, kameno sol iz rudnikov v centralnih Alpah, slikano keramiko

¹⁴ S. Gabrovec, Halštatska kultura Slovenije. Arheološki vestnik 15—16, 1964—1965, 21 ss. — Isti, v delu: Praistorija jugoslavenskih zemalja 5 (1987) 29 ss.

¹⁵ T. Knez, Halštatski knežji grobovi v Sloveniji. Casopis za zgodovino in narodopisje n. v. 25 (1989) 228 ss.

¹⁶ T. Knez, Denkmäler der Situlenkunst in Slowenien. Arheološki vestnik 34, 1983, 85 ss.

¹⁷ T. Knez, Novo mesto I, halštatski grobovi. Carniola Archaeologica 1 (1986) T. 62—65. Dalje citirano: T. Knez, Novo mesto I.

¹⁸ T. Knez, Novo mesto I, Sl. 25—26.

¹⁹ T. Knez, Grobovi halštatskih aristokratov v Novem mestu. Kronika 37, 1989, 166 ss.

²⁰ T. Knez, Sto let, Sl. 39—40.

iz Apulije in nekatere bronaste izdelke iz estenskega kroga. Likovni spomeniki situlske umetnosti, izdelani v bronasti pločevini, izvirno oblikovan nakit, tipološka pestrost keramičnih obrednih posod, izdelovanje železnega in bronastega orožja — tu mislim na oblike bronastih čelad, ki so atribut vojaških aristokratov — ter proizvodnja steklenih biserov so značilni dosežki halštatske ustvarjalnosti na Dolenjskem. V 6. in 5. stoletju pred n. št. (Ha D 1-3) sta bili gospodarska in politična moč halštatskih aristokratov na višku, ki je temeljila na železarstvu in metalurgiji ter izdelovanju nakita iz večbarvne steklene paste. Lov in živinoreja sta bila pomemben vir prehrane in dobavitelja nekaterih surovin za nadaljnjo obdelavo.

Z železovimi oksidi bogata ilovica, ki prevladuje na dolenjskih najdiščih, je v halštatskih grobovih z inhumacijo popolnoma razkrojila ves kostni material. Zato žal odpadejo vse antropološke analize o spolu in starosti ter opazovanja o morebitnih patoloških spremembah na skeletih pokopanih oseb. Dokazi za skeletne grobove oziroma pokope so ustrezne oblike in velikosti grobnih jam ter funkcionalno razporejeni pridatki v grobovih.²¹ V nekaterih grobovih smo našli ostanke lesenih desk, iz česar lahko sklepamo, da so v teh grobovih bile osebe pokopane v lesenih krstah. Iz karakterističnih grobnih pridatkov pogosto lahko razberemo spol in družbeni položaj pokopanih oseb. Tako so grobovi halštatskih bojevnikov na Dolenjskem opremljeni s standardno oborožitvijo: dve sulici in bojna sekira. V ženskih grobovih pa najdemo največ nakita: ogrlice iz steklenih in jantarnih jagod, bronaste zapestnice in nanožnice ter glinasti vijčki za predenje. Halštatska kultura v Sloveniji je z retardiranimi elementi trajala do konca 4. stoletja pred n. št.

Mlajša železna doba — laten. Sredi 3. stoletja pred n. št. so Dolenjsko zavzeli in naselili keltski Tavriski.²² Vdor Keltov pomeni poraz halštatskih knezov in hkrati je pretrgal bogato ustvarjalnost halštatske kulture, ki je prav na Dolenjskem dosegla svoj največji razcvet. Avtohtoni prebivalci so bili konfrontirani z novo civilizacijo in kulturo Keltov, z latensko kulturo, ki pa ni dosegla bogastva in luksuza halštatske kulture. Kelti so uveljavili drugačen način pokopavanja: žgan pokop v ravnih grobovih, ki je zamenjal inhumacijo v gomilah v halštatskem obdobju. Tudi oborožitev in način bojevanja Keltov se razlikuje od oborožitve halštatskih bojevnikov. Železna čelada in okovan ščit, dolg železen meč z verigo za pas, sulica in bojni nož sodijo k opremi keltskega bojevnika. Konjeniki in uporaba bojnega voza²³ so v bojih z nasprotniki igrali odločilno vlogo. Kelti so pri nas uvedli hitro vrtljivo lončarsko vreteno, tehniko emajliranja in visoko razvito železarstvo, ki se kaže v kvaliteti njihovega orožja in orodja. Železo je bilo tudi priljubljen material za izdelavo nakita in okrasja za nošo kot npr. fibule, pasne garniture, verižice in obročke.

Iz srednjelatnega obdobja (LT C 1-2) poznamo v Novem mestu dve sočasni nekropoli z žganimi pokopi: ena je bila v Kandiji na desnem bregu Krke, druga na Kapiteljski njivi na levem bregu Krke.²⁴ Značilno je, da sta obe nekropoli bili urejeni v neposredni bližini halštatskih gomil, nekaj keltskih grobov je bilo vkopanih tudi v gomilah, kot kasnejši pokopi. Doslej je bilo v Kandiji izkopanih nad 60 srednjelatenskih grobov, na Kapiteljski njivi pa že 80 podobnih, sočasnih grobov. Oblike grobov so preproste grobne jame, okrogle ali pravokotne oblike, grobni pridatki so brez posebnega reda položeni na dno jame. Sežgane kosti umrlih so bodisi raztresene na dno jame ali pa so shranjene v lončeni posodi. V grobnih pridatkih srednjega latena so deloma še opazni

²¹ T. Knez, *Novo mesto I*, T. 56—61.

²² M. Guštin, *Die Kelten in Jugoslawien. Jahrbuch des Röm. Germ. Zentralmuseums Mainz 31*, 1984, 305 ss. — Razstavni katalog: KELTOI (1984). — D. Božič, v delu: *Praistorija jugoslavenskih zemalja 5* (1987) 855 ss.

²³ Keltski voz. Posavski muzej Brežice, knjiga 6 (1984).

²⁴ T. Knez, *Keltske najdbe iz Novega mesta* (1977). — T. Knez, *Varstvo spomenikov 29*, 1987, 245 ss. — T. Knez, *Varstvo spomenikov 31*, 1989, 215 ss.

vplivi osiromašene, retardirane halštatske kulture oziroma njene tradicije kot na primer: nekatere oblike prostoročno izdelanih keramičnih posod in nakita. Te grobove smemo najbrž pripisati osebam avtohtonega prebivalstva. Na drugi strani pa poznamo grobne inventarje s tipičnimi keltskimi oblikami in načinom izdelave kot na primer: na lončarskem vretenu izdelane posode ostro bikoničnih oblik, keltske fibule in keltsko orožje. Te grobove nedvomno lahko etnično opredelimo kot keltske. V grobovih keltskih žena najdemo tudi masivne barvaste steklene zapestnice, redko zlat nakit in večkrat tudi amulete iz nenavadnih materialov in oblik ter najrazličnejših prvotnih namembnosti. Obredno deformirano in poškodovano orožje v grobovih keltskih bojevnikov je v Novem mestu pravilo. Med keltskimi lončenimi posodami velja omeniti trebušasti psevdokantaros z dvema obraznima maskama in ročajema s kačastimi glavami in ovnovimi rogovi, posoda, ki je najbrž služila za mešanje pijače.²⁵ Primerjave zanjo najdemo v vzhodnokeltskem kulturnem krogu na Madžarskem.

Na začetku poznega latena v 1. stoletju pred n. št. (LT D) so opustili obe grobišči v Kandiji in na Kapiteljski njivi ter uredili novo pokopališče na prostoru med današnjo Ljubljansko cesto in Kettejevim drevoredom, nekropola, ki jo poznamo pod imenom Beletov vrt.²⁶ Ta premestitev grobišča na novo lokacijo je morda v zvezi s priselitvijo keltskih Latobikov na Dolenjsko. Način pokopavanja je ostal isti, samo grobni dodatki so po obliki in izdelavi prilagojeni novi modi in duhu novega časa. Dva vzhodnonoriška velika srebrnika tipa Samobor sta znanilca začetka denarnega gospodarstva v teh krajih.²⁷ Na nekropoli Beletov vrt so tudi po rimski zasedbi naprej neprekinjeno pokopavali, do konca 2. stoletja n. št. Iz horizontalne stratigrafije te nekropole je razviden kronološki potek pokopavanja od zahoda proti vzhodu. Nekropolo pripisujemo keltskim Latobikom, ki so v poznem latenu naselili Dolenjsko in Posavje in tu ustvarili značilno lastno kulturo.

Rimska doba. Po končanem vojnem pohodu Oktavijana zoper uporne Japode leta 33 pred n. št. je tudi Dolenjska prišla pod oblast rimske države. Dolenjska je bila najprej vključena v Ilirik, kasneje za vlade cesarja Trajana v provinco Zgornja Panonija. Pod oblastjo rimske države je v Novem mestu opazna gospodarska rast, ki traja od vlade cesarja Avgusta do markomanskih vojn. K temu je nedvomno pripomogla izgradnja strateške rimske ceste čez Dolenjsko iz Akvileje skozi Emono v Siscijo in naprej v Sirmij.²⁸ Ta antična cestna magistrala, antični Orient ekspres in predhodnica sedanje avtoceste Ljubljana—Zagreb je povezovala matično Italijo s panonskim Vzhodom. Zgrajena je bila zaradi logističnih potreb armade: za hitre premike vojaških enot in njihove oskrbe, za učinkovite pošne zveze in kúrirske službe cesarskega dvora z vojaškimi poveljniki ob limesu in administratorji v provincah ter za transport blaga trgovskih hiš. Na Dolenjskem, še posebej za Novo mesto je imela cesta tranzitni značaj, ker je tekla približno 3 km severno mimo mesta. Vendar je treba računati z odcepom vicinalne ceste, ki je peljala v Novo mesto in naprej proti jugu čez Gorjance v Belo krajino.

Da je v Novem mestu v rimskem času obstajala večja naselbina, ki ji ne vemo imena, dokazuje obsežno poznolatensko-zgodnjerimsko grobišče Beletov vrt, na katerem je bilo odkritih in raziskanih že blizu 300 grobov.²⁹ To nekropolo pripisujemo keltskim Latobikom, pri čemer so v grobnih inventarjih tipo-

²⁵ T. Knez in M. Szabó, Ein keltischer Kantharos aus Novo mesto. *Archaeologia Jugoslavica* 20—21, 1980—1981 (1983) 80 ss. — T. Knez, Sto let, Sl. 90—92.

²⁶ T. Knez, Novo mesto v antiki (1974). — T. Knez, La nécropole de Beletov vrt, Novo mesto. *Inventaria Archaeologica Jugoslavica*, fasc. 27 (1981). — T. Knez, Archäologisches Korrespondenzblatt 17, 1987, 103 ss. — T. Knez, Novo mesto II, keltsko-rimski grobovi. *Carniola Archaeologica* 2 (1991, v pripravi).

²⁷ P. Kos, Keltski novci Slovenije. *Situla* 18 (1977) 136.

²⁸ A. Premerstein in S. Rutar, Römische Strassen und Befestigungen in Krain (1899). — J. Sašel, Rimske ceste v Sloveniji. V delu: *Arheološka najdišča Slovenije* (1975) 74 ss.

²⁹ Glej opombo 26.

loške značilnosti materialne kulture Latobikov močno opazne. Poznolatski in provincialnorimski elementi se tu prepletajo v pogrebem obredu, noši, obožitvi, pivskih navadah itd. Med značilne proizvode latobiške ustvarjalnosti sodijo: izvirne hišaste žare,³⁰ narebreni keramični pokali³¹ in pivska garnitura, sestojeca iz kroglastega lonca in čaše.³² Med pridatki v zgodnjericimskih grobovih je največ keramičnih posod zelo različnih oblik in kakovostnih razlik. Med lončenim posodjem je razmeroma dosti sigilatne posode, izključno gladka terra sigillata iz severnoitalskih delavnic, dosti manj je steklenih posod in redke so novčne najdbe. Med zaponkami je močno profilirana kolenčasta fibula najštevilnejše zastopana, sledijo noriško-panonske fibule v več variantah, kot sestavni del latobiške noše. Pomanjkanje dragocenih pridatkov, kot nakit iz plemenitih kovin, steklene posode in fino namizno posodje razložimo lahko z dejstvom, da je skoraj polovica grobov s kamnitimi ploščami bila že v antiki izropanih. Najbolj pogosta grobna oblika v rimskem času na Dolenjskem je s kamnitimi ploščami obložen in pokrit grob, ki mu pravimo tudi latobiški grob. Uvoz italske sigilate, steklenih posod, oljenk in vinskih vrčev kaže na povečano kupno moč in določeno premožnost tedanjih prebivalcev. Novčne najdbe iz Novega mesta segajo od cesarja Nerona do Licinija, večina jih je iz obdobja Flavijcev in Antoninov.³³ To je čas največjega blagostanja v teh krajih pod Rimljani.

Redke najdbe iz 3. stoletja kažejo na močan upad prebivalstva in usihanje življenja v antičnem Novem mestu. Kaj je bilo temu vzrok, ni jasno. Ali je bila to posledica roparskih napadov Markomanov, epidemije kužnih bolezni, ki so morda zdesetkale prebivalstvo, ali odhod prebivalcev v kraje z večjo gospodarsko prosperiteto? Naselbina v antiki ni ležala neposredno ob veliki tranzitni cesti Emona—Neviodunum—Siscia, ki je dajala življenjski utrip in zaslužek. Dve drugi mesti na Dolenjskem sta po rimski zasedbi postali upravno in gospodarsko pomembnejši: Neviodunum (Drnovo)³⁴ in Praetorium Latobiorum (Trebnje).³⁵ Za vlade cesarja Vespazijana je Neviodunum dobil status municipija — Municipium Flavium Latobiorum Neviodunum — in postal upravno ter trgovsko središče Latobikov na Dolenjskem. Praetorium Latobiorum pa se je razvil v pomembno občestno postajo s posadko konzularnih beneficiarijev, detaširanih iz sestava XIV. legije v Carnuntumu in X. legije v Vindoboni, ki so nadzirali promet in opravljali obveščevalno službo. Medtem pa se rimska mestna civilizacija Novega mesta ni dotaknila, zato je kraj ostal kmečka naselbina Latobikov-vicus, brez vidnejše funkcije v okviru province Zgornja Panonija. Pod rimsko upravo je bila naselbina brez vojaške posadke in brez italskih kolonistov. Skromen obtok denarja in pomanjkanje epigrafskih spomenikov sta odraz tega stanja. V pozni antiki je kraj že nepomembno naselje, katerega sled se izgubi v času preseljevanja ljudstev. Najmlajše najdbe so iz 4. stoletja: grob z Licinijevim novcem v Regri vasi³⁶ in grob z okrašeno stekleno čašo z grškim napisom iz Bršljina.³⁷ Izgleda, da je okoli leta 400 naselbina zaradi nevarnosti bila že opuščena. Zadnji prebivalci so se najbrž umaknili na okoliške vrhove, da bi tam v utrjenih pribežališčih-refugijih preživeli z avtarkičnim gospodarstvom.³⁸ Sledila so temna stoletja novomeške zgodovine, še vedno brez oprijemljivih arheoloških dokazov do ustanovitve mesta leta 1365.

³⁰ P. Petru, Hišaste žare Latobikov. Situla 11 (1971). — Z. Gregl, Antike Hausurnen aus Kroatien. Rivista di Archeologia 12, 1988, 54 ss.

³¹ T. Knez, Spätlatenezeit und frühe Kaiserzeit in Novo mesto. Archäologisches Korrespondenzblatt 17, 1987, 103 ss.

³² T. Knez, o. c., T. 26.

³³ P. Kos, Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien I (1988), 398 s.

³⁴ S. Petru in P. Petru, Neviodunum. Katalogi in monografije 15 (1978).

³⁵ J. Sašel, v delu: Arheološka najdišča Slovenije (1975) 231 s.

³⁶ T. Knez, Razprave I. razreda SAZU 6 (1969) 134.

³⁷ T. Knez, Novo mesto v antiki (1974) 24 s.

³⁸ S. Ciglencek, Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum. Dela SAZU 31 (1987).

Po dosedanjih raziskovalnih rezultatih sodeč, se nam tritisočletna naseljena zgodovina Novega mesta kaže v naslednjem časovnem zaporedju: prazgodovinsko gradišče na Marofu — provincialnorimski vicus — srednjeveška naselbina Gradec na Kapitlju — ustanovitev mesta Rudolfswerd — sodobno Novo mesto. Pri tem je treba poudariti, da naša spoznanja o najstarejši zgodovini Novega mesta temeljijo predvsem na rezultatih, dobljenih pri raziskovanju grobišč, ker naselbine še niso bile raziskane.

Zusammenfassung

NOVO MESTO IN DEN ARCHÄOLOGISCHEN EPOCHEN

Tone Knez

Im Herbst 1990 sind gerade hundert Jahre vergangen seit den ersten archäologischen Ausgrabungen in Novo mesto, die bis heute ein außerordentlich reiches Fundgut zum Studium der ältesten Geschichte Novo mestos ergeben haben. Die frühgeschichtliche Siedlung lag auf dem Marof, wo zur Zeit der Älteren und Jüngeren Eisenzeit im ersten Jahrtausend vor unserer Zeitrechnung ein befestigter Wohnplatz bestand. Hier war auch der Regierungssitz der Hallstattfürsten, die über das Becken von Novo mesto herrschten. In römischer Zeit wurde die Siedlung auf den Kapitelberg verlegt, wo im Mittelalter eine Stadt heranwuchs als Gründung Rudolfs IV. im Jahre 1365.

Eine intensive und ununterbrochene Siedlungsgeschichte Novo mestos beginnt in der späten Phase der Urnengräberkultur (Ha B 3) mit der Erweiterung der befestigten Siedlung auf dem Marof unter gleichzeitiger Anlage der Gräberstätten im Bereich von Mestne njive und von Kapiteljska njiva. In beiden Nekropolen wurden bisher bereits über 300 Gräber freigelegt. Sehr große Urnen und seltene Grabbeigaben sind kennzeichnend für diese Gräber, was auf eine gewisse soziale Gleichheit der beigesetzten Personen hinweist. Beide Nekropolen gehören in den Rahmen der Urnengräbergruppe vom Typ Ljubljana, aus der sich im ausgehenden 8. Jahrhundert vor unserer Zeitrechnung die Dolenjska-Gruppe der Hallstattkultur entwickelte.

In der zweiten Hälfte des 8. Jahrhunderts v. u. Z. (Ha C 1) kam es in Dolenjska zu einer radikalen Wende im Totenkult: dem Übergang von der Brandbestattung zur Körperbestattung (Inhumation) in großen Grabhügeln. Ein großer wirtschaftlicher und kultureller Aufschwung setzte ein als Folge einer starken Differenzierung der Gesellschaft, was aus der Hinterlassenschaft in den Gräbern der damaligen Zeit ersichtlich ist. Träger und Gestalter dieser Kultur waren Hallstattaristokraten. Dieser Militäradel oder die Hallstattfürsten bildeten die führende gesellschaftliche Schicht. Die aristokratische Lebensweise ist auf den Denkmälern der Situlenkunst zu erkennen, die auf figuralen Situlen und Gürtelplättchen abgebildet ist. Der Hallstattmensch begrub seine Toten in großen Sippen-Hügelgräbern in ringförmiger Anordnung an der Peripherie des Hügels. Am häufigsten sind Hügelgräber mit 20—40 Gräbern zu finden. In Novo mesto wurden bisher schon 10 Grabhügel erforscht und nahezu 200 Gräber entdeckt, fünf davon bezeichnet man als Fürstengräber. Im 6. und 5. Jahrhundert v. u. Z. (Ha D 1—3) befand sich die wirtschaftliche und politische Macht der Hallstattaristokraten auf einem Höhepunkt, der auf der Eisenverarbeitung und Metallurgie sowie der Herstellung von Schmuck aus mehrarbiger Glaspaste beruhte. Die Hallstattkultur in Dolenjska währte bis zum Ende des 4. Jahrhunderts v. u. Z. Novo mesto war eines der bedeutendsten Zentren der Hallstattkultur in Slowenien.

Mitte des 3. Jahrhunderts v. u. Z. wurde Dolenjska von den keltischen Tauriskern besiedelt, welche die Macht der Hallstattfürsten brachen und der schöpferischen Hallstattkultur ein Ende setzten. Die neue Latènezivilisation und-kultur führte die Brandbestattung in Flachgräbern ein, welche die Hügelgräberbestattung ablöste. Auch die keltische Bewaffnungs- und die Kampfweise unterschied sich von der der Hallstattzeit. Eisenhelm und Nagelschild, langes Eisenschwert, Lanze und Kampfdolch gehören zur Ausrüstung des keltischen Kämpfers. Die keltischen Reiter und die Verwendung des Kampfwagens spielten in den Kämpfen eine entscheidende Rolle. Aus dem Mittelatlène (LT C 1—2) kennen wir in Novo mesto zwei Nekropolen mit Brandgräbern aus derselben Zeit: in Kandija und auf der Kapiteljska njiva. Beide Nekropolen liegen in unmittelbarer Nähe der Hallstatt-Hügelgräber. Bis jetzt wurden schon 140 Gräber freigelegt. Zu Beginn des Spätatlène im 1. Jahrhundert v. u. Z. (LT D) wurden die beiden Grabstätten auf Kandija und auf der Kapiteljska njiva aufgegeben und ein neuer

Friedhof angelegt, den wir unter dem Namen Beletov vrt kennen. Diese Grabstättenverlegung an eine andere Stelle steht wahrscheinlich im Zusammenhang mit der Zuwanderung der keltischen Latobiker nach Dolenjska. Die Bestattungsart ist dieselbe, die Grabbeigaben aber entsprechen in Form und Anfertigung der neuen Mode und dem neuen Zeitgeist. Auch nach der römischen Besetzung wurde auf der Nekropole Beletov vrt ohne Unterbrechung bis zum Ende des 2. Jahrhunderts n. u. Z. weiterbestattet.

Nach dem Ende des japodischen Krieges geriet Dolenjska unter die Herrschaft des römischen Staates. In Novo mesto ist ein Wirtschaftswachstum zu bemerken, das von der Regierungszeit des Kaisers Augustus bis zu den Markomannenkriegen dauert. Es wurde eine große Straße Emona — Neviodunum — Siscia angelegt. Auf der Nekropole Beletov vrt wurden nahezu 300 Gräber aus dem Spätlatène bzw. aus der frühen Römerzeit entdeckt, von denen die Hälfte aus römischer Zeit stammt. Die häufigste Form in römischer Zeit in Dolenjska war das mit Steinplatten belegte und zugedeckte Grab, das sogenannte Latobikergrab. Funde aus dem 3. und 4. Jahrhundert sind selten, was auf einen Rückgang der Bevölkerungszahl hinweist. Unter der römischen Verwaltung gab es in Novo mesto keine militärische Besetzung und keine italischen Kolonisten. Epigraphische Denkmäler aus Novo mesto sind nicht bekannt. Um 400 war die antike Siedlung schon verlassen. Die Siedlungsgeschichte von Novo mesto stellt sich uns dar in dieser Abfolge: frühgeschichtlicher befestigter Wohnplatz auf dem Marof — provinzialrömischer vicus — mittelalterliche Wehranlage Gradec auf dem Kapitelberg — Gründung der Stadt Rudolfswerd — das heutige Novo mesto. Unsere Kenntnisse von der ältesten Geschichte von Novo mesto beruhen vor allem auf den bei der Erforschung der Grabstätten gewonnenen Resultaten, da die Siedlungen noch nicht untersucht worden sind.

Slovenska matica

61001 Ljubljana, Trg osvoboditve 7, pp. 458, tel.: (061) 214 190

Sredi decembra 1990 je izšla knjiga

Fran Zwitter

O SLOVENSKEM NARODNEM VPRAŠANJU

Razvoj slovenskega narodnega vprašanja in dozorevanje slovenskega naroda od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne je ena izmed pglavitnih, če ne sploh najvažnejša tema znanstvenega dela pokojnega akademika in zaslužnega univerzitetnega profesorja dr. Frana Zwittra.

Izbor Zwitterovih razprav ni pomemben le za spoznavanje naše najnovejše zgodovine in za zgodovinarje, marveč za široko kulturno občinstvo, ki ga zanimajo še danes žgoča slovenska narodna vprašanja in še posebej za vsakogar, ki ga zanima predvojna pot v vstajo 1941. Knjigo je uredil in s komentarjem opremil prof. dr. Vasilij Melik.

Knjigotrška cena zbornika je 620 din, cena za člane Slovenske matice in zgodovinskih ter muzejskih društev pa le 430 din. Dodaten popust velja za kupce Matičine zbirke.

Ferdo Gestrin

VAŠKA NASELJA V DOMŽALSKI OBČINI
V SREDNJEM VEKU

Na prvem simpoziju o zgodovini domžalske občine sem v svojem prispevku o razvoju fevdalnih odnosov in fevdalne posestne razdrobljenosti obravnaval naselja predvsem v zvezi s kolonizacijskim procesom.¹ Tu nameravam dati sliko vaških naselij glede na njihovo starost.

Po zadnjem Občanovem priročniku je bilo v letu 1986 na ozemlju domžalske občine 165 naselij, ki so bila povezana v 28 krajevnih skupnosti, te pa v šest krajevnih uradov (Blagovica, Domžale, Lukovica, Mengeš, Moravče in Radomlje).² Mnoga izmed teh naselij oziroma vasi so vključila večje ali manjše število zaselkov in tudi samotnih kmetij. Zaselkov, ki jih je za Moravško dolino znotraj naselij podrobno opisal S. Stražar,³ pri tej analizi nisem vključeval, prav tako pa tudi ne samotnih kmetij, ki so številne na Moravškem in v hribovitem svetu severno od Črnega grabna. Vključevanje teh enot v našo problematiko bi zahtevalo še novih raziskovalnih naporov.⁴

V sedanji domžalski občini sta dva poglobitna poselitvena jedra in sicer na območju Mengša in okoli Moravč. Tema dvema jedroma, ki ju na nek način povezuje oziroma se jima priključi še poselitev Črnega grabna, moremo slediti daleč nazaj v prazgodovino. Posamezne arheološke najdbe to dovolj trdno dokazujejo, hkrati pa kažejo tudi na kontinuiteto naselitve od starokamene dobe do poselitve tega prostora s predniki Slovencev. V vsem tem tisočletja dolgem obdobju od paleolitika prek neolitika, bronaste in železne dobe do propada antike so na ozemlju sedanje domžalske občine našli materialne ostanke življenja, grobišča in zlasti za rimsko obdobje tudi ostanke naselij. Že tedaj se je naselitev vedno bolj koncentrirala na področju obrobja vzdolž reke Bistrice, na območju Moravske doline in po Črnem grabnu kot prometni smeri proti vzhodu, ki je prišlo do veljave zlasti v času rimskega gospodstva.

Naj navedemo le nekaj najdišč kot primere v dokaz. V Babji jami južno od vasi Gorjuša so našli ledenodobno rezilo iz kremenjaka. Mladokamene najdbe so izkopali na Šumberku pri Domžalah, v Bistrici pri Količevem in v Trzinu; bronasta doba je zastopana v najdiščih Ihan, Bistrica pod Šumberkom, Brdo pri Lukovici, Trnjava, Dol; a stara in mlajša železna doba v Domžalah, Lukovici, Gradišču pri Lukovici, potem v Mengšu z dvema halštatskima grobiščema, Moravčah, Homcu in drugje. Še številnejše so lokacije najdišč z ostanki iz rimske dobe. Na domžalskih tleh je ob eni izmed najvažnejših rimskih cest na Slovenskem (Aquileia—Emona—Celeia—Petovio in naprej) bila antična naselbina. Ob Grobljah je verjetno stal rimski kostel, vsekakor so tam našli bogate rimske izkopenine. V Mengšu, kjer je tekla stranska rimska cesta, so našli številne antične ostanke; ob tej cesti je bila tod nekeje rimska postaja Ad quarto decimo. Tudi v Ihanu so našli predmete iz rimske dobe. V bližini Zaboršta pri Dolu je na severozahodnem vrhu v smeri proti Ihanu dokazano rimsko grobišče. V Črnem grabnu je bila v bližini Podpeči pri Lukovici na zgoraj omenjeni cesti

¹ F. Gestrin, Obdobje fevdalizma na ozemlju domžalske občine v luči zemljiškega gospodstva Jablje, Zbornik občine Domžale, Domžale 1979, str. 27—29.

² Občanov priročnik 1986, Ljubljana 1986, str. 60—64.

³ S. Stražar, Moravska dolina. Zivljenje pod Limbarsko goro, Moravče 1979, str. 78—107.

⁴ Npr. Češnjice v Moravški dolini so zajele zaselke Dunaj, Njive, Požarnica, Rigelj, Klen, Grmače, Planina, Podbrdo, Hribce in Brdo; Drtija zaselke Belnek, Gorica, Kovačina, Podbrdo, Kuga, Straža, Stance, Laze, Šteballja, Štorovje in Brinje; Limbarska gora pa zaselke Mrzilca, Pristava, Sija, Planjava, Globočca, Ravne, Zore, Hruška, Vodice, Reber. Posamezne samotne kmetije nosijo imena kot so npr. Lipovšek, Dolinar, Bezovljak, Golkar, Gobovšek, Gorišek, Čeh, Jazbec, Ferjančič in druga.

rimška poštna postaja Ad publicanos. Ostanke rimske utrdbe naj bi bili še v Blagovici, kjer se omenjajo tudi grobovi. Na prehodu iz Črnega grabna proti vzhodu je bila v smeri proti Celeji naselbina Atrans, kjer je bila carinska postaja in kjer so našli številne rimske predmete (prim. še najdišča Dobrava, Grič pri Ihanu, Vir, Lukovica, Gradišče pri Lukovici, Kompolje, Prevalje itd.).⁵

V času preseljevanja Slovanov so osnovo za njihovo naselitev na obravnavanem prostoru tvorila ta že v antiki in še pred njo ustvarjena poselitvena območja in na njih nastale kulturne površine. Zato je tod in v bližini možno ugotoviti posamezne toponime, ki dokazujejo, da so Slovani tudi na tem ozemlju še naleteli na staro romanizirano prebivalstvo ob svojem prihodu. Tako naselje, ki ima verjetno neposredno kontinuiteto z antiko, so Trojane (Atrans). Na staro prebivalstvo kaže tudi Račni vrh oziroma Lačni vrh, ki je sprva nosil naziv Laški vrh, kakor kaže nemški naziv za kraj (poleg poznejšega Tatzenberg starejši Walchsperg; prim. za Lahovče — Walchs Dorf), in morda tudi toponim Vošče pri Krašnji (Vošče — Vašče; Laschitz).⁶ Poselitev Slovanov je bila sprva še sorazmerno redka in so najstarejša naselja nastala na vznožju ali ob vznožju hribov in deloma na hribih, ki se dvigajo iznad ravnine ter na ozemlju vzdolž zemljepisno pogojenih prometnih smeri. Poglavitna poselitev je bila torej vezana na pas, ki se vleče vzdolž Bistrice od Stahovice do Ihana, in obrobje hribov od Trzina in Mengša proti severozahodu. Gostejša je bila zopet po Moravški dolini, a redkejša v obrobju dna doline Črnega grabna proti Trojanam. Doseljeni Slovani so se v sedanji domžalski občini potemtakem najgosteje naselili na ozemlju že do tedaj nastalih prvotnih poselitvenih jeder, to je na ozemlju okoli Mengša in Moravč. Tod so nastajala tudi najstarejša naselja prednikov Slovencev. Upravičeni smo namreč predpostavljati, da sta bila tako Mengeš, kjer so arheologi ugotovili velika slovanska grobišča, kakor tudi Moravče v storslovenski dobi sedeža župskih oziroma županskih enot. Uničil jih je šele proces fevdalizacije po končanih madžarskih navalih in po koncu madžarske prevlade nad tem ozemljem. Ob tej župski ureditvi je v oporo županove oblasti in moči, ki se je odvajala od ljudstva, zrasla plast kosezov morda že do prve polovice 9. stoletja. Na Moravškem sta ostanek tega kraja Sp. in Zg. Koseze, ki ju je šteti med stare vasi.⁷

Po fevdalizaciji, ki se je zaključila do začetka 12. stoletja, je sledilo dolgo trajajoče obdobje mlajše kolonizacije tudi na domžalskem ozemlju. Največji razmah je dosegla v 13. stoletju; v naslednjem stoletju je kolonizacija na našem ozemlju že pojenjavala. Poslej je bila kolonizacija omejena že na obrobje prvotnega poselitvenega prostora in so tedaj nastajali le manjši zaselki in samotne kmetije. Vendar moremo manjšemu pridobivanju kulturne zemlje slediti še daleč v novi vek. Posledica teh kolonizacijskih naporov je bila velika zgostitev vasi in prebivalstva. Lahko rečemo, da so že ob koncu srednjega veka obstajale skoraj vse vasi, ki jih poznamo danes.⁸

V zgodovinskih virih, kolikor jih doslej poznamo, se številne vasi v sedanji domžalski občini javljajo že do konca srednjega veka. Vendar se vasi iz razumljivih vzrokov prvič omenjajo precej pozneje kakor pa so v resnici nastale. Po časovnem redu omembe si sledijo takole: v 12. stoletju se v virih pojavijo Topole (1136/1250), Velika vas (sredi 12. stoletja), Mengeš (1154/6) in Domžale (ok.

⁵ Prim. Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, str. 177—196 s tam navedeno literaturo; T. Knific, Carniola in the Early Middle Ages, Balcanoslavica 5 (1976), str. 118; M. Zupančič, Arheološki najdišči Trojan in Mengeš, Zbornik občina Domžale, Domžale 1979, str. 15 sl. in tam navedena literatura; M. Slabe, Poskus prikaza poselitve v Ljubljanski kotlini (5. in 6. stoletje), Zgodovina Ljubljane, Ljubljana 1984, str. 57 sl. in tam navedena literatura.

⁶ Prim. M. Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije (Za Kranjsko do leta 1500), Ljubljana 1975, str. 716 in 727—1309 dec. 21; F. Gestrin, Obdobje fevdalizma, o. c., str. 28.

⁷ M. Kos, Istorija Slovenaca, Beograd 1960, str. 57 sl.; D. Vuga, Le scoperte del primo medioevo a Mengeš, Balcanoslavica 4 (1975), str. 33—48; T. Knific, Dati archeologici sulla colonizzazione della Marca di Kranj nei secc. X e XI, Balcanoslavica 4 (1975), str. 57—65.

⁸ Za kolonizacijo prim. M. Kos, Starejša in mlajša naselja okoli Ljubljane, Geografski vestnik 23 (1951), str. 157—177; isti, Starejša naselitev na Kranjski ravnini, 900 let Kranja, Spominski zbornik, Kranj 1960, str. 51—73; T. Knific, Dati archeologici, o. c., str. 57 sl.; F. Gestrin, Obdobje fevdalizma, o. c., str. 26—29.

1200/1230),⁹ v 13. stoletju se omenjajo Studa (1207), Dob (1223), Ihan (1228), Trojane (1229), Moravče (1232), Homec (1238), Peče (1238), Tuštanj (Sp. in Zg., 1238), Trnovče (1258), Svinje (danes Vinje, 1260), Mala Loka (1261), Mali Mengoš (1273), Brezje (1287) in Vir (1297). V 14. stoletju nastopa v pisanih dokumentih največ vasi domžalskega področja: Jelša (1300), Koreno (1300), Gradišče pri Lukovici (1301), Javorščica (Sp. in Zg., 1301), Koprivnik (1301), Rača (1301), Rudnik (1301), Trzin (1301), Vrhpolje pri Moravčah (1301), Pšata (1302), Krašče (1304), Lukovica (1304), Sv. Križ (1304), Šentvid pri Moravčah (1304), Depala vas (1309), Račni vrh pri Brezovici (1309), Škocjan pri Krtini (1309), Dragomelj (1312), Jarše (1319), Čeplje (1320), Drtija (1320), Stob (1322), Krašnja (1325), Blagovica (1327), Soteska pri Moravčah (1332), Preserje pri Mengšu (1333), Loka (1333), Količevo (1334), Gorica pri Drtiji (1335), Mošenik pri Moravčah (1335), Žeje (1335), Zagorica (1337), Brdo pri Lukovici (1340), Pogled pri Moravčah (1340), Boršt (1341), Hrastje pri Moravčah (1341), Sp. Koseze (1341), Planina (1341), Preserje pri Moravčah (1341), Žiče (1341), Gorjuša (1346), Zlato polje (1346), Kokošnje (1347), Dupeljne (1348), Negastrn (1348), Prekar (Sp. in Zg., 1350), Zalog (1351), Prapreče (Sp. in Zg., 1353), Radomlje (1353), Vrhovlje pri Lukovici (1353), Ples (1355), Obrše (1358), Preserje pri Zlatem polju (1359), Rova (1359), Vrh pri Krašnji (1363), Gorice pri Moravčah (1364), Prelog pri Blagovici (1369), Selce (1369), Podoreh (1370), Zlatenek (1378), Imovica (1384), Olševik (1384), Gorenje pri Blagovici (1385), Prikrnica (1391), Bršljinovec (ok. 1400), Hrasnik pri Trojanah (ok. 1400), Javorje pri Blagovici (ok. 1400), Križate (ok. 1400), Log pri Blagovici (ok. 1400), Podmilj pri Blagovici (ok. 1400), Prevalje (ok. 1400), Prvine pri Trojanah (ok. 1400), Suša (ok. 1400), Šentožbolt (ok. 1400) in Zavrh pri Trojanah (ok. 1400). V 15. stoletju nastopajo v pisanih virih: Gabrje pri Blagovici (1405), Krajno Brdo (1405), Hrastnik pri Moravčah (1409), Brdo pri Ihanu (1410), Rapolče (1410), Trnjava (1410), Brezovica pri Domžalah (Sp. in Zg., 1414), Dobovje pri Ihanu (1414), Jelnik (Veliki in Mali, 1414), Zg. Koseze (1414), Petelinjek (1414), Prilesje (1414), Reber (1414), Log pri Moravčah (1417), Rodica (1326), Hudo pri Radomljah (1428), Kompolje (1428), Vrba pri Dobu (1428), Dobrava pri Moravčah (1429), Prikernica (1429), Dešen (1430), Češnjice pri Moravčah (1431), Groblje (1435), Češnjice pri Blagovici (1436), Podrečje (1437), Bišče (1439), Loke (Sp. in Zg., 1439), Čemšenik (1444), Pretrž (1444), Vošče (1444), Sela (1453), Sv. Pavel (1453), Brezje pri Moravčah (1458), Goričane pri Pečah (1458), Imenje (1458), Olševik (1458), Selo pri Ihanu (1458), Gabrje pri Drtiji (1469), Pristava pri Moravčah (1470), Pristava pri Mengšu (1476), Doline (1477), Vranke (1477), Tabor pri Ihanu (1478), Opaško (1481), Krtina (1494), Poljane pri Moravčah (1496) in Požarnica (1496).¹⁰

Po stoletjih se torej pojavlja zelo različno število vasi: v 12. stoletju samo 4, v naslednjem že 15, močno porastejo v virih omenjena naselja v 14. stoletju, ko jih imamo kar 78, a nekoliko padejo v 15. stoletju, ko jih zaznamujemo še 50. Vsega skupaj se torej omenja 147 vasi, kar je blizu 90 % vasi, ki jih poznamo danes (165). V teh številkah moremo približno zaznati proces kolonizacije, vendar ob ugotovitvi, da so mnoge vasi po svojem nastanku tudi za stoletje ali dve starejše od svoje prve omembe v ohranjenih zgodovinskih virih. Če hočemo torej ugotoviti približno starost naselij na obravnavanem ozemlju, moramo iti po drugi poti.

Med najstarejša naselja moremo nedvomno šteti že omenjena, ki so ime prevzela po starih romaniziranih prebivalcih po naselitvi Slovanov. Kot stare vasi je imeti tudi naselja z imeni Groblje in Gradišče. Med najstarejše vasi je dalje treba vključiti tiste naselbine, ki jim sledimo v obeh poselitvenih jedrih okoli Mengša in Moravč (tod npr. Sp. in Zg. Koseze). Take so vsekakor vasi

⁹ O imenu Domžale in omenjanju vasi v srednjem veku pripravlja razpravo prof. dr. B. Otorepec.

¹⁰ Podatki so zbrani po delu M. Kosa, Gradivo za historično topografijo, o. c. I–II, str. 1–777.

s toponimi po osebnih imenih (npr. Mengeš, Radomlje, Depala vas). Prav tako gre na tem območju med stara naselja všteti tudi tista, v katerih so nastala središča cerkvene organizacije, to je prafare in pa vasi s starimi cerkvenimi patrociniji.

Zdi se, da je oglejski patriarhat južno od Drave v zvezi s pokristjanjevanjem že v 9. stoletju ustvaril sklenjeno mrežo pražupnij; vsekakor je cerkvena organizacija dobila po madžarskih navalih na oglejskem delu slovenskega ozemlja trdnejše oblike že pred konec 10. stoletja.¹¹ Osnova te organizacije so bile pražupnije s cerkvami, ki so imele tudi krstno in pogrebno pravico ter so spadale neposredno pod patriarhove kanonske pravice. Te cerkve pa so nastajale v starih in hkrati pomembnejših naseljih. Najstarejša prafara na območju domžalske občine je bila v Mengšu, ki je verjetno nastala po sredi 10. stoletja in je obsegala velik del vzhodne Gorenjske vse do poznejše štajerske meje. Poleg nje sta že kmalu po okoli 1000 na obravnavanem ozemlju nastali prafari v Dobu in Moravčah, kjer se v virih omenja šele v prvi polovici 13. stoletja.¹² Vse tri so kmalu imele tudi podružnične cerkve (Mengeš: Pšata, Trzin in v kraju »Unadorze« (?); Dob: Krtina in Škocjan; Moravče: Vrhpolje, Sp. Koseze in Kandrše, danes izven domžalske občine). Od dobske prafare se je odcepila vikariatska pražupnija v Krašnji¹³ z župno cerkvijo sv. Tomaža apostola in s podružnicami v Blagovici in v kraju »Pisshaniz«. Poleg teh štirih se je razvila še pražupnija v Ihanu, ki je bila sorazmerno majhna po površini in zato brez podružnic ter naj bi nastala iz lastniške cerkve; prvič se omenja 1296. leta.¹⁴ Radomlje so bile tedaj v prafari Nevljica oziroma Kamnik, kjer je bil patrocinijsv. Jurij.¹⁵

V času jožefinskih cerkvenih reform je bilo na domžalskem območju dvoje dekanatov: Mengeš in Dob. Lokalija Rova je spadala pod dekanat v Kamniku. Pod oba dekanata so sodile župnije Mengeš in Dob, Brdo, Ihan, Krašnja in Moravče ter lokalije Blagovica, Češnjice, Šentožbolt, Zlato polje ter vikariat Peče.¹⁶ Danes so župnije v naslednjih naseljih: Peče, Rova, (Vranja peč = Palovče pod Kamnik), Šentožbolt, Zlato polje, Blagovica, Brdo, Češnjice, Dob, Domžale, Ihan, Jarše, Krašnja, Mengeš, Moravče, Radomlje in Trzin.¹⁷

O mnogih starejših naseljih, ki smo jih zgoraj ugotovili, pa tudi o drugih, nam govore tudi patrociniji, svetniki, ki so jim cerkve posvečene. Po antiki je kult patrocinijev v naših krajih ponovno oživel s pokristjanjevanjem: najprej med karantanskimi Slovani, nato pa zlasti z oglejsko misijonarsko akcijo tudi na ozemlju južno od Karavank. To se je zgodilo v času od konca 8. do konca 10. stoletja. Tedaj so se k nam razširili patrociniji karolinške tradicije in oglejske cerkve.¹⁸

Stara patrocinija, značilna za zgodnjerednjeveško dobo, sta bila sv. Peter in Janez Krstnik, ki sta vsekakor tipično karolinška kulta in ju zasledimo zlasti pri starih župnih in krstnih cerkvah, čeprav so seveda istima svetnikoma po-

¹¹ J. Gruden, *Akvilejska cerkev med Slovenci v dobi njihovega pokrščevanja*, Dom in svet 15 (1902), str. 19 sl., 96 sl., 148 sl., 218 sl., 287 sl.

¹² »In parrochia Morawitz — 1232/46 — A. Dopsch — A. Mell, *Die Landesfürstlichen Gesamtbare der Steiermark aus dem Mittelalter*. Österreichische Urbare I. Abt. 2 (1910), 53.

¹³ »In der Chräschner pharr« — Arhiv Slovenija, listina 1363, april 17.

¹⁴ K. Kovač, *Ein Zehentverzeichnis aus der Diözese Aquileia vom Jahre 1296*, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 30 (1909), 635.

¹⁵ Prim. o vsem tem J. V. Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Krain II*, knj. 8, str. 714 sl., 749, 755, 763, 773, 778 sl.; J. Gruden, *Akvilejska cerkev*, o. c., str. 293; M. Kos, *Gradiivo za historično topografijo*, o. c., str. pod gesli naselij; J. Höfler, *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem*. Prolegomena k historični topografiji predjožefinskih župnij, *Razprave Filozofske fakultete*, Ljubljana 1986, str. 12—20; S. Vilfan, *La cristianizzazione delle campagne presso gli Slavi del Sud occidentali*, *organizzazione, resistenze, fondo sociale*, *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo* 29, Spoleto 1982, str. 889 sl.

¹⁶ F. Pokorn, *Sematizem duhovnikov in duhovnjiv v ljubljanski nadškofiji leta 1788*, Ljubljana 1908, str. 27 sl., 43 sl., 52 sl., 65 sl.; prim. M. Miklavčič, *Predjožefinske župnije na Kranjskem v odnosu do politične uprave*, *Glasnik muzejskega društva* 25/26 (1944/5), str. 3—64.

¹⁷ *Letopis cerkve na Slovenskem* 1985. Stanje 1. januarja 1985, Ljubljana 1985, str. 46—116.

¹⁸ Prim. J. Gruden, *Najstarejši cerkveni patroni na Slovenskem*, *Voditelj v bogoslovnih vedah* 4 (1901); F. Truhlar, *Problem starih patrocinijev v Sloveniji*, *Bogoslovni vestnik* 33/1-2 (1973), str. 66 sl.; I. Slavec, *Ljubljana v zgodnjem srednjem veku*, *Zgodovina Ljubljane* 1984, str. 70 sl.; J. Höfler, *O prvih cerkvah*, o. c., str. 43—63.

svečene tudi mlajše cerkve. Poleg njiju sodijo med stare patrocinije še sv. Martin, škof iz Toursa, ki je tudi karolinški kult, sv. Kancijan in sv. Mohor, ki sta oglejska diecezanska kulta, svetniki, ki se častijo kot zmagovalci nad poganstvom: sv. Jurij, sv. Mihael (arhangel) in sv. Marjeta. Star patrocinij je tudi Mati božja, zlasti Marija Vnebovzeta, dalje sv. Lovrenc, prvi rimski mučenec, pa tudi sv. Lenart, sv. Vid in sv. Andrej, apostol, ter sv. Štefan, mučenec. Vendar pravilo ni absolutno, kajti mnoge cerkve s temi patrociniji so tudi mlajšega datuma, čeprav je velik del teh cerkva postavljen v zgodnjerednjeveško obdobje tja do 11. stoletja.¹⁹

Med kraji na našem ozemlju, ki se v pisanih virih relativno zgodaj omenjajo, je vrsta vasi s cerkvami s starimi patrociniji. Nastanek teh naselij mogoče upravičeno postavljati v čas prvih stoletij po naselitvi, vsekakor pa v dobo pred uveljavitvijo fevdalizma; to je pred konec 11. stoletja. Mednje je vključiti tudi kraje, ki smo jih že omenili v zvezi z najstarejšo cerkveno organizacijo. Poleg Mengša s patrocinijem sv. Mihaela so tu še Krtina in Trzin s cerkvijo sv. Lenarta (v Trzinu se še leta 1526 omenja bratovščina tega svetnika, danes pa je cerkev posvečena sv. Florijanu), Dob in Moravče s patrocinijem sv. Martina, Radomlje in Gradišče s sv. Marjeto, Ihan s sv. Jurijem, Škocjan pri Brezju s sv. Kancijanom, Blagovica, Pšata in Vrhpolje pri Moravčah s cerkvami sv. Petra, Sp. Koseže sv. Lovrenca, Šentvid pri Lukovici sv. Vida, Brdo pri Lukovici s svojo Marijino cerkvijo sodi še v krog starejših krajev.²⁰

Med starejša naselja sodijo tudi tista, ki imajo imena po vodotokih, mednje je šteti npr. vasi Pšata, Rova, Studenec, Rača, Drtija in Vodice. V ta sklop grede tudi vasi, ki so poimenovane po legi, krajevnih značilnostih, položaju ozemlja, na katerem so nastale, po lastnosti zemljišča ter po drevju in rastlinstvu, ki so človeku dajala užitne sadeže. Take vasi so Brdo pri Ihanu in Lukovici, Krajno Brdo pri Krašnji, Doline pri Blagovici, Dole, Dolenje, Globočica, Gora, Gorenje pri Blagovici, Gorica pri Moravčah in pri Drtiji, Goričica, Goričane blizu Moravč, Gorjuša, Homec, Hrib, Kal, Koreno pri Krašnji, Križate, Obrše, Planina pri Moravčah, Planjava, Pogled, Podgora, Podgorica, Podrečje, Podstran, Poljane, Podbrdo, Pretrž na Moravškem, Prevalje, Prevoje, Prikrnica, Reber, Soteska, Strmec, Velika Raven, Vrh, Vrhovlje, Vrhpolje, Zagorica, Zavrh, Zlato polje in še kaj. Med starejša naselja sodijo tudi vasi Češnjice pri Blagovici in pri Moravčah, Čeplje, Hruševje na Moravškem, Lipa in Podoreh.²¹ Z vsemi temi vasi, ki tvorijo dobro tretjino sedanjih (165) naselij, smo v glavnem — tako sodimo — dobili starejše jedro poselitve na območju sedanje domažlske občine.

Vse druge vasi, deloma zaselke in seveda samotne kmetije je šteti med mlajša naselja, ki so nastala v obdobju mlajše kolonizacije. Sem sodijo z redkimi izjemami, kakor je npr. Dob, vasi, ki imajo toponime v zvezi z gozdom, z gozdnim drevjem in rastlinstvom, kraji v zvezi z logom in dobravo, dalje tako imenovana antitetična imena naselij z vzdevki zgornji ali spodnji in tudi srednji ter mali in veliki, pri katerih je eno vsekakor mlajšega nastanka, in končno kraji, ki so nastali ob gozdu potem, ko ga je fevdalec že ščitil. V prvo vrst sodijo toponimi Brezje pri Krtini in Moravčah ter pri Čemšeniku, Brezovica pri Lukovici in pri Domžalah, Bršlenovica, Dobeno, Dobovje pri Ihanu, Gabrje pri Blagovici in Drtiji, Gabrovnica pri Krašnji, Hrastje pri Moravčah, Hrastnik pri Trojanah in Moravčah, Javorje pri Blagovici, Jelnik in Jelša prav tam, Javoršica (Sp. in Zg.) pri Moravčah, Podsmrečje, Prapreče, Štorovje, Topole, Vrba, Zabukovje, Želodnik, Žirovše in Vinje (prej Svinje). Z nastankom logov in dobrav (hrastov gozd) ter krčevin so povezane vasi z imeni Dobrava (Sp. in Zg.)

¹⁹ Prim. J. Höfler, O prvih cerkvah, o. c., glej pogl. IV. Patrociniji, str. 43 sl.

²⁰ Prim. J. Höfler, O prvih cerkvah, o. c.; isti, Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in Slovenskem Stajerskem s konca 16. stoletja, Ljubljana 1982, str. 29–33; Letopis cerkve na Slovenskem, o. c., str. 46 sl.

²¹ Glej Pregledna karta občina Domžale, Geodetski zavod SRS, Ljubljana 1987.

pri Moravčah, Laze, Log pri Blagovici in v moravški fari, Mala Loka pri Domžalah, Loke (Sp. in Zg.) pri Blagovici, Prelog, Zaloka, Zalog pod Trojico (Vrh), pri Kresnicah in Moravčah. Sem je šteti dalje vasi Boršt pri Moravčah, ki je ime dobila od nemškega Forst, kar je pomenilo gozd, izločen iz skupne uporabe, v rokah fevdalca, dalje Zaboršt pri Domžalah, verjetno tudi Žeje (od »žeg« = žgati), Selo in Selce.

Nič manj številna niso dalje antitetična imena vasi, kot so npr.: Sp. in Zg. Brezovica, Sp. in Zg. Dobrava, Sp., Zg. in Sred. Jarše, Sp. in Zg. Javoršica, Mali in Veliki Jelnik pri Blagovici, Sp. in Zg. Koseze, Sp. in Zg. Loke, Sp. in Zg. Mengeš, Mala Lašna, Sp. in Zg. Negastrn, Sp. in Zg. Petelinjek pri Blagovici, Sp. in Zg. Prapreče, Sp. in Zg. Prekar, Sp. in Zg. Rudnik, Sp. in Zg. Tustanj, Sp., Zg. in Sred. gora in še kaj. Mlajša so tudi naselja Grmače, Imenje, Dešen, Učak pri Šentožboltu in Zalogu pri Moravčah ter Pristava pri Mengšu in Moravčah.

Zanimivo je dejstvo, povezano z intenzivno kolonizacijo, da se na ozemlju domžalske občine pojavljajo številne vasi z enakim imenom poleg antitetičnih toponimov. Tudi to je dokaz za naglo povečevanje števila naselij. Take vasi so Brdo, Brezje, Brezovica, Češnjica, Dole, Gabrje, Gora oziroma Gorica, Goričica, Groblje, Hrastnik, Log, Olševek, Podgora oziroma Podgorica, Preserje, Prevalje oziroma Prevoje, Pristava, Selo oziroma Selce, Učak, Vrh, Zalog in druga. Vseh krajev, ki jih imamo za mlajša naselja, je na obravnavanem ozemlju nastalo za približno slabi dve tretjini celotnega števila današnjih vasi.²²

V obdobju nekaj stoletij po zgodnjem srednjem veku do prehoda v novi vek so se torej naselja na ozemlju sedanje domžalske občine zelo zgostila, čeprav pri tem, kakor že rečeno, nismo upoštevali na novo nastalih zaselkov in samotnih kmetij. To pa po svoje zelo zgovorno govori ne samo o populacijskem razvoju, marveč tudi o gospodarski rasti tega ozemlja. Ta se nam pokaže v še jasnejši podobi, če upoštevamo, da na njem znotraj zemljiških gospostev še ves ta čas ni zaznati omembe vrednega procesa drobitve kmetij, ki ga poznamo drugje.²³

Zusammenfassung

DÖRFLICHE SIEDLUNGEN IN DER GEMEINDE DOMŽALE IM MITTELALTER

Ferdo Gestrin

Auf dem Gebiet der Gemeinde Domžale gab es im Jahre 1986, abgesehen von Weilern und Einschichthöfen, 165 Dörfer, vor allem in den beiden Hauptsiedlungskernen: im Gebiet Mengeš und in der Umgebung von Moravče, die siedlungsmäßig etwa von dem Črni graben verbunden werden. Ein Bild von ihrem Alter zu vermitteln, ist Inhalt dieser Abhandlung.

Die Siedlungsgeschichte dieses Gebiets läßt sich vom Paläolithikum an verfolgen. Auf dem Gebiet der erwähnten Siedlungskerne und dem dort bestehenden Kulturboden siedelten sich auch die Vorfahren der Slowenen an. In Mengeš und Moravče werden in altslowenischer Zeit wohl auch die Sitze der Gauheiten gewesen sein. Nach dem Abzug der Magyaren und dem Einsetzen des Feudalismus folgte vom Beginn des 12. Jahrhunderts bis zum Ende des Mittelalters eine Zeit der jüngeren Kolonisation, in welcher noch neue Dörfer bis zu der noch heute gültigen Zahl entstanden.

In den schriftlichen Quellen des Mittelalters werden von den 165 heutigen Dörfern schon 147 erwähnt: im 12. Jahrhundert 4, dann 15, 78 und 50. An diesen Zahlen läßt sich ungefähr die Geschwindigkeit des Kolonisationsprozesses ablesen. Aber einzelne Dörfer waren ihrer Entstehung nach auch ein Jahrhundert oder zwei älter als ihre Ersterwähnung.

Die ältesten Siedlungen sind jene, die ihren Namen nach der alten, romanisierten Bevölkerung (z. B. Atrans — Trojane), oder nach alten Trümmerstätten (Groblje, Gra-

²² Prav tam.

²³ Prim. F. Gestrin, Obdobje fevdalizma, o. c.

dišče) erhalten hatten und die in den alten Siedlungskernen entstanden waren (Mengeš, Moravče, Radomlje, Depala vas). Alt sind auch die Siedlungen, in denen Urfarmen entstanden (neben Mengeš und Moravče z. B. noch Dob, Krašnja, Ihan) oder die Kirchen mit einem alten Patrozinium haben (z. B. Krtina, Trzin, Škocjan bei Brezje, Blagovica, Vrhpolje, Brdo und Šentvid bei Lukovica). Zu den älteren Siedlungen gehören auch solche, die benannt sind nach Wasserläufen (Pšata, Rova, Drtija, Studeneč, Vodice), nach Lage und lokalen Merkmalen, nach Geländeeigentümlichkeiten sowie nach Bäumen und Nutzpflanzen (z. B. Dole, Globočica, Homec, Planina, Vrhpolje usw., Češnjice, Čeplje, Hrušica usw.). Diese alten Dörfer, die den alten Siedlungskern bilden, machen mehr als ein Drittel aus.

Alle übrigen Dörfer sind zur Zeit der jüngeren Kolonisation entstanden. Hierzu gehören mit wenigen Ausnahmen die Dörfer, deren Toponyme mit Wald, Waldbäumen und -pflanzen verbunden sind, sowie Orte im Zusammenhang mit Hain und Aue (z. B. Brezje, Gabrje, Hrastje, Javorje, Podsmrečje, Topole, Zabukovje, Dobrava, Laze, Loka, Zalog, Boršt, Zaboršt u. ä.). Hierher gehören ferner auch die Siedlungen mit sogenannten antihethischen Namen, von denen mindestens eine älteren Datums sein wird (z. B. Spodnja und Zgornja Dobrava, Mali und Veliki Jelnik). Jünger sind auch die Siedlungen Grmača, Štorovje, Imenje, Učak, Dešen, Pristava und ähnliche). Unter den neueren Siedlungen, die etwas weniger als zwei Drittel ausmachen, gibt es viele mit gleichem Namen, was an sich auf eine intensivere spätere Kolonisationsphase hinweist. Das zeugt von beschleunigter wirtschaftlicher Entwicklung und vom Bevölkerungswachstum in diesem Gebiet.

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije (oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, telefon (061) 332 611, int. 210) lahko naročite še nekaj letnikov predhodnika »Zgodovinskega časopisa« — revije »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«. V Glasniku je objavljena vrsta razprav, ki so še danes ohranile svojo znanstveno vrednost. Vsem ljubiteljem zgodovinskega branja, posebej pa še raziskovalcem naše zgodovine zato priporočamo, da si omislijo komplet dostopnih številk »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo« (GMDS).

Cene so razprodajne in so za posamezne številke naslednje:

GMDS 1/1919-20 — 10 din	GMDS 16/1935, št. 3-4 — razprodan
GMDS 2-3/1921-22 — razprodan	GMDS 17/1936 — razprodan
GMDS 4-6/1923-25 — 10 din	GMDS 18/1937, št. 1-2 — razprodan
GMDS 7-8/1926-27 — 12 din	GMDS 18/1937, št. 3-4 — razprodan
GMDS 9/1928 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 1-2 — razprodan
GMDS 10/1929 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 3-4 — razprodan
GMDS 11/1930 — razprodan	GMDS 20/1939 — razprodan
GMDS 12/1931 — razprodan	GMDS 21/1940 — razprodan
GMDS 13/1932 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 1-2 — razprodan
GMDS 14/1933 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 3-4 — 12 din
GMDS 15/1934 — razprodan	GMDS 23/1942 — razprodan
GMDS 16/1935, št. 1-2 — razprodan	GMDS 24/1943 — 80 din
	GMDS 25-26/1944-45 — 12 din

Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo velja 4 dinarje.

Člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta GMDS odobravamo poseben popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek in dejanske poštno stroške.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332 611, int. 210

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev

Društveni člani po nižji ceni prejemajo osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižnico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptuj, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo R Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 63210 Slovenske Konjice

Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postf. 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija

Zgodovinsko društvo za Pomurje, Pokrajinski muzej, 69000 Murska Sobot, Trubarjev drevored 4

Zgodovinsko društvo za Koroško, Koroški pokrajinski muzej revolucije, 62380 Slovenj Gradec, Glavni trg 24

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko — Società storica del Litorale, Pokrajinski muzej, 66000 Koper-Capodistria, Gramscijev trg 4

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

Ignacij Voje

ODNOSI MED GOSPODOM KOZMOM RAVBARJEM S KRUMPERKA IN VAŠKO SKUPNOSTJO DOMŽALE V 16. STOLETJU

Grad Krumperk (Kreutberg) pri Domžalah spada med najlepše in najbolj ohranjene gradove pri nas in ima izrazite značilnosti renesančne kulture. Stavba, kakršna se je ohranila do danes, je bila zgrajena v času, ko so bili njeni lastniki gospodje Ravbarji. Grad stoji na manjši vzpetini v kraju Zaboršt, dva kilometra vzhodno od Domžal, odmaknjen od ceste Domžale—Trojane. Prvotni Turn pod Krumperkom (Thurn unter Kreutberg) oziroma Turn pri Krumperku (Thurn zu Kreutberg) so, kot poroča Valvasor, postavili Koprivniški gospodje potem, ko so opustili grad Koprivnik (oziroma Rabenberg) nad sv. Trojico v Moravški dolini ob koncu 13. stoletja. V dolini na pripravnejšem kraju naj bi postavili Turn pod Krumperkom.

Na prelomu iz 14. v 15. stoletje je bil Krumperk last hčera Seibota pl. Rusbacha, Kristine, Anđel, Margarete in Kundel, kot njihova dediščina po materi. Kristina je bila poročena z Janezom Liebensteinerjem, Anđel pa z njegovim sinom. V graščinskem arhivu Krumperka, ki ga hranijo v arhivu Slovenije, je ohranjena listina z dne 26. avgusta 1410. V njej je zapisano, da omenjene hčerke Kristina, Ana, Marjeta in Gundel, hčerke Seibota iz Sajeveca, prodajo svojo dediščino po materi, stolp Krumperk z bližnjimi domci, polji, travniki ter razne hube, Engelhartu Zellenbergerju za 323 mark beneških šilingov. Istočasno so prosile vrhovnega fevdnega lastnika grofa Hermana Celjskega, da podeli grad kupcu v fevd. Žena Engelharta, Elizabeta, hči Janeza Osterbergerja, je 29. junija 1434 prepustila svoj del gradu soprogu in sinu Mateju.¹

Po izumrtju Celjanov so postali fevdni lastniki Krumperka Habsburžani. Cesar Friderik III. je 16. februarja 1478 podelil grad v fevd Janezu Zellenbergerju. Ta je 4. aprila 1481 sklenil dedovalno pogodbo s svojim bratrancem Baltazarjem Ravbarjem; njega in njegove naslednike je določil za svoje dediče v primeru, da bi z njegovim sinom Krištofom rod Zellenbergerjev izumrl.² Cesar Friderik III. je nato leta 1490 podelil Krištofu Zellenbergerju njegova posestva v fevd za dve leti in z enakimi pogoji ponovno leta 1492.³ Janezov sin Krištof se omenja v virih še do leta 1513.⁴ Ker so s Krištofom Zellenbergerji izumrli, je cesar Maksimilijan I. leta 1517 izročil vse zemljišče in posesti, ki jih je bil nekoč imel Krištof Zellenberger, v fevd Krištofu Ravbarju.⁵ Ravbarji so bili posestniki Krumperka do začetka 17. stoletja.

To je vse, kar vemo o lastnikih gradu Krumperk do začetka 16. stoletja, ko je prišel v roke gospodom Ravbarjem. Kakšne so bile meje gospodstva Krumperk, izpričuje že listina iz leta 1410. Meja je potekala od hriba sv. Kunigunde do dveh praznih hub v Zgornji Gorjuši, po Kosmaču navzdol do Poljč in do gozda Hansa iz Šempetra, odtod v dolino do potoka, imenovanega Zdravjak, nato na hrib Golek in gozd pri Viru do Klanca in do cerkve na Dobu, do gozda Zewndorffar in travnika Rewttenbergar in do njiv Spodnje Gorjuše in hriba,

¹ Arhiv Slovenije (AS), zbirka listin, Krumperški arhiv; Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain, Laybach 1689, XI/316.

² Valvasor, Die Ehre, XI/316 (trdi, da je bila dedovalna pogodba sklenjena med Janezom Zellenbergerjem in njegovim svakom Jurijem Ravbarjem); AS, zbirka listin, Krumperški arhiv, 16. II. 1478, 4. IV. 1481.

³ Branko Reisp, Grad Krumperk in tabor nad Ihanom, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 83, Ljubljana 1978, str. 6.

⁴ AS, zbirka listin, Krumperški arhiv, 2. II. 1508; 6. VI, 21. VII. 1510; 1. II, 23. III. 1513.

⁵ B. Reisp, Grad Krumperk, str. 6.

kjer stoji jelka, po cesti do gozda Spodnje Gorjuše in do Rapovca pri Brdu, do gozda Gorjuša in kar ob tej poti pripada Jankovi hubi pri Brdu in prazni hubi Treblene z vsemi pritiklinami in hubi v Spodnji Gorjuši, ki jo je naš pokojni oče zastavil Ostermanu iz Kamnika in hubi v Viru tudi z vsemi pritiklinami. Vse to leži v župniji Dob, razen ene hube v Brdu, ki spada v župnijo Ihan; en mlin in mlinski domec in domec (hofstatt) v Ternavu s pritiklinami spada v faro Krašnja; vse to so bili fevdi naših gospodov Celjskih in so bili našemu prijatelju Engelhartu Zellenbergerju za 232 mark beneških šilingov prodani z vsemi pravicami in koristmi.⁶ Te meje potrujeta v listini od 8. junija 1414 tudi Pirs iz Doba in Ulrik Limberški.⁷

Za domžalsko območje še nimamo dovolj jasne slike o razprostranjenosti zemljiških gospostev v srednjem in v začetku novega veka. Prav tako ni jasno, kdo so bili v posameznih obdobjih lastniki gradov oziroma gospostev. Že v času Andeških gospodov so bili na vzhodnem Gorenjskem številni ministeriali in vitezi, večinoma po rodu iz Bavarske. V času naslednikov Andeških, ko se je lastništvo naglo menjalo in zlasti v času Habsburžanov pa se je s podeljevanjem obravnavanega ozemlja v fevd, z darovnicami, z rodbinskimi povezavami in delitvami, pa tudi z nakupi nekdanj sklenjena posest vse bolj drobila. Ustvarila se je zelo pisana fevdalna posestna struktura, ki je bila nato vse obdobje fevdalizma tako značilna za vzhodno Gorenjsko. Tako imamo ob koncu srednjega veka na ozemlju sedanje domžalske občine celo vrsto gradov in fevdalnih gospostev. Na sorazmerno majhnem ozemlju domžalske občine je skozi večji del fevdalnega obdobja dobivalo večji ali manjši del dohodkov okoli 30 zemljiških gospostev in nad 40 v stoletju pred odpravo fevdalizma. Poglavitni vzrok za tako zelo gosto posejana fevdalna zemljiška gospodstva je iskati predvsem v že relativno zgodaj gosto posejani pokrajini in v njenih sorazmerno ugodnih agrarnih in prometno-geografskih pogojih.⁸

Ravbarji, graditelji sedanjega krumperškega gradu, so bili stara kranjska plemiška rodbina. Ena rodbinskih vej je leta 1433 dobila od celjskih grofov v fevd grad Kravjek (Weineck) na Dolenjskem,⁹ Friderikov sin Lenard, vrhovni dvorni maršal cesarja Maksimilijana I. je pridobil 24. decembra 1516 rodbini baronstvo. Friderikov drugi sin Kozma, ki je bil od 1565 do 1579 deželni oskrbnik na Kranjskem, se leta 1576 pojavlja v virih kot lastnik Kravjeka.¹⁰ Iz zakona z Nežo pl. Purckstall se mu je rodil sin Adam. Bil je Kozmov naslednik na Kravjeku. Znan je po tem, da je v bitki pri Sisku 22. junija 1593 kot konjeniški glavar kranjskih težkih strelcev mnogo pripomogel k zmagi nad Turki. Umrl je leta 1595. Andrejka navaja, da je gospod Kozma umrl 7. januarja 1579 in da je pokopan v ljubljanski stolnici.^{10a} Na podlagi novega gradiva v arhivu Slovenije lahko ugotovimo, da letnica smrti ne drži. Iz neke listine je razvidno, da je Kozma Ravbar s Krumperka 21. februarja 1576 omožil svojo hčer Felicito

⁶ AS, Zbirka listin, 26. VIII. 1410. Franc Bernik, Z nekdanje Goričice, Kamnik 1925, str. 153.

⁷ AS, zbirka listin, Krumperški arhiv, 8. junij 1414; opis meje gospodstva: »Item von erst die akcher pey dem prun am groben gelegen vnd der puhel auch ob dem prun als die tanne stet vnd als der weg darvnder von nider Gorius auff gett gen der gruben zwischen der von Gorius gehulcz vnd der öder Treblene hin gen Ekch wertz vnd etlich akcher in der Rapowicz enhalben vnder dem weg gen Swidrag wertz gelegen die zu der oden hubem Triblene gehoren vnd der puhel ob Ekch, wos enhalben des puhels ist das gehort zu des Janko huben gen Ekch vnd dishalben das gehulcz Werius vnd der perg da sand Kunigund auff rost und von dan auff des Polszen vnd des Hansen von Sand Peter gehulcz als der weg der zwischen gett vnd der perg gross Gorius mitt samt dem Chosmatsch gen dem gesuntprun pis auff die eben vnd der puhl Gollech hinwerz gen Wog auff den weg Klanicz vnd der von Vog gemayn vnd der hard vnd das mozz pis auff den rain des Czaindorffer gehülcz der kchirchen Aych wertz pis auff des Reytenberger wizen vnd der von Gorius akcher vnd als ver die benant pimberch verhoben vnd geweren wer des gemessen wil es sey mit weyd oder mitt holcz nemen der scholl das tun mitt des willen der zu Chrauperg gesessen ist, das ist auch mitt alter her kchomen das sagen wir pey vnsern trewn an ainer gesworen aides statt«. Transkribiran tekst listine mi je odstopil dr. Božo Otoprec, za kar se mu na tem mestu zahvaljujem.

⁸ Ferdo Gestrin, Obdobje fevdalizma na ozemlju domžalske občine v luči zemljiškega gospodstva Jablje, Zbornik občine Domžale, Domžale 1979, str. 23–31.

⁹ Majda Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982, str. 239–240.

¹⁰ M. Smole, Graščine, str. 240; AS Geneal. tabl. (Ravbar); Zbirka listin, 26. II. 1530, 21. II. 1576.

^{10a} Slovenski biografski teksikon, III. zv., Ljubljana 1960–1971, str. 36.

z Joštom Sauerjem s Kozjaka. 23. junija 1579 pa mu nadvojvoda Karel podeljuje grad Krumperk v fevd.¹¹ Kozmu Ravbarju je sledil leta 1616 na Krumperku njegov mlajši sin Jurij, ki je umrl leta 1624.¹²

Kozma Ravbar je upravljal zemljiško gospostvo Krumperk v času, ko so se na podeželju čutile posledice kmečkih uporov, predvsem zadnjega hrvatsko-slovenskega leta 1573. Zato ni čudno, da prihaja do konfliktov med njim in podložniki. Od 1575 do 1580 lahko sledimo sporom med Kozmom Ravbarjem in sosesko oziroma vaško skupnostjo Domžale, ki je zastopala skupne interese in interese posameznih kmetov. Na podlagi ohranjenega gradiva lahko sledimo mnogim podrobnostim v zvezi s pritožbami kmetov glede kršenja njihovih starih pravic, ugotavljamo lahko vlogo soseske pri reševanju teh sporov in končno odkrijemo lokalni kmečki upor, ki doslej ni bil registriran.

Iz leta 1580 se je ohranil opis meje soseske in vaške skupnosti Domžale (Nachbarschaft und Dorfsmannug zur Dumbsall). Prišlo je namreč do spora z gospodom Kozmom Ravbarjem zaradi pravice do uporabe lesa in stelje in drugih pravic. Meja domžalske soseske je šla po dveh gorah, imenovanih Veliki in Mali Šumberk. Tam imajo kmetje od davna pravico do stelje in lesa; od tam se meja razširi do gore Podstranje, tam imajo le pravico do stelje; od Podstranj teče meja preko doline do hriba Postovka, tu imajo pravico do stelje na vsem hribu, toda do uporabe lesa le na polovici dela, pri čemer se razume na vrhu hriba; od tod teče meja do Mlake (?), kjer je bil enak spor z gospodom Kozmom, tam uporabljajo pravico do stelje in lesa; nato gre meja do studenca Kosmač in od tod na Steyg. (Strogada?), naprej do hriba Gorjuše, kjer imajo na desni strani tega hriba pravico do lesa, na levi pa pripada gospodu Ravbarju. V delu gospoda Ravbarja imajo člani soseske že od nekadaj pravico do stelje in sicer vse do Zaloga. Od hriba Gorjuša in sicer od njegovih visokih dreves navzdol po skalah na Slovensko Peč (Windisch Petsch), kjer je gozd Gašperja pl. Lamberga, ima soseska iz Domžal pravico do stelje; od Peči pa do starih dreves, ki se imenujejo po slovensko jagnedi (jagneda auf windisch genandt), do tam teče meja te občine. Soseska v Domžalah plačuje letno gradu v Ljubljani odvedščino v višini 20 starov ovsa in 20 kokoši (ker se smatra kot vicedomska posest).¹³

Soseska (sosednja, sosečka) je skupnost sosedov v nekem naselju, torej skupnost gospodarstev in gospodarjev, ki jih povezujejo prebivanje v istem kraju in iz tega izvirajoči skupni gospodarski interesi ali tudi potreba po skupnem gospodarjenju na vaških zemljiščih. Skupno hasnovanje nerazdeljenega sveta je vezalo vas v gospodarsko celoto. Ker se je ta iz žive govornice vzeti izraz skoraj izključno uporabljal samo za vasi, mu po smislu ustreza knjižni izraz vaška skupnost; vendar ima naziv soseska tudi posebne stranske pomene: sestanek vaške skupnosti, skupnost vaščanov. Beseda srenja izvira — podobno kot soseska — iz živega govora. Soseska se je sestajala — podobno kot sploh starejše večje — na prostem in sicer sredi vasi, običajno pod lipo. Udeležba na sestankih se je izražala s stavkom »iti na sredino«. Iz tega je sestanek soseske, pa tudi soseska kot taka dobila naziv srenja. Zato je srenja v prvi vrsti pomenila zborovališče soseske. Od tod je njen pomen prešel na sestanke soseske in na njo samo. V pomenu soseske se je včasih uporabljala tudi beseda komun (iz latinščine), čemur bi ustrezala tudi nemška beseda »gemeinde« in iz nje izvedena slovenska beseda gmajna. Podložna soseska (vaška skupnost) je skupnost individualnih gospodarjev, ki so za svojo posamično posest podložni enemu ali več zemljiškim gospodom, kot celota pa upravljajo skupni svet pod bolj ali manj občutno oblastjo zemljiškega gospoda.¹⁴

¹¹ M. Smole, Graščine, str. 246; AS Zbirka listin, 21. II. 1576, 23. VI. 1576.

¹² M. Smole, Graščine, str. 246; AS Zbirka listin, 27. I. 1616, 14. V. 1625; Zap. inv. XL R-11.

¹³ AS DSK fasc., 288, zap. št. 423, Stan. I. s. 1815—1820.

¹⁴ Sergij Vilfan, Právna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 120, 121, 217; Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Ljubljana 1980, II. del, str. 10.

Iz opisa meje soseske Domžale je razvidno, da so Domžalčani spadali v večjem delu pod gospostvo krumperškega gospoda Kozma, v manjšem delu pa pod gospostvo Gašperja Lamberga. Ne glede na razbitje vasi med različna zemljiška gospostva je vas še nadalje tvorila gospodarsko celoto, ki je imela skupne interese glede pašnih pravic, vzdrževanja potov, napajališč, popravljanja plotov okoli njivskega sveta, da bi ga zavarovali pred živino, in podobnih javnih vprašanj. Soseskine pravice so se lahko oblikovale pod zelo različnimi vplivi. Ob dejanskem izkoriščanju srenjskega sveta so se razvijali različni običaji.¹⁵

Iz dodatka (Nota) k opisu meje domžalske soseske je tudi razvidno, da gre za nekakšen spor med sosesko in gospodom Kozmom (zdi se, da se je srenja pritožila na vicedomski urad v Ljubljani, vendar ta pritožba ni ohranjena, ohranjen pa je odgovor, ki je bil naslovljen na sosesko). V noti je rečeno, da je bila posest do Zaloga, do ograje gospoda Ravbarja včasih bolj slabo zavarovana in ograjena. Zato je njihova živina prehajala na njegov svet. Kozma je zaradi tega sosesko preveč strogo držal. Ker je pogosto nastala manjša škoda, so morali dati za kazen en renski goldinar ali krono. Zato ubogi podložniki prosijo, naj imenovani gospod dobro vzdržuje ograjo. To naj bi bilo navedeno v sedanjem novem ukazu. V primeru, da bi podložnikova živina zašla na njegovo zemljišče, naj ne postopa z njimi tako strogo kot doslej, ampak tako kot je bilo po običaju. Škodo naj ocenijo nepristranski ljudje.¹⁶

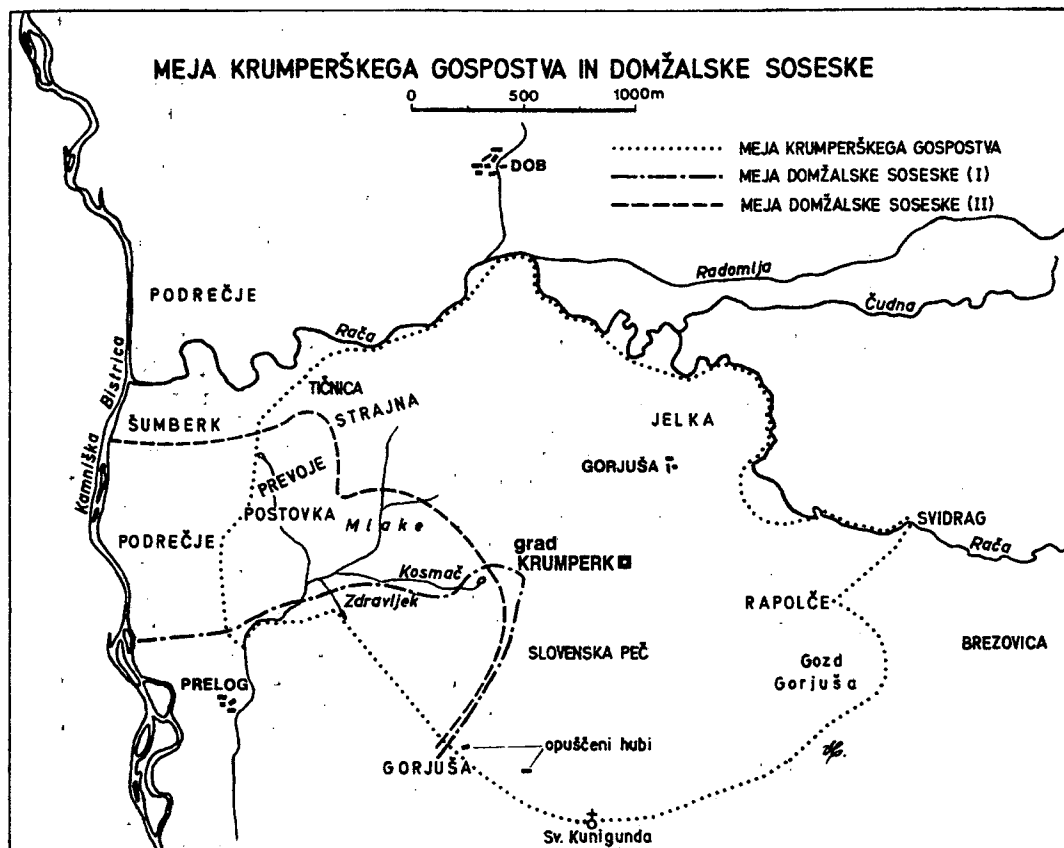
Kozma Ravbar je imel z domžalsko sosesko ali posameznimi njenimi člani spore že od 1575 dalje. Dne 12. junija 1575 je soseska izročila oskrbniku deželnega upravitelja Kranjske Krištofu Auerspergu pritožbo proti gospodu Kozmu Ravbarju. V pritožbi poudarjajo, da jim pripada gmajna, kamor ženejo živino na pašo in kjer imajo tudi pravico do lesa. V omenjeni gmajni so, dokler pomnijo, vedno sejali proso in oves. Zato so morali dati deželnemu plemstvu Kranjske za odvedščino 20 starov ovsu in 20 kokoši. Toda plemeniti gospod Kozma Ravbar je njihovim trem sosedom Klementu Gregorcu, Ahacu Grasdreku in Matiji Mihcu v navedeni gmajni požel oves za svoje potrebe. Zato prosijo, naj mu to prepovejo početi, in določijo kazen 20 ducatov, da se ne bi tudi ostalim članom soseske kaj podobnega primerilo. Soseski naj pusti tiste stare pravice, ki jih je imela doslej v gmajni. V kolikor se Kozma Ravbar ne čuti krivega, predlagajo, naj oskrbnik določi primeren dan za zaslišanje in mu prepreči žetev ovsu.¹⁷

Podobne težave je imel s Kozmom Ravbarjem član domžalske soseske Jožef Gregorič. Dne 20. januarja 1576 je domžalska soseska vložila pritožbo proti Kozmu Ravbarju pri upravniku deželnega glavarstva za Kranjsko Wolfu von Thurnu in upravniku vicedomskega urada Krištofu Portnerju. V gmajni Mlaka imajo, odkar pomnijo, pravico do pobiranja lesa in stelje, kljub temu jim hoče Kozma te pravice odvzeti. Njegovemu sosеду Jožefu Gregoriču je pred osmimi dnevi (to je 12. januarja) zaplenil voz in konja, kar je v nasprotju s svoboščinami dežele. To nasilje ocenjuje soseska na 200 goldinarjev in zahteva, da Kozma njegovemu sosеду čimprej vrne konja in voz. V kolikor Kozma meni, da tega ni dolžan storiti, naj ga pozovejo na zaslišanje in izdajo ukaz o rubežu. Isti dan, ko je bila pritožba vložena, sta Wolf von Thurn in Krištof Portner izdala ukaz Kozmu, da se s podložniki poravna in njegovemu sosеду vrne konja in voz. V kolikor pa meni, da to ni dolžan storiti, naj se javi 23. februarja pri deželnem oskrbniku oziroma vicedomu na zaslišanje. Dne 6. februarja se domžalska soseska že drugič obrača na oskrbnika deželnega glavarstva in vicedoma s prošnjo, naj ukažeta gospodu Kozmu, da sosеду Jožefu Gregoriču vrne konja in voz. Toda tudi maja zadeva še ni bila rešena. Iz pritožbe domžalske soseske, ki je bila vložena 26. maja 1576, je razvidno, da so bili Kozmu izdani trije uradni uka-

¹⁵ Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 120, 121.

¹⁶ AS DSK fasc. 288, zap. št. 423, Stan. I. s. 1820.

¹⁷ AS Krumperški arhiv fasc. 79, Justicialia.

zi, katerih kopije prilagajo in so označene z velikimi črkami A. B. C. (ti ukazi niso ohranjeni). Opozarjajo, da Kozma Ravbar sedaj že pet mesecev nepravilno zadržuje voz in konja Jožefa Gregoriča. Zato se ponovno obračajo na upravnika deželnega glavarstva, naj resno postopa proti Kozmu Ravbarju in mu naloži kazen, da bo brez odlašanja vrnil voz in konja.¹⁸ Kako se je zadeva rešila, ne vemo, vendar pa primer kaže, da so vladale napetosti med Kozmom Ravbarjem in domžalsko sosesko zaradi kršenja pravic na srenjskem zemljišču. Pri tem je značilno, da so Domžalčani zaupali v upravnika deželnega glavarstva Kranjske in pričakovali, da jih bodo deželni stanovi ščitili.

Manjši lokalni upor domžalske soseske proti Kozmu Ravbarju pa je izbruhnil 25. novembra 1579. Kozma Ravbar je namreč 30. novembra 1579 vložil pritožbo na tedanjega upravitelja deželnega glavarstva za Kranjsko proti vaški soseski Domžale zaradi motenja posesti in pravic, ki jih uživa na gradu Krumperku. Med drugim poudarja, da vsak zemljiški gospod svobodno razpolaga s svojo posestjo, da sam nasaja podložnike in da posest izkorišča v svoje dobro. Grad Krumperk ima v posesti več kot leto dni. Da bi imel od te posesti korist, je v pretekli pomladi dal izkopati jarek pod hribom Velika Gorijska, kar je sicer proti deželnim svoboščinam. Toda ne glede na to, to pripada njemu kot njegova lastnina. Proti temu posegu na terenu se je dvignila domžalska soseska. Dne 25. novembra se je zbralo proti večeru okrog 100 ljudi in omenjeni graben so samovoljno zasuli. Ker so s tem dejanjem napravili nasilje, ki je v deželi prepovedano, so mu napravili škodo, ki jo Kozma ocenjuje na 200 zlatih

¹⁸ AS Krumperški arhiv fasc. 79, Justicialia.

goldinarjev. Takšno skrivno zbiranje in nasilje, ki so ga napravili ob odsotnosti Kozme, je zaskrbljujoče. Če jim bo oblast to spregledala, se lahko zgodi, da se bo nasilje nadaljevalo. Zato prosi Kozma deželnega glavarja, naj proti omejenim soseski resno postopa z zahtevo, da jarek ponovno očistijo in poravnajo odškodnino. Z grožnjo visoke denarne in telesne kazni naj se jim prepove zbiranje in izvajanje nasilja proti njemu. Takoj po prejemu pritožbe je Leonhard Frumentin, podoskrbnik deželnega glavarstva na Kranjskem, izdal v Kranju ukaz, da mora domžalska soseska jarek ponovno izprazniti, in prepove nadaljnja sestajanja. Opozarja jih, naj se vzdržijo nasilja, s pretnjo visoke denarne in telesne kazni.

O tej zadevi so razpravljali konec leta 1579 na deželnem zboru, kajti ohranjen je zapisnik, ki je bil narejen na Krumperku 11. marca 1580. V zapisniku je omenjeno, da se je glede na sklep o rešitvi spora med gospodom Kozmom Ravbarjem in domžalsko sosesko z dne 3. februarja 1580 več gospodov in deželanov podalo na sporno mesto. Po razpravi so sklenili naslednje: soseska in vaška skupnost Domžale ima že od pokojnega gospoda Baltazarja Ravbarja pravico, da na gori Velika Gorjuša od poti poleg studenca Kosmača, po poti na to goro do gozda in od navedenega studenca Kosmača do Zdravilnega studenca (auf den Gesundt paun) ali Zdravjaka (oder Sdrauiakh), pase in ima pravico do lesa in stelje. V tem kompleksu pripada ta pravica Domžalčanom kot tudi podložnikom iz vasi Stude. Zato pa letno služijo gradu Krumperk, s tem da dajejo letno odškodnino in tlako. Gospod Ravbar je prostovoljno dovolil tudi pašo in steljo v predelu pod goro Zgornja Gorjuša od studenca Kosmača do Zdravjaka, od obeh studencev na tej gori do rečice Bistrice in proti gori sv. Primoža (?), kjer uživajo pašo in pravico do stelje na enak način kot v prej navedenem teritoriju. Na drugi strani pa ima soseska in vaška skupnost Domžale obveznost, da gospodu Ravbarju in bodočim lastnikom gradu Krumperk, kot so to dobili z nasvetom in dovoljenjem gospodov, ki so se v velikem številu odzvali ogledu parka, daje služnosti od tega užitka in sicer dva dni tlake, tako kot so prej dajali za užitek hriba Zgornja Gorjuša. To obveznost mora izpolniti vsaka huba, ki jih je v Domžalah 24 in poleg tega mora še vsaka oseba opraviti en dan ročne tlake in to kositi, sekati, žeti in pleti pri grajskem poslopju, kadar bo želel gospod Ravbar. Gospod Ravbar in njegovi nasledniki pa morajo onim, ki bodo opravljali tlako, dati pripadajočo hrano kot ostalim tlačanom. Sicer pa naj vse, kar se tiče Zgornjih Gorjuš, ostane tako kot je bilo in naj se ne upirajo. Na sestanku je bil spor med domžalsko sosesko in gospodom Kozmom Ravbarjem poravnán v prisotnosti barona Kristofa Auersperga, upravnika deželnega glavarstva, Nikolaja pl. Bonoma, kranjskega vicedoma, Jurija Hallerja, deželnoknežjega svetnika in odbornika, Hansa pl. Edlinga, deželnega odbornika in prejemnika, in Gašperja Mavriča, deželnega svetnika.¹⁹

Strah pred novimi kmečkimi upori je med zemljiškimi gospodi po letu 1573 bil brez dvoma velik. Kozma Ravbar namreč poudarja v svoji pritožbi, naj gosposka prepereči skrivno zbiranje, ki je zaskrbljujoče. Lokalni upori so se omejevali v svojih ciljih na posamezna vprašanja, oziroma na odpravo posameznih kršitev »stare pravde« v ožjem smislu. Za cilj imajo le delno spremembo razmer na konkretnem zemljiškem gospostvu, ne pa odpravo fevdalnega sistema.²⁰

Na domžalskem območju je med podložniki vrelo že leta 1515. Podložniki so se dvignili v upor na nekaterih zemljiških gospostvih. Napadli so grad Črnelo, zavzeli Rožek pri Moravčah in Brdo pri Lukovici, napadli in oblegali so tudi nekatere druge gradove.²¹ V vrsti gradov, ki so jih uporni kmetje oblegali ju-

¹⁹ AS DSK fasc. 288, zap. št. 423, Stan. I. s. 1049–1056.

²⁰ Bogo Grafenauer, Tipologija kmečkih uporov in vstaj pri jugoslovanskih narodih od XV. do konca XVIII. stoletja, Jugoslovanski istorijski časopis, br. 2, Beograd 1962, str. 13; isti, Kmečki upori na Slovenskem, Ljubljana 1962, str. 419.

²¹ Bogo Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem, str. 120 sl.; isti, Boj za staro pravdo, Ljubljana 1944, str. 80 sl.

lija 1515, je bil tudi grad Črnelo. Njegova tedanja lastnika Žiga in Andrej Lamberg sta se skupaj z drugimi fevdalci borila proti kmetom, ko so zahtevali svoje pravice. Gradu Črnelo kmetje niso mogli zavzeti, uničili pa so ribnike, požgali pristavo in si razdelili živino. Ko je sredi junija leta 1515 dosegel vse-slovenski kmečki upor svoj vrh, so kmetje v navalu zavzeli grad Rožek. Med podložniki gospostva Rožek, katerega lastniki so bili Galli, so bili nemiri že pred tem uporom, saj so morali letno opraviti okoli 200 dni tlake, kar je močno presevalo podložniške obremenitve. V tem času so uporni kmetje zavzeli tudi grad Brdo in ga močno poškodovali. Povsem drugačen odnos do kmetov je imel gospodar gradu Dragómelj, graščak Franc Glanhofner. Leta 1515 je pomagal upornim kmetom in jim dal celo majhen top.²²

Lokalni kmečki upor leta 1579 proti Kozmu Ravbarju zaradi zasutega jarka lahko spravimo v zvezo z gradnjo novega krumperškega gradu. Novo grajsko stavbo, katere lepoto Valvasor toliko hvali, so zgradili Ravbarji okoli leta 1580. S to gradnjo se je uveljavil pri nas nov, italijanski renesančni tip ravninskega, dvorišnega gradu.²³

Domžalska soseska je imela spore zaradi zapiranja vode na Mlinščici tudi v 17. stoletju. Leta 1674 je bil sprožen proces med domžalsko sosesko in Martinom Rodetom zaradi zapiranja vode na Mlinščici. To je povzročilo škodo na poljih. Spor je nastal tudi med gospostvom Križ in zastopstvom obtoženega podložnika in domžalsko sosesko zaradi samovoljne odstranitve jezua na potoku.²⁴

Navedeni novi podatki o Ravbarjih, gospodarjih gradu Krumperk, in o domžalski soseski so sicer le fragmenti, ki pa vseeno odkrivajo nekatere značilnosti tedanje dobe. Konkretno je začrtana meja vaše skupnosti in soseske Domžale. Nadalje vzemo o kršenju pravic krumperških podložnikov na srenjskem zemljišču, kar je privedlo tudi do lokalnega upora. Ugotovimo pa lahko, da so v tem času imeli podložniki določeno samozavest, saj se niso podali pred pritiski zemljiških gospodov. Za svoje pravice so se borili pri predstavnikih oblasti, pri deželnem glavarju in vicedomu.

Zusammenfassung

DIE BEZIEHUNGEN ZWISCHEN DEM SCHLOSSHERRN COSMAS RAUBER VON KRUMPERK UND DER DORFGEMEINSCHAFT DOMŽALE IM 16. JAHRHUNDERT

Ignacij Voje

Über die Inhaber der Schloßherrschaft Krumperk bei Domžale gibt es aus der frühesten Zeit nur wenige Berichte. Zu Beginn des sechzehnten Jahrhunderts (1517) gab Kaiser Maximilian I. das ganze Land und Besitztum von Schloß Krumperk Christoph Rauber zu Lehen. Diese berühmte Krainer Adelsfamilie war bis zum beginnenden 17. Jahrhundert in Besitz von Schloß Krumperk. Aus der Zeit, wo Cosmas Rauber Schloßherr auf Krumperk war, sind mehrere sehr interessante Berichte erhalten, die zwar nur Fragmente sind, aber dennoch einige kennzeichnende Züge der damaligen Zeit enthüllen. Cosmas Rauber verwaltete den Landbesitz Krumperk in einer Zeit, als auf dem Land die Folgen der Bauernaufstände noch zu spüren waren. Zwischen 1574 und 1580 kann man den Streit zwischen dem Grundherrn Cosmas und der Nachbarschafts- und Dorfgemeinschaft Domžale (Nachbarschaft und Dorfsmanung zur Dumbsall) verfolgen. Bekannt sind auch mehrere Konflikte mit seinen Untertanen.

Aufgrund des Materials im Archiv Slovenije kann man viele Einzelheiten im Zusammenhang mit den Beschwerden der Bauern wegen Verletzung ihrer alten Rechte

²² Mirna Zupančič - Majda Smole, Gradovi na domžalskem in moravškem območju, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 95, Ljubljana 1979, str. 10, 14, 24.

²³ B. Reisp, Grad Krumperk, str. 6.

²⁴ AS Krumperški arhiv, fasc. 83, Justicialia.

(wegen des Rechts auf Holz und Streunutzung) feststellen, sowie die Rolle der Nachbarschaft bei der Lösung dieser Auseinandersetzungen (Diese waren entstanden, weil das bäuerliche Vieh immer wieder auf den schloßherrlichen Grund ging. Cosmas bestrafte die Bauern übermäßig und beschlagnahmte ihre Habe.). Die Nachbarschaft Domžale schickte die Beschwerden an den Landeshauptmann und den Viztum. Ein begrenzter Bauernaufstand brach aus am 25. November 1579 wegen eines ausgehobenen Grabens unterhalb des Bergs Velika Gorjuša. Aus der Klage von Cosmas Rauber ist ersichtlich, daß sich am Abend dieses Tages rund 100 Menschen, Mitglieder der Dorfgemeinschaft Domžale, versammelten und den Graben eigenmächtig zuschütteten, wodurch sie ihm einen Schaden von 200 Gulden verursacht hätten. Cosmas verlangte von dem Landeshauptmann, daß er die rebellischen Bauern mit hohen Geldbußen und körperlichen Strafen belege. Mit der Lösung des Streits befaßte sich eine besondere Kommission. Die Nachbarschaft Domžale hatte auch im 17. Jahrhundert Streitigkeiten wegen der Sperrung des Wasserlaufs der Mlinščica. Aufgrund der angeführten Einzelheiten läßt sich feststellen, daß die Untertanen ein gewisses Selbstbewußtsein erworben hatten und sich vom Grundherrn nicht unter Druck setzen ließen. Bei den Vertretern der Obrigkeit, dem Landeshauptmann und dem Viztum, kämpften sie um ihre Rechte.

CELJSKI ZBORNIK

Najstarejši zbornik za krajevno zgodovino na Slovenskem lahko kupite v knjižnici Edvarda Kardelja v Celju, telefon: (063) 26 731.

Na razpolago so Vam tudi skoraj vsi letniki od leta 1951 naprej po simbolični ceni.

V Celjskem zborniku 1990 so za zgodovinarje posebej zanimive razprave, med drugim:

- Ignacij Voje: Celjski grofi in Dubrovnik
- Božo Otorepec: Srednjeveški pečati in grb mesta Celja.
- Marjan Smolik: Dvestoletnica celjskega tiskarja Jenka
- Milko Mikola: Zaplembe premoženja v celjskem okrožju v letih 1945—1948
- Janez Cvirn: Thomas Fürstbauer: Kronika mesta Celja 1892—1907 (I. del)

Catherine Carmichael

ANGLEŠKA GENTLEMANA NA POTOVANJU PO SLOVENSКИH KRAJIH LETA 1737

1. Uvod

»Tuji pogledi«¹ oziroma pisna pričevanja nedomačinov so postali uveljavljen tip zgodovinskih virov v družbeni in antropološki zgodovini. Kje pa naj najdemo ustrezno razlago neke družbe, če ne iz pisanja nedomačinov? Kje sicer obstajajo živi primeri zgodovine vsakdanjega življenja, če ne v njihovih dnevnikih in osebnih spominih?

Vendar pa se zgodovinarji povsem zavedajo problemov, ki so v zvezi z rabo takšnih besedil. Razdraženi Piemontčan Giuseppe Baretti je napadel to zvrst pisanja Angležev, češ da »so se razgledovali po deželah iz poštnih kočij« in zaradi tega niso bili sposobni opisati italijanskega načina življenja.² Baretti je imel po svoje prav: takšna besedila so bila pogosto površna, avtorji pa niso imeli nikakršnega globjega znanja o stvareh, o katerih so pisali. Zaradi tega njihovo pisanje pravzaprav več pove o mentaliteti in okusu izobraženega zgornjega razreda dežele, iz katere so prihajali.

Kljub tem pomanjkljivostim pa ne bi bilo pametno povsem prezreti pisanja redkih nedomačinov, ki so zapustili svoje vtise o slovenskih krajih. Za 18. stoletje, v katerem so bili teksti Slovencev — posebej takšni, ki bi opisovali družbene pojave — redki in v velikih časovnih razmakih, lahko dobimo od teh popotnikov gradivo za malce »globlji opis«.³

2. Britanski popotniki v slovenskih deželah: splošen pregled

Slovenski kraji niso bili običajni cilj angleških popotnikov: niso sodili v noben uveljavljen itinerarij, saj niso bili ne »klasični« (kakršna se je zdela popotnikom Italija) ne eksotični in orientalni kot južnejši deli današnje Jugoslavije. Zato tudi ni bilo nobenega uveljavljenega modela, po katerem naj bi kraje opisali. Običajno je bilo »veliko potovanje« 18. stoletja namenjeno moralnemu in estetskemu izpopolnjevanju mladih gentlemanov, zato jim je pot povečini narekovalo »pravilo okusa« (the Rule of Taste),⁴ zanimanje za klasično antiko pa je bilo obvezno. Predpisana pot jih je v glavnem vodila skozi Italijo in v razcvetajoča se mesta severozahodne Evrope — npr. v Köln, ki je imel tudi rimske ostanke. Nekaj posebnežev, ki jih je privlačila eksotika, se je v 17. in 18. stoletju odpravilo na pot v Levant.⁵ Vzhodni del srednje Evrope pa je bil ali izključen iz itinerarija ali pa so se potniki v naglici popeljali med

¹ Termin »tuji pogledi« (alien eye) je rabil Peter Burke v svoji *Historical Anthropology of Early Modern Italy* (Cambridge University Press, 1987), str. 15, da bi razločil med pričevanji domačinov in nedomačinov.

² Giuseppe Baretti, naveden v P. Burke, *ibid.*; str. 16.

³ »Globlji opis« (thick description) je postal priljubljen termin med zgodovinarji, ki so želeli prikazati del bogatosti življenja v preteklosti. Izposojen je iz dela antropologa Clifforda Geertza. Včasih učinkuje preveč ironično: na primer, v knjigi »Power in the Blood« David Sabeau priznava, da je bil »tanek« opis kljub dobri nameni avtorja vse, kar je bilo mogoče doseči. Zgodovinarji se pogosto boleče zavedajo tega, čemur Braudel pravi »meje možnega«.

⁴ Izraz »pravilo okusa« rabi J. Burke v članku *The Grand Tour and the Rule of Taste* (*Studies in the Eighteenth Century*, ur. R. F. Brissenden, Canberra 1968, str. 231—250). Trdi, da so se na veliko potovanje odpravljali člani whigovske oligarhije, ki so želeli polskati antične prednike svoje družbe.

⁵ Zgoden levantinski »norec« je bil Skot William Lithgow, ki v »*Painful Pereginations*« (London 1632) poudarja nevarnosti potovanja po vzhodnem Sredozemlju. Ti »norci« so bili posebna veja svojega razreda, ki je namerno iskala eksotične in neevropske elemente v vzhodno-sredozemski kulturi.

Dunajem in Benetkami; J. B. S. Morritt je leta 1796 ugotovil, »da dežela med Trstom in Dunajem ni pogosto vključena v potovanje po Nemčiji«. ⁶

Tiste, ki so se peljali skozi slovenske kraje, bi pomanjkanje informacij lahko motilo; še leta 1817 je popotnik Monson, ki je pisal o Kopru in Izoli, po-
tožil, da: »ne v Benetkah ne v Trstu nismo mogli dobiti nobenega dela, ki bi se ukvarjalo z istrsko obalo, zato me to neprijetno pomanjkanje podatkov sili v neurejene opise.« ⁷ Ob koncu 17. stoletja je bila knjiga Edwarda Browna *A Brief Account of Some Travels* ⁸, objavljena 1673, edini dostopni vir v angleščini, ki se je ukvarjal s slovenskimi kraji nekaj podrobneje, četudi je nekatere pomembne pojave obdelal precej površno. ⁹ Največjo avtoriteto je seveda imela Valvasorjeva *Die Ehre* iz leta 1689. Ko sta Humphrey Davy in njegov kolega Tobin potovala skozi te kraje v začetku 19. stoletja, sta pripomnila, da sta lahko dobila v cerkniški gostilni, v kateri sta se nastanila, samo to knjigo. ¹⁰ Vendar pa je bila Valvasorjeva knjiga precej drugačna od »turisticnega vodiča«, saj je bila namenjena bolj specialistom, ki so bili pripravljene posvetiti več časa in truda študiju, kot je bilo to običajno med večino posameznikov, namenjenih na »veliko potovanje«.

Ob koncu 17. stoletja se je že izoblikovala razlika med knjigami za strokovnjake in knjigami za potujoče gentlemane. Nugentova poznejša knjiga *The Grand Tour* ¹¹ na primer omenja slovenske kraje, vendar zelo bežno, saj v njih ni klasičnih ostankov; na drugi strani pa so bolj »strokovne« knjige kot Johna Raya potopis po Nizozemskem ¹² iz leta 1663. Ray v uvodu izrecno izraži svoj namen: »Začela me je zanimati raznolikost (rastlin), ki jo v tujih deželah lahko izzove drugačnost prsti in temperatura zraka.« ¹² Ray se je v času, ko je to pisal, zavedal »maloštevilnosti tistih, ki jih veseli študij in raziskovanje ... narave (po katalogih)«. Zato je raje napisal pripovedni opis svojega potovanja z »opažanji o topografiji, morali in naravi.« ¹³ Šele kasneje, v zadnjem desetletju 17. stoletja — verjetno takrat, ko »maloštevilnost« tistih, ki bi jih to zanimalo, ni več predstavljala problema — je objavil bolj sistematične kataloge. ¹⁴ Takšno je bilo torej razločevanje med diletanti in specialisti, vendar ločnica nikakor ni bila ostro začrtana.

3. Milles in Pockocke

Po svojih obširnih potovanjih je Richard Pockocke objavil *Description of the East*. ¹⁵ S slovenskimi kraji se v glavnem ukvarja tako z botaničnega (z zelo natančnimi ilustracijami flore današnje severne Jugoslavije) kot tudi arhitekturnega stališča (zanimali so ga tudi klasični ostanki na Ptujju in v Celju). Pockocke je na potovanjih spremljal bratranec Jeremiah Milles, zdravnik, ki je napisal vrsto pisem svojemu zaščitniku, škofu Waterfordskemu. ¹⁶ Čeprav sta moža potovala skupaj, so njuni zapisi zelo različni. Millesovo pričevanje ni bilo namenjeno objavi, to so »amaterska« pisma s številnimi neformalnimi podrobnostmi — ta vrsta poročil je nekakšna vmesna stopnja med privatnimi pogledi in ob-

⁶ Morritt je leta 1796 potoval skozi slovenske kraje samo zaradi vojne v severni Italiji. Vendar ni obžaloval. Po njem so bile »nižje verige kranjskih in štajerskih Alp povsem prekrite z gozdovi — tolikšnega zelenja naše oči v toplejših krajih niso bile vajene. Voda je čudovita in v deželi je vse polno potokov s postrvmi, ki so obenem koristni in okrasni«. Gl. G. E. Marindin (ur.) »The Letters of J. B. S. Morritt of Rokeyby« (London 1914), str. 307–308.

⁷ W. I. Monson, *Extracts from a Journal*, London 1820, str. 26.

⁸ Edward Browne, *A Brief Account of Some Travels*, London 1763.

⁹ Za kritiko Brownovega dela gl.: J. Sumrada, Valvasorjev angleški sodobnik Edward Browne v slovenskih deželah leta 1669, Valvasorjev zbornik, Ljubljana 1990, str. 54–102.

¹⁰ J. Tobin, *Journal of a Tour made in the years 1828 and 1829*, London 1832, str. 165.

¹¹ T. Nugent, *The Grand Tour London 1777* (vir v zvezi s Kranjsko: Vol. II, str. 5, 8, 371–372; Vol. III, str. 24).

¹² J. Ray, *Observations Topographical, Moral and Physiological: Made in a Journey through part of the Low Countries ...*, London 1673; uvod.

¹³ *ibid.*

¹⁴ Med Rayevimi sistematičnejšimi deli iz tega časa so: *History of Plants*; *History of fishes*; *Synopsis of Quadruped Animals and of Serpents in Synopsis of British Plants*. Za pregled njegovega življenja in dela z orisom razvoja njegovega pisanja gl. C. A. Raven, *John Ray Naturalist: His Life and Works*, Cambridge 1942.

¹⁵ R. Pockocke, *A Description of the East*, London, 1743–1745.

javljènim besedilom. Zato nam ta pisma lahko razkrijejo podrobnosti o naèinu, po katerem sta se specialist in/ali diletant lotila slovenskih krajev.

Moža sta več kot dva meseca vodila raziskave po slovenskih krajih. Njuni zapisi so nastali med koncem maja in zaèetkom avgusta leta 1737. Obiskala sta priznana zanimive kraje kot so bili Idrija, Celje, Ptuj, Ljubljana, Celovec, Gorica in Trst, vendar sta malo dodala k opažanjem zgodnejših piscev. V številnih primerih so bile njune pripombe zelo bežne.

Njun itinerarij kaže, da sta želela obiskati klasične ostanke na Slovenskem. Millesa so zanimali latinski napisi na Ptuj — po obisku le-tega je za druga slovenska mesta redno beležil, »da tukaj ni najti najmanjšega znamenja antike«.¹⁷ Veliko zanimanje za klasiko ga je pripravilo celo do tega, da je ob neki priložnosti pisal o tamkajšnjih ljudeh, kot bi ne imeli nikakršne vloge v zgodovini lastnih krajev. V Ajdovščini je zapisal, da: »oraèi vsak dan odkrivajo ... (staro mesto) ... toda ... ljudje so tako nevedni, da (ploskovit relief ali napis), èe ga najdejo, ali razbijejo ali spet prekrijejo z zemljo.«¹⁸ Podobno je bil v Poreèu v Istri zanièljiv do »nevednosti ljudi, ki so odlagali marmorne napise na obalo, tako da so se poškodovali in postali neèitljivi«.¹⁹

Slovenski kraji so se torej Millesu in Pococku zdeli neprimerni za »veliko potovanje«. Ti neoklasièni predsodki niso bili lastni le tema dvema piscema, ampak so povsem razvidni tudi iz pisma, ki ga je pisal dr. Edward Thomas, štirinajst let pozneje Millesu iz »divjih gora, ki loèujejo beneško in avstrijsko ozemlje«. Na poti skozi Gorenjsko je zapisal: »Presenetljivo je videti tako nenadno spremembo obnašanja, navad, noše in pogledov, tako blizu Italijanov, kot jo vidim zdaj jaz na avstrijskem ozemlju. Ne vem, s èim naj zapolnim svoje pismo, saj tu tako zelo morebiti »neverjetno« manjka kakršnihkoli zanimivosti ali starin in tako zelo ni niti sledu o kakem rimskem spomeniku, da se èloveku zdi, kot da Rimljani nikoli niso naselili teh krajev ali v njih ustanavljali kolonij.«²¹

Kljub temu pa pisna prièevanja Millesa in Pococka vsebujejo tudi gradivo, ki ni v zvezi zgolj z iskanjem antike. V obeh primerih najbolj natanèni odlomki zadevajo presihajoèe Cerkniško jezero. Oba moža sta brala Valvasorja, ki je dal s svojim izjemnim zanimanjem za posebnost jezera podroèju okrog Cerknice poseben status. Tako obstajajo podobnosti med njunim pisanjem in pisanjem njunega nemškega sodobnika Georga Friedricha Keysslerja,²² ki je tudi bral Valvasorja. Kaže, da je imelo Valvasorjevo delo moèan vpliv na obiskovalce, ki so prihajali gledat presihajoèe jezero in druge »naravne redkosti« slovenskih krajev — s tega stališèa je pouèno primerjati pisanje Millesa in Pococka v zvezi z jezerom in njegovo okolico z zgodnejšim pisanjem Simona Clementsa, angleškega trgovca z vinom, ki je kraje obiskal leta 1715.²³

Ko je Clements prišel do Cerknice, jo je opisal le kot: »prijeten trg (s širokim potokom), ki ga zemljevidi postavljajo tik ob jezero enakega imena; na naši levi je bilo pred nami dve ali tri milje širokih ravninskih travnikov in moèvirij, ki so bili morda prej res pod vodo, toda vse, kar smo lahko videli od jezera, se ni zdelo večje od ribnika.«²⁴ Clements je šele kasneje izvedel za presihajoèi znaèaj jezera in je na rob zgornjega poroèila zapisal: »Medtem so mi povedali, da je celotna ravnina (ali barje) pozimi pod vodo in tako dela jezero.«²⁵ Ta odlomek je v nasprotju s prièevanji Keysslerja, Millesa in Pococka. Keyssler je v

¹⁶ Jeremiah Milles, *The Letters of Jeremiah Milles to the Bishop of Waterford*; British Library Manuscript ADD MSS 15, 774.

¹⁷ *ibid.*; pismo z dne 7. 6. 1737, napisano v Judenburgu o mestih v Prekmurju.

¹⁸ *ibid.*; pismo z dne 23. 6. 1737, pisano iz Idrije.

¹⁹ *ibid.*; pismo z dne 24. 7. 1737, pisano iz Trsta.

²⁰ Edward Thomas, *Letters of Edward Thomas to Jeremiah Milles*; British Library Manuscript ADD MSS 19, 941. Pismo z dne 7. 4. 1751.

²¹ *ibid.*; pismo z dne 7. 4. 1751.

²² J. G. Keyssler, *Neueste Reisen durch Deutschland ... Hannover 1740—1741. LXXVIII Brief*, str. 84b.

²³ Simon Clements, *A Journal of my Travels ... in the Year 1715*; Egerton MSS 2167.

²⁴ *ibid.*; str. 22.

²⁵ *ibid.*; str. 22.

zapisih o istem predmetu ugotovil: »(Cerknica) je samo vas in sama po sebi ni vredna ogleda, toda jezero, ki leži približno miljo in pol stran, je zelo slavno in je predmet razprav številnih naravoslovcev.«²⁶ Tudi Milles je zabeležil, da »sta šla gledat zelo znano jezero, imenovano Cerkniško jezero ... ki ga imajo po pravici za eno največjih čudes narave.«²⁷

Morda Milles in Pococke prav zato, ker sta imela intelektualen okvir, na katerega sta lahko oprla lastna opažanja o Cerkniškem jezeru, nista bila prisiljena (po Monsonovih besedah) »v neurejene opise«.²⁷ Zdi se, da sta potovala v Cerknico prav z namenom, »da vidita celoten proces tega čudovitega odtekanja jezera« in »da kolikor mogoče ustrezno raziščeta vse podrobnosti«.²⁸ Tako je torej očitno, da je področje uživalo sloves kraja z znanstveno pomembnostjo.

Milles najprej opiše lego kraja: otoke, skale in odtok iz jezera. Podatke je poslal svojemu zaščitniku, ki je, kot kaže, tudi poznal razprave v zvezi z jezerom. Milles mu je pisal: »Nekateri, ki so pisali o jezeru, trdijo, da se dogaja (odtekanje) junija ali malce kasneje, nato pa se vedno vrača septembra. Vendar mi dovolite, da opozorim vaše lordstvo, da je to napaka, kajti jezero je povsem odvisno ... od temperature zraka. V nekaterih izjemno sušnih letih je menda izteklo tudi trikrat na leto, še pred štiriindvajsetimi leti ali nekaj takega pa se sploh ni izteklo celih sedem let!«²⁹ Iz oblike in vsebine pisma je mogoče razbrati, da sta vednost o Cerkniškem jezeru in zanimanje zanj preživeli od časov debat v Kraljevski družbi v 80. letih 17. stoletja in kasnejše objave Valvasorjevega dela o Kranjski.³⁰ Pococke in Milles sta področje obiskala namenoma in v smislu nadaljnega akademskega zanimanja za jezero, medtem ko je slabše obveščeni Clements potoval mimo povsem po naključju. Milles nadaljuje z opisom nekaterih gospodarskih dejavnosti okrog jezera, ki so pogojene z njegovo naravo: posebej kako so razdeljena opravila v zvezi z ribolovom. Zaradi nevarnosti se ženske in otroci niso spuščali v uvale in so lovili ribe le v dolinah. Omenja tudi, da imajo ribiči za označevanje nivoja vode ribiški kamen (ribeskakamen), ki jim pokaže, kdaj naj pripravijo mreže. Videl je velike količine rib in pripomnil, da bi odvečne lahko poslali v sosednje dežele.³¹

Tako Milles kot Pococke sta z užtkom jedla ribe; Milles opiše »najboljšega raka, kar sem jih kdaj videl, pa ta niti ni bil najboljši, kar jih jezero lahko ponudi«.³² Pococke opisuje 9 palcev (palec = 254 mm) dolge ščuke,³³ za katere pravi Milles, da so »izjemno čvrste in bele«.³⁴ Iz njenih opisov veje občutek, da sta prispela v Arkadijo. Nekaj podobnega je mogoče nekaj kasneje najti v Steinbergovem delu o Cerkniškem jezeru, kjer so na naslovni strani prikazani bogovi in mitološka bitja z rogom izobilja.³⁶

Millesa in Pococka je zanimala tudi letina, ki so jo pridelali v času, ko jezero ni bilo polno. Pococke omenja, da tu »rastejo številne neobičajne rastline, za katere menijo, da so dobre za živino«.³⁷ Plitvo jezero s trstjem in raznimi rastlinami je bilo privlačno za divjačino. Milles je zapisal, da je na tem območju zimovalo kar 5000 labodov. Na koncu pisma zaščitniku je o kraju povzel: »... jezero daje vse leto obilo živeža prebivalcem teh krajev; povsem po pravici pa se za veliko čudo šteje naslednje: v razdobju nekaj dni se človek lahko v jezeru

²⁶ J. G. Keyssler, op. cit.

²⁷ W. I. Monson, op. cit.

²⁸ J. Milles, op. cit.; pismo z dne 15. 7. 1737.

²⁹ J. Milles, op. cit.; pismo z dne 15. 7. 1737.

³⁰ Študija Branko Reisp, Korespondenca Janeza Vajkarda Valvasorja z Royal Society, Ljubljana 1987, je temeljita študija korespondence med Valvasorjem in Kraljevsko družbo v letih 1686–1687. Decembra 1687 je Edmund Halley članom Družbe prikazal, kako se obnaša jezero. Gl. *ibid.*; str. 100–101.

³¹ J. Milles, op. cit.; pismo z dne 15. 7. 1737.

³² J. Milles, op. cit.; pismo z dne 15. 7. 1737.

³³ R. Pococke, op. cit.; str. 259.

³⁴ J. Milles, op. cit.; pismo z dne 15. 7. 1737.

³⁵ Dostopno poročilo o zgodovini »arkadskih« idej v evropski zgodovini v delu Raymond Williams, *The Country and the City*, London 1974.

³⁶ F. A. von Steinberg, *Gründliche Nachricht von dem in dem Inner Krain gelegenen Czirk-nitzer See*, Laybach 1758. Predgovor.

³⁷ R. Pococke, op. cit.; str. 260.

ukvarja z ribolovom in lovom, vidi pa vodo, ribe, perutnino, koruzo, travo, govedo in vsakršno divjačino in divjo perjad.³⁸

4. Zaključek

Angleški popotniki, ki so v 17. in 18. stoletju zapisali svoja doživetja, so sledili uveljavljenemu »pravilu okusa«. Pogosto se zdi, da izvirnost ni bila posebno zaželena — morda zato, ker so popotniki čutili, da potujejo po »znanem svetu«, ne pa da raziskujejo »temnejše celine«. Vsekakor pa v 17. in v manjši meri tudi 18. stoletju glede slovenskih krajev ni bilo nikakršnega »pravila okusa«. Zato je bilo piscem manj jasno, kaj — če sploh — je vredno obiskati, ali, če uporabim Thomasove besede, »s čim ... naj zapolnim ... pismo«. ³⁹ Brownovo delo (1673) je temu ustrezno v nekaterih delih šibko: čeprav mu je bilo naročeno, naj razišče konkretne stvari — kot npr. rudnike, je njegovo pisanje povprečni polno empiričnih opazanj brez resnejšega poznavanja predmeta.

Informacije iz Valvasorja so slovenske kraje zares postavile na znanstveni zemljevid Evrope. Pococka, ki se je deloma zanimal za botaniko, so tako pritegnili naravni pojavi. Milles je sodeloval v nekakšni debati o pojavih okrog Cerknice s svojim zaščitnikom. Njuno delo kaže, kako je na dojemanje slovenskih krajev vplivalo Valvasorjevo živopisno delo.

Ob koncu 17. stoletja je bil med ljudmi tudi močnejši občutek, da so naravni pojavi sami po sebi dovolj važen razlog za potovanje. Zato so Ray in drugi naravoslovci lahko objavljali dela, namenjena strokovnjakom. Toda — kot smo pravkar videli — se naši poznavalci in diletanti niso razločevali tako očitno. Navsezadnje je bil Pococke »levantinski norec«, katerega portret v popolni turški opravi, vključno s turbanom, visi v ženevski umetnostni galeriji. Zanimala ga je tudi »dediščina«, kot jo je razumel njegov razred, bolj kot slovanska kultura sama po sebi. Millesa pa je zanimalo tudi iskanje klasičnih ostankov in je bil razočaran, ker ni našel nobenih »znamenj antike«. Njuno delo ima svojo vrednost kot vir, a predvsem kot pokazatelj Valvasorjevega vpliva na angleške izobražene popotnike. Milles je ugotavljal, da je ta vpliv po obsegu omejen na elito, ločeno od večine potujočih gentlemanov. Ko govori o kraških jamah pri Postojni, zapiše: »Pripomniti moram, da jamo, čeprav je čudo, obišče zelo malo popotnikov, četudi ni od rok, — saj je večina, ki potuje po tej cesti, prepričana, da na Kranjskem ni ničesar, kar bi bilo vredno videti.«⁴⁰

Prevedla Metka Čuk

Summary

TWO GENTLEMEN TRAVELLERS IN THE SLOVENE LANDS IN 1737

Catherine D. Carmichael

The Slovene Lands were not the usual destination for English gentlemen travellers during the 17th and 18th centuries. The preferred itinerary was normally dictated by the contemporary 'rule of taste'. Like much of East Central Europe, present-day Slovenia was regarded as neither »classical« like Italy, nor as exotic as the Levant. Jeremiah Milles and Richard Pococke did, however, spend some time in this area in the summer of 1737. Their impressions are preserved in Milles unpublished letters held in the British Library in London, and in Pococke's book »A Description of the East«. This article aims to examine these writings as a potential source for Slovene history. Anthropologists and historians have debated the usefulness of outsiders testimonies or the 'alien eye', and have often found these writings to be pervaded by a

³⁸ J. Milles, op. cit.; pismo z dne 17. 7. 1737.

³⁹ E. Thomas, op. cit.; pismo z dne 7. 4. 1751.

⁴⁰ J. Milles, op. cit.; pismo z dne 19. 7. 1737, napisano v Pulju.

sense of »heritage« as perceived by the class of the author. In most places the comments of Milles and Pococke are very cursory as they did not find much evidence of Roman remains, etc. Nor did they show any interest in Slavonic culture per se. Nevertheless, both men wrote in considerably more detail about the »natural rarity« of Lake Cerknica. Indeed the pair went to Notranjsko specifically to see »the whole process of this wonderful evacuation«. From the content of Milles letters it seems that interest in this phenomenon had survived from the Royal Society correspondence of the 1680's with Valvasor. Most critically, both travellers were personally familiar with the work of the Carniolan Polymath.

In some sense, then, Valvasor's work placed the Slovene lands and in particular Lake Cerknica on the scientific map of Europe. Although the Englishmen's comments are not especially illuminating in themselves, they do show a tangible influence of »Die Ehre des Herzogthums Krain« and further works on the more educated of gentlemen travellers in the 18th century.

KRONIKA

Casopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevne zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani.
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani.
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani.
- Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani.
- Peter Vodopivec, LUKA KNAFELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani.

Katja Sturm-Schnabl

ODMEV FRANCOSKE REVOLUCIJE
NA SLOVENSKEM KOROŠKEM

Predavanje na kolokviju »Odmev francoske revolucije in spomini nanjo«, ki ga je priredila Slovenska matica v Ljubljani 20. in 21. novembra 1989.

Francoska revolucija je kulminacijski dogodek, ki so ga pripravljala, povzročala in omogočala dolgotrajna socialna in intelektualna vrenja v teku 18. stoletja. Za časa Ludvika XIV. je doživela absolutistična monarhija svoj vrhunec, 18. stoletje pa je pomenilo njen končni propad. Socialna nasprotja med vladajočimi privilegiranimi sloji — dvorom, aristokracijo, cerkvenimi mogotci — in narodom so se v teku 18. stoletja stopnjevala. Del prebivalstva, predvsem kmečkega in malomeščanskega, je obubožal do skrajnosti, medtem ko so privilegirani sloji živeli v materialnem blišču in — ob istočasnem propadanju nravi — v moralni bedi. To se je izražalo med drugim v kupljivosti in podkupljivosti državnih institucij (pravosodja, parlamentov itd.) in v ciničnem odnosu laičnih in cerkvenih mogotcev do ljudstva. Vse to je bičal Beaumarchais v svoji satirični komediji »Les nocés de Figaro ou la folle journée«, ki je služila A. T. Linhartu za podlago njegovega »Matička«. ¹ Dodatno pogubno za gospodarstvo pa je bila francoska udeležba pri tako imenovani avstrijski nasledstveni vojni (1756—1763), kar so najbolj občutile obubožane ljudske mase. S socialne plati je bila francoska revolucija torej programirana in neizbežna.

Vsebinski kakovostni skok v smer preureditve družbenega reda pa so bili miselni procesi in njihovi rezultati, ki so dosegli svojo kulminacijsko točko na eni strani v proglasitvi človekovih pravic in na drugi strani v končni uveljavitvi pozitivne znanosti. Človekove pravice, ki jih je zastopalo prvotno krščanstvo, sta si v srednjem veku podredili aristokracija in cerkev s pomočjo fevdalnega reda. Filozofijo si je podredila teologija — *philosophia ancilla Theologiae* — in s tem ovirala svobodni razvoj znanosti. Evropski človek se je znašel v novem fizičnem in duhovnem suženjstvu, postal je objekt fevdalnih sil. Humanisti so v 14. stoletju sicer obnovili antične prosvetiteljske ideale — človekovo dostojanstvo in svoboda, spoznanje na podlagi lastnega razuma, ločitev teologije od filozofije itd. —, vendar do vsega tega široki ljudski sloji niso imeli dostopa. Oblastniške sile so nasilno branile svoj primat nad filozofijo. Giordano Bruno je še leta 1600 zgorel na grmadi, Galileo Galilei pa se je moral še leta 1633 javno odreči svojim spoznanjem, da mu je sveta inkvizicija prizanesla.

Vendar se razvoj ni več dal ustaviti: Amerika je bila odkrita, v Angliji se je razvijal empirizem, v Franciji pa je René Descartes (1596—1650) ponovno uvedel kategorijo RAZUM/RAISON kot nositeljico človekovega spoznanja ter legitimiral ločitev teološkega mišljenja od filozofskega s svojim »Discours de la méthode«. ² Descartes dokaže na podlagi štirih pravil, da se mora človek osvoboditi z lastnim hotenjem vsake tuje ali tradicionalne veljavnosti (*autorité*), da lahko proučuje svet z lastnim razumom na podlagi evidentnih dejstev. Kartezijanski racionalizem in njegovo pravilo o evidentnosti sta izhodna točka francoskih filozofov v 18. stoletju, ki pridejo s pomočjo rezultatov angleških empiristov do novega kritičnega racionalizma, za katerega je edina avtoriteta za

¹ K. Sturm-Schnabl, Slovenski narodni preporod in njegovi neposredni odnosi s francoskim razsvetljenstvom in janzenizmom. Zgodovinski časopis 43 (1989), 362.

² René Descartes, *Le Discours de la Méthode pour bien conduire sa raison et chercher la vérité dans les sciences*. 1637.

spoznanje razum. Kakovostni skok od Descartesa dalje je v tem, da razsvetljenjenci podvržejo racionalni preiskavi tudi teološke kategorije (Descartes sam jih še ni izpodbijal), npr. božje razodetje, dogme, krščansko moralo prav tako kot politične in družbene institucije. S tem se je filozofija končno ločila od teologije. Pozitivistična filozofija je v službi eksaktnih znanosti in jim nudi ustrezne metode proučevanja.

Vprašanje, ki se zdaj postavlja, je KAKO in ne več ZAKAJ. Razsvetljeni človek se je rešil metafizičnega strahu in postal svoj lastni SUBJEKT, sam sebi odgovoren, pripravljen proučiti svet z lastnim razumom v lastno korist, za svojo srečo na tem svetu. Znanost zamenja metafiziko in filozofski duh rodi novi humanizem — vero v napredek človeka in družbe. Filozofi, z Voltairejem in Rousseaujem na čelu, razmišljajo o tem, kako si naj človek kot posameznik ustvari individualno srečo in kako se naj le-ta ustvari tudi za celotno nacijo (družbo). Politični ideal postane demokracija. Civilizacija naj bi se razvila na podlagi miru, svobode, pravičnosti in dobrobiti človeka. Zato razvije Voltaire ekonomski program, v katerem je »poljedelstvo prva izmed potrebnih obrti«, trgovina pa vir bogastva in moči vsake nacije. Krona civilizacije pa naj bi bile lepe umetnosti in intelektualno udejstvovanje. Sam je uresničil agrarno-ekonomski socialni program v Freneyu: »Un repaire de 40 sauvages est devenu une petite ville opulente habitée par 1200 personnes utiles« piše leta 1775 Baudouin.³ Voltaire in Rousseau sta razširjala svoje ideje v leposlovnih, polemičnih in filozofskih spisih.

Že leta 1761 so v stanovskem gledališču v Ljubljani gostovali Italijani z Voltairejevo dramo Nadine⁴. Enciklopedisti, predvsem Denis Diderot (1713—1784) in Jean Baptiste le Ronde d'Alembert (1717—1783), pa zbirajo vse podatke, ki jih nudijo eksaktne znanosti v »enciklopediji«⁵ in sprožijo s tem pravo evforijo po znanstvenem udejstvovanju na podlagi empirike in eksperimenta. Med Slovenci je prvi pristaš novega, dejansko revolucionarnega modela mišljenja JANEZ ŽIGA POPOVIČ (1705—1774). Še čisto v stilu baročnih eruditov se ukvarja z raznoraznimi panogami — s filologijo, botaniko, geografijo, toponomastiko, leksikografijo, jezikoslovjem itd., vendar že v duhu razsvetljenstva z empiričnim pristopom, na podlagi eksaktnih znanstvenih analiz. Kot botanik in toponomast spozna važnost ljudskih nazivov za rastline in toponime. Pri tem se sooča tudi z raznimi dialekti, prepozna njihovo funkcijo in pomen v strukturi jezika. Na podlagi tega analitičnega spoznanja pa je Popovič znanstveno utemeljil, da je slovenščina kljub dialektalni raznolikosti en sam jezik.⁶ Nadalje je razmišljal o slovenskem pravopisu na osnovi enega samega znaka za vsak fonem.⁷ Gradivo, ki ga je zbral za slovenski slovar, je prepustil Pohlínu, od tega ga je dobil Vodnik, preko njega pa se je končno zlilo v Pleteršnikov slovar.⁸ Popoviča so cenili vsi slovenski preporoditelji, od Pohlina in Linharta do Kopitarja in Vodnika.

Enciklopedijski pristop k znanosti se je končno na široko razvejal v Zoisovem krogu. A. T. Linhart pa je uresničil Voltairejevo zahtevo po novem zgodovinopisju. Z enciklopedijskim pristopom se uveljavljajo filozofske ideje o indi-

³ »Zavetišče štiridesetih divjakov je postalo majhno razkošno mesto, v katerem živi 1200 sposobnih ljudi . . .« (prevredla K. St. Sch.). — Oeuvres complètes de Voltaire 49. Correspondance XVII, années 1774—1776, Nr. 9092 — 9750. Paris 1892, 18 s.

⁴ St. Skerlj, Italijansko gledališče v Ljubljani v preteklih stoletjih. II teatro italiano a Ljubljana nei secoli passati. Ljubljana 1973, 281—286.

⁵ Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers. Paris 1751—1780.

⁶ Untersuchungen vom Meer, die auf Veranlassung einer Schrift De Columnis Herculis, welche der hochberühmte Professor Altorf, Herr Chris. Gottl. Schwarz, herausgegeben, nebst andern zu derselben gehörigen Anmerkungen von einem Liebhaber der Naturlehre und der Philologie vorgetragen werden. Frankfurt und Leipzig 1750, 336, 337.

⁷ Za Untersuchungen . . . je prav posebej dal napraviti črki za š in č, in sicer in , in tako piše slovenske primere na str. 268.

⁸ K. Sturm-Schnabl, Die slowenische Lexikographie. V: Handbücher zur Sprach und Kommunikationswissenschaft. Wörterbücher. Dictionnaires. Dictionnaires. Berlin—New York (De Gruyter). Artikel 214. V tisku, izide najbrž 1991.

vidualni vrednosti slehernega človeka in naroda: upoštevati se mora vsako evidentno izpričano dejstvo, treba je pisati zgodovino ljudi in ne zgodovino mogotcev. Voltaire pravi: »On n'a fait que l'histoire des rois, mais on n'a point fait celle de la nation. Il semble que pendant quatorze cent ans il n'y ait eu dans les Gaules que des rois, des ministres et des généraux; mais nos mœurs, nos lois, nos costumes, notre esprit ne sont donc rien?«⁹ Prav v tem Voltairejevem duhu je napisal Linhart svojo zgodovino *Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Österreichs*. Laybach I 1788, II 1791 (II, 230 s. citira Linhart tudi Popoviča).

Ce se hočemo posvetiti odmevu francoske revolucije na slovenskem Koroškem, je treba ponovno poudariti, da je francoska revolucija pač kulminacijski dogodek, zaključek socialnih razvojev in dolgotrajnih intelektualnih procesov, osnovno revolucionarno dejstvo pa kakovostni skok v filozofski misli v odnosu do samorazumevanja človeka, ki je postal sam svoj subjekt s pravico in dolžnostjo, da si kuje svojo srečo na tem svetu. V tem smislu najdemo odmeve francoskih idej tudi med Korošci že dokaj zgodaj. Tako je Ožbalt Gutsman (1725—1790), četudi jezuit in pridigar, v zrcalu svojega znanstvenega pristopa v svoji gramatiki¹⁰ in slovarju¹¹ vendar razsvetljenec in enciklopedist. Tudi njegova filološko-lingvistična dela se ujemajo z idejo individualnosti in samoursničevanja slovenskega naroda.¹² Pesnika Urbana Jarnika (1784—1844) pa bi lahko označili z današnjo terminologijo za jezikoslovca, politologa, agronoma. Predvsem njegova knjižica o sadjarstvu¹³ je v skladu z Voltairejevo zahtevo, da naj je kmetijstvo prva med potrebnimi obrtmi. Knjigo mu je pomagal sestaviti Franz Grundtner (1767—1827), agronom in ekonom ter nadvse uspešen upravitelj posestev in podjetij grofa Eggerja. Grundtner je bil pristaš francoskih idej in član frankofilskih krogov v Celovcu.¹⁴ Prevedel je nekaj brambovskih pesmi, vendar je to storil na izrecno zahtevo okrožnega glavarja Frade-necka.¹⁵

Med nemškim plemstvom in bogatim meščanstvom so se širile ideje francoskega razsvetljenstva v drugi polovici 18. stoletja. Tako je bila ustanovljena kmetijska družba leta 1765.¹⁶ Kakor so v Ljubljani že leta 1761 igrali Voltairejevo dramo *Nadine*, tako zasledimo na spisku knjigarne Waliser v Celovcu leta 1787 kar pet strani francoskih knjig, med njimi tudi Voltaireja in Rousseauja in celo *L'apologie de la Bastille*.¹⁷ Grof Ulm piše 1810 med drugim o frankofilskih aristokratskih in meščanskih krogih: »Ze nekaj let imajo razne sumljivo nastrojene osebe dnevno zborovanja pri gostilničarju Vincencu Schliebru, deloma pri gostilničarju Gstirnerju Lendu (imenovano pri Welschu) in tudi pri Zapfenwirtu Haslingerju v vetrinjskem predmestju so se zbirali. Ob tem so predvsem prebirali tuje časopise, vse kar je zadevalo francosko vlado so entu-

⁹ »Pisala se je zgodovina kraljev in sploh ne zgodovina nacije. Zdi se, da tisoč štiristo let v Galiji ni bilo nikogar razen kraljev, ministrov in generalov; vendar, naše nravi, naši zakoni, naši običaji, naš duh, vse to naj ne bi bilo nič?« (prevedla K. St. Sch.). — *Oeuvres complètes de Voltaire* 35. Correspondance III, Années 1738—1740, Nr. 938 — 1393. Paris 1880, 374. V pismu: 1234, A. M. Le Marquis d'Argenson. A Bruxelles, le 26 janvier 1740.

¹⁰ Oswald Gutschmann, *Windische Sprachlehre*. Klagenfurt 1777.

¹¹ Oswald Gutschmann, *Deutsch-Windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschten windischen Wörter*. Klagenfurt 1769.

¹² Th. Domej, *Slovenska jezikovna misel na Koroškem v 18. stoletju*. V: *Obdobja 1, Razsvetljenstvo*. Ljubljana 1979, 195—208.

¹³ Sadje — Reja ali Navuk Kako Se more prav lahko, ino v' kratkem zhasu nikar ko veliko dohrev, ino sdraveh dreves podrediti, temozh tudi narshlahnejshe sadje sadobiti. Is Niemshkega v' Slovenji jesik preneshen, ino pomnoshen. V' Zelouzu 1817. Per joanesu Leonu, miestnemu Natiskavzu.

¹⁴ M. Ortner, *Aus der Franzosenzeit in Kärnten. Zeugnisse zur inneren Geschichte der Epoche der Regierung des Kaisers Franz. Carinthia I*. Klagenfurt 1925, 75—96.

¹⁵ F. Kotnik, *Pesme za deželski bran*. V: *CZN* 10, (1911), 80—84.

¹⁶ J. Burger, *Album zur Erinnerung an den 100-jährigen Bestand der k. k. Landwirtschaftsgesellschaft*. Klagenfurt 1865.

¹⁷ Fortgesetztes Verzeichniß derjenigen neuen Bücher, welche Bey Carl Friedrich Walliser Buchhändlern in Klagenfurt zu haben sind. 1787. (Izvod tega tiskanega »prodajnega kataloga« sem našla v knjižnici deželnega muzeja v Celovcu, K. St. Sch.)

¹⁸ M. Ortner, op. cit., str. 88 in 89. (Stadt- und Landrechtspräsident Ferdinand Freyh. v. Ulm an den Präsidenten der Polizeihofstelle Freiherrn von Hager.)

ziastično povzdigovali, nasprotno pa so vsako uredbo deželnega kneza zlonamerno smešili... Med sovražnikovo okupacijo so si tile ljudje dovoljevali na vseh javnih prostorih nesramno izražati odvratne pripombe o naši dobrodelni ustavi. Postali so vneti branitelji vsake, še tako mučne uredbe tujih mogotcev in glasno so razglašali svoje upanje, da Koroška nikoli več ne bi prišla pod avstrijsko suverenost.« (Prevedla K. St. Sch.)

Med aristokrati je bil najbolj znan frankofil baron Franz von Herbert, ki ga je izdal za jakobinca Hohenwart kot obtoženec pri procesu proti jakobincem na Dunaju leta 1794,¹⁹ med meščani brata Moro iz Vetrinja, tiskar Kleinmayr in drugi. V Celovcu je obstajala framazonska loža »Zur wohltätigen Marianne«, ki pa je bila leta 1785 s patentom Jožefa II. razpuščena.²⁰ Vsi ti pristaši razsvetljenstva — aristokrati, meščani in jožefinistično usmerjena duhovščina — so pozdravili francosko revolucijo z navdušenjem. Ko je pod Francem I. nastopila gonja proti vsemu, kar je bilo naklonjeno »francoskim« idejam, so se pristaši razsvetljenstva srečavali v gostilnah, oziroma aristokrati v Herbertovi hiši.

1809, tik pred vojno, je dunajska vlada poslala ovaduha, da poizve, kdo je na Koroškem frankofil. Tik po 11. januarju 1810, takoj ko so Francozi po sklenitvi Schönbrunnskega miru zapustili Celovec, je predsednik dvornega policijskega urada baron Hager zahteval od okrožnega glavarja Fradenecka in predsednika deželnega sodišča grofa Ulma (menda tudi od škofa Salma) politično oceno oseb, ki jih je 1809. leta poslani ovadah v svojem poročilu naštel. Fradeneck se je temu odzval 1. februarja leta 1810. Naštel in označil je devet oseb. Barona Herberta je očitno skušal ščititi s tem, da ga je opisal kot čudaka. Tudi ostale osebe je bolj ali manj razbremenjeval.²¹ Med njimi so očitno trije slovenski duhovniki: Karl Priorič, kurat v Podljubelju, kaplan Mihael Kopreinik iz Kaple ob Dravi in dekan Mitsch iz Kaple ob Dravi, za katerega Fradeneck pravi, da je bil framazon oziroma član tajnega društva.²²

Grof Ulm se odzove Hagerjevi zahtevi 15. februarja ter ocenjuje 35 oseb in še vso družino barona Herberta zelo negativno, med njimi tudi Grundtnerja. Po imenih sodeč bi bil lahko še kdo izmed navedenih oseb Slovenec (Pistotnig, Okorn). Ulmovo pismo je strupeno in polno novih oziroma dodatnih obtožb.

Tako so torej bili maloštevilni razsvetljski slovenski izobraženci na Koroškem včlanjeni v razne frankofske nemške kroge. In ker so laični izobraženci že po svoji poklicni potrebi bili vključeni v nemško družbo, verjetno za marsikoga ne vemo. Marsikaj bi se še našlo v koroškem deželnem arhivu v Celovcu. Za Gutsmana sem zvedela, da se je našla neka zapuščina, med katero so tudi dokumenti o fondu, ki ga je ustanovil za študente.

Pretežno je bilo slovensko prebivalstvo na Koroškem seveda kmečkega stanu. Za to prebivalstvo pravi podkralj princ Eugène de Beauharnais, pastorek Napoleona, v svojih memoarih za leto 1809:²³ »Prebivalci Kranjske in Koroške so se Francozov sicer bali, niso jih pa sovražili, priznali so njihovo strogo disciplino. Brez nevolje so se spominjali na prejšnja bivanja francoskih armad pri njih. Veliko bolj so se bali madžarskega in hrvaškega vojaštva, ki jih je

¹⁹ D. Zwitter - Tehovnik, *Wirkungen der französischen Revolution in Krain.* Wien—Salzburg 1975, 145.

²⁰ R. Cefarin, *Kärnten und die Freimaurerei.* Wien 1932, 75—124. (Nachdruck der Ausgabe von 1932. Buchhandlung Magnet/Kärntner Antiquariat Völkermarkt 1988.)

²¹ M. Ortner, op. cit.

²² R. Cefarin, op. cit., str. 87—91: »Josef Anton Mitsch; ein Kärntner Slovenc, wurde am 16. Jänner 1754 in St. Peter bei Klagenfurt geboren und starb als Propst von Gurnitz im hohen Alter von 94 Jahren am 16. März 1848... In seinem Nachlaß fand man den freimaurerischen Meisterschurz, den er, allen polizeilichen Verfolgungen zum Trotz, zu verbergen und aufzubewahren verstanden hatte...« Mitsch je avtor dveh filozofskih brošuric: *Etwas über die unsterbliche Seele und philosophische Ansichten.* Zum Besten des Elisabethinen Kranken Instituts. Klagenfurt 1817; *Aphorismen moralisch-philosophischen Inhalts.* Zum Wohle des M. E. Elisabethinen Frauen Konvents, gewidmet vom Propste Mitsch. Klagenfurt 1840. Nekaj teh aforizmov publicira R. Cefarin v navedeni knjigi.

²³ Auszüge aus den Memoiren des Prinzen Eugen von Beauharnais, Herzog von Leuchtenberg. Übersetzt und für die »Carinthia« zusammengestellt von Paul F. v. Herbert. V: *Carinthia* 4 (1859), 29.

ogrožalo.« Prevajalec, ki je izdal pričujoče memoare v Carinthii leta 1859, se je čutil dolžnega da pristaviti sledečo opombo: »tako govori podkralj, jaz samo citiram njegove besede v vernem prevodu, ne da bi jih odobral« (prevedla K. St. Sch.).

In res, če si pogledamo v Deželnem arhivu za Koroško fascikel *Franzosenzeit 1796—1813 42/I Allgemeines*, ki vsebuje letake, časopise, slike, pamflete na Napoleona in francosko revolucijo, opazimo, da je vsa protifrancoska propaganda v nemščini (brambovske pesmi, ki jih je prevedel Grundtner, so prevedene po izrecnem nalogu graškega gubernija),²⁴ Francija, francoska revolucija in Napoleon pa so proglašeni za besne sovražnike avstrijskega nemštva. Avstrija kliče v boj proti sovražnikom »germanske nacije«. Letaki in proglesi so sila militantni in sovražni ter v tonu nemško-nacionalistični in Slovencev sploh ne upoštevajo. Avstrija je že takrat enostavno ignorirala nacionalno individualnost narodov, nad katerimi je gospodovala. Slovensko kmečko prebivalstvo ni bilo Francozom sovražno. Deloma, ker so francoske čete bile pod strožjo disciplino kakor avstrijske cesarske, ki so povzročale mnogo več incidentov, deloma pa zato, ker je slovensko kmečko prebivalstvo bilo le precej obveščeno, kaj se je dogajalo v Franciji ter je pričakovalo od Francozov podporo v narodnem razvoju in izboljšanje pravnega položaja, kar se je za časa Ilirskih provinc v le-teh tudi zgodilo.

Dokaze o obveščeni našega kmečkega ljudstva glede dogodkov v Franciji najdemo že pri bukovnikih. Tako je rožanski bukovnik Miha Andreaš (1762—1821) že leta 1793 napisal pesem o francoski revoluciji:

Kje ste leta vi pokoja
Mirne leta, kam ste šle?
Odi žolda in poboja
Sliši inu vidi se.
Na Francoskem se začelo,
Dobro ve to vsaki sam.
Kdaj, kako bo konec vzelo,
To je celo skrito nam.
Oh! al ni to dosti milo?
Ti Paris, mesto hudó!
Svojga kralja si umorilo,
Kakor volk jagne mladó.

Nam in sebi ste storili
Mirniga življenja krej
Eden drugiga morili,
Bog ve kaj še bo naprej?
Reve te ne obžaluje
Le Francosko ino mi;
Vsa Evropa omaguje,
Ker se ji hudó godi.
Večni mora se srditi,
Ker namesto nja časti
Vidi greh na greh storiti
In pobolšanja nič ni!²⁵

V šestem verzu Andreaš sam poudarja, da je prebivalstvo obveščeno (Na Francoskem se začelo/dobro ve to vsaki sam), v enajstem verzu pa omenja kralja Ludvika XVI., ki je bil giljotiniran januarja 1793, ne pa še kraljice Marije Antoinette, ki je padla pod giljotino oktobra 1793.

Andrej Šuster Drabosnjak (1778—1825), najbolj pomemben in plodovit koroški bukovnik, sicer nima izrecne pesmi o francoski vojni ali Napoleonu. Vendar v vseh njegovih delih pride do izraza zavest in samozavest človeka, ki se čuti kot subjekt, poleg tega pa še stanovski ponos in zavest kmeta. Brez idej razsvetljenstva te samozavesti ne bi mogel imeti. Tako piše:

»Moja pamet me tako vezhi
Da od paura pridejo vse rezhi
Zeiu sviet biv nezih 'dr paur kruh kna biu dobiu
Sa tudi obeden gospued nabiv rodiv
Sazhi stan pride od paura knam
Te grof noj firshnt inu kaishar sam.«²⁶

²⁴ F. Kotnik, op. cit.

²⁵ Pesme po Koroshkim ino Shtajerskim snane, enokolkjo popravlene ino novo sloshene. Na Svetlo dal Matija Ahazel, ze/ar/k kraljev vuzhenik v' Zelov/nidh vi/nih /oian. I. Del Po/vetne pe/me. V Zelovzi 1833. Nati/njene ino naprodaj per Janesu Leonu. Na str. 10—12 pod naslovom: IV. Franzo/ka Voj/ka (Koro/hka).

²⁶ Andrej Šuster Drabosnjak, Suovenje obace, objavil F. Kotnik, Slovenski jezik 4 (1941), 40—54.

Ali pa zavest socialne etike:

»Vino pije moj sovražnik noj gre prate jest
Jest mam pa glih tui dobro, da mam ano dobro viest«. ²⁷

Razen tega ima Andrej Šuster Drabosnjak tudi v svojih dramskih delih, četudi so po tematiki verske igre (Pasijon, Ghiertenspiel, Igra o zgubljenem sinu) ²⁸ zelo močno izdelan posvetni laični in socialni element. Pastirji so pri njem že kar poklicna skupnost/razred. Vse te poteze ne bi bile možne, če ne bi A. Šuster Drabosnjak osvojil na nek način ideje o dostojanstvu človeka, slehernega človeka, kot jih je uveljavilo razsvetljenstvo.

Zgleda, da je značilnost za odnos Korošcev do zbivanj, povezanih s francoskimi vojnami, neki obči človeški humanizem, ki vidi zlo, ki se godi, na obeh straneh. Ni čutiti sovraštva do sovražnika, ampak obžalovanje slehernega človeka, ki se mu godi hudo.

Sličen tenor najdemo v pesmih izobraženca Urbana Jarnika. V njegovih treh pesmih, ki se nanašajo na Napoleona in na napoleonske vojske, bérémo na koncu pesmi »od Žolda«, ki je nastala ob 3. invaziji Francozov na Koroško. ²⁹

Žoldni časi, o! bežite!
Na njih mesto stopi mir,

Ródi vsi se objemite,
Pokončajte vaš prepír! ³⁰

Ali zadnja kitica pesmi »Žold«:

Konca ni vbijanja
Krvi prelijanja
Grehu človeški so uržah morije

Moč Bog dodeli nam
Tvojim služabnikom
Strgati ketine grešne golfije ³¹

Še posebno pa v pesmi »Mir«, 2. kitica:

»Že ma kraj sovraštvo jeza
Naš sovražnik je nam brat
Žlahtna spet ljubezni veza
Nas obviye tavžent krat.

Že je žovtne konc morije
bratci se ne vbijajo
V nožence zdaj meč se skrije
Roke si podajajo ³²

Tudi četrta Jarnikova pesem govori prav o Napoleonu. »Gromite gromači« priča o odporu proti grozotam vojske, kritizira Napoleonovo pohlepnost po zmagi, istočasno pa je razvidno iz naslovov, ki jih dodaja Napoleonu, in iz visokoletečih ciljev, ki mu jih pripisuje, da le nekje občuduje in dojema Napoleonov genij. ³³

Kak orel visoko leteči vojskarja
Prebera svoj rop ino s kremplam proti,
Vse tice poječe po logu vmoriti
Njegovo življenje mrličje rodi

On pravi: Le jaz imenujem se stvarnik,
Podobe se stvarijo nove skoz meč,
Kar stariga je, se sprebrni v novine,
Skoz ogenj vojníkov gre staro že preč. ³⁴

²⁷ op. cit.

²⁸ P. Zablatnik, Koroški slovenski bukovník Andrej Schuster Drabosnjak. V: Die Brücke 7-8, Kärntner Kulturzeitschrift 4 (1978), 150-165.

²⁹ E. Prunč, Urban Jarnik (1784-1844). Textologische Grundlagen und lexikologische Untersuchung seiner Sprache. Band I. Kritische Edition der Gedichte und Übersetzungen. Klagenfurt 1988, 171-175.

³⁰ E. Prunč, op. cit. 49.

³¹ E. Prunč, op. cit. 51.

³² E. Prunč, op. cit. 61.

³³ A. Slodnjak, Pesniška usoda Janeza Nepomuka Primiča in Urbana Jarnika. Das dichterische Schicksal von Janez N. Primič und Urban Jarnik. Razprave - Dissertationes SAZU VII/1. Ljubljana 1970, 5-31.

³⁴ E. Prunč, op. cit. 44 s., 169.

Résumé

**LES RETENTISSEMENTS DE LA RÉVOLUTION FRANÇAISE DANS
LA CARINTHIE SLOVÈNE**

Katja Sturm Schnabl

La Révolution française fut l'événement culminant des mouvements sociaux et intellectuels du 18ème siècle. Le pas qualitatif vers le nouvel ordre social fut marqué d'une part par la Déclaration des Droits de l'homme qui, en contradiction avec la conception chrétienne première, ne furent plus reconnus au cours du Moyen Age par la coalition des féodaux et de l'Eglise au larges couches populaires, et d'autre part par la percée décisive de la pensée scientifique. Les philosophes des lumières libérèrent l'homme de sa peur métaphysique et étaient les porteparoles d'un nouvel humanisme où l'homme devint lui-même responsable de sa destinée.

Janez Ziga Popovič fut chez les Slovènes le premier à transposer scientifiquement les idées des lumières et à appliquer les résultats de ses réflexions à la situation de la nation et de la langue slovène; d'autres penseurs slovènes adeptes des lumières lui suivirent, tout particulièrement aussi les intellectuels slovènes de la Carinthie. Nombreux parmi eux avaient noué des relations intenses avec les cercles francophiles de la bourgeoisie de langue allemande du pays.

La majeure partie des Slovènes en Carinthie était de souche paysanne. Il est donc d'autant plus remarquable de retrouver les idées des lumières françaises dans la conscience sociale et éthique des paysans poètes — les *bukovnikis*. Ne soit cité ici que Michael Andreaš. Le poète carinthien slovène Urban Jarnik reflète à sa façon les événements en Carinthie lors des guerres napoléoniennes. Mais il est commun à tous de mener leurs réflexions dans des catégories humanistes et antropophiles, l'individu et son malheur personnel devenant sujet de l'oeuvre poétique.

La Révolution française et les idées qui ont menées à elle ont eu un impact prompt sur la pensée de la population slovène de la Carinthie qui a fait ses aspirations socioéthiques et philanthropes pour les siennes.

VESTNIK KOROŠKIH PARTIZANOV

glasilo Osrednjega odbora koroških partizanov

Vestnik koroških partizanov — VKP izhaja v Ljubljani že od leta 1967. Iz organizacijskega glasila se je kmalu razvil v strokovno revijo, ki poleg zgodovine koroškega partizanstva obravnava tudi druga vprašanja iz zgodovine in sodobne problematike koroških Slovencev. VKP občasno z obsežnejšimi pregledi dopolnjuje tudi poročanje dnevnega tiska o drugih delih slovenskega zamejstva ter o splošni manjšinski problematiki v svetu.

Tematska številka 1-2/1990 objavlja pregledno delo Bogdana Zolnirja »Partizanske tehnike na Koroškem«. 114 strani, cena 150 dinarjev.

Vestnik koroških partizanov lahko naročite pri njegovem izdajatelju in založniku: Osrednji odbor koroških partizanov, YU-81000 Ljubljana, Titova 123, p. p. 501.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi Zgodovinskega časopisa (YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel. (061) 332 611, int. 210) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZC:

1. Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje. Ljubljana 1980, 44 strani. — 28 din

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«.

2. Franc Šebjanič: Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730—1786). Ljubljana 1982, 24 strani. — 20 din

Razprava o doslej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronškega liceja.

3. Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem. Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije, Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984. Ljubljana 1987, 134 strani. — 68 din

Zbornik objavlja 15 razprav o denarstvu, bančništvu, zaslužkih, cenah in življenjskih stroških na Slovenskem od antike do obdobja po drugi svetovni vojni.

4. Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku. Ljubljana 1987, 76 strani. — 46 din

Razprava o srednjeveški zgodovini Bele krajine (politične, upravne, cerkvene razmere, plemstvo, gospostva, mesta, agrarna kolonizacija).

5. Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861—1907. Ljubljana 1988, 88 strani. — 48 din

Na podlagi nemških virov je avtor prikazal postopen prehod celjskih Nemcev od liberalne, v nacionalnem oziru manj napadalne politike do narodnostnega radikalizma, vsenemštva, antisemitizma in poudarjanja superiornosti arijske rase, ki so prevladali v desetletju pred 1. svetovno vojno.

6. Predrag Bellić: Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546—1569). Ljubljana 1989, 40 strani. — 28 din

Predvsem na podlagi korespondence škofa Textorja z Ignacijem Lojolskim so prikazane cerkvene razmere v Sloveniji, Textorjeva prizadevanja, da bi jezuit postal ljubljanski ali tržaški škof, ter filoprotestantsko razpoloženje slovenskih študentov teologije v Rimu.

7. Marta Verginella: Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju. Ljubljana — Trst 1990, 36 strani. — 28 din

Večplasten vpogled v družinsko življenje vaške skupnosti, tipologija družin in poročnih zvez ter spremembe zaradi bližine mesta Trsta.

8. Rajko Bratož: Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja. Ljubljana 1990, 72 strani + pril. — 56 din

Zgodovinska sinteza razvoja krščanstva v nekdanjem slovenskem prostoru od nastopa verske svobode do pokristjanjenja Slovencev.

Janko Pleterski

ITALIJANSKO, NEMŠKO IN SLOVENSKO (JUGOSLOVANSKO) STIČIŠČE (1918—1920)

Referat na posvetu »Narodi Avstro-Ogrske in mir 1918—1919. leta«, ki sta ga 1. in 2. decembra 1988 priredila Center za preučevanje srednje- in jugovzhodnoevropskih civilizacij — INALCO in Avstrijski inštitut v Parizu. Objavljen je v publikaciji »Les Nationalités de l'Autriche-Hongrie et la paix de 1918—1919«, ur. G. Castellan. L'Institut Autrichien et l'Université de Paris III. Paris, 1990.

Najznačilnejša posebnost naroda Slovencev med južnoslovanskimi in sploh slovanskimi narodi je dejstvo, da njihovo etnično ozemlje meji hkrati na italijansko (zahod) in na nemško (sever) etnijo. Tako so Slovenci po svojem zemljepisnem položaju osrednji element edinega stičišča vseh treh velikih evropskih jezikovnih in kulturnih družin, romanske, germanske in slovanske. Poleg tega imajo na svojem severovzhodu za sosede še Madžare in le s svojim jugovzhodnim bokom se naslanjajo na etnično sorodne Hrvate. Zgodovinsko je slovensko ozemlje skorajda v celoti pripadalo nemškemu rimskemu cesarstvu, z vsemi političnimi posledicami, občutnimi vse tja do let, o katerih razpravljamo. Za svet zgodovinske Nemčije so Slovenci bili do leta 1918 občutni predvsem zaradi dejstva, ker so se narodnostno konstituirali na poti Nemčije do južnega izhoda na morje, na poti do Trsta. Za Italijo po njenem zedinjenju pa so postali pomembni v podobno negativnem smislu. Zanj so bili narod, ki zaseda ozemlja ob vznožju Julijskih Alp, do katerih si lasti pravico italijanski iredentizem. Še bolj pa so neprijetno občutni kot narod, ki je s svojim nepričakovanim političnim pojavom zaprl Italiji dostop v Podonavje in na Balkan, ki trajno pripira njena »Vzhodna vrata« (Porta Orientale).

Na tem stičišču treh velikih jezikovnih skupin je v 1910. letu živelo na prostoru med nemško-slovensko, italijansko-slovensko, madžarsko-slovensko in hrvaško-slovensko etnično mejo 1,725.000 prebivalcev, od tega s slovenskim občevalnim jezikom (avstrijska statistika ni ugotavljala materinskega jezika) 1,325.000 ali 76,9 %, z nemškim občevalnim jezikom 208.000 ali 12 %, z italijanskim občevalnim jezikom 191.000 ali 11,1 %. Vse to ozemlje je bilo, kar zadeva podeželje, kompaktno slovensko. Nemški in italijanski element, na skrajnem severovzhodu pa v manjšem številu tudi madžarski, nastopa le v urbanih in industrijskih središčih. Vse ozemlje je na ta način tipično ozemlje etnične stratifikacije, v kateri različni socialni sloji pripadajo različnim narodnostim. Politično je to ozemlje sestavljeno iz slovenske Kranjske v sredini, iz nemško-slovenskih dežel Koroške in Štajerske na severu in iz slovensko-italijanskega Primorja (Goriška, Trst in Istra) na zahodu. V Istri so močno zastopani tudi Hrvatje.

Akutna politizacija tega etničnega trikotnika se pojavi na prelomu stoletij, kot neposredna posledica tako imenovane Badenijeve krize, ki je leta 1897 pretresla Avstrijo ob češkem vprašanju. Vse nemške stranke sprejmejo tedaj stališče nemškega nacionalizma, ki odklanja avtonomijo slovenskega ozemlja in ga politično tretira kot sestavni del nemške historične posesti (Binkoštni program 1899). Tudi tiste nemške struje, ki mislijo na državno reformo habsburške monarhije (»prestolonaslednikov krog«), poudarjajo do zadnjega: Trst in Pulj potrebujemo mi in zato Slovenci ne morejo biti del jugoslovanske enote, oni morajo ostati v vsakem primeru v političnem sklopu Avstrije. Nemško-avstrijska socialna demokracija sicer dopušča misel na kulturno avtonomijo

Slovencev ne oziraje se na zgodovinske meje kronovin (program iz Brna 1899), toda teritorialno si to avtonomijo zamišljajo na način, ki bi Slovincem odtegnil važne dele ozemlja tako na severu kot tudi na zahodu, ob meji z Italijo. Na severu imajo v mislih mejo na reki Dravi, kar bi slovenski avtonomiji odtegnilo Maribor in Ptuj z vso slovensko okolico in bi pretrgalo stik s slovenskim ozemljem na Ogrškem, med Muro in Rabo. Na zahodu si nemško-avstrijska socialna demokracija zamišlja ob meji z Italijo poseben avstrijski ozemeljski koridor vzdolž tursko-bohinjsko-soške železnice do Trsta (zgrajene 1909). S takšnim koridorjem bi »avtonomna« avstrijska Slovenija seveda ostala brez vitalnih delov naroda in ozemlja. Eventualna izpolnitev aspiracij italijanskega jadranskega iredentizma bi potisnila slovensko mejo proti vzhodu. Iredentizem je v vseh teh letih v zraku kot realna nevarnost, ne glede na to, da je uradna Italija že od leta 1882 v zavezniškem odnosu z Avstroogrsko in Nemčijo.

Zlasti po aneksiji Bosne in Hercegovine se ta zavezniški odnos močno problematizira. V aktivnostih iredentizma glede Slovenije se tudi njegova protiavstrijska, mazzinijanska struja teritorialno ne ločuje od zahtev, ki so značilne za italijanski nacionalizem v celoti. Tudi ta demokratična struja je v zameno za svoje zavezništvo z južnimi Slovani v boju proti Avstriji pripravljena popustiti samo Hrvatom glede Dalmacije. Glede Slovencev pa vedno vztraja na delitvi njihovega ozemlja. To se pokaže v letu 1904, ko postane aktualna zamisel radikalnih hrvatskih politikov iz Dalmacije, ki si hočejo pridobiti to zavezništvo. Vzporedno se pojavi ideja slavjanofilov iz Moskve, ki bi s pomočjo italijanskih mazzinijancev in Hrvatov želeli ustvariti za boj proti germanizmu nekakšno »keltsko-romansko-slovansko ligo«, to je francosko-italijansko-hrvatsko politično zvezo. Že ob prvih poskusih pa se izkaže, da je italijansko-hrvatski sporazum možen le prek glav Slovencev, na račun njihove ozemeljske delitve. Slovenska politika se temu odločno upre. Ideja sama pa se izjalovi predvsem zaradi negativnega stališča uradne Rusije in podobno tudi uradne Italije. Italijani znotraj avstrijskih meja, v Trstu, v Istri in na Goriškem pa kljub svojemu nedvoumnemu prepričanju, da so kulturno in politično Slovincem brezmejno superiorni, med seboj niso enotni v odnosu do iredentizma Italije. Njihov klerikalni del, zlasti v Furlaniji, je avstrijsko usmerjen. Liberalni del, zlasti v Trstu, se z iredentizmom sicer spogleduje, toda hkrati sodeluje v političnem sistemu Avstrije. Italijanski socialdemokrati, ki so v Trstu s pomočjo slovenskega delavstva v večini, odklanjajo iredentizem tako iz ekonomskih razlogov in posebno še zaradi svoje protivojne usmeritve. Italijanski socialdemokrat Angelo Vivante objavi v letu 1912 knjigo, ki na temelju bogatega gradiva iredentizem odločno zavrača. Takšno stališče italijanske socialne demokracije v avstrijskih jadranskih deželah se ohrani vse do svetovne vojne.

Slovenci želijo že od začetka svojega političnega narodnega gibanja v letu 1848 doseči za svoje ozemlje politično in kulturno enakopravnost znotraj habsburške monarhije, reformirane v smislu narodnostne federalizacije. Za vse slovenske stranke je posebej važna okoliščina, da meje habsburškega državnega sklopa pomenijo zavarovanje pred posegom italijanskega iredentizma, pa tudi pred nevarnostjo neposrednega posega Nemčije. Gospodarski in narodnostni razvoj Trsta, v katerem se slovenski živelj številčno, kulturno, politično in gospodarsko krepi, vzbuja določen optimizem. Avstrija v svojem političnem sistemu Slovencev resda ne obravnava kot celovit in enakopraven politični subjekt in v Primorju nastopa s taktiko zadovoljevanja italijanskih kulturnih in političnih zahtev. Slovenci pa vendarle odločno odklanjajo misel na možnost priključitve tega ozemlja k Italiji. Osnovni njihov preudarek je izražen v tezi, da je položaj Slovencev v mnogonacionalni Avstriji mogoče izboljšati, medtem ko jih v enonacionalni Italiji pričakuje samo asimilacija. Proti takšni oceni se v stvarnosti Avstrije postavlja na začetku 20. stoletja pospešena germanizacija slovenskega elementa na Koroškem in na Štajerskem. V celoti pa Slovence

ogroža zaostajanje v gospodarskem razvoju, zaradi katerega doživljajo izjemno močno emigracijo v tuje, prekmorske dežele. Ob že omenjeni Badenijevi krizi se dokončno izkaže, da slovenska narodna politika ne more računati na kakega resnejšega zaveznika v nemško-avstrijski politični strukturi. Nemške liberalne stranke so usmerjene nacionalistično, že leta 1899 pa propade zamisel o avstrijskem »katoliškem centru« (po vzgledu takega političnega strankarskega združenja v Nemčiji), ki bi seveda tukaj mogel obstajati samo na principu nacionalne enakopravnosti. Tega pa nemški moderni klerikalizem ni zmožen. Zato se v vseh slovanskih strankah okrepi misel, da je treba politično oporo iskati pri Hrvatih. Problem je v tem, da so v dvojni monarhiji, Hrvatje kot del širšega ogrskega državnega področja od Slovencev ločeni z notranjo dualistično državno mejo, ki onemogoča ustanavljanje skupnih strank.

Značilno je, da to dualistično diafragmo prve presežejo, tako na hrvaški kot na slovenski strani, tiste stranke, ki so najbolj poudarjeno lojalistične. One seveda habsburške monarhije ne žele razbiti, marveč nasprotno, ohraniti z notranjo reformo, z njeno narodnostno federalizacijo. Opirajoč se na hrvaško državno pravo, po katerem pripadajo Hrvatski tudi slovenske dežele, zahtevajo ustanovitev južnoslovenske državne enote v monarhiji in v ta namen ustanovijo tudi skupno stranko (združenje Hrvatske stranke prava in katoliške Slovenske ljudske stranke 1912). To lojalistično, toda antidualistično dejanje ustvari politično os, ob kateri se v letih končne krize monarhije 1917—1918 postopoma koncentrirajo vse jugoslovanske stranke, od Drine do Soče, srbske, hrvatske in slovenske, vključno tiste, ki si obstanka monarhije že pred vojno niso želele.

Uspehi balkanskih zaveznikov, zlasti Srbije in Črne Gore, v vojni proti Turčiji v letih 1912—1913, pospešijo jugoslovansko usmeritev Slovencev. Toda misel, da je treba doseči razpad habsburške monarhije, sprejema aktivno samo del mladine in posamezni politiki. Vse uradne stranke so do takšne misli zadržane. Tukaj sta poleg upoštevanja vseh tistih civilizacijskih in gospodarskih prednosti, ki jih je prinašal habsburški državni sklop, odločilna zlasti dva faktorja. Prvi je trajna bojazen pred italijanskimi ozemeljskimi aspiracijami. Drugi je manj očiten, a vendar stalno navzoč. To je negotovost Slovencev glede hrvatsko-srbske politike. Izkušnja v kritičnih letih (1870 in 1906) jim govori, da ta politika na Slovence v resnici ne računa, ker upošteva, da so v območju historične Nemčije, za katero moči južnih Slovanov samih ne zadostujejo, da bi jo utesnili. Slovenska socialna demokracija pa sploh ne računa s kakimi spremembami državnih meja. Ona je usmerjena k izkoriščanju vseh političnih možnosti znotraj obstoječega državnega sklopa in le v oddaljeni prihodnosti računa z idejo konfederacije narodov Podonavja in Balkana.

Vsi ti politični subjekti v prostoru našega trikotnika se z nastopom vojne bistveno ne spremenijo, pač pa se njihove usmeritve postopno radikalizirajo. Najvažnejše novo dejstvo je sklenitev tajnega Londonskega pakta v aprilu 1915. To je pogodba antantnih držav z Italijo, s katero Italiji med drugim obljubijo ozemlje aspiracij jadranskega iredentizma, da bi nagnili italijansko vlado k vstopu v vojno proti Avstroogrski na svoji strani. To se v maju 1915 v resnici zgodi in na zahodnem robu trikotnika, o katerem govorimo, se vzpostavi fronta na Soči.

Sklenitev tajne Londonske pogodbe ne ostane neznana hrvatskim politikom, ki so ob začetku vojne zapustili domovino in začeli v antantnih državah delovati za ustanovitev države, v kateri bi se habsburške južnoslovenske dežele zedinile s Srbijo in Črno Goro. Jugoslovanski odbor, ki ga ti emigranti ustanovijo, izčrpava svoje moči predvsem v prizadevanjih, da bi preprečil realizacijo Londonskega pakta v odnosu na jugoslovanska ozemlja. V zvezi s pričakovanimi odnosi znotraj bodoče integralne jugoslovanske države ti emigranti odločijo staro vprašanje, ali Jugoslavija s Slovenci, ali brez njih. Njihova presoja

je jasna: udeležba Slovencev v jugoslovanskem zedinjenju je nujna zaradi stabilnosti narodnih odnosov v novi državi. Zato pa je nujno zavzeti se za mejo z Italijo na etničnem stiku, odreči se torej misli na teritorialni kompromis na račun Slovencev. Italija je za takšne ideje seveda nedostopna, njene ambicije glede pridobitve slovenskih ozemelj so nedvoumne. To povzroči aktivizacijo Slovencev in sploh južnih Slovanov v vojskovanju Avstroogrške in Nemčije na Soški fronti. Zavest, da je antanta med svoje vojne cilje zapisala, da bo z novo državno razmejitvijo v Primorju razkosala narodnostno ozemlje Slovencev, blokira možnost razvoja antantofilstva pri Slovencih. Na tem dejstvu le malo spreminja nova nevarnost germanizacije, ki se politično zlasti izrazi v letu 1916, ko nemške stranke objavijo program, po katerem bi cesar moral še v teku vojne oktroirati ustavne spremembe, s katerimi bi bila utrjena nemška politična dominacija v vsej monarhiji in seveda tudi na slovenskem področju.

Politični razvoj v toku svetovne vojne pri Slovencih je posebna tema. Zato tukaj navajamo samo nekaj momentov.

Po ruski februarski revoluciji in po vstopu ZDA v vojno se aktualizira možnost sklenitve separatnega miru z Avstroogrsko. V tem položaju se na Dunaju sestane prvič v vojnem času avstrijski parlament. Združijo se vsi južnoslovanski poslanci in ustanovijo Jugoslovanski klub. Ta klub, podobno kot drugi nacionalni klubi, izda konec maja državnopravno deklaracijo, to je program reforme habsburške monarhije, ki se pričakuje v zvezi s sklepanjem separatnega miru. »Majska deklaracija« zahteva združitvev vseh južnoslovanskih dežel monarhije v posebno samostojno državno telo, kar pomeni odstranitev dualističnega avstroogrškega sistema.

Nemške stranke takšen program izrecno odklanjajo, ne ponudijo pa nobene kompromisne možnosti. V nadaljnjem se izkaže, da je separatni mir neuresničljiv. Izrecno mu nasprotuje Italija v bojazni, da ne bi mogla uresničiti ozemeljskih želja, zagotovljenih v Londonskem paktu. Italija poskuša tudi preprečiti ustanovitev integralne jugoslovanske države, saj vidi v tem ogrožanje svoje gospodujoče pozicije na Jadranu.

Upanja na kompromisni mir z Avstroogrsko se izjalovijo. Toda deklaracija Jugoslovanskega kluba dobi zaradi svojega protidualističnega temelja nov pomen. V njenem imenu se razvije široko gibanje za samoodločbo. Začne se v juliju 1917 in krepi vztrajno do konca Avstroogrške. Septembra 1918 so na zavezniškem vrhovnem vojnem svetu v Versaillesu francoski eksperti ocenili, da je s tem gibanjem ustvarjeno, poleg Srbije, drugo središče južnoslovanske koncentracije in to znotraj Avstroogrške. Cilj tega središča ni toliko notranja federativna reforma habsburške monarhije, kolikor ustanovitev neodvisne jugoslovanske države.

Državni vrhovi Avstroogrške so ves ta čas vztrajali dosledno na pozicijah dualizma. Zaradi tega so v maju 1918, v trenutku, ko se veliki zavezniki zopet vračajo k »politiki narodnosti« in se usmerjajo k vojaški odločitvi in likvidaciji podonavskega državnega sklopa, prepovedali Slovincem sodelovanje v jugoslovanskem gibanju. Vlada in cesar izjavljata, da morajo slovenske dežele brezpogojno ostati v državni zvezi z nemško-avstrijskimi.

Posledica je začetek revolucionarnega ustanavljanja alternativnih organov državne oblasti na slovenskem ozemlju poleti 1918, ustanovitev centralnega narodnega sveta za Slovenijo in Istro, in končno ustanovitev cele mreže narodnih svetov na vsem slovenskem narodnostnem ozemlju, vključno s pokrajinskimi narodnimi sveti za Štajersko v Mariboru, Koroško v Celovcu, Goriško v Gorici in za Trst v Trstu. 29. oktobra 1918 se v tej smeri izvrši zadnje dejanje, odcepitev slovenskega področja od Avstroogrške in njegova priključitev narodnemu svetu v Zagrebu v skupno novo samostojno državo Slovencev, Hrvatov in Srbov. To je interimna država, ki se pripravlja na integralno jugoslovansko zedinjenje s Srbijo in Črno Goro. Tako je državni prevrat na področju našega

trikotnika izvršen, še preden pade avstrijska frontna črta na Piavi in še preden so sklenjene določbe premirja med Italijo in zavezniki na eni strani in Avstro-ogrsko na drugi strani. To premirje 3. novembra 1918 daje pravico Italiji, zasedi ozemlja, obljubljena z Londonskim paktom. V določilih pogodbe o premirju se realne državnopravne spremembe na tem področju še ne upoštevajo, celotno ozemlje »trikotnika« se slej ko prej obravnava kot integralno ozemlje habsburške monarhije.

Dejanski razpad habsburške monarhije in pa ustanovitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov na njenem ozemlju postavita vprašanje ureditve novih razmer tukaj predvsem kot vprašanje državne razmejitve na severu med nemško Avstrijo in Jugoslavijo, na zahodu pa med Italijo in Jugoslavijo. Razume se, pomembna so tudi vprašanja notranjih odnosov v novo ustanovljeni integralni Jugoslaviji (1. decembra 1918), ki nosi ime Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev in katerega novo državno središče je Beograd.

Novo formirana država Nemška Avstrija je terjala za sebe vse nesporno nemško etnično ozemlje, za sporna področja pa je postavilo načelo ljudskega plebiscita. Misel o plebiscitu kot instrumentu samoodločbe naroda je sprejela pod vplivom dejstva, da se je v avstrijski politiki močno uveljavilo stališče socialdemokratov, predvsem pa z namenom, da bi s pravico naroda do samoodločbe zagotovila etnične državne meje tam, kjer so za Nemško Avstrijo bile ogrožene (češke dežele, Brenner, Gradišćanska-Burgenland). Na južnem sektorju, na stiku z etničnim »trikotnikom«, pa je avstrijska politika pojem »sporne« ozemlja po stari tradiciji potiskala čez nemško-slovensko jezikovno mejo proti jugu, računajoč na politični učinek prednosti v položaju nemškega zgodovinskega naroda, ki bi se izrazil pri ljudskem glasovanju. Dejansko je ideja plebiscita tukaj pomenila zadnjo možnost, nadaljevati politiko ohranjanja nemške zgodovinske posesti v novih razmerah. Narodni svet Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu (vlada samostojne nove južnoslovanske državnosti), je glede ozemlja vztrajal na etnografskih mejah, ne oziraje se na stare deželne ali državne meje. Za Koroško je slovenska vlada v Ljubljani najprej ponudila koroškim nemškim predstavnikom tako imenovano »živo etnično mejo«, to je mejo ozemlja, na katerem prebivalstvo govori slovensko, brez Celovca in Beljaka, ki bi ostala Avstriji. Tudi dunajska vlada je 22. novembra 1918 predvidela, da vključuje v Avstrijo deželi Štajersko in Koroško, toda brez ozemelj, strnjeno naseljenih s slovenskim prebivalstvom. Postavila se je torej v primeru Koroške in Štajerske na načelo njune narodnostne delitve po jezikovni meji brez plebiscita. Kljub tej načelni skladnosti avstrijskega in jugoslovanskega stališča pa je v kratkem prišlo do nasprotij in nato do oboroženega spopada.

Zakaj niso tukaj antantne države že same določile demarkacijske črte med Slovenijo (Jugoslavijo) in Avstrijo, kot so to storile na sektorju Ogrske? Glavni razlog je že omenjen v zvezi z italijansko-avstrijskim premirjem: antantne države še niso upoštevale nastanka Države Slovencev, Hrvatov in Srbov in niso delale razlik pri celoti ozemlja in šteje so ga kot del Avstroogrske. Razlogi za to so bili različni, od specifične politike Italije do taktiziranja srbske vlade. Antantne države so sicer priznale ločitev Ogrske od Avstrije in v tem okviru tudi sklep nove Karolyijeve vlade, da se odreka pravici do Kraljevine Hrvatske-Slavonije. V okviru tega priznanja je na balkanski fronti sklenil vrhovni poveljnik vzhodnih armad antante Franchet d'Esperay 13. novembra z ogrsko vlado premirje, ki je določalo demarkacijsko črto, ki naj bi bila obenem tudi začasna severna državna meja nove južnoslovanske države. Na ozemlju avstrijske državne polovice pa je vprašanje demarkacijske meje ostalo odprto, od črte italijanske okupacije do ogrske meje. Tukaj se je v nadaljnjem pokazala še razlika med položajem na Štajerskem in na Koroškem. Na Štajerskem je slovensko oziroma jugoslovansko oblast do narodnostne meje efektivno zagotovila, neposredno v prevratnih dneh, akcija majorja oziroma generala Rudolfa Mai-

stra, ki je organiziral slovensko vojaštvo ob politični podpori pokrajinskega narodnega sveta v Mariboru in zasedel mejno črto. Pri tem je tudi ostalo. Med deželnicima vladama v Gradcu in v Ljubljani je bil ob udeležbi delegacije francoske misije 13. februarja 1919 v Zagrebu dosežen sporazum o demarkacijski črti od Ogrske do koroške meje. Ko se je poleti 1919 na pariški konferenci postavilo vprašanje plebiscita v štajerskem Podravju, je bilo dejstvo, da imajo Jugoslovani to področje v svojih rokah že od konca vojne, med poglavitnimi argumenti za neposredno priznanje narodnostne črte kot državne meje. Avstrijska vlada je 28. avgusta 1919 konferenci sporočila, da Avstrija ni interesirana na plebiscitu na ozemlju v Dravski dolini z Mariborom in pa med Muro in Dravo vzhodno od njega. Mesta južne Štajerske z znatnimi deleži nemškega prebivalstva so tako delila s svojo obširno slovensko okolico pripadnost jugoslovanski državi.

V razliko od tega razvoja pa na Koroškem v prevratnih dneh ni prišlo do hitre postavitve jugoslovanske oblasti z lokalnimi močmi. Koroška deželna vlada je pozneje sicer priznala provizorično razmejitveno črto na reki Dravi (23. november 1918), vendar je pozneje to pogodbo preklicala. Koroški deželni faktorji so tajno že 5. decembra 1918 sklenili, da bodo uveljavili celovitost dežele z oboroženim odporom jugoslovanskim enotam. Oboroženi spopadi so v različnih fazah potekali vse do začetka junija 1919. Takrat je jugoslovanska vojska zasedla celotno sporno ozemlje. Dejansko pa se je vprašanje državne razmejitve na Koroškem medtem reševalo na pariški mirovni konferenci. Na stališča te konference je v odločilni meri vplivalo stališče anketne komisije pod vodstvom ameriškega eksperta S. Milesá, ustanovljene sredi januarja 1919 sporazumno med Avstrijo in Jugoslavijo, z nalogo, naj predlaga provizorično demarkacijsko črto. To je bil velik diplomatski uspeh Avstrije v koroškem vprašanju, dosegla pa ga je z načelnim priznanjem deljivosti koroške dežele. Proti pričakovanjem Jugoslovancev je Milesova komisija predlagala razmejitveno črto na Karavankah, to je brez delitve koroške dežele po jezikovni meji. Stališče se je sklicevalo na princip geografske in gospodarske celote celovške kotline. To stališče je potem vztrajno zastopala ameriška delegacija na mirovni konferenci, četudi je prvotno predvidela delitev Koroške po jezikovni meji. Že na začetku obravnavanja jugoslovanskega teritorialnega zahtevka, ki je deloma presegal »živo etnično mejo« (pri Celovcu), se je stališču delegacij ZDA in Italije pridružila angleška delegacija, Francoska pa je to storila le malo pozneje. Načelna soglasnost za mejo na Karavankah je bila v nasprotju z deklariranim načelom o etnični, jezikovni meji, zato je to soglasje bilo povezano s sklepom o konsultaciji prebivalstva, to je s plebiscitom na južnem Koroškem. Gotovo je šlo pri tem za skladnost interesov velikih zaveznikov samih, saj so tudi francoski predstavniki, ki so sprva podpirali jugoslovansko zahtevo, kazali pomisleke pred preveliko oslavitvijo Avstrije, kar bi po njihovem mnenju povečalo željo Avstrijcev po združitvi z Nemčijo. Poglavitno načelo je bilo oslabitev in osamitev Nemčije, da bi se preperečila možnost nemškega povračila.

Jugoslovanska delegacija je skušala pridobiti slovenski del Koroške brez pogojev, ni pa bila načelno nasprotna ustanovi plebiscita. Sama je predlagala plebiscit na ozemljih, ki jih je zasedala Italija, a tudi za razdelitev Banata, vendar brez uspeha. To zavrnitev je potem izrecno povezovala s tem, da sama zavrača plebiscit na Koroškem. Toda konec koncev ga je načeloma vseeno sprejela (12. maj), četudi se mu je še vedno hotela izogniti s tem, da je na nekaterih sektorjih zmanjšala svoj teritorialni zahtevak (Ziljska dolina in Celovec bi ostala neposredno Avstriji). Uspeha ni bilo. Mirovna pogodba je določila načelo, da o pripadnosti plebiscitne cone odloča celokupni blok glasov in ne rezultati po občinah ali drugih manjših delih. To načelo so tako Jugoslaviji kot Avstriji vsilile velike države. S tem je plebiscit dobil značaj instrumenta za globalno odstranitev nekega med dvema državama spornega vprašanja. Izgubil pa

je možnost, da bi vendarle služil kot instrument reševanja realnega narodnostnega problema tako, da bi odločalo prebivalstvo vsake občine neposredno o sebi. Dobro je znano, da je bil 10. oktobra 1920 plebiscit izvršen v tako imenovani coni A, ki je bila po uradnem štetju v 69 % slovenska. Za Jugoslavijo je glasovalo samo 40,96 % glasovalcev, za Avstrijo pa 59,04 %. Največja koncentracija glasov za Avstrijo je bila severno od Drave, medtem ko je ozemlje južno od Drave po večini glasovalo za Jugoslavijo. Ozemlje cone je vendarle v celoti pripadlo Avstriji. Rezultat glasovanja je na nek način presenetil obe udeleženi strani. Nemško-avstrijska propaganda je poudarjala prednosti velikega nemškega prostora in s pridom izkoristila vse učinke ponemčevalne politike v preteklosti. Hkrati je vključila obljube slovenskim glasovalcem, da bo avstrijska republika skrbela za slovensko narodnost na Koroškem v enaki meri kot za nemško (slovesna in soglasno sprejeta izjava koroškega deželnega zbora 28. septembra 1920). Velikega pomena za odločitev velikega števila slovenskih glasovalcev za Avstrijo je bila argumentacija nemške socialne demokracije, ki je apelirala na razredno zavest slovenskega delavstva in opozarjala na demokratični značaj republike Avstrije v nasprotju z monarhističnim značajem Jugoslavije. Jugoslavija je lojalno izpolnila določila saintgermainске pogodbe in plebiscit omogočila v nasprotju z bojaznijo Avstrijcev, da ga bo preprečila. Po začetnem pretresu, ki ga je povzročila avstrijska zmaga, je Jugoslavija plebiscit priznala. Z južno Koroško je Avstriji pripadlo tudi prebivalstvo slovenskega jezika. Rešeno je bilo vprašanje državne meje, odprto je ostalo vprašanje obstanka slovenske manjšine.

V zgodovinopisju, ne samo v politiki, se je vedno postavljalo vprašanje, ali ni plebiscitni rezultat treba pripisati nekorektnostim in protizakonitostim pri njegovi izvedbi, zlasti v zvezi s sestavljanjem imenikov glasovalnih upravičencev. Tega vprašanja avstrijsko in jugoslovansko zgodovinopisje nista še skupno razrešili. Vendar je treba omeniti, da je jugoslovansko zgodovinopisje na osnovi virov, s katerimi samo razpolaga, prišlo do sklepa, da so nekontrolirani vpisi v glasovalne sezname spremenili glasovalni izid v prid Avstrije za nekaj odstotkov, niso pa odločili njegovega globalnega izida. Kakorkoli že, avstrijski strani je stvar bila jasna že takrat, in najbrž ni naključje, da se je avstrijska kritika, potem ko je Avstrija leto pozneje izgubila šopronjski plebiscit na meji z Madžarsko, koncentrirala predvsem na očitek, da sezname glasovalcev niso bili korektno sestavljeni.

Plebiscit na Koroškem je izzval največjo mobilizacijo vsega prebivalstva, izzval pa je tudi skrajno politično in čustveno polarizacijo znotraj njega. Ta razcep v čustvih je ostal trajen, kajti v naslednjih desetletjih se je zgodilo le malo takega, da bi se zmaga mogla spremeniti v spravo.

Drugačen je bil razvoj na Primorskem. Politično življenje je bilo ohromljeno do pomladi 1918 zaradi neposredne bližine fronte, ostrega policijskega avstrijskega režima in evakuacije prebivalstva. Pa vendar so 13. septembra 1918 slovenske stranke ustanovile v Gorici pokrajinski odbor Narodnega sveta z nalogo, organizirati jugoslovansko oblast. Tudi italijanske stranke so ustanovile v Gorici »časno vlado«, ki pa se je omejila na čakanje prihoda italijanske vojske in v svoji dejavnosti skoraj ni bila vidna. Po zasedbi pokrajine so italijanske oblasti razpustile oba organa. V Trstu je ostala v času vojne dejavna pravzaprav le socialna demokracija, razdeljena v italijansko in slovensko stranko. Tej delitvi se je v letu 1917 pridružila še delitev znotraj vsake njih, kajti del italijanske in del slovenske delavske stranke se je pridružil nacionalnima gibanjima: Nasproti temu se je konstituirala večina delavstva internacionalne in antiirendentične orientacije obeh narodnosti, ki se je proti koncu monarhije odločila zastopati stališče samostojnosti tržaškega ozemlja. V Trstu je, podobno kot v Gorici, prišlo do ustanovitve dvojnih organov nacionalnega osvobajanja. Slovenska stran je 11. septembra ustanovila Narodni svet za Trst, v katerega

so stopili tudi slovenski narodno orientirani socialni demokratje. Podobno je tudi italijanska stran ustanovila Comitato di salute pubblica. Tudi italijanskemu Comitatu so se pridružili nacionalno usmerjeni delavci. Comitatu je avstrijsko cesarsko namestništvo izročilo oblast ob svoji likvidaciji. Oblast pa je v mestu, zlasti zaradi delavskega nemira, bila zelo labilna. Obe grupaciji sta se povezali v prizadevanju, pospešiti antantno okupacijo Trsta. Z vojno ladjo pod jugoslovansko zastavo sta odpluli skupno v Benetke, pri čemer pa so italijanski predstavniki izposlovali italijansko in ne zavezniško zasedbo Trsta. Italijanske čete so se v mestu izkrcale 3. novembra in postavile italijansko oblast v imenu »pravice zavojevanja«, ne da bi priznale legitimnost slovenskih zahtev. V naslednjih dneh je Italija zasedla vsa ozemlja, ki so ji bila zagotovljena v pogodbi o premirju (sklenjena 31. oktobra, podpisana 3. novembra), to je do črte Londonskega pakta pa tudi znatno čez njo. Italijanski iredentizem je slavil zmago. Italijanska vlada ni priznala novoustanovljene Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, pa tudi ne zedinjene Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev mesec dni pozneje. Vojaška uprava je v zasedenih ozemljih izvajala ukrepe, ki so jih narekovali iredentisti. Prepovedala je Slovincem in Hrvatom narodne zastave, zapirala njihove šole, preganjala uporabo njihovega jezika, zamenjavala občinske uprave, zahtevala od uradnikov prisego zvestobe italijanski kraljevini, posebno občutno pa je bilo, da je internirala najvidnejše javne delavce in sploh poskušala odstraniti z zasedenega ozemlja kolikor mogoče veliko Slovencev in Hrvatov, ki so se znašli brez zaščite. Že v teh dneh so se tukaj pojavile organizacije, ki so se pozneje izkazale kot fašistične. Prav v Trstu je italijanski fašizem dobil urbani značaj.

Slovensko politično vodstvo v teh krajih je vztrajalo pri stališču, da je italijanska zasedba nekaj začasnega, da bo o državni pripadnosti ozemlja, za katero so menili, da mora postati jugoslovansko, odločala mirovna konferenca v skladu z zavezniškimi načeli o pravici narodov do samoodločbe.

Ker Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev mednarodno še ni bila priznana, je interese Jugoslavije na mirovni konferenci v Parizu predstavljala delegacija Kraljevine Srbije. Ta je zahtevala državno mejo na etnični črti med Italijani in Slovenci na spodnjem toku Soče, od Gorice proti severu pa po nekdanji italijansko-avstrijski državni meji. V nasprotju s tem je italijanska vlada postavila zahtevo po vseh ozemljih, ki so Italiji bila obljubljena z Londonskim paktom iz leta 1915, vrhu tega je zahtevala še Reko. Italijansko stališče je bilo dejansko priznано, kljub temu, da je predsednik ZDA W. Wilson predlagal razmejitveno črto, ki bi bila nekoliko ugodnejša za Jugoslavijo od črte Londonskega pakta. Glavni spor pa je bil okrog reškega vprašanja. Mirovna konferenca se je razšla, ne da bi dokončno sklenila določila o razmejitvi. To vprašanje je bilo prepuščeno direktnim pogajanjem med Italijo in Jugoslavijo. Po dolgih pogajanjih je bila končno 12. novembra 1920 podpisana pogodba v Rapallu, po kateri je Italija dobila mejno črto, ki je bila zanjo še ugodnejša od črte Londonskega pakta, odrekla pa se je Dalmaciji, z izjemo mesta Zadar z neposredno okolico. V mejah Italije je na ta način ostala dobra četrtina slovenskega naroda in veliko število Hrvatov (skupno okrog 600.000). Medtem ko je Jugoslavija po splošnih določbah mirovnih dogovorov iz leta 1919 prevzela precejšnje obveznosti za zaščito manjšin na svojem ozemlju, ni veljala za Italijo kot velesilo nobena taka obveznost. Že liberalna Italija, zlasti pa Italija fašizma, je izvajala nad Slovenci in Hrvati na tem področju izrazito politiko narodnostnega zatiranja, kar genocida.

Ugodneje za Slovence se je iztekla razmejitev z Madžarsko, saj je pogodba v Trianonu (4. junij 1920) priznala Jugoslaviji večino slovenskega ozemlja med Muro in Rabo.

Le glavnini Slovencev se je torej v letih 1918—1920 posrečilo pridružiti se Jugoslaviji. Nepričakovano meddržavno razkosanje je ustvarilo za Slovence

skoraj neznosno duhovno breme. Prav to pa je zaostriło tudi vprašanje o prihodnosti slovenskega naroda in o njegovem položaju v novi jugoslovanski državi.

Problemi svobodnega in plodnega sožitja narodov v italijansko-nemško-slovenskem (jugoslovanskem) trikotniku po prvi svetovni vojni niso bili rešeni. V celoti oživijo ti problemi z drugo svetovno vojno, po 6. aprilu 1941, ko skupno nastopita fašistična Italija in nacistična Nemčija proti Jugoslaviji, zasedeta in si razdelita vse to ozemlje, in se nemudoma vržeta na nalogo, da probleme trikotnika »razrešita« z odstranitvijo — politično, kulturno in celo fizično — slovenskega elementa v njem. Šele razvoj po drugi svetovni vojni, po utišanju mrzle vojne, zlasti z uveljavljanjem neuvrščene zunanje politike Socialistične Federativne Republike Jugoslavije, z obnovo Avstrije na temelju njene trajne nevtralnosti in po končnem italijansko-jugoslovanskem sporazumu o priznanju novih državnih meja (Osimo 1975), se v tem prostoru začenjajo uveljavljati drugačni odnosi med narodi in državami, ki bodo temu izjemnemu stičišču jezikov in kultur utegnili nekoč povrniti njegove velike človeške ustvarjalne potence.

Zusammenfassung

DER ITALIENISCHE, DEUTSCHE UND SLOWENISCHE (JUGOSLAWISCHE) BERÜHRUNGSPUNKT 1918—1920

Janko Pleterski

Die Slowenen stellen das zentrale Glied des einzigen Berührungspunktes der drei großen europäischen Sprachgruppen, der romanischen, der germanischen und der slawischen dar. Hier überschneiden sich auch die Interessen des deutschen und des italienischen Nationalismus, der, jeder von seiner Seite aus, auf ein unerwartetes Minderntis stößt. Im 19. Jahrhundert treten die Slowenen mit einem Programm der Vereinigung des gesamten slowenischen Gebiets zu einer besonderen staatspolitischen Einheit auf, die Deutschland den Weg nach Triest und Italien den Weg in den Donauraum und auf den Balkan versperren würde. Schon vor dem Ersten Weltkrieg entstehen die politischen und programmatischen Grundlagen zu einem ganzen Komplex von vielfältigsten Konfrontationen. Zur Zeit des Weltkriegs macht die Geheimdiplomatie der Entente-Staaten den Grundsatz einer Teilung des slowenischen Gebiets nach den imperialen Interessen Italiens geltend, ohne die Existenz des slowenischen Volkes zu berücksichtigen. Das zog sie noch nicht einmal in Betracht, als sie allmählich die Idee von der Gründung eines jugoslawischen Staates auf den Ruinen Österreich-Ungarns akzeptierte.

Durch die Selbstbestimmung der Slowenen wurde im Jahr 1918 zunächst ein selbständiger »Staat der Slowenen, Kroaten und Serben« konstituiert, der sich schon nach einem Monat zu einem neuen integralen jugoslawischen Staat mit Zentrum in Belgrad zusammenschließt. Die Frage der neuen Staatsgrenzen mit Italien, Österreich und Jugoslawien bleibt im Schatten des noch im Jahre 1915 abgeschlossenen Londoner Geheimpakts, der Italien das Recht auf Annexion eines großen Teils des slowenischen Gebiets zusichert, und der voreiligen Bedingungen für den Waffenstillstand mit Österreich-Ungarn, der nicht in Betracht zog, daß sich inzwischen auf diesem Teil des österreichisch-ungarischen Staatsgebiets ein neues slowenisches Staatswesen gebildet hatte. Das führte zu Kämpfen auf dem umstrittenen Gebiet Kärntens, und später, nach den Bestimmungen des Friedensvertrags mit Österreich, zum Kärntner Plebiszit, das dieses, dem ethnischen Charakter der Mehrheitsbevölkerung nach slowenische Gebiet der neuen österreichischen Republik erhielt.

Die Grenze zu Italien wurde auf diplomatischem Wege geregelt, aber so, daß ein gutes Viertel des slowenischen Volkes schutzlos in Italien blieb. Günstiger ging für die Slowenen die Grenzziehung mit Ungarn aus, da ja der Vertrag von Trianon Jugoslawien die Mehrheit des slowenischen Gebiets zwischen den Flüssen Mur und Raab zubilligte. Allerdings gelang es in den Jahren 1918—1920 dem Hauptteil der Slowenen, sich Jugoslawien anzuschließen. Die unerwartete Aufteilung unter verschiedene Staaten wurde zu einer für die Slowenen beinahe unerträglichen psychischen Last. Die Probleme eines freien und fruchtbaren Zusammenlebens der Völker auf dem Gebiet dieses einzigartigen, italienisch-deutsch-slowenischen (jugoslawischen) Berührungspunktes wurden nach dem Ersten Weltkrieg nicht gelöst.

O ČEM SMO PISALI ...

... pred štirimi desetletji?

21. maja 1349 je bil proglašen na državnem zboru v Skoplju prvi del Dušanovega zakonika (čl. 1—135 v današnjih izdajah). Ker predstavlja D. z. najpomembnejši vir za gospodarsko in socialno zgodovino srbske fevdalne države, so se mnogi zanimali zanj in je narasla v teku zadnjih stoletij ogromna, strokovna in nestrokovna literatura o njem. Obletnica je hkrati nudila primerno priliko, da se poživi slika srbske srednjeveške države, hkrati tudi prikaže stanje raziskavanja njene preteklosti ter da pobude za nadaljnje sodobno proučevanje njenih družbeno-gospodarskih in pravno-političnih razmer.

(Josip Žontar, Ob šeststoletnici Dušanovega zakonika, ZČ 5/1951, str. 209)

... pred tremi desetletji?

Na vzhodnem alpskem področju se širi v zgodnjem srednjem veku kulturna skupina, znana v znanstveni literaturi pod imenom Kötlaška kultura. Gradivo te kulture je znano doslej le z grobišč, medtem ko naselbinskega materiala, vsaj ne takšnega, na katerega bi se moglo opreti, za sedaj še ni.

(Paola Korošec, Poskus delitve slovanske materialne kulture na področju Karantanije, ZČ 15/1961, str. 157)

... pred dvema desetletjema?

Ena izmed številnih kategorij delovne sile v nemškem rajhu med drugo svetovno vojno so bili tudi izgnanci. To so bile predvsem žrtve nacistične raznarodovalne politike in nacisti jih niso pregnali z njihovih domov v nemški rajh z osnovnim namenom, da bi jih uporabljali kot delovno silo. Vendar so to postali in ostali prav do zloma nemškega tretjega rajha. Med milijoni tujih delavcev v nemškem rajhu sicer niso bili velika skupina, vendar zaradi svoje posebnosti zaslužijo posebno obravnavo.

(Tone Ferenc, Izgnanci kot cenena delovna sila nemškega rajha, ZČ 25/1971, št. 1—2, str. 47)

... pred desetletjem?

Za razumevanje velikih zgodovinskih dejanj in razdobj kjer koli na svetu je v zgodovini človeštva nujno treba priznati svetovno pa tudi narodno kulturno kontinuiteto v najširšem pomenu besede. Hočem reči: nobena kulturna dediščina na svetu ne mine in ne pozna nobenih ovir, da se ne bi širila dalje in plemenitila vseh kulturnih pridobitev slehernega naroda. Tako so tudi napredne ideje, ki so 1941 dvignile Ljubljano v akcijo na zavidanja vredno višino, dediščina vseh velikih svetovnih idej, ki so postopoma pa tudi sunkovito, kljub vsem zunanjim in notranjim oviram, prihajale tudi k nam, našle svoje pravo mesto pri nas, se tudi oplemenitile, postale slovenske in oprijel se jih je genij našega naroda in za tem ves slovenski narod.

(Metod Mikuž, Ljubljana-mesto heroj, ZČ 35/1981, št. 1—2, str. 6)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega poiščite v starejših številkah ZČ, ki jih dobite na upravi ZČ!

Jurij Perovšek

NACIONALNOPOLITIČNI KONCEPTI SLOVENSКИH UNITARISTIČNIH SIL LETA 1923

Znano je, da nacionalne emancipacije slovenskega naroda v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (leta 1929 preimenovani v Kraljevino Jugoslavijo) ni pobijal le velikosrbski hegemonizem, ki je odločilno prispeval, da je imela prva jugoslovanska skupnost unitaren in centralističen državni razvoj, ampak so ji nasprotovale tudi tiste slovenske politične sile, ki so takšen razvoj v jugoslovanski državi bodisi v celoti, bodisi z manjšimi pridržki podpirale. Te sile so v dvajsetih letih predstavljale različne politične stranke, organizacije in strankarske frakcije, ki so zagovarjale takó načelo jugoslovanskega nacionalnega integralizma kot tudi centralistično državno ureditev, t. j. načeli, ki sta bili v Kraljevini SHS uveljavljeni tudi v ustavnopravnem pogledu. Uzakonila ju je Vidovdanska ustava, sprejeta 28. junija 1921, s katero je bila Kraljevina SHS opredeljena kot država enega (jugoslovanskega) naroda, v kateri predstavljajo Srbi, Hrvati in Slovenci zgolj »plemena« tega enotnega naroda. Hkrati je bil po tej ustavi vzpostavljen v Kraljevini SHS tudi strogo centralističen državni ustroj. Utemeljen je bil v upravni enotnosti državnega ozemlja, ki ni nikakor dopuščala oblikovanja nacionalno zaokroženih in historično že obstoječih upravnih enot. Nasproti temu je bila v kraljevini uveljavljena povsem aritmetična državno-upravna razdelitev, in sicer na posamezne administrativno-teritorialne oblasti z največ 800.000 prebivalci. Te oblasti niso trgale enotnega državnega ozemlja, saj so bile med seboj povezane z eno (beograjsko) državno oblastjo.¹ V enonarodno opredeljeni in centralistično zgrajeni Kraljevini SHS je tako vprašanje suverenega in enakopravnega položaja posameznih jugoslovanskih narodov postalo ključnega pomena za njihov svoboden nacionalni razvoj. To vprašanje je že na začetku dvajsetih let prevladalo v političnih odnosih znotraj prve jugoslovanske državne skupnosti, kazalo pa se je v stališčih, ki so jih posamezni politični subjekti, skladno s svojimi nacionalnopolitičnimi programskimi izhodišči, imeli o temeljnem državnem zakonu Kraljevine SHS — Vidovdanski ustavi.

Oblikovanje nacionalnopolitičnih konceptov, ki so usmerjali delovanje slovenskih političnih sil v Kraljevini SHS, je potekalo postopoma, kajti pogojeno je bilo z razvojem družbene, politične in državno-pravne problematike v novonastali državi. Ti koncepti, ki se v prvih letih obstoja kraljevine »večinoma šele polagoma razvijajo in konkretizirajo«,² so tako dobivali svojo vsebinsko osnovo ob različnih priložnostih, zlasti ob posameznih aktualnih političnih in državnih vprašanjih in v predvolilni dejavnosti, deloma pa so bili očrtani tudi ob ustanovitvi novih političnih strank, ki so nastale po letu 1918. Med temi političnimi vprašanji in dejavnostjo, ki je v letih neposredno po nastanku jugoslovanske države vzpodbujala k oblikovanju strankarskih nacionalnopolitičnih programskih načrtov, naj predvsem omenimo centralistični osnutek ustave, katera je predlagal ministrski svet v Beogradu januarja 1919, ustanovitev centralistične in unitaristične vsedrjavne Jugoslovanske demokratske stranke fe-

¹ Podrobneje o izvedbi in temeljnih značilnostih centralističnega državnega ustroja v Kraljevini SHS: Ferdo Culmčević, Državnopravna historija jugoslovanskih zemalja XIX. i XX. vije-ka. Druga knjiga. Srbija—Crna Gora—Makedonija, Jugoslavija 1918.—1945., Zagreb 1954, str. 265—266 (navajam: Culinović, Državnopravna historija), isti, Državnopravni razvitak Jugoslavije. Zagreb 1963, str. 183—185 (navajam: Culinović, Razvitak).

² Melita Pivec, Programi političnih strank in statistika volitev, Slovenci v desetletju 1918—1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine, uredil Josip Mal, Ljubljana 1928, str. 358. (Navajam: Pivec, Programi političnih strank.)

bruarja 1919 v Sarajevu, volitve v Ustavodajno skupščino novembra 1920, ustavno razpravo v ustavnem odboru Ustavodajne skupščine februarja 1921 in na plenumu Ustavodajne skupščine od aprila do junija 1921, delne in splošne občinske volitve v Sloveniji v aprilu in maju 1921 ter občinske volitve v Ljubljani decembra 1922. Ob teh političnih trenutkih so namreč slovenski politični subjekti zasnovali svoje nacionalne programe,³ toda odločilni vzgib, ki je brez-pogojno terjal, da so v celoti osmislili ter natančno izdelali nacionalnopolitične programske načrte, je predstavljalo šele sprejetje Vidovdanske ustave, ki je Slovincem odrekla nacionalni obstoj, v politično življenje pa z vso težo postavila nacionalni problem. Slovenske politične sile so se na sprejem Vidovdanske ustave in s tem na zakonsko podprto uvedbo jugoslovanskega nacionalnega unitarizma in državnega centralizma odzivale — seveda različno — že v letu 1921, enako pa tudi v letu 1922,⁴ svoje poglede na nacionalno problematiko v jugoslovanski državi pa so v okviru jasno izdelanih nacionalnopolitičnih načrtov izoblikovale leta 1923. 18. marca 1923 so namreč bile volitve v Narodno skupščino Kraljevine SHS, prve parlamentarne volitve, razpisane po sprejemu Vidovdanske ustave. S temi volitvami so tako dozorele politične razmere, v katerih so vsi slovenski politični dejavniki v programskem pogledu dokončali in nato predstavili svoje nacionalnopolitične koncepte. V njih so se opredelili do obeh temeljnih vprašanj, ki sta v tedanji jugoslovanski skupnosti bistveno zadevali slovenski nacionalni problem: do vprašanja jugoslovanske nacionalne enotnosti oziroma obstoja različnih nacionalnih individualnosti v Kraljevini SHS in do vprašanja oblike državne ureditve.

V tej razpravi bomo opozorili na to, kako so v času po razglasitvi kraljevega ukaza o razpisu volitev v Narodno skupščino (konec decembra 1922),⁵ svoj odnos do teh vprašanj izoblikovali tisti slovenski politični dejavniki, ki so v nacionalnem vprašanju zagovarjali unitaristični in centralistični programski koncept.⁶ V razpravi je upoštevano obdobje do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (NDSJ) v Sloveniji (15. aprila 1923), ki predstavlja eno izmed političnoorganizacijskih razmejitvenih črt v preučevanju unitarizma pri Slovencih. Preko NDSJ je namreč v slovenskem političnem prostoru pričela ponovno delovati prepovedana KPJ,⁷ ki je v prvih letih jugoslovanske države

³ O izgrajevanju nacionalnopolitičnih konceptov v slovenski politiki v letih 1918—1922 glej podrobneje Pivec, Programi političnih strank, str. 359—362, 364, 366, 368, 370, Metod Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji, Ljubljana 1965, str. 202, 204—208 (navajam: Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji), Momčilo Zečević, Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje. Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave, Maribor 1977, str. 234—239, 251, 333—338, 363, 365, 369—370, 373—375, 388—391 (navajam: Zečević, Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje), isti, Na zgodovinski prelomnici. Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918—1929, I. knjiga, Maribor 1986, str. 94, 95, 108—110, 188—194 (navajam: Zečević, Na zgodovinski prelomnici), Janko Prunk, Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve decembra 1922, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XI—XII, 1971—1972, št. 1—2, str. 223—227 (navajam: Prunk, Zveza delovnega ljudstva), isti, Politične koncepcije slovenskega meščanstva v stari Jugoslaviji, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXII, 1982, št. 1—2, str. 119—120 in isti, Slovenski narodni programi. Narodni programi v slovenski politiki misli od 1848 do 1945, Ljubljana 1986, str. 51, 65.

⁴ O tem glej Zečević, Na zgodovinski prelomnici, str. 89, 90, 95, 110, 114, 141, 142, 203—204; Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji, str. 220—221, 228.

⁵ Volitve v Narodno skupščino Kraljevine SHS na dan 18. marca 1923, so bile razpisane z ukazom kralja Aleksandra I. z dne 21. decembra 1922. Ukaz o razpisu volitev v Narodno skupščino je bil najprej razglašen v Službenih Novinah Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 22. decembra 1922, v Sloveniji pa je ta ukaz razglasil Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo 28. decembra 1922. (Glej Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, letnik IV., 28. 12. 1922, št. 131, 433.)

⁶ Na tem mestu želim opozoriti, da je historičarsko že obdelano vprašanje, na kakšen način so po razglasitvi ukaza o razpisu volitev v Narodno skupščino obravnavali vprašanje jugoslovanske nacionalne enotnosti oziroma obstoja različnih nacionalnih individualnosti v Kraljevini SHS in s tem povezano vprašanje oblike državne ureditve tisti slovenski politični dejavniki, ki so nasproti ustavno uzakonjenemu jugoslovanskemu nacionalnemu unitarizmu in državnemu centralizmu terjali nacionalno emancipacijo slovenskega naroda ter na osnovi jasno postavljenega avtonomističnega, pa tudi federalističnega državnoopravnega programa vključili v svojo politično akcijo zahtevo po slovenski nacionalni samoodločbi v Kraljevini SHS. — O tem glej Jurij Perovšek, Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922 — april 1923), Zgodovinski časopis, 38, 1984, str. 5—27. (Navajam: Perovšek, Oblikovanje načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki.)

⁷ V zvezi z ustanovitvijo NDSJ v Sloveniji je potrebno opozoriti, da je pred njenim nastankom večji del slovenskih komunistov politično že legalno deloval preko posebne Socialistične

poudarjeno zagovarjala jugoslovanski nacionalni integralizem, v pogledu državne ureditve pa centralistični državnopravni koncept.⁸ Toda že kmalu po ustanovitvi NDSJ v Sloveniji se je KPJ odločila kritično preučiti svoje poglede na nacionalno vprašanje.⁹ Te poglede je opustila v okviru široke in javne teoretiskopolitične razprave vseh jugoslovanskih komunistov, ki je o nacionalnem

stranke delovnega ljudstva (SSDL), ki jo je skupaj s t. i. »Zarjani«, ljubljansko krajevno frakcijo Socialistične stranke Jugoslavije, ustanovilo slovensko pokrajinsko vodstvo KPJ 21. januarja 1923. Tedanje vodstvo KPJ v Sloveniji je pri tem izhajalo iz svoje ocene, ki je v tistem času predstavljala izjemo v evropskem in jugoslovanskem komunističnem gibanju. Menilo namreč je, naj bi temeljila legalna stranka, preko katere bi delovali komunisti, na zlitju komunističnega gibanja z reformističnimi skupinami znotraj delavskega razreda, pri čemer naj bi bila ilegalna in samostojna KPJ sploh odveč. Taka usmeritev je slovensko komunistično vodstvo privedla v razcep s CK KPJ, ki je nasprotno zagovarjal stališče, da je potrebno ustanoviti le tako zakonito delavsko stranko, ki bi bila pod izključnim političnim vodstvom KPJ. Razcep je postal očiten, ko je z ustanovitvijo posebne SSDL vodstvo slovenskega komunističnega gibanja povsem jasno pokazalo, da zavrača vključitev v že obstoječo NDSJ, katero je na osnovi svojega gledanja na politični značaj in vloga zakonite delavske stranke, KPJ za druge dele države ustanovila 13. januarja 1923. Ta samosvoja idejna, politična in organizacijska usmeritev slovenskega pokrajinskega vodstva KPJ se je obdržala do 15. aprila 1923, ko je na konferenci SSDL v Ljubljani prevladal strogo revolucionarni koncept KPJ. Konferenca je sklenila, da se vključita vsa SSDL v NDSJ, najbolj vidni zagovorniki povezovanja revolucionarnega delavskega razreda z reformističnim pa so bili izključeni iz KPJ. — (Podrobneje o nastanku in delovanju SSDL ter idejnopolični usmeritvi, ki je tedanje vodstvo KPJ v Sloveniji navedla k ustanovitvi posebne legalne delavske stranke: Metod Mikuz, Razvoj slovenskih političnih strank (1918 do začetka 1929) v stari Jugoslaviji, Zgodovinski časopis, IX, 1955, str. 116—118, isti, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji, str. 248—249, Prunk, Zveza delovnega ljudstva, str. 218, 219, isti, Politika KP v Sloveniji v času Zveze delovnega ljudstva v Ljubljani, oktober 1922 — april 1923, posebnost v razvoju KPJ, Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921—1924, Ljubljana 1975, str. 53, Dušan Lukač, Radnički pokret in Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918—1941, Beograd 1972, str. 95, Janko Pieterski - Branko Božič, Politična in socialna zgodovina Jugoslavije, Maribor 1975, str. 50—51, ista, Delavsko gibanje in Zveza komunistov Jugoslavije, Maribor 1984, str. 74, Miroslav M. Nikolić, Komunistička partija Jugoslavije od Obznane do osnivanja NRPJ, Beograd 1979, str. 384—386, France Filipič, Nekaj podatkov o razvoju KPJ v Sloveniji med leti 1920—1924, Komunist, 11. 4. 1980, Teoretična priloga, januar—april 1980, str. 20, isti, Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919—1939, 1. knjiga, Ljubljana 1981, str. 111, 114. O tem pišeta tudi Toma Milenković, Socijalistička partija Jugoslavije (1921—1929), Beograd 1974, str. 164—166 (navajam: Milenković, Socijalistička partija Jugoslavije) in Zečević, Na zgodovinski prelomnici, str. 141, 142).

Ob povedanem lahko na tem mestu na kratko opozorimo tudi na stališča, ki sta jih SSDL oziroma tedanje slovensko komunistično vodstvo, zastopala v nacionalnem vprašanju. SSDL, ki je sodelovala na volitvah v Narodno skupščino 18. marca 1923, je na nacionalno vprašanje že gledala na način, ki je odstopal od taktik še vedno veljavne unitarnocentralističnega nacionalnega koncepta KPJ. Zavračala je državni centralizem, deloma pa tudi že načelo jugoslovanske nacionalne enotnosti. Toda pri tem SSDL in vodstvo KPJ v Sloveniji še nista izvršila odločilnega preboja in gledanju na jugoslovanski nacionalni problem. SSDL ni vedno — in tudi ne dosledno — gledala na posamezne jugoslovanske narode kot na posebne nacionalne skupnosti, ampak jih je precejkrat imela le za t. i. »plemena«. Podobno še ni uspela oblikovati federativnih nacionalnoprogramskih zamisli, kajti njena zahteva po reviziji Vidovdanske ustave in tudi novi državni preureditvi jugoslovanske skupnosti se je v državnopravnem pogledu ustavljala pri zakonodajni avtonomiji Slovenije, t. j. pri zahtevi, ki sta jo ob volitvah v Narodno skupščino leta 1923 npr. postavljala tudi Narodnosocialistična stranka in Prepeluhovo Združenje slovenskih avtonomistov. (Tako gledanje SSDL na nacionalni problem v jugoslovanski državi razkrivajo najbolj značilni članki in programske izjave, objavljene v Delavskih novicah in Zarji v času med 21. januarjem in 15. aprilom 1923. — Glej Delavske novice, 25. 1. 1923, Resolucija o političnem položaju v Jugoslaviji, Prehodni Delovni Program Socijalistične Stranke Delovnega Ljudstva; 1. 2. 1923, Hlapci absolutističnega centralizma, Glavar klerikalizma na pohodu; 8. 2. 1923, Vodstvo Socijalistične Stranke Delovnega Ljudstva: Volilni manifest za enotno fronto proletarijata mest in vasi; 23. 2. 1923, Naši shodi; 2. 3. 1923, SSDL in volitve; 8. 3. 1923, Delovno ljudstvo Slovenije se zbira pod rdeč prapor SSDL; 15. 3. 1923, Glasujte za Soc. Stranko Delovnega Ljudstva, Kmetom za volitve v premislo; 23. 3. 1923, Volilcem Socijalistične Stranke Delovnega Ljudstva, Kaj sedaj?; 29. 3. 1923, Pašić-Radić-Korošec ali pa Pašić-Fribičević, in Zarja, 27. 1. 1923, Manifestacija delavskih zaupnikov v Ljubljani, Republika in republika. Glej tudi Zgodovinski arhiv Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, Letaki 1919—1934, leto 1923, IX-55-56 (taka SSDL) — Delovnemu ljudstvu: Ročnim in duševnim delavcem, nameščencem in malim obrtnikom Ljubljane in industrijskih krajev; Delovnemu ljudstvu na kmetih).

O unitarnocentralističnih političnih konceptih, ki jih je v nacionalnem vprašanju zagovarjala KPJ v prvih letih svojega obstoja, je bilo v zadnjih petindvajsetih letih, ko je slovensko in jugoslovansko zgodovinsko pričelo stopnjevano preučevati nacionalno politiko KPJ, že precej napisanega. Iz obsežne zgodovinske literature o tej problematiki naj zato opozorimo le na najpomembnejše znanstvene obdelave prvotnega unitarističnega in centralističnega nacionalnopolitičnega programa KPJ. Začetno unitarnocentralistično gledanje KPJ na nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in politiki KPJ-KPS, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VII, 1967, str. 277—316, Dušan Lukač, Radnički pokret in Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918—1941, Beograd 1972, Gordana Vlačičić, KPJ i nacionalno pitanje u Jugoslaviji 1919—1929 (Raspriave), Zagreb 1974, ista, Revolucija i nacije, Zagreb 1978, ista, KPJ i problemi revolucije (Raspriave o idejnom i organizacijskom razvitku KPJ između dva svjetska rata), Zagreb 1978, Desanka Pešić, Jugoslovanski komunisti i nacionalno pitanje (1919—1935), Beograd 1983 ter Latinka Perović, Od centralizma do federalizma, KPJ u nacionalnom pitanju, Zagreb 1984.

⁸ Sklep o tem, naj »Centralni partijski svet... napoti vse tovariše, ki se ukvarjajo z narodnim in plemenskim vprašanjem, da odpro v partijskem tisku načelno obravnavo teh vprašanj, da bi prihodnje plenarno zasedanje PS lahko sprejelo temeljno resolucijo o narodnem in plemenskem vprašanju v Jugoslaviji«, je sprejela II. državna konferenca KPJ, ki se je zbrala na Dunaju med 9. in 12. majem 1923. — Glej Zgodovinski arhiv Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, Gradivo Kominterne, B-2, Sklep konference k referatu o političnem položaju.

problemu potekala v glasilih legalne NDSJ vse do konca leta 1923.¹⁰ V tej razpravi je prevladala ugotovitev, da je Jugoslavija mnogonacionalna država, ki jo bolj kot drugi problemi ogrožata predvsem nacionalno vprašanje in velikosrbski unitarnocentralistični hegemonizem, hkrati pa se je uveljavilo tudi prepričanje, da se mora KPJ postaviti na stran zatiranih nesrbskih narodov, se boriti za pravico samoodločbe vsakega jugoslovanskega naroda posebej, v vprašanju državne ureditve pa se odločno zavzeta za federativni državnoopravni princip.¹¹ S tem je KPJ izstopila iz tabora jugoslovanskih unitarističnih in centralističnih sil in tako tudi na Slovenskem ni več nastopala kot politični dejavnik, ki bi zanikal slovensko nacionalno vprašanje ter slovenskemu narodu odrekal svoboden nacionalni razvoj. Ker je bil v Sloveniji začetek teh korenitih sprememb v nacionalnem programu KPJ (h katerim so bistveno pripomogli prav slovenski komunisti) časovno skoraj neposredno povezan z ustanovitvijo NDSJ, se naša razprava ob tej zarezi tudi ustavlja, saj je tedaj v slovenski politiki nastalo novo razmerje med unitarističnim in avtonomistichofederalističnim gledanjem na nacionalni problem. Zožen je namreč bil krog centralističnih in unitarističnih političnih sil, slovenski unitarizem pa je dokončno ostal brez enega izmed svojih nosilcev, ki je pred tem dalj časa predstavljal njegovo zanesljivo oporo.

* * *

V času po razglasitvi kraljevega ukaza o razpisu volitev v Narodno skupščino, so med slovenskimi političnimi strankami in organizacijami, ki so zagovarjale unitarnocentralistična stališča, oblikovale vsebinsko najbolj enotne nacionalnopolitične programe tiste, ki so sodile v tabor liberalnih političnih sil: januarja 1923 obnovljena Narodno napredna stranka (NNS),¹² slovenski del Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) in Organizacija jugoslovanskih nacionalista (Orjuna), bojna formacija jugoslovanskega unitarističnega in centralističnega meščanstva, ki je svoje delovanje sicer opredelila »izven vseh strankarskih, razrednih in verskih interesov«,¹³ v Sloveniji pa se je »neposredno naslanjala na tradicijo in aktualno politiko slovenske liberalne buržoazije«. ¹⁴ Kar zadeva ključna vprašanja, ki so odločala o nacionalnopolitični usmeritvi posameznih političnih strank — t. j. v odnosu do Vidovdanske ustave, in vprašanju jugoslovanske nacionalne enotnosti oziroma obstoju različnih nacionalnih individualnosti v Kraljevini SHS ter v vprašanju oblike državne ureditve so bili s pogledi NNS, JDS in Orjune izenačeni tudi nacionalnopolitični koncepti slovenskega dela Pašičeve Narodno radikalne stranke (NRS) ter pokrajinske orga-

¹⁰ To pomembno razpravo jugoslovanskih komunistov, ki so jo vodili o nacionalnem vprašanju v drugi polovici leta 1923, je slovensko in jugoslovansko zgodovinsko še posebej pozorno obravnavalo v času stopenjanega preučevanja nacionalne politike KPJ. Znanstveno najbolj poglobljeno so o tej razpravi v že navedenih delih (glej op. 8) pisali zlasti Janko Pleterski, Dušan Lukač, Desanka Pešič in Latinka Perović.

¹¹ Na tem mestu je potrebno opozoriti, da je omenjena razprava o nacionalnem vprašanju v celoti znanstveno objavljena v zborniku Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923. Zbral in uredil ter opombe napisal mag. Jurij Perovšek, v sodelovanju s prof. dr. Jankom Prunkom in prof. dr. Jankom Pleterskim. Uvodno študijo napisala dr. Latinka Perović, Ljubljana 1990, 435 str. S tem je omenjena razprava v celoti dostopna strokovni in širši javnosti na ustrezen način, saj so se posamezni raziskovalci nacionalne politike KPJ doslej odločali le za delne in nekomentirane objave. — Glej: O nacionalnom pitanju. Zbornik tekstova. Priredila Miloš Nikolić i David Atlagić, Beograd 1987; Nacionalno pitanje u delima klasika marksizma i u dokumentima i praksi KPJ-SKJ. Priredili Leopold Kobsa, Vjekoslav Koprivnjak i Ines Saškor, Zagreb 1978; Gordana Vlajić, Jugoslovenska revolucija i nacionalno pitanje (1919—1927), Zagreb 1984; ista. Jugoslovenska revolucija i nacionalno pitanje (1919—1927), II. dopunjeno izdanje, Zagreb 1987; Sima Marković, Tragizam malih naroda. Spisi o nacionalnom pitanju. Priredila i predgovor napisala Desanka Pešič, Beograd 1985.

¹² Do ponovnega prevzema imena stare Narodno napredne stranke, ki je obstajala do konca junja 1918. je znotraj liberalnega tabora prišlo potem, ko se je v januarju 1923 Jugoslovanska demokratska stranka razcepila na dve krili — na krilo »stariinov«, ki se je politično organiziralo kot obnovljena Narodno napredna stranka in obdržalo Slovenski narod kot svoje uradno glasilo, in na krilo »mladinov«, ki so ostali v Jugoslovanski demokratski stranki s svojim glasilom Jutro. — Podrobneje o tem glej Zečević. Na zgodovinski prelomnici, str. 89.

¹³ Statut in program organizacije jugoslovanskih nacionalista, Ljubljana 1923, str. 3. (Navajam: Statut in program Orjune.)

¹⁴ Zečević, Na zgodovinski prelomnici, str. 118.

nizacije Socialistične stranke Jugoslavije (SSJ) oziroma njenih frakcij v Sloveniji.¹⁵

Vše te stranke in Orjuna so izrecno podpirale ustavno uveljavljeno načelo jugoslovanske nacionalne enotnosti. Tega pri liberalnih političnih subjektih ni izpodbijalo niti dejstvo, da je Narodno napredna stranka v svojem programu še ločevala slovenski narod kot kulturno in t. i. jugoslovanski narod kot politično enoto. V svojem programu, sprejetem na zboru zaupnikov NNS 16. februarja 1923 v Ljubljani, je namreč opozarjala, da je »slovenski narod . . . iz lastne svoje kulturne sile iz malega rodu zrasel v narod, je tu, in nihče ga ne more zanikati.« Dodajala je, da ima »kot kulturna edinica . . . svoja naravna in privzgojena mu svojstva, ki ga opredeljujejo od naroda hrvatskega in naroda srbskega«. Za NNS je to bil predvsem njegov jezik, Prešernov jezik, ki je zrasel v književnega in ki ga lahko uporabljajo ne le pesniki in leposlovci, marveč tudi znanstveniki. Toda kljub temu je bila prepričana, da postane v »naravnem razvoju . . . sčasoma vsa naša nacija enotna kulturna edinica«. Zato je bilo po programu NNS predvsem potrebno, da medsebojno spoznavanje, razumevanje »in iskreno bratsko sporazumevanje . . . služi misli ujedinjenja Slovencev, Hrvatov in Srbov v en politični narod.« Zakaj »tako ujedinjenje bo vzgojilo v narodu ono **enotno državno in nacionalno zavest**, ki naj sta temelj naši državi.«¹⁶ Tako je torej po NNS pomenilo »biti pripadnik jugoslovanskega naroda nekaj višjega kakor pripadnik slovenskega naroda«. Na tej osnovi je NNS tudi ocenjevala, da nacionalne zavesti pri Slovencih, Hrvatih in Srbih, zlasti pa pri prvih dveh »sedaj v svobodni Jugoslaviji ne potrebujemo«, Slovenci, Hrvati in Srbi pa bi morali svoje nacionalne občutke nadomestiti z enotno mislijo o pripadnosti »**k nemu prebivalstvu ene države!**« To naj bi bil »novi narodnostni občutek, naša nova nacionalna zavest«. NNS je zato povsem jasno menila, da Slovincem ni več potrebno poudarjati in poglobljati »specifične slovenske nacionalne zavesti«, saj je ta že izpolnila svojo zgodovinsko nalogo braniti slovensko prebivalstvo Štajerske, Kranjske in Primorske pred tujim raznarodovanjem, s tem pa naj bi postalo tudi kultiviranje »posebne slovenske nacionalnosti« odveč.¹⁷

Podobna stališča je zagovarjal tudi slovenski del JDS. Jugoslovanska demokratska stranka se je zavzemala, naj se »narodna misel« in državna enotnost ne izvedeta samo z ustavo ter državno organizacijo in raznimi ustanovami, marveč tudi »v duši in srcu« vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev tako, da bi se ustvarili »**ena narodna duša in ena državna zavest**«. Poudarjala je, da je bila ustanovljena »z vzvišenim idealom narodnega edinstva«, zato je bila njena skrb predvsem odstraniti vse, »**kar nas razdvaja**« in negovati vse, »**kar nas spaja**«. S tem se je seveda brezpogojno odločila, »**da čuva in utrdi narodno ter državno edinstvo**«. ¹⁸

Med liberalnimi političnimi subjekti je težnje k jugoslovanski nacionalni enotnosti najbolj ostro poudarjala Orjuna, ki je nepopustljivo zahtevala en, »integralno ujedinjeni **Jugoslovanski Narod**«. ¹⁹ Nacionalna enotnost je bila zanjo povsem naraven proces, katerega ne more preprečiti nobena sila, ne notranja,

¹⁵ Socialistična stranka Jugoslavije je nastala 18. decembra 1921, ko so se v Beogradu, na konferenci predstavnikov glavnih odborov do tedaj samostojnih socialnodemokratskih strank vanjo združile Jugoslovanska socialnodemokratska stranka iz Slovenije, Socialnodemokratska stranka Jugoslavije (v njej so bili združeni desni socialisti iz Hrvaške, Slavonije, Banata, Bačke ter t. i. »zvonaši« iz Bosne in Hercegovine) in Socialistična radniška partija Jugoslavije (v njej so bili zbrani centrušaši iz Srbije in Bosne). — O vzrokih in razvoju, ki je privedel do cepljene sprva enotne pokrajinske organizacije SSJ v Sloveniji in do oblikovanja posameznih frakcij v tej organizaciji glej Mikuž, Razvoj slovenskih političnih strank, str. 121, 123–125 in Milenković, Socijalistička partija Jugoslavije, str. 97–98, 107–109, 135–139.

¹⁶ Slovenski narod, 20. 2. 1923, Program Narodno-napredne stranke, II. — Podčrtano v Slovenskem narodu. (Navajam: SN).

¹⁷ SN, 8. 4. 1923, O nacionalni in državni konsolidaciji.

¹⁸ Jutro, 17. 1. 1923, Jugoslovanskemu narodu! Volilni proglas Demokratske stranke. Glej tudi Domovina, 19. 1. 1923, Jugoslovanskemu narodu! Iz volilnega proglasa Demokratske stranke.

¹⁹ Orjuna, 1. 1. 1923, Kdo smo in kaj hočemo?

ne zunanja.²⁰ Zato je bil eden njenih osnovnih programskih ciljev »pomagati pri zgraditvi edinstvenega rasonacionalnega tipa in izrazite jugoslovanske nacije«. ²¹ Pri tem naj bi graditev popolnega jugoslovanskega tipa temeljila že v članstvu samem. Obstajala bi »v kulturnem, fizičnem, etičnem in socialno ekonomskem smislu«. ²² Tako bi delo Orjune lahko omogočilo, »da bo jugoslovanska zavest v narodu fiksirana kot neodoljiv instinkt«. V tem smislu bi se posebej nanašalo tudi na vzgojo mladine, da odkriva v sebi »posamezne energije in jih razvija v rasni jugoslovanski tip, ki naj se izkaže v službi funkcije nacionalnega organizma«, odpiralo pa bi tudi reševanje političnih, kulturnih, gospodarskih in socialnih vprašanj, in sicer »v soglasju z našim narodnim življenjem«, kar naj bi nato kazalo »npr. skupno ime države, skupen književni jezik itd.«²³

Enako kakor liberalni politični subjekti so tudi slovenski del NRS, pokrajinska organizacija SSJ ter njene frakcije v Sloveniji dosledno podpirale načelo jugoslovanske nacionalne enotnosti. Tako se je slovenski del Narodno radikalne stranke »v najširšem smislu« opredelil za nacionalno enotnost in izjavil, da ta stranka »temelji na stališču doslednega narodnega in državnega jedinstva«. ²⁴ Pri tem je precej zanimivo in večplastno utemeljeval nacionalno enotnost v jugoslovanski državi. Slovenski radikali so namreč sodili, da je razprava o vprašanju »ali smo Slovenci, Srbi, Hrvati . . . en narod, ena celota, ali tri edinice, tri separatna plemena ali pa kaj drugega . . . za resnega politika zelo smešna ali pa milo rečeno čudna«. Zato je bilo zanje »sumljivo« celo pisanje o bratstvu in bratski slogi, saj je po njihovem vsako poudarjanje bratstva v sebi že vsebovalo zanikanje enotnosti. »Če smo eno, nismo bratje, če smo bratje, nismo eno« — je bila njihova sodba. Zaradi tega nikakor niso želeli »biti kot bratje, ampak kot en narod«, kajti, če se »pričnemo deliti na tri brate, se lahko delimo na pet, na sedem in ne vem koliko«. To pa ni pomenilo nič drugega kot da beseda o »Bratstvu« služi slabo ideji narodnega edinstva.

Tudi imena Slovenec, Hrvat, Srb niso bila za slovenske radikale »ne plemenska, ne kulturna imena«, ampak »čisto politična«. To so pojasnjevali s tem, da so pač tisti Južni Slovani, ki so prišli pod oblast nemških grofov, obdržali staro ime 'Slovenci', medtem ko naj bi bili Srbi tisti, ki so prišli pod oblast srbskih vladarjev ali pa so bili pod vplivom srbske tradicije. »Slovenec', 'Hrvat', 'Srb'« naj bi torej bila zgolj tri politična imena, nastala v zgodovini, »kakor npr. Hessen-Darmstadt, Lippe-Detmold itd.« Slovenski radikali so odločno oporekali tudi temu, naj bi posamezni deli Južnih Slovanov »razvili samostojno kulturo«, čeprav so sicer priznavali, da so z leti sprejeli nekaj posebnih kulturnih »nijans«. Tako gledanje jih je privedlo k pozivu, da mora biti brezplodnemu prerekanju »ali smo eno, ali smo trije . . . enkrat konec«, enako kot mora biti konec tudi predsodkom »o kulturnih razlikah«. Po njihovem prepričanju je bil za tak poziv najbolj dostopen preprost človek, »ki se hitro prilagodi 'tuji' srbski kulturi ter se v par tednih počuti med Srbi kakor domačin«. Zato so klicali — »več zavesti v nas in ponosa: Jaz sem Jugoslovan!«²⁵

Načelo jugoslovanske nacionalne enotnosti je bilo programsko vodilo tudi znotraj slovenske pokrajinske organizacije SSJ. Ta organizacija se v prvih letih po ustanovitvi Socialistične stranke Jugoslavije ob nacionalnem vprašanju sicer ni posebej ustavljala in tudi ni posebej poudarjala centralističnih in unitarističnih stališč SSJ, kajti vedela je, da so v Sloveniji nepopularna.²⁶ Očitno

²⁰ Orjuna, 18. 2. 1923, Ljubo D. Jurković, Preporod našega naroda.

²¹ Statut in program Orjune, str. 3. Primerjaj tudi Orjuna, 14. 1. 1923, Jovica M. Silobrtič, Jugoslovanski rasni tip.

²² Statut in program Orjune, str. 34.

²³ Prav tam, str. 34–35.

²⁴ Samouprava, 24. 2. 1923, Slovenija v Radikalnem taboru.

²⁵ Jutarnje novice, 15. 2. 1923, Trije in eno. (Navajam: JN). Glej tudi Samouprava, 17. 3. 1923, Brezplodno prerekanje, ali smo en narod ali tri plemena.

²⁶ Milenković, Socijalistička partija Jugoslavije, str. 669.

je sodila, da je dovolj, če se o njih opredeljuje centralno strankino vodstvo,²⁷ nasprotovala pa jim seveda ni, saj je — kot je zapisala marca 1923 — na slovenskem ozemlju poslovala kot organski samoupravni del SSJ.²⁸ Enako so se ravnale tudi posamezne frakcije SSJ v Sloveniji, le da so v razliko s pokrajinskim tajništvom SSJ med drugim objavile tudi volilni razglas, ki ga je Glavni odbor SSJ oblikoval januarja 1923, predstavljal pa je »povzet in za to prilagojen minimalni program SSJ«. ²⁹ Razglas, ki je poudarjal, da se je SSJ »izjavila za edinstvo države in naroda«, je v svojem glasilu Rdeči prapor objavila ljubljanska oblastna frakcija SSJ,³⁰ kateri je pomenilo »pripadništvo SSJ... brezpogojno deklaracijo za program in statut stranke«. ³¹ Ta razglas je objavila tudi Enakost, glasilo mariborske oblastne frakcije SSJ,³² ki je že kmalu potem, ko je bil oblikovan, na svojem izrednem oblastnem zboru podprla njegova temeljna načela in konkretna gesla. ³³ Volilni razglas Glavnega odbora SSJ je bil objavljen tudi v Zarji, glasilu ljubljanske krajevne frakcije SSJ,³⁴ toda do te objave je prišlo že po 21. januarju 1923, t. j. po združitvi te frakcije s komunisti, zbranimi ob glasilu Delavske novice v Socialistično stranko delovnega ljudstva. Zato na objavo volilnega razglaš Glavnega odbora SSJ v Zarji ne moremo gledati kot na pristajanje socialistov ljubljanske krajevne frakcije SSJ na nacionalnopolitični koncept Socialistične stranke Jugoslavije, saj so t. i. 'Zarjani' tedaj v nacionalnem vprašanju zastopali programska načela SSDL.³⁵ To so tudi posebej poudarili, ko so naročali svojim pripadnikom, »da gredo med narod s programom, ki ga je izdala... Socialistična Stranka Delovnega Ljudstva«. ³⁶

Podobno kot v vprašanju nacionalne enotnosti oziroma obstoju različnih nacionalnih individualnosti v jugoslovanski državi so se ujekali pogledi NNS, JDS, Orjune, slovenskega dela NRS ter SSJ in njenih frakcij v Sloveniji v odnosu do Vidovdanske ustave. To je konkretno pomenilo, da so se enako opredelile glede vprašanja, ki je zadevalo t. i. revizijo ustave in s tem seveda tudi problem državne ureditve v Kraljevini SHS. Vse omenjene stranke, organizacije ali njihove frakcije so odklanjale vsako vsebinsko spreminjanje obstoječih unitarističnih in centralističnih ustavnopravnih načel. NNS je tako naravnost izrazila s pogojevanjem morebitne revizije Vidovdanske ustave. Menila je, naj se ustava spremeni v primeru, če se izkaže, da ne odговarja dejanskim razmeram. ³⁷ Tudi NRS je načelno dopuščala možnost, da bi bilo potrebno ustavo, »v kakšni stvari« spreminiti, da bi se torej nekatere ustavne odredbe zamenjale z drugimi, kar pa ne bi smelo škodovati varnosti in celovitosti države. Če bi na ta način zavládala »med vsemi glavnimi deli naroda« mir in slova, bi tako NRS bila pripravljena pristati na take, vnaprej točno določene spremembe. ³⁸ Toda kljub temu revizija ustave — po besedah dr. Milana Stojadinovića, nosilca kandidatne liste NRS za volilno okrožje Maribor—Celje — ne bi rešila nobenega

²⁷ Prav tam. — Zaradi takih ocen verjetno tudi ni Naprej, glasilo SSJ, katero je v imenu pokrajinskega tajništva SSJ izdajal Zvonimir Bernot, objavilo volilnega razglaš Glavnega strankinega odbora SSJ iz januarja 1923, v katerem je bilo poudarjeno, da se je »Socialistična stranka izjavila za edinstvo države in naroda«. Ta razglas je bil vodstvu pokrajinskega tajništva SSJ v Sloveniji sicer poznan, saj je tipkopis tega razglaš ohranjen v osebnem arhivu Zvonimirja Bernota. (Glej Zgodovinski arhiv Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, osebni arhiv Zvonimirja Bernota, leto 1923, tipkopis razglaš Glavnega strankinega odbora SSJ, Sodrugi, delavci, socialisti! — Podčrtano v razglasu.)

²⁸ Program in pravilnik Socialistične stranke Jugoslavije, Ljubljana 1923, str. 17. (Navajam: Program in pravilnik SSJ.)

²⁹ Milenković, Socijalistička partija Jugoslavije, str. 147.

³⁰ Rdeči prapor, 6. 3. 1923, Glavni strankin odbor SSJ, Sodrugi, delavci, socialisti! — Podčrtano v Rdečem praporu. (Navajam: RP.)

³¹ RP, 17. 2. 1923, Kaj smo?

³² Enakost, 16. 2. 1923, Glavni strankin odbor SSJ, Sodrugi, delavci, socialisti!

³³ Glej Enakost, 5. 2. 1923, Oblastni zbor SPJ in KDZ. Poročilo o izrednem oblastnem zboru, ki se je vršil 28. januarja 1923 v Mariboru.

³⁴ Glej Zarja, 24. 2. 1923, Volilni oklic SSJ.

³⁵ O nastanku SSDL in stališčih, ki jih je zagovarjala v nacionalnem vprašanju glej podrobneje op. 7.

³⁶ Zarja, 17. 2. 1923, V volilni boj!

³⁷ SN, 17. 2. 1923, Zbor zaupnikov Narodno-napredne stranke v Ljubljani.

³⁸ JN, 28. 2. 1923, Nikola P. Pašić, Volilni proglaš Narodne radikalne stranke.

gospodarskega, kulturnega ali socialnega problema, marveč bi predstavljala zgolj »ubijanje dragocenega časa«. ³⁹ Za pripadnike NRS je namreč pomenilo vsako odstopanje od že uveljavljenih ustavnih načel »smrt narodnega in državnega edinstva«, zato so bili odločeni vztrajati »pri politiki, ki jo narekuje izvedba Vidovdanske ustave«. ⁴⁰

Isti namen je imel tudi slovenski del JDS. Kot je 18. februarja 1923 na zboru zaupnikov JDS iz ljubljanske in mariborske oblasti v Ljubljani napovedal predsednik načelstva ljubljanske oblastne organizacije JDS, dr. Gregor Žerjav, je namreč v primeru, da bi postala revizija ustave nujna, JDS namerala prepričati, da se v ustavi pojavi kaj, »kar bi moglo spraviti v dvom državno in narodno edinstvo, kulturno ujedinjenje vsega jugoslovanskega naroda«. ⁴¹ Sicer pa je JDS menila, da bi bila revizija ustave »v tem trenutku ... prenačljena in trošenje sil, ki so tako potrebne za gospodarsko ureditev države«. Prenajljena bi bila zlasti zato, »ker bi se opirala na državnopravne in plemenske strasti, ne pa na izkustvo, ki bo dano po par letih«. Tako je pristajala le na spremembe tistih ustavnih določb, »ki bi se dale menjati, ne da bi trpelo narodno in državno jedinstvo«, in če bi se »plemenska fronta omejila na zahteve v tem okviru«, bi zanj nov kompromis »ne bil izključen«. ⁴²

V nasprotju s slovenskim delom JDS pa ni dopuščala Orjuna nobene možnosti za spreminjanje že veljavnih ustavnih načel. Njeni pripadniki so namreč poudarjali, da je predvsem načelo narodne in državne enotnosti Srbov, Hrvatov in Slovencev posebej »izraženo in uzakonjeno v Vidovdanski ustavi«, ki je »zrušila vse plemenske ograje«. ⁴³ Zato so v zvezi z vprašanjem ustavne revizije zagovarjali kvečjemu tako revizijo ustave, »katera nam bode dala še večje garancije za državno edinstvo ... katera bode uničila kratkomalo vse one razorne sile, katere delujejo zavedno ali nezavedno proti našemu narodnemu edinstvu in naši edinstveni narodni državi«. ⁴⁴

Manj ostro kot Orjuna, vendar pa vsebinsko enako kakor ostale slovenske unitaristične in centralistične politične sile, so o reviziji Vidovdanske ustave sodile slovenska pokrajinska organizacija SSJ ter njene posamezne frakcije. Tako je socialistični poslanec dr. Milan Korun v svojem poročilu za pokrajinski zbor SSJ (zbral se je 6. in 7. januarja 1923 v Celju) opozarjal, da so socialisti sicer »za revizijo ustave v vseh točkah, s katerimi se nismo strinjali ... vedno pripravljeni«, da pa nimajo v stranke, »ki zahtevajo revizijo ustave samo v eni točki — državno razdelitev — nikakega zaupanja«. Mnenje slovenske pokrajinske organizacije SSJ je namreč bilo, »da ne bo reševanje samo državnopravnih vprašanj prineslo boljše bodočnosti delavstvu v meščanski državi«. ⁴⁵

Podobno kot slovenska pokrajinska organizacija SSJ, so se v vprašanju ustavne revizije opredelile tudi njene posamezne frakcije. Boj za obliko države in njeno upravno razdelitev je za mariborsko oblastno frakcijo SSJ predstavljal »vprašanje negativnega značaja in to za dolgo vrsto let«. Zato je tudi ocenjevala, da je revizija ustave »za proletarijat podrejeno vprašanje«, in poudarjala, da je delavski razred »interesiran na razvoju dogodkov v tej smeri le toliko, kolikor je neposredno prizadet«. ⁴⁶ Take poglede mariborskih socialistov je dopolnjeval še članek, objavljen v njihovem glasilu Enakost pod naslovom »Proletarijat in politična zmeda v državi«, v katerem je avtor odločno odklanjal kakršnokoli reševanje vprašanja državne ureditve z nacionalnega vidika. Zanj

³⁹ JN, 6. 3. 1923, Veličastni shodi Narodne radikalne stranke. Iz govora M. Stojadinovića na shodu NRS v Mariboru 4. marca 1923.

⁴⁰ JN, 6. 4. 1923, Za edinstvo.

⁴¹ Jutro, 20. 2. 1923, Velika manifestacija za demokratsko stranko. Glej tudi Domovina, 23. 2. 1923, Manifestacija za jugoslovansko demokratsko stranko.

⁴² Jutro, 31. 3. 1923, uvodnik z dne 30. marca.

⁴³ Orjuna, 18. 2. 1923, J. Stefančić, Potreba enotne nacionalistične nadstrankarske fronte.

⁴⁴ Prav tam, Ljubo D. Jurković, Preporod našega naroda.

⁴⁵ Naprej, 6. 1. 1923, Parlamentarno delo in notranjepolitična situacija. (Poročilo poslanca dr. Koruna za pokrajinski zbor.)

⁴⁶ Enakost, 23. 3. 1923, Republika, avtonomija in upravna razdelitev države.

je namreč predstavljalo edino stvarno pot, da se obravnava »vsa vprašanja v obsegu narodnega zedinjenja«, katerega se »skuša danes zanikati s stališča narodnostnih teženj, skušajoč pri tem izrabljati geslo: samoodločba narodov«. Po avtorjevem mnenju pa takih prizadevanj marksizem ne more odobravati, ker bi se na ta način znova obnavljalo »rešene nacionalne probleme z ozkega gledišča narodnostnih teženj«, kar onemogoča razvoj v tisti smeri, ki je predpogoj »velikega organiziranega proletarskega pokreta«.⁴⁷

Medtem ko je mariborska oblastna frakcija SSJ še namenila določeno pozornost vprašanju ustavne revizije, pa se ljubljanska oblastna frakcija ob njem ni posebej ustavljala. Obstoječa centralistično-unitaristična državna ureditev zanj očitno ni bila vprašljiva, saj so centralistične, avtonomistične in federalistične zamisli o državnopravnem ustroju Kraljevine SHS oziroma »tozadevni boji kapitalističnih meščanskih strank« socialiste, združene v tej frakciji, puščali »hladne«.⁴⁸ Enake poglede je imela tudi ljubljanska krajevna frakcija SSJ pred združitvijo v SSDL. Zanj je bilo »oblikovanje sedanje državne forme zadeva meščanskih strank oziroma kapitalistične družbe«.⁴⁹

Zanimivo je, da so NNS, slovenska dela JDS in NRS, pokrajinska organizacija SSJ in njene frakcije v Sloveniji ter Orjuna, ob tem, ko so odklanjale tako ustavno revizijo, ki bi spreminjala centralistični in unitaristični značaj Vidovdanske ustave, imele tudi vsebinsko enaka izhodišča v odgovoru na vprašanje, kako naj bi bila ustrezno izvedena centralistična državna ureditev v Kraljevini SHS. Vse so namreč menile, naj bi bila ta ureditev izvedena na načelu samouprave. Tako je NNS sodila, da je potrebno centralne organe državne oblasti razbremeniti zadev, ki so povezane s posebnimi interesi posameznih krajev, okrajev ali pokrajin. To naj bi omogočila razširjena »narodna samouprava«, preko katere bi bilo zagotovljeno »sodelovanje naroda« v vodenju zadev svojega okraja ali pokrajine. Za ustvarjanje take samouprave bi bila potrebna nova razdelitev države v večje oblasti, ki bi bile sestavljene »po narodnih potrebah, po prirodnih, socialnih in gospodarskih razmerah, v skladu z narodovo voljo«. Pri tem pa naj bi predstavljala temelj državne organizacije velika avtonomna občina, pristojna za javnoupravne zadeve najnižje stopnje. Taka avtonomna občina bi namenjala posebno pozornost »občekoristnim gospodarskim in socialnim napravam, ljudski izobrazbi in zdravstvu«.⁵⁰

V primerjavi z NNS je JDS bolj dosledno vztrajala pri ohranitvi državno-upravne ureditve, kakršno je vzpostavila Vidovdanska ustava. Sodila je, da že ta ustava omogoča obširno samoupravo in decentralizacijo državne uprave pod zaščito neodvisnih upravnih sodišč.⁵¹ Zanj je zato torej bila potrebna izvedba

⁴⁷ Enakost, 6. 4. 1923, E. V., Proletariat in politična zmeda v državi.

⁴⁸ RP, 17. 3. 1923, Avtonomija, federacija.

⁴⁹ Zarja, 6. 1. 1923, Volilno geslo: avtonomija.

⁵⁰ SN, 25. 2. 1923, Program Narodno-napredne stranke (III). Podčrtano v SN.

⁵¹ Jutro, 31. 3. 1923, uvodnik z dne 30. marca. — V zvezi s to oceno je potrebno pojasniti, da je bila pri tem mišljena samouprava, kakršno je Vidovdanska ustava predvidevala za oblasti in občine, ki so po tej ustavi svoje regionalne, t. j. oblastne in občinske zadeve (oblastne finance, oblastna javna dela, skrb za napredek oblastnih gospodarskih interesov, upravo oblastne imovine, skrb za narodno zdravje in socialna vprašanja v oblasti, prosvetne zadeve ter strokovno izobraževanje) vodile samostojno, v kolikor to ni bilo z zakonom drugače predpisano. Avtonomnost teh upravnih enot je bila v tem, da naj bi bile njihove odločitve v teh avtonomnih zadevah dokončne. Vendar pa dejansko take avtonomnosti oblasti in občine niso imele, kajti po Vidovdanski ustavi so imeli centralni državni organi še vedno pravico nadzora nad odločanjem avtonomnih samoupravnih organov oblasti (oblastnih skupščin in oblastnih odborov) ter pravico na derogiranje samoupravnih aktov, ki so jih sprejemali ti organi oblasti. Te pravice so izhajale iz ustavnega določila, da centralna državna upravna oblast opravlja nadzor nad delovanjem avtonomnih oblastnih samoupravnih organov in občin, in sicer preko oblastnega velikega župana in drugih strokovnih organov. Pri tem je imel ključno vlogo oblastni veliki župan, ki ga je na to funkcijo imenovala centralna državna oblast in ki je lahko zadržal izvršitev vsakega sklepa, katerega so sprejeli samoupravni organi oblasti, če je ocenil, da je določeni naredbami. Tako je bila samostojna dejavnost samoupravnih organov oblasti (oblastnih skupščin, oblastnih odborov in občin) fiktivna, kajti nadzorni državni organ, oblastni veliki župan je imel veliko večja pooblastila kakor pa avtonomni samoupravni organi oblasti. Samouprava oblasti in občin, kakršno je predvidevala Vidovdanska ustava, ni torej v ničemer ogrožala centralistične državne ureditve v Kraljevini SHS. — O tem glej Čulnovič, Razvitak, str. 184 in isti, Državnopravna historija, str. 265—266.

samouprave, »ne pa državnopravnih avtonomij«. ⁵² To je konkretno pomenilo, da je nasproti zahtevam po reviziji ustave postavljala svojo zahtevo za »**izvedbo oblastnih in okrajnih samouprav**«. ⁵³ JDS se je namreč zavzemala za to, da bi se vladalo in upravljalo ljudstvo samo — v skupščini in po samoupravnih za-
stopstvih. ⁵⁴ To pa je bilo po njeni oceni možno že v obstoječi državno-upravni ureditvi, saj naj bi že Vidovdanska ustava odredila tako oblastno in okrajno samoupravo, ki bo omogočila razvoj in napredek posameznih okrajev in oblasti in »s tem napredek vse države v gospodarskem in narodnem oziru«. ⁵⁵ Enako je sodila tudi NRS, ki je prav tako opozarjala, da že Vidovdanska ustava predvi-
deva »samoupravne oblasti in naprave«. Zahtevala je, naj se »ustava najprej lojalno izvrši v življenje«, potem pa naj se šele ugotovi, kako so se izkazale te samoupravne naprave in oblasti. ⁵⁶ Slovenski radikali so se pri tem zavzemali za izvedbo »najširše samouprave«, ⁵⁷ kaj naj bi taka samouprava zajemala, pa je najbolje pojasnil predsednik NRS Nikola P. Pašić. Sprejemal je sicer zamisel, naj bi imela država »široko samoupravo okrožij, srezov in oblasti«, vendar pa je hkrati postavljala omejitve, da »posamezne oblasti... ne smejo biti državice zase, ki bi delale svoje zakone in vodile svojo politiko«. ⁵⁸ Zanj je bila upravičena le zahteva, »da se posameznim delom zemlje in naroda daje možnost, da v napravah krajevnih samoupravnih edinic razvijejo svoje posebne energije in da v svojem krogu morejo ohraniti ono, kar se pri njih, kot plod njihovega dosedanjega zgodovinskega življenja nahaja dobrega, krepkega in zdravega«. ⁵⁹

Tudi pokrajinska organizacija SSJ in njene frakcije v Sloveniji so sodile, naj bi bilo v osnovo državno-upravne ureditve vgrajeno načelo samouprave. V Programu in pravilniku SSJ, ki ga je slovensko pokrajinsko strankino tajništvo izdalo marca 1923, je bila kot edino ustrezna poudarjena taka državno-upravna ureditev, ki bi bila izvedena »na osnovi popolne občinske, srezke (okrajne) in oblastne (okrožne, županijske) samouprave«. ⁶⁰ Načelo samouprave je slovenskemu pokrajinskemu tajništvu SSJ pomenilo samostojno upravo in odločanje o tem, »kaj je prav in kaj ne«. Predvsem pa mu je pomenilo »voliti tiste, ki upravljajo naše zadeve« s tem, da se lahko izvoljene kliče tudi »na odgovor«. Tako naj bi samoupravno načelo omogočilo odločanje »glede okrajnih in pokrajinskih glavarjev in tudi pri najvišjih državnih predstavnikih«. ⁶¹ Podobno sta zagovarjali načelo samouprave tudi ljubljanska in mariborska oblastna frakcija SSJ. Objavili sta že omenjeni volilni razglas Glavnega odbora SSJ iz januarja 1923, v katerem je bilo poudarjeno, da se je izjavila SSJ za »edinstvo države... na podlagi najpopolnejše in najširše ljudske samouprave v občini, srezu (okraju) in županiji (okrožju)«. ⁶² V okviru takih programskih izhodišč je zahtevala mariborska oblastna frakcija SSJ samoupravo, ki se prične že v občini in je razširjena na okraje, okrožja, oblasti in državo v smislu neposredne samouprave suverenega ljudstva. Za mariborske socialiste je predstavljala samouprava temelj ljudske vlade in je ustrezala najširšemu pojmu upravne in politične avtonomije. Poudarjali so namreč, da samouprava zagotavlja suverenost državljanov v svobodni državi, t. j. referendum in samoodločanje

⁵² Jutro, 6. 2. 1923, uvodnik z dne 5. februarja.

⁵³ Jutro, 20. 2. 1923, Velika manifestacija za demokratsko stranko. Podčrtano v Jutru. — Tako gledanje JDS na vprašanje, kako naj bi se v Kraljevini SHS izvajala državno-upravna oblast, je predstavil predsednik načelstva ljubljanske oblastne organizacije JDS, dr. Gregor Zervav, na zboru zaupnikov JDS ljubljanske in mariborske oblasti, 18. februarja 1923 v Ljubljani.

⁵⁴ Jutro, 15. 3. 1923, Volilcem v Sloveniji!

⁵⁵ Domovina, 23. 2. 1923, Manifestacija za jugoslovansko demokratsko stranko.

⁵⁶ JN, 28. 2. 1923, Nikola P. Pašić, Volilni proglas Narodne radikalne stranke.

⁵⁷ Samouprava, 24. 2. 1923, Slovenija v Radikalnem taboru.

⁵⁸ JN, 17. 2. 1923, Ministrski predsednik Pašić o naši državi. (Iz govora N. Pašića, 15. februarja 1923 v Beogradu.)

⁵⁹ JN, 28. 2. 1923, Nikola P. Pašić, Volilni program Narodne radikalne stranke.

⁶⁰ Program in pravilnik SSJ, str. 9. Glej tudi Naprej, 14. 3. 1923, Program socialistične stranke Jugoslavije.

⁶¹ Naprej, 4. 1. 1923. V boj za samoupravo! (K strankinemu zboru!).

⁶² Enakost, 16. 2. 1923, Glavni strankin odbor. Sodrugi, delavci, socialisti! in RP, 6. 3. 1923, Glavni strankin odbor, Sodrugi, delavci, socialisti! — Podčrtano v Enakosti in RP.

ljudstva pri vseh državnih zadevah.⁶³ Zato so tudi zahtevali vlado ljudstva in ne posameznih strank, kajti vlada ljudstva bi uveljavila »soodločitev vsakega posameznega državljana pri vseh državnih poslih«. Avtonomija in samouprava, ki so ju zagovarjali, se je torej začelnjala že pri vsakem posamezniku in v vsaki občini »in ne šele v pokrajini in pri eni nadvladeželjni kapitalistični stranki«. ⁶⁴

Samoupravo, in sicer v smislu t. i. 'samouprave ljudstva', je zahtevala tudi ljubljanska oblastna frakcija SSJ, ki je odklanjala tako beograjski centralizem, kakor tudi njegovo delitev na več pokrajinskih upravnih centralizmov. Po njeni zamisli naj bi bili sestavljeni posamezni deli države na osnovi gospodarskih, kulturnih, socialnih in geografskih načel, v vsakem tako oblikovanem delu pa naj bi bili nosilci uprave po ljudstvu voljeni zastopniki in uradniki.⁶⁵ Podobno je pred združitvijo v SSDL sodila tudi ljubljanska krajevna frakcija SSJ. Ugotavljala je, »da potrebujejo jugoslovanski državljani mnogo več svobode, mnogo več prilike za udeleževanje v svrhu razvoja in sporednega napredka« in pristavljala, da to zagotavlja le »popolna samouprava centriranih gospodarskih in kulturnih edinic«. ⁶⁶

Kar zadeva načela, v katerih naj bi temeljilo izvajanje državno-upravne oblasti, pa je svoje mnenje oblikovala tudi Orjuna. Pri tem samouprave sicer ni posebej omenjala, kljub temu pa se je v tej zvezi opirala na nekatera vsebinsko enaka stališča, kakršna so v zvezi z vprašanjem izvajanja državno-upravne oblasti zagovarjali ostali slovenski unitaristični in centralistični politični subjekti. Orjuna je ob poudarku, naj državni organizem odgovarja »zahtevam naše psihe« terjala, da mora biti narod v državi suveren. Pripadati mu torej mora vsa državna oblast, »ki jo izvršuje z volilno pravico«. To je pomenilo, da mora v državnih funkcijah »narod . . . tudi direktno sodelovati«, in sicer — po oceni Orjune — v upravi upravnih enot (občin in oblasti), »ki naj se uredi po geografskih in ekonomskih razmerah«. ⁶⁷

Vidimo torej, da so slovenski unitaristični in centralistični politični subjekti tako v vprašanju revizije ustave, t. j. v vprašanju, ki je neposredno zadevala problem državne ureditve, kot tudi v vprašanju, po katerih načelih naj bi se izvajala državno-upravna oblast, dosledno zastopali stališča, ki so bila prilagojena njihovim osnovnim nameri — ohranitvi in nadaljnjemu uveljavljanju centralističnega državnega ustroja v Kraljevini SHS. Njihovo zagovarjanje načela samouprave, na katerem naj bi temeljilo izvajanje državno-upravne oblasti, namreč ni izpodbijalo državnega centralizma, temveč je predstavljalo zgolj zamisel, kako naj bi bila ta oblast tehnično razdeljena znotraj centralistično urejene jugoslovanske države. V takih zamislih pa so bile posamezne samoupravne enote še vedno integrirane v državno-upravno enotno državo, kar njihovim samoupravnim oblastem in napravam v ničemer ne bi zagotavljalo avtonomnosti nasproti organom centralne državne oblasti. Slovenski unitaristični in centralistični politični subjekti v svojih političnih programskih načrtih tega vprašanja niso načelnjali in so kljub poudarjanju načela samouprave v bistvu pristajali le na en način državne ureditve — centralizem. Tako so predstavljali tisti del slovenske politike, ki na slovensko vprašanje v Kraljevini SHS ni gledal na osnovi težnje, da bi Slovenci kot sklenjena nacionalna enota sami odločali o sebi in imeli samostojen ter suveren položaj v jugoslovanski državi. Takšno gledanje so slovenske unitarnocentralistične politične sile potrdile tudi v ostrem zavračanju avtonomističnih prizadevanj Slovenske ljudske stranke (SLS), ki je tedaj na Slovenskem edina zahtevala nacionalno samoodločbo, da

⁶³ Enakost, 12. 1. 1923, Oblastni odbor SPJ in KDZ, Proletarijatu v mariborski oblasti! Delavci, kmetje, duševni in ročni delavci!

⁶⁴ Enakost, 7. 3. 1923, Sijajni volilni shod rdečega Maribora. — Iz govora Rudolfa Golouha na volilnem shodu SSJ v Götzovi dvorani v Mariboru.

⁶⁵ RP, 27. 3. 1923, Avtonomija, federacija.

⁶⁶ Zarja, 6. 1. 1923, Volilno geslo: avtonomija.

⁶⁷ Statut in program Orjune, str. 32.

bi se tako dosegla nacionalna suverenost slovenskega naroda, t. j. njegova politična in gospodarska samostojnost v upravno enotni Sloveniji, ki naj bi skupaj s Hrvaško in Srbijo tvorila novo, svobodno jugoslovansko državno zvezo.⁶⁸

Vse doslej obravnavane unitaristične in centralistične politične stranke, organizacije in posamezne strankarske frakcije so zavračale avtonomistična prizadevanja SLS skladno z idejnimi, političnimi in družbenoekonomskimi izhodišči svojega delovanja. Pri tem sta bili posebej odločni obe liberalni stranki — Narodno napredna stranka in Jugoslovanska demokratska stranka. NNS je obsojala vse stranke, »ki smatrajo, da je mogoča v državi cela vrsta držav«.⁶⁹ Tako je obsojala tudi SLS, katere boj za avtonomijo je posmehljivo razumela kot postavljanje vprašanja »o Kranjski državi« in je zato SLS spraševala, »zakaj vruga ne imenujete s pravim imenom — federalizem«. Slovenski ljudski stranki je očitala, da hoče »svojo državico«, v kateri bi nemoteno gospodovala kakor v nekdanji vojvodini Kranjski, pri čemer naj bi bila ta 'državica' povezana »z rahlimi vezmi s Hrvati in Srbi« ter »s še rahlejšimi s skupnim vladarjem«. Po oceni NNS je to predstavljalo zgolj »federacijo na odpoved« in je vodilo k oblikovanju »slovenske liliputske republike z 1 milijonom prebivalstva«, ki bi bila v posmeh vsemu svetu, njen edino možni konec pa bi bila »katastrofa naroda slovenskega«!⁷⁰ Enake poglede je imela tudi JDS, ki je avtonomistične težnje Slovenske ljudske stranke označevala kot »šintarski recept«, katerega uresničenje bi imelo »za posledico neizogibno propast našega malega plemena, njegovo gospodarsko in brzo tudi politično smrt«. JDS namreč za Slovence ni videla nevarnosti v tem »da je to, kar je naše, tudi hrvatsko in srbsko, temveč v tem, da bi bili izključeni od tega, kar je hrvatsko in srbsko«.⁷¹ Velika Srbija, velika Hrvaška in velika Slovenija so zanjo predstavljale »popolno smrt današnje Jugoslavije« in bi po njeni oceni zlasti »napravile življenje neznosno . . . nam Slovencem«.⁷²

Na osnovi takih pogledov je zato Jugoslovanska demokratska stranka odklanjala vse, kar je kazalo, »da gre za federalizem«. Opozarjala je, da bi bili v državni ureditvi, za kakršno se je zavzemala SLS, politična in finančna uprava ter sodstvo drugačni »v raznih državah, države«. Enako je opozarjala, da bi bile avtonomne tudi carine, kar bi pomenilo, da »lahko udarijo Srbi in Hrvati izvozno carino za žito za Slovence«. Poleg tega je predvidevala, da bi bile tovarne v Sloveniji »socializirane«, na Hrvaškem pa ne, zato naj bi bilo »naravno, da pojde vsa industrija tjakaj«.⁷³ Druga nevarnost, ki jo je JDS videla v avtonomiji Slovenije, je zadevala prosvetno področje, saj »inteligenca in širši krogi razumejo, da pomeni klerikalni avtonomizem v stvari, da bo ljudska šola podružnica farovža, učitelj pa župnikov hlapec, da bo naše srednješolstvo vodil vpliv šentiviške vzgoje in nunskih učiteljišč, in končno na slovenski univerzi, da lahko tam kar stalno mesto rektorja zavzame klerikalec«.

Toda osnovni poudarek, na katerega je v svojem zavračanju avtonomističnih prizadevanj SLS opozarjala Jugoslovanska demokratska stranka, je ostajal vezan zlasti na gospodarska vprašanja. JDS je poudarjala, da je avtonomija,

⁶⁸ O tem glej podrobneje Perovšek, Oblikovanje načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki, str. 11—20. — Pripominjam, da je v tistem času zahtevo po nacionalni samoodločbi vključila v svoje politične programske načrte tudi Novačanova Slovenska republikanska stranka, ki pa je bila premalo vplivna, da bi lahko družbeno in politično udejanila svoj program ali s SLS celo vodila boj za vodilno mesto v postavljanju zahtev po nacionalni emancipaciji slovenskega naroda v Kraljevini SHS. Poleg tega je tudi razpadla že kmalu po skupščinskih volitvah leta 1923. Slovenska ljudska stranka je tako tedaj bila edini pomembni politični dejavnik, ki je venske republikanske stranke po slovenski nacionalni samoodločbi in državnoopravnem program samoodločbi v slovenski politiki, str. 20—26).

⁶⁹ SN, 7. 3. 1923. Pred volitvami.

⁷⁰ SN, 17. 3. 1923. Sijajna volilna manifestacija napredne Ljubljane. Podčrtano v SN. (Iz govora podpredsednika NNS, dr. Vladimírja Ravničarja, na shodu Naprednega bloka, 15. marca 1923 v Unionovi dvorani v Ljubljani.)

⁷¹ Jutro, 11. 3. 1923, uvodnik z dne 10. marca.

⁷² Domovina, 30. 3. 1923, Po velikem tednu — velika nedelja.

⁷³ Jutro, 25. 2. 1923, Avtonomija Slovenije.

»kakor si jo predstavljajo klerikalci ... gospodarska smrt Slovenije«. Vodilo njenih ocen je bilo, da bi namreč imela Hrvaška druge zakone kakor Slovenija, Vojvodina drug civilnopravni red in drugačno sodstvo, Srbija pa bi lahko z lastnim gospodarskim zakonodajstvom zavirala uvoz slovenskih industrijskih in obrtnih proizvodov. V primeru, da bi bilo mogoče »dvigniti celo prevozne ovire med posameznimi državami«, pa je bila za JDS neizogibna namesto »sedanjih gospodarskih težav pravicata, gospodarska vojna«. ⁷⁴ Zato je spraševala, kako bi se ravnal glede carinske zaščite slovenske obrti in izvoza srbskih živil srbski parlament — ali po željah srbskih ali slovenskih gospodarskih krogov? Za JDS je bil odgovor jasen, saj je bila povsem prepričana, da avtonomistične težnje »kopljejo grob našemu gospodarstvu in s tem tudi naši politični svobodi«. Da bi to dokazala, je skušala prikazati položaj, v katerem naj bi se našla avtonomna Slovenija, ki bi bila »državica od Ljutomera (Prekmurje si vzame Radić!) do Kranjske gore«. Opozarjala je, da bi avtonomna Slovenija morala najti odgovor na naslednja vprašanja: ali bo »naša industrija dobila dobave za srbsko in hrvatsko vojsko? Ali bo s tem ozdravela valuta? Ali bo zaupanje vanjo kaj boljše, ko bomo poleg srbskega vojnega ministra imeli g. Mačka za ministra hrvatske, g. Kremžarja pa za ministra slovenske vojske?« ⁷⁵ JDS ni verjela v uspešen razplet tako nastalih razmer, kajti gospodarski razvoj in obstoj Slovenije je bil zanjo izključno odvisen »od enotnega gospodarskega ozemlja, ki se razprostira od Triglava do Vardarja«. ⁷⁶ Jugoslavija, sestavljena »iz štirih do šestih držav« je tako bila zanjo »nesmisel«. Med drugim tudi zaradi tega, ker je »nemogoče, da bi naša vojska bila sestavljena iz srbske, hrvaške, slovenske in nemara še muslimanske vojske, ki bi jih tujci v odločilnem hipu nagnali drugo na drugo«. ⁷⁷

Zahteve po avtonomistični ali federalistični državnopravni preureditvi Kraljevine SHS, ki jih je v slovenskem političnem življenju najbolj odmevno postavljala SLS, so poleg Narodno napredne stranke in Jugoslovanske demokratske stranke brez pridržkov odklanjali tudi drugi slovenski unitaristični in centralistični subjekti. Pripadniki Orjune so poudarjali, da nosilci takih zahtev dejansko terjajo revizijo države, saj želijo, da »izgine ta velika in močna država, da pridejo v svojih malih državcih do vodstva«. ⁷⁸ Prav tako so tudi slovenski radikali zavračali tako obliko državne ureditve, po kateri bi — kot je dejal predsednik NRS N. Pašić — znotraj Kraljevine SHS obstajale »državice zase, ki bi delale svoje zakone in vodile svojo politiko«. ⁷⁹ Sicer pa so menili, da kakršnokoli avtonomistično ali federativno preurejanje jugoslovanske države ni izvedljivo že zaradi tega, ker bi bilo nemogoče potegniti mejo tako med Slovenci, kot posebej tudi med Hrvati in Srbi. V dokaz, kako problematična naj bi bila državnopravna razmejitev med njimi, so se domislili abstraktne postavke, da bi potem tisti, ki zahteva »zedinjeno Slovenijo«, t. j. SLS, ⁸⁰ moral »k Slovincem pristižeti tudi banske Slovence«, torej zahtevati, da se zedinjeni Slovenci »pridruži tudi Varaždin, Bjelovar in Zagreb«! ⁸¹ Ker so se zavedali neuresničljivosti take zahteve, so zato zlasti vsako zamisel o razmejitvi med Hrvati in Srbi

⁷⁴ Jutro, 4. 3. 1923, uvodnik z dne 3. marca.

⁷⁵ Jutro, 31. 3. 1923, uvodnik z dne 30. marca.

⁷⁶ Jutro, 3. 4. 1923, uvodnik z dne 2. aprila.

⁷⁷ Domovina, 6. 4. 1923, Kaj bo sedaj? — Podčrtano v Domovini.

⁷⁸ Orjuna, 15. 4. 1923, Jovica M. Silobrić, Za edinstvo nacije in države.

⁷⁹ JN, 17. 2. 1923, Ministrski predsednik Pašić o naši državi. (Iz govora N. Pašića, 15. februarja 1923 v Beogradu.)

⁸⁰ Z izrazom »zedinjena Slovenija« je mišljena zahteva po upravno enotni Sloveniji znotraj Kraljevine SHS, ki jo je v tistem času najbolj poudarjeno postavljala Slovenska ljudska stranka. V svojem takratnem političnem programskem načrtu je SLS povezovala zahtevo po zedinjeni Sloveniji z oblikovanjem posebne avtonomne slovenske državnopravne enote v Kraljevini SHS, ki razen v skupnih zadevah (zunanja politika, vojska, denar in promet), ne bi bila vezana na centralne organe državne oblasti in bi povsem samostojno odločala o vseh vprašanih svojega družbenega, političnega, gospodarskega in kulturnega razvoja. — Podrobneje glej o državno-pravnem načrtu avtonomne Slovenije, ki ga je leta 1923 oblikovala SLS, Perovšek, Oblikovanje načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki, str. 12. 15–17.

⁸¹ JN, 4. 3. 1923, Banski Slovenci.

pogojevali s trditvijo, da bi »v tem slučaju . . . morale skoraj tri hrvaške župnije pripadati Sloveniji«. ⁸²

Proti avtonomističnim zahtevam SLS so odklonilno nastopile tudi pokrajinska organizacija SSJ in njene posamezne frakcije v Sloveniji. Pokrajinsko tajništvo SSJ je avtonomistična prizadevanja Slovenske ljudske stranke imenovalo »neiskreno jezuitsko frazo«. ⁸³ Podobno so na težnje SLS gledali tudi v mariborski oblastni frakciji SSJ, kateri je avtonomija pomenila »le zopetno nadvlado klerikalne stranke v Sloveniji«. Mariborski socialisti so ocenjevali, da bi bila avtonomija Slovenije »le avtonomija za klerikalno stranko, da more svobodno izkoriščati in vladati slovensko ljudstvo«. ⁸⁴ Pred združitvijo v SSDL so na podoben način o avtonomiji Slovenije razmišljali tudi znotraj ljubljanske krajevne frakcije SSJ. V članku, ki ga je objavilo glasilo frakcije Zarja, »ker je prvi, ki jasno poudarja načelno stran vprašanja konsolidacije države«, ⁸⁵ je avtor ocenil boj delavskega razreda za ali proti avtonomiji kot izgubljanje sil, katere delavski razred potrebuje »nujno za uspešen boj proti tej meščanski družbi«. Poleg tega je še opominjal, »naj delavstvo ne pozabi, da z avtonomijo ne bo odpravljena privatna lastnina«, in k temu pridajal, da je osemurni delavnik »negirala centralistična, priznala pa ga ne bo tudi ne avtonomistična . . . pa magari federativna Jugoslavija«. ⁸⁶

Še bolj izrazito kot v ljubljanski krajevni frakciji SSJ so zahteve po avtonomiji Slovenije odklanjali socialisti, združeni v ljubljanski oblastni frakciji SSJ. Bili so odločno »proti temu, da bi naša država bila sestavina kakih petih držav«. Take zamisli so odklanjali, čeprav se hkrati niso odpovedovali stari socialistični težnji, po kateri naj bi se na Balkanu oblikovala federativna republika vseh balkanskih narodov. Za uresničenje te težnje so se nameravali boriti, vendar pa so pri tem opozarjali, da kot Slovenci »ne bi želeli, da pride v to federativno republiko naša Slovenija kot posebna državna celota, ker bi bili samo mala kapljica v velikem morju, bili bi objekt izkoriščanja«. Zato so želeli, da pridejo Slovenci v to federacijo »v okviru demokratične in samoupravno urejene Jugoslavije«. ⁸⁷

Poleg Narodno napredne stranke, slovenskih delov Jugoslovanske demokratske stranke in Narodno radikalne stranke, Orjune ter pokrajinske organizacije SSJ in njenih frakcij v Sloveniji sta v takratnem slovenskem političnem prostoru delovali še dve stranki, ki sta prav tako zagovarjali bodisi unitarni bodisi centralistični nacionalnopolitični koncept. Ti stranki v obeh poglavitnih vprašanjih — ena v vprašanju nacionalne enotnosti oziroma obstoju različnih nacionalnih individualnosti v Kraljevini SHS, druga pa v vprašanju oblike državne ureditve — sicer nista oblikovali povsem enakih stališč, kakršna so poudarjale nosilne slovenske unitarnocentralistične politične sile, kljub temu pa ju lahko prištevamo k tistemu delu slovenske politike, ki se je že v začetku dvajsetih let, zlasti pa leta 1923 odločno zavzel, da se v njej uveljavi unitaristična in centralistična smer. Prvo med tema strankama, Samostojno kmetijsko stranko (SKS), so leta 1919 oblikovali polmeščanski liberalni sloji, predvsem veleposestniki in bogatejši kmetje, ki so s tem poizkušali ustvariti svoj politični vpliv na slovenskem podeželju, katero je bilo osnovno oporišče SLS. ⁸⁸ Samostojna kmetijska stranka je sicer nastala pod pokroviteljstvom JDS kot njena izpostava za delovanje na vasi, saj so jo ob njeni ustanovitvi »materialno in politično izdatno podprli slovenski liberalci, ki so želeli to stranko postaviti kot protiutež klerikalnemu vplivu na slovenski vasi«. ⁸⁹ Toda že od svoje ustano-

⁸² Prav tam.

⁸³ Naprej, 21. 3. 1923, Izidi.

⁸⁴ Enakost, 7. 3. 1923, Sijajni volilni shod rdečega Maribora. (Iz govora Rudolfa Golouha na volilnem shodu SSJ v začetku marca 1923 v Götzovi dvorani v Mariboru.)

⁸⁵ Zarja, 6. 1. 1923, opomba uredništva k članku Volilno geslo: avtonomija.

⁸⁶ Prav tam, Volilno geslo: avtonomija.

⁸⁷ RP, 27. 3. 1923, Avtonomija, federacija.

⁸⁸ Zečevič, Na zgodovinski prelomnici, str. 93.

⁸⁹ Prav tam. Glej tudi Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji, str. 132.

vitve dalje je ta liberalno usmerjena stranka vodila svojo in povsem samostojno politiko in ni bila v nobenem pogledu vezana na JDS. Opozarjala je, da predstavlja politično organizacijo slovenskega kmeta, ki »ne sprejema niti diktata buržoazije niti delavskega razreda, da spoštuje vero, če je ne zlorablja v politične namene, da je za avtonomijo Slovenije, če ne škoduje enotnosti države, in da je za monarhistično ureditev pod pogojem, da bo kralj varoval interese kmetov.«⁹⁰ Kljub takim, zlasti avtonomističnim poudarkom so njeni poslanci leta 1921 glasovali za centralistično in unitaristično Vidovdansko ustavo, leta 1923, ko so slovenske politične sile dokončale oblikovanje svojih nacionalnopolitičnih programskih načrtov, pa se je gledanje SKS na nacionalno vprašanje v glavnem ujemalo z nacionalnopolitičnimi koncepti vodilnih slovenskih unitarističnih in centralističnih sil. Samostojna kmetijska stranka je zagovarjala načelo jugoslovanske nacionalne enotnosti, kajti poudarjala je, da so Srbi, Hrvati in Slovenci tri plemena in ne trije narodi.⁹¹ Zato je bil zanjo sovražnik kmetskega ljudstva tisti, »ki ne goji edinstva jugoslovanskega naroda« in »hujska proti bratom!«⁹² V tej zvezi je celo menila, da lahko samo kmet reši »problem narodnega ujedinjenja«, — t. j. udejani koncept jugoslovanskega nacionalnega integralizma.⁹³

Vzporedno s pristajanjem na načelo jugoslovanske nacionalne enotnosti je odklanjala SKS tudi revizijo Vidovdanske ustave. Zahteve po ustavni reviziji je relativizirala s trditvijo, da je najprej potrebno ustvariti primerne pogoje za reševanje tega vprašanja, torej zagotoviti »redno delovanje skupščine«. To pa naj bi ovirali prav razni »opozicionalci, ki venomer kriče, da se mora najprej revidirati ustava in šele potem da je mogoče pristopiti k rednemu gospodarskemu delu«. SKS je glede tega menila drugače. Zahtevala je, da se najprej izvrši gospodarsko delo, in ko bo urejeno »najnujnejše« — ko bodo davki pravični, ko bo izboljšan vojaški zakon, »ko pride ljudstvo do najpotrebnejših pravic, potem pa se kregajmo, če se mora naša država imenovati Jugoslavija ali SHS.«⁹⁴ Ob tem je opozarjala še na naslednje: da vodita k reviziji ustave samo dve poti, krvava pot »revolucije« in nekrvava pot »parlamentarne borbe«. SKS je zelo jasno poudarila, da namerava le s parlamentarnim bojem doseči tisto, kar zahteva ljudstvo, kajti »ogromna večina naroda je v tem oziru nesporno našega mnenja«. Njeno sporočilo je torej bilo, da v vprašanju ustavne revizije z revolucijo ni nič, parlamentarni boj pa predstavlja edino sredstvo, s katerim se to vprašanje lahko reši.⁹⁵

Samostojna kmetijska stranka je podobno kot druge slovenske unitarno-centralistične politične sile ostro odklanjala avtonomistična prizadevanja SLS, saj jih je označevala kot željo dr. Antona Korošca za avtonomno, t. j. pod nadvlado duhovščine »ječečo Slovenijo«. Kljub temu pa je — kar zadeva vprašanje oblike državne ureditve — nasproti nosilnim unitarnocentralističnim silam zastopala drugačna stališča. Zamislim o avtonomni Sloveniji namreč ni nasprotovala, kajti mnenja je bila, da zakonodajna avtonomija Slovenije »ni tako napačno geslo«. Opozarjala je le, da izvršitev tega gesla ne sme priti »v nepravne roke«, kar bi se zagotovo zgodilo, »če bi prišla v roke klerikalcem«. Po njenem premisleku naj bi zato vsak zaveden avtonomist najprej zrušil »klerikalce, na razvalinah Eselesa pa zgradil dobro in solidno avtonomijo«.⁹⁷

Drugo stranko, ki jo lahko enako kot SKS prištejemo k unitarnocentralističnim slovenskim političnim silam, je leta 1923 — po svojem prihodu iz tujine — ustanovil bivši načelnik SLS in bivši deželni glavar Kranjske, dr. Ivan Šu-

⁹⁰ Zečević, Na zgodovinski prelomnici, str. 94.

⁹¹ Kmetijski list, 3. 1. 1923, Pristašem kmetske misli! (Navajam: KL).

⁹² KL, 15. 2. 1923, Matija Gubec. — Podčrtano v KL.

⁹³ KL, 13. 3. 1923, Naša zgodovinska naloga.

⁹⁴ KL, 15. 3. 1923, Klerikalna volilna gesla. — Podčrtano v KL.

⁹⁵ KL, 4. 4. 1923, Revizionistični blok.

⁹⁶ Prav tam.

⁹⁷ KL, 15. 3. 1923, Klerikalna volilna gesla.

šteršič. I. Šušteršič je prispel v Ljubljano 11. decembra 1922 in se je takoj pričel pripravljati na vrnitev v politično življenje. Svoj ponovni vstop v slovensko politiko je pred tem že napovedal z znano brošuro »Moj odgovor«,⁹⁸ namenjeno proti novemu vodstvu SLS, bivšim t. i. »mladinom«, ki so ga decembra 1917 odstavili z vodilnega mesta v stranki in ga iz nje izključili.⁹⁹ Z neposrednim političnim delovanjem je nato pričel februarja 1923, ko je razglasil ustanovitev nove Narodne ljudske stranke (NLS). Pri ustanovitvi te stranke je I. Šušteršiču pomagal N. Pašić, ki je privolil, da se vrne v domovino, saj je računal, »da bo na ta način prestrašil vodstvo SLS, ki je bilo prav tedaj v hudi opoziciji do radikalnega centralističnega režima«.¹⁰⁰ NLS je ostro kritizirala Slovensko ljudsko stranko in opozarjala na klerikalni značaj »nove« SLS. V tem smislu je zato zase poudarjala, da nastopa »na temelju pozitivnega krščanstva proti kulturobojstvu in zlorabljanju cerkve v politične namene po političnem klerikalizmu«.¹⁰¹

NLS, ki je nasprotovala Slovenski ljudski stranki na vseh področjih družbenega in političnega življenja, je tudi v nacionalnem vprašanju zagovarjala tej stranki nasproten nacionalnopolitični programski koncept. Postavila se je na unitarnocentralistično stran, pri tem pa se je od ostalih slovenskih unitarističnih in centralističnih sil razlikovala v tem, da ni podpirala načela jugoslovanske nacionalne enotnosti. Ocenjevala je namreč, da tvorijo Srbi, Hrvati in Slovenci narod trojnega imena in trojne individualnosti ter da imajo vsak svoje narodne posebnosti, ki so posledica večstoletnega ločenega zgodovinskega razvoja.¹⁰² V tej zvezi je načelnik NLS I. Šušteršič o Srbih, Hrvatih in Slovenih celo govoril tudi kot o treh narodih v Kraljevini SHS.¹⁰³

Merilo — ali kot je poudarjala NLS — vrhovni zakon njenega gledanja na vprašanje obstoja različnih nacionalnih individualnosti v jugoslovanski državi je namreč bilo »ljudstvo, ki se je s svetovnim prevratom povzpelo v višino političnega naroda«. Blagor, svoboda in samovlada ljudstva pa so bile »temeljne točke tega zakona«, zato je Narodna ljudska stranka tudi poudarjala, da gre ljudstvu odločilna beseda v vseh javnih zadevah, državnih ali krajevnih. Opozarjala je, da mora »modra državna vlada« upoštevati to dejstvo in prepustiti vsaki narodni enoti samoodločbo in polno samoupravo v vseh zadevah, »ki se ne dotikajo bistva državne celote«.¹⁰⁴ S tem pristavkom pa je, tako kot druge slovenske unitarnocentralistične politične sile pokazala, da odklanja vsako zamisel o spremembi državnopravnih načel, na katerih je bila zgrajena Kraljevina SHS. NLS, ki je sicer večkrat izrazila zahtevo po ljudski svobodi, ljudski samoupravi, ljudski samovladi in ljudski samoodločbi,¹⁰⁵ je menila, da predstavlja ta zahteva zgolj taktično, ne pa programsko vprašanje.¹⁰⁶ Po njenem je bilo potrebno samo urediti javne razmere, pa bi doseglo ljudstvo samoodločbo in samoupravo.¹⁰⁷ Zato tudi »ni izrecno sprejela v svoj program revizije ustave«.¹⁰⁸ Ocenjevala je namreč, da je potrebno reševati vprašanje oblike državne ure-

⁹⁸ Brošura dr. Ivana Šušteršiča »Moj odgovor« je izšla aprila 1922 v samozaložbi v Ljubljani.

⁹⁹ O razdoru v SLS leta 1917 in razpletu spora med Šušteršičevimi »starini« in Korošec — Krekovimi »mladini« v času po sprejemu Majniške deklaracije glej podrobneje Zečević, Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje, str. 70—88.

¹⁰⁰ Zečević, Na zgodovinski prelomnici, str. 112.

¹⁰¹ Pivec, Programi političnih strank, str. 367.

¹⁰² Ljudski dnevnik, 1. 2. 1923, Izvršni odbor Narodne ljudske stranke, dr. Ivan Šušteršič, načelnik stranke: Narodu! (Navajam: LD). Glej tudi Ljudski tečnik, 8. 2. 1923, Izvršni odbor Narodne ljudske stranke, dr. Ivan Šušteršič, načelnik stranke: Narodu! (Navajam: LT).

¹⁰³ LD, 6. 3. 1923, Lepo uspela shoda Narodne ljudske stranke v Beli Krajini. (Iz govora načelnika NLS I. Šušteršiča na shodu NLS, 4. marca 1923 na Vinici v gostilni pri Maliču.

¹⁰⁴ LD, 1. 2. 1923, Izvršni odbor Narodne ljudske stranke, dr. Ivan Šušteršič, načelnik stranke: Narodu! — Glej tudi LT, 8. 2. 1923, Izvršni odbor Narodne ljudske stranke, dr. Ivan Šušteršič, načelnik stranke: Narodu! (Podčrtano v LD in LT.)

¹⁰⁵ Glej LD, 26. 2. 1923, Sijajen shod Narodne ljudske stranke v Borovnici; 3. 2. 1923, Revizija ustave; 6. 3. 1923, Lepo uspela shoda Narodne ljudske stranke v Beli Krajini.

¹⁰⁶ LD, 3. 2. 1923, Revizija ustave.

¹⁰⁷ LT, 8. 3. 1923, Lepo uspela shoda Narodne ljudske stranke v Beli Krajini. (Iz govora načelnika NLS I. Šušteršiča na shodu NLS, 4. marca 1923 v Crnomlju v hotelu Lakner.)

¹⁰⁸ LD, 3. 2. 1923, Revizija ustave.

ditve na kompromisen način.¹⁰⁹ Zaradi tega je še posebej ostro obsojala avtonomistična prizadevanja SLS, ki so bila po njeni oceni neustrezna in tudi ne pristna, saj »vpijejo voditelji SLS po avtonomiji zgolj zato, ker so jih v Belgradu spodili od vladnih jaslji.«¹¹⁰ Poleg tega so bile avtonomistične zahteve SLS za Narodno ljudsko stranko nesporejmljive še zato, ker so bile enake ločitvi Slovenije »od države. SHS v skoro vseh zadevah narodovega življenja«, kajti samo malenkostno področje naj »bi še ostalo državno«, vse drugo pa naj bi reševala Slovenija sama zase.¹¹¹ Takih zahtev NLS ni podpirala, temveč je nasproti njim poudarjala politiko kompromisa, ki je edina pametna in uspešna pot »za trezne politike.«¹¹² V zvezi z državnopravnim preurejanjem Kraljevine SHS torej zanjo ni bilo pomembno oblikovanje različnih in zlasti ne avtonomističnih državnopravnih načrtov, pač pa je glede tega vprašanja predstavljal za NLS edino sprejemljivo merilo kompromisno doseženi sporazum med vsemi tremi narodnimi enotami — Srbi, Hrvati in Slovenci.¹¹³ Ta naj bi bil sklenjen, še preden bi se v skupščini morebiti izvršila revizija ustave.¹¹⁴

Narodna ljudska stranka je hkrati z odklanjanjem avtonomistične državno-pravne preureditve tudi v vprašanju, na katerih načelih naj bi se v Kraljevini SHS izvajala državoupravna oblast, zagovarjala enaka stališča kot ostali slovenski unitarnocentralistični politični subjekti. Potrebno delo je videla le na področju državne uprave in v tem smislu je tako kot druge unitarnocentralistične sile poudarjala načelo ljudske samovlade oziroma samouprave. Zanj je bilo pomembno, da bi se gospodarske in finančne zadeve uredile brez večjih državnopravnih sprememb tako, »da bomo v tej državi lahko živeli«. To je konkretno pomenilo, da bi se posameznim uradom v okviru njihovih pristojnosti priznala večja oblast — da bi lahko sami reševali zadeve svojega okraja. Za NLS je torej bila bistvena realna politika na političnem in gospodarskem področju, »pri čemer stopa vse drugo v ozadje.«¹¹⁵ Zato je bilo po njeni oceni ključno le vprašanje dobre uprave, od katere je odvisno vse. NLS se je bila pripravljena boriti za tako upravo, in sicer na vsej črti, ne pa za fraze, »ki ne pomenijo nič ali pa vsaj ne veliko več kot nič«. Take fraze so bile za NLS centralizem, avtonomija, revizija ustave, plemenski separatizem. Zato tudi je — konkretno o avtonomistično urejeni državi sodila —, da je lahko v danih razmerah desetkrat slabša kot najstrožji centralistični državni organizem, če ima ta boljšo upravo — in obratno.¹¹⁶

Sušteršičeva Narodna ljudska stranka, ki je bila obrobnega značaja¹¹⁷ in ni pustila nobene vidnejše sledi v slovenski politiki dvajsetih let,¹¹⁸ predstavlja zadnjega izmed tistih slovenskih političnih subjektov, ki so v letu 1923 dogradili in v podrobnostih izoblikovali svoje unitaristične in centralistične nacionalnopolitične programske načrte. Ti subjekti, med katerimi jih je največ bilo iz liberalnega in socialističnega tabora, so zagovarjali unitarnocentralistični nacionalni razvoj in so se s takimi pogledi na nacionalno vprašanje postavili nasproti temeljnemu hotenju slovenskega naroda — varovanju slovenske nacio-

¹⁰⁹ LD, 6. 3. 1923, Lepo uspela shoda Narodne ljudske stranke v Beli Krajini.

¹¹⁰ LT, 12. 4. 1923, Zapeljano ljudstvo.

¹¹¹ LD, 20. 3. 1923, Volitve.

¹¹² LD, 3. 2. 1923, Revizija ustave.

¹¹³ LD, 20. 3. 1923, Volitve.

¹¹⁴ LD, 3. 2. 1923, Revizija ustave.

¹¹⁵ LD, 6. 3. 1923, Lepo uspela shoda Narodne ljudske stranke v Beli Krajini. (Iz govora načelnika NLS I. Sušteršiča na shodu NLS, 4. marca 1923 v Crnomlju v hotelu Lakner.)

¹¹⁶ LT, 5. 4. 1923, V boju za fraze.

¹¹⁷ Zelo dobro ocenjuje pomen in vlogo te stranke M. Pivec, ki pravi, da je bila »sporadičnega značaja« in je predstavljala zgolj »poskus dr. Sušteršiča, da se leta 1923 zopet uveljavi«. — Glej Pivec, Programi političnih strank, str. 367.

¹¹⁸ NLS je na volitvah v Narodno skupščino Kraljevine SHS 18. marca 1923 dobila le 875 oziroma 0,4 % glasov in je po volitvah dejansko prenehala obstajati. Svoje delovanje je omejila le na stalno napadanje tako Slovenske ljudske stranke kot tudi njenih voditeljev. Pri tem je preko svojega glasila Ljudski tednik dožila SLS zapeljevanja slovenskih množic in v tej zvezi zlasti poudarjala »demagoško« ravnanje A. Korošca. Na naslednjih skupščinskih volitvah, 8. februarja 1925, se ni več pojavila s svojo listo, in ko je prišlo do zблиžanja HRSS in radikalov v marcu 1925 je I. Sušteršič s svojo stranko dokončno izgubil iz političnega življenja. — O tem glej Zečević, Na zgodovinski prelomnici, str. 113.

nalne identitete in prizadevanju po nacionalni samostojnosti, enakopravnosti in svobodi. V enonacionalno opredeljeni in centralistično zgrajeni Kraljevini SHS, v kateri je bil slovenski narod ponovno soočen s političnimi in državno-pravnimi raznarodovalnimi načrti, slovenske unitarnocentralistične sile teh hontenj niso zaznale, pač pa so kot osnovno načelo skupnega življenja jugoslovanskih narodov v eni državi razumele in sprejemale njihovo nacionalno razničenje, v katero je sodilo tudi razničenje slovenske nacionalne enote. Političnih subjektov, ki so tako gledali na vprašanje slovenskega naroda, tedaj ni bilo malo, vendar pa so v slovenski politiki predstavljali njen šibkejši pol. Avtonomi-stično-federalistična usmeritev je namreč že ob volitvah leta 1923 med Slovenci dobila večinsko podporo in je od tedaj predstavljala vodilno politično opredelitev slovenskega naroda. Ta opredelitev se je v kasnejšem zgodovinskem razvoju utrjevala in je dozorevala kot slovenski narodni program v jugoslovanski državi. Proces, v katerem je ta program dozoreval, pa je razumljivo potekal mimo in na škodo slovenskih unitarnocentralističnih sil, saj ta, sicer ne zanemarljiv del slovenske politike ob oblikovanju svojih nacionalnopolitičnih konceptov ni niti poznal niti priznaval slovenske narodne volje za nacionalno emancipacijo ter njeno narodno, državno-pravno, gospodarsko in politično uveljavitev.

Zusammenfassung

DIE NATIONALPOLITISCHEN KONZEPTE DER SLOWENISCHEN UNITARISTISCHEN KRÄFTE IM JAHR 1923

Jurij Perovšek

In dem zentralistisch strukturierten Königreich der Slowenen, Kroaten und Serben (SHS), das sich als eine Nation auffaßte, und in dem durch die am 28. Juni 1921 verabschiedete sog. Vidovdan-Verfassung der jugoslawische nationale Integralismus und das zentralistische Staatsgebilde gesetzmäßig verankert wurden, stellte die Frage der souveränen und gleichberechtigten Lage der einzelnen jugoslawischen Völker eines der Schlüsselprobleme dar, die die gesellschaftliche und politische Realität in der damaligen jugoslawischen Staatgemeinschaft kennzeichneten. Diese Frage überwog schon zu Beginn der zwanziger Jahre in den politischen Verhältnissen innerhalb des ersten jugoslawischen Staates, kam aber in den Standpunkten zum Ausdruck, die die einzelnen politischen Subjekte, gemäß ihren nationalpolitischen programmatischen Prämissen, gegenüber dem Staatsgrundgesetz des Königreichs SHS — der Vidovdan-Verfassung — einnahmen.

Die Herausbildung der nationalpolitischen Konzepte, die das Wirken der slowenischen politischen Kräfte im Königreich SHS steuerten, ging nach der jugoslawischen Vereinigung 1918 schleppend vor sich, war sie doch bedingt durch die Entwicklung der gesellschaftlichen, politischen und staatsrechtlichen Problematik in dem neu entstandenen Staat. Der entscheidende Augenblick, der von den slowenischen politischen Subjekten eine vollständige Begründung und genaue Ausarbeitung ihrer nationalpolitischen Programmpläne unbedingt forderte, trat ein im Jahre 1923, da in der ersten Hälfte dieses Jahres (18. März 1923) die Wahlen zur Nationalversammlung des Königreichs SHS stattfanden. Das waren die ersten Parlamentswahlen nach der Verabschiedung der Vidovdan-Verfassung, die den Slowenen ihre nationale Existenz absprach und das Nationalproblem mit allem Gewicht in das politische Leben hineintrug. Bei den Wahlvorbereitungen rundeten die slowenischen politischen Kräfte ihre nationalpolitischen Konzepte ab und stellten sie dann vor. Sie bezogen darin Stellung zu den beiden Grundfragen, die in der damaligen jugoslawischen Gemeinschaft das Nationalproblem wesentlich betrafen: zur Frage der jugoslawischen nationalen Einheitlichkeit, beziehungsweise der Existenz unterschiedlicher nationaler Individualitäten im Königreich SHS, sowie zu der Frage nach der Form der Staatsordnung.

Die slowenischen politischen Faktoren, welche in der nationalen Frage das unitaristische und zentralistische Programmkonzept vertraten, unterstützten ausdrücklich den verfassungsmäßig gültigen Grundsatz der jugoslawischen nationalen Einheitlichkeit, nach welchem die Slowenen, Kroaten und Serben nur »Stämme« des einen

jugoslawischen Volkes darstellten. Diese politischen Faktoren — die Nationale Fortschrittspartei (NNS) die Jugoslawische Demokratische Partei (JDS), die Organisation der Jugoslawischen Nationalisten (Orjuna), der slowenische Teil der Nationalen Radikalen Partei (NRS) sowie die regionale Organisation der Sozialistischen Partei Jugoslawiens (SSJ) und deren einzelne Fraktionen in Slowenien lehnten außerdem Forderungen nach einer Verfassungsrevision ab. Sie wandten sich gegen jegliche Änderung des zentralistischen und unitarischen Charakters der Vidovdan-Verfassung und ließen hinsichtlich der staatlichen Ordnung lediglich die Möglichkeit zu, daß — unter Wahrung des Supremats der zentralen Organe der Staatsmacht — die Ausübung der staatlich-behördlichen Macht auch durch die Selbstverwaltung der Behörden, der Bezirke und Gemeinden, erfolgen könne. Diese Art von Ideen konnten dem bestehenden staatlichen Zentralismus keinen Abbruch tun, da sie nur einen Plan darstellte, wie die staatlich-behördliche Macht innerhalb des zentralistisch geordneten jugoslawischen Staates technisch aufgeteilt werden sollte. So stellten all diese politischen Faktoren jenen Teil der slowenischen Politik dar, der bei der Betrachtung der slowenischen Frage im Königreich SHS nicht vom Bestreben ausging, die Slowenen als eine geschlossene und vollausgebildete nationale Einheit allein über sich selbst entscheiden zu lassen und ihnen eine selbständige und souveräne Stellung innerhalb des jugoslawischen Staates einzuräumen. Deshalb lehnten sie auch sehr scharf die autonomistischen Bemühungen der Slowenischen Volkspartei (SLS) ab, die damals als die einzige in Slowenien die Forderung nach nationaler Selbstbestimmung aufstellte, um auf diese Weise zur nationalen Souveränität des slowenischen Volkes und zu politischer und wirtschaftlicher Selbständigkeit zu gelangen.

Neben der NNS, der JDS, der Orjuna, dem slowenischen Teil der NRS und der regionalen Organisation der SSJ und deren Fraktionen in Slowenien, wirkten im damaligen slowenischen politischen Raum noch zwei Parteien, die ebenso entweder das unitaristische oder das zentralistische nationalpolitische Konzept befürworteten — die Selbständige Bauernpartei (SKS) und die Nationale Volkspartei (NLS). Beide Parteien vertraten in der nationalen Frage hauptsächlich die gleichen Standpunkte wie die führenden slowenischen unitaristischen und zentralistischen Kräfte. Von ihnen unterschieden sie sich nur darin, daß sich die SKS im Prinzip den Gedanken von einem autonomen Slowenien nicht widersetzte, die NLS aber die Grundsätze der jugoslawischen nationalen Einheitlichkeit nicht unterstützte. Trotzdem gehörten die beiden Parteien zu jenem Teil der slowenischen Politik, der sich bereits zu Beginn der zwanziger Jahre, vor allem aber im Jahre 1923 entschieden für den Durchbruch der unitaristischen und der zentralistischen Richtung einsetzte. Dieser Teil der slowenischen Politik, den größtenteils die Parteien aus dem liberalen und sozialistischen Lager bildeten, stellte sich in der nationalen Frage gegen das Grundanliegen des slowenischen Volkes — die Wahrung der slowenischen nationalen Identität und das Bemühen um nationale Selbständigkeit, Gleichberechtigung und Freiheit. Das brachte ihn auch an den Rand der slowenischen Politik, denn schon bei den Wahlen von 1923 erhielt bei den Slowenen die Gegenposition zum Unitarismus und Zentralismus, nämlich die autonomistisch-föderalistische Ausrichtung, eine mehrheitliche Unterstützung. Sie bildete sozusagen schon damals und auch in der späteren geschichtlichen Entwicklung die vorherrschende politische Orientierung des slowenischen Volkes im ersten jugoslawischen Staat.

RAZPRAVE FILOZOFSKE FAKULTETE

1985

Narava in determinanta zavestnega odločanja
(Janek Musek)

Glosarij zbornika bratov Miladinovih
(Stefan Kociančič — Dragi Stefanija)

Dvanajstero mesecev
(Nataša Golob)

1986

Zgodovina urbanih oblik Kostanjevice na Krki
(Jelka Pirkovič)

Slovensko-poljski slovar — poskusni snopč
(Tone Pretnar — Božena Ostromecka)

Slovenci v evropski reformaciji

Slovenski jezik v znanosti, 1

1987

O prvih cerkvah in pražupnijah
(Janez Höfler)

Črnomelj
(Stane Bernik)

Lokev skozi čas

Karolinška arhitektura na Slovenskem
(Ivan Stopar)

Rimska lončena posoda
(Iva Curk)

1988

Etnološka stičišča, 1

Slovenska kratka pripovedna proza 1892—1918, Bibliografija
(Gregor Kocijan)

Janez Benigar
(Irene Mislej)

1989

Slovenski jezik v znanosti 2

Ajdovska jama
(Milena Horvat)

Modeli slovenske literarne kritike. (Od začetkov do 20. stoletja)
(Boris Paternu)

1990

Simboli, kultura, ljudje
(Janek Musek)

Filozofija Ludwiga Wittgensteina (Od traktata do filozofskih raziskav)
(Andrej Ule)

Med literarno teorijo in zgodovino (razprave in eseji)
(Krešimir Nemeč)

Razprave FF izdaja Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, Aškerčeva 12, tel. (061) 332 611, int. 201. Knjige lahko kupite z naročilnico ali pri prodajalcu knjig v avli fakultete in v Kulturno-informacijskem centru Križanke, Trg francoske revolucije 7, Ljubljana.

Zdenko Čepič

POVOJNI BEG Z ZEMLJE

(Notranje migracije v Sloveniji 1945—1960)

Referat na 25. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Murski Soboti 1. oktobra 1990.

Na povojne notranje migracije, to je na selitve prebivalstva v okviru Slovenije, je treba gledati kot na celovit družbeni proces. Razumeti ga je potrebno kot proces, pri katerem gre na eni strani za selitve na določenem teritoriju — za prostorsko gibljivost prebivalstva in posameznikov. To so selitve v pravem pomenu besede, proučuje in pojasnjuje pa jih statistika oziroma demografija, pa tudi geografija. Na drugi strani pa je treba migracije, zlasti notranje, takšne kot so bile po vojni pri nas, razumeti tudi kot družbeno gibljivost. Pri tem gre za spremembo socialno ekonomske strukture prebivalstva oziroma za spremembo proizvodne dejavnosti. Sociološko razumljeno je migrant namreč »oseba, ki je s svojo selitvijo raztrgala osnovne družbene (zlasti delovne, kulturne itd.) vezi, ki so jo vezale na določeno okolje ter se vključila s svojo preselitvijo v drugo, po navadi tuje (v odnosu do prejšnjega) okolje.«¹ Notranje migracije po vojni je torej mogoče obravnavati kot selitve iz kraja v kraj, iz območja na drugo območje, pri čemer je potrebno razlikovati med stalnimi in začasnimi migracijami. Upoštevati velja tudi dejstvo, da je vsako ugotavljanje selitev potrebno gledati kot proces, v katerem je na eni strani odselitev iz kraja ali območja, na drugi pa preselitev. Pri selitvah je treba torej gledati na smeri selitev, od kod se ljudje preseljujejo in kam, na obseg, strukturo, kdo se seli in zakaj.

Na prva vprašanja daje odgovor predvsem statistika, pa tudi geografija na osnovi statističnih virov, od popisov prebivalstva, preko ugotavljanja in preračunavanja naravnega prirastka, pa do registra stalnega prebivalstva. Ta je bil uveden v Sloveniji leta 1953 na podlagi uredbe republiškega izvršnega sveta. Register so vodili občinski ljudski odbori za svoje območje, vsaka oseba pa je morala javiti temu organu spremembo svojega stalnega bivališča.² S tem registrom je bilo ob vseh metodoloških problemih, nastalih zaradi spreminjanja območij občin in njihovega števila, mogoče napraviti prvi podrobnejši pregled selitev, od kod in kam, kdo se seli, posredno pa tudi, zakaj se seli. Na osnovi registra stalnega prebivalstva je bilo sicer mogoče ugotavljati selitve iz okolišev oziroma upravno teritorialnih enot, občin in okrajev, ne pa tudi iz posameznih naselij, vasi in mest. Tovrstnih selitev pa ne pojasnjuje podrobno niti popis prebivalstva, niti register stalnega prebivalstva. Kljub vsem metodološkim problemom v zvezi z ugotavljanjem selitev na podlagi registra pa je mogoče vseeno ugotavljati selitvene tokove, obsege pa tudi dinamiko selitev. Za čas pred uvedbo registra, od konca vojne do leta 1953, pa ni niti tovrstnega statističnega vira, kar v veliki meri otežuje ugotavljanje notranjih migracij v tem obdobju.

Vsekakor je pri proučevanju notranjih migracij v Sloveniji v prvih petnajstih letih po koncu druge svetovne vojne nujen interdisciplinaren pristop. S »klasično« metodo zgodovinopisja tega vprašanja ni mogoče obdelati, saj nam primanjkuje arhivskih virov. Zgodovinopisje se mora, kar se tiče stvarnih podatkov selitev, nasloniti na izsledke statistike oziroma demografije in geografije. Drugo pa je vprašanje ugotavljanja vzrokov za premike prebivalstva in

¹ Dolfe Vogelnik: Selitveni tokovi, 1. zvezek. Ljubljana 1969, str. 10.

² UL LRS, 9—34/1. 4. 1953.

posameznikov. Ti pa imajo prej kot slej zasnovano v določenem zgodovinskem obdobju, v družbeni situaciji tistega časa. Migracije se namreč dogajajo v prostoru in času, pri čemer obstaja med njima vzajemna odvisnost.

* * *

Zadnjih sto let slovenske zgodovine lahko upravičeno imenujemo tudi dobo migracij, Slovenijo pa deželo migracij. Migracije, ki so se do konca druge svetovne vojne kazale predvsem kot emigracije, izseljevanje iz slovenskih dežel, so imele skupni imenovalec. To so bili v prvi vrsti ekonomski razlogi, ki so silili slovenskega človeka, da je šel s trebuhom za kruhom. To je bilo klasično izseljevanje v tujino, bodisi v Evropi ali pa v čezmorske dežele.

Za migracije v Sloveniji v prvih petnajstih letih po koncu druge svetovne vojne je značilno, da so bile predvsem notranje, za razliko od prejšnjih, ki so bile usmerjene navzven, v izseljevanje iz slovenskega ozemlja. Povojne notranje migracije so povzročile hitro in močno spremembo socialno ekonomske strukture prebivalstva. Izrazito je padlo število kmečkega prebivalstva, povečalo pa se je število tistih, ki so delali v neagrarnih dejavnostih. Kmečko prebivalstvo je v tridesetih letih, od zadnjega predvojnega popisa prebivalstva leta 1931, do 1961, padlo za skoraj 30 % v deležu vsega prebivalstva. Od popisa do popisa je delež kmečkega prebivalstva Slovenije padal za okoli 10 %. Leta 1931 je bilo, preračunano na ozemlje današnje Slovenije, 58,8 % kmečkega prebivalstva, ob prvem povojnem popisu, tudi preračunano na sedanje ozemeljsko stanje, 48,9 %, leta 1953 41,1 % in leta 1961 31,6 %. Število prebivalstva je raslo, medtem ko je število kmečkega prebivalstva padalo hitreje od rasti celotnega prebivalstva.³

Tabela 1: Delež kmečkega prebivalstva 1931—1961 (preračunano na ozemlje LR Slovenije, po popisih prebivalstva 1931, 1948, 1953 in po registru stalnega prebivalstva 1961)

Leta	Skupno prebival.	Indeks	Kmečko prebival.	Indeks	Kmečkega prebival. (%)
1931	1.385.220	100	814.644	100	58,8
1948	1.439.800	104	704.111	86	48,9
1953	1.504.427	108	618.074	75	41,1
1961	1.585.223	114	500.153	61	31,6

Živko Šifrer: Demografski razvoj kmečkega prebivalstva v Sloveniji. Prikazi in študije, VIII, 1962, 10—11.

Kot ugotavlja Šifrer, je padec števila kmečkega prebivalstva v sedemnajstih letih, od zadnjega predvojnega do prvega povojnega popisa prebivalstva (110.533 oseb), šel na račun vojnih izgub, predvsem pa sprememb dejavnosti, torej zapuščenja kmetijstva in zaposlovanja v neagrarni proizvodnji, v prvi vrsti v industriji. To je še bolj značilno za obdobje šestih let med popisoma 1948 in 1953, ko je kmečko prebivalstvo padlo za 85.937 oseb. V teh letih je bil letni padec povprečno 14.300 oseb, kar je največje letno povprečno padanje. V obdobju 1953—1961 je bil padec manjši, saj je letno padlo število kmečkega prebivalstva za 13.100. Ker v tem času skoraj ni bilo zunanjih migracij, je ta padec deleža kmečkega prebivalstva šel v prvi vrsti na račun spreminjanja dejavnosti, torej zaposlovanja izven kmetijstva, predvsem v sekundarnem sektorju oziroma v industriji. Spreminjanje deleža kmečkega prebivalstva pa je bil prostorsko različen, odvisno od stopnje industrializacije posameznega ob-

³ Živko Šifrer: Demografski razvoj kmečkega prebivalstva v Sloveniji. Prikazi in študije, VIII, 1962, 10—11.

močja. Tako so ozki pasovi okoli industrijskih krajev beležili 15 % ali še manj kmečkega prebivalstva.

Povojne notranje migracije v Sloveniji so bile pogojene predvsem z industrializacijo. Z njo je bil obeležen razvoj prvega desetletja. Industrializaciji, ki je bila bolj kot ozko ekonomska kategorija razumljena politično, sinonim za graditev socializma, je bilo bolj ali manj podrejeno vse gospodarsko, pa tudi politično in kulturno življenje. Komplementaren družbeni proces povojni industrializaciji je bila deagrariacija in urbanizacija. Ti procesi so povzročili močno migracijsko gibanje in to tako v prostorskem kot tudi v smislu družbene gibljivosti, torej spreminjanja socialno ekonomske strukture in proizvodne dejavnosti prebivalstva. Za povojni razvoj v Sloveniji, kar se tiče migracij, lahko upravičeno sodimo, da je šlo za nadaljevanje procesa, znanega iz slovenske zgodovine zadnjih sto let — za »beg z dežele« ali bolj natančno: za »beg z zemlje« oziroma »od zemlje«. Kot v prejšnjih obdobjih, pred prvo svetovno vojno in v času med vojnami, je tudi ta »beg«, ki je imel značaj eksodusa kmetov, bil povzročen z ekonomskimi razlogi. Razlika je v tem, da se je ta ruralni eksodus odvijal v tem obdobju v mejah Slovenije.

Notranje migracije po vojni so v Sloveniji v resnici predstavljale proces deagrariacije, ker je šlo v prvi vrsti za gibanje prebivalstva v smeri vas — mesto, za zaposlovanje v neagrarnih dejavnostih, prvenstveno v industriji. Zanje je značilna tako prostorska, demografsko razumljena mobilnost, kot tudi socialna, to je spreminjanje socialne strukture oziroma poklicne dejavnosti v Sloveniji. Socialna mobilnost, deagrariacija je bila večja kot prostorska, saj je bil proces urbanizacije, preseljevanje in naseljevanje v mesta, počasnejši. »Beg z zemlje« je bil hitrejši kot »beg iz vasi«.

* * *

V zvezi z ekonomskimi činitelji povojnih notranjih migracij in deagrariacije je potrebno upoštevati dejstvo, da je bilo ekonomsko življenje pod močno, če ne celo prevladujočo vlogo državno institucionalnih, to je političnih dejavnikov. Ti so ekonomsko politiko zasnovali v smislu takó imenovane »prvotne socialistične akumulacije«, sistema, v katerem je kmetijstvo predstavljalo vir akumulacije za industrializacijo, vas oziroma njeni prebivalci pa vir delovne sile za industrijo.

Tako zasnovana ekonomska politika je povzročila množično preseljevanje iz kmetijske dejavnosti v industrijo, pri čemer pa ni vedno šlo za prostovoljno odločitev posameznika. V načrtnem gospodarstvu so bile načrtovane tudi potrebe po delovni sili, kar se je odražalo v praksi tako, da je določeno število delavcev moralo biti zagotovljeno. Znani so primeri, ko se posameznik po demobilizaciji iz Jugoslovanske armade ni mogel vrniti domov na kmetijo, kajti poslan je bil s strani organov oblasti na delo v tovarno. V prvih povojnih letih, v obdobju petletke, niso bile notranje migracije v smeri vas — mesto in deagrariacija vedno spontan proces. Kolikor pa je to vseeno bil, pa so nanj imeli močan, celo odločujoč vpliv politični dejavniki.

Politično zasnovani dejavniki so imeli ekonomsko pogojene razlage, vendar so bili tudi ti politično oziroma v veliki meri ideološko obarvani. Proces industrializacije se je enačil z gradnjo socialističnih odnosov. Industrializacija je imela na eni strani povsem oprijemljiv, materialni namen — razvoj industrije, predvsem težke. Na drugi strani pa je imela tudi političen namen — številčno krepiti delavski razred kot osnovo politične oblasti. Hkrati pa je imela ekonomska politika, izvajana po načelu »prvotne socialistične akumulacije«, namen uničiti individualnega kmetijskega proizvajalca kot družbeni razred. Pri tem se je oblast posluževala različnih ukrepov in metod, večkrat prisilnih in grobih. To je pričevalo marsikoga na vasi, zlasti mlajše, da v kmetijski dejavnosti,

zvezani z vsemi težavami, od težkega dela na zemlji, odvisnega od vremena, do razvrstitev tega dela, zvezanega z dodatnimi posegi s strani oblasti, niso videli veliko možnosti. Raje so odšli na delo v tovarno.

Upoštevajoč posledice ekonomskega in političnega činitelja za »bег z zemlje« je potrebno za vzrok povojne eksplozivne deagrарizacije upoštevati tudi socialno-psihološki moment, povezan z razpadanjem nekaterih tradicionalnih kmetovih vrednot. To je bila predvsem zemlja, zemljiška posest, za ohranitev katere je bil pripravljen storiti domala vse — se zadolževati, hoditi na dnino ali na sezonska dela itd. Z revolucijo in povojnim razvojem, obeležanim z močnim ekonomskim pritiskom na kmeta, so se njegove temeljne vrednostne kategorije spremenile. »Mit zemlje« je zamenjal »mit delovnega odnosa«⁴ in iz njega izhajajoče ugodnosti. Med temi so imele v prvih povojnih letih pomembno vlogo karte garantirane preskrbe, socialno zavarovanje, pa tudi otroški dodatek. Ta je na primer predstavljal leta 1954 kar 1/4 proračuna delavske družine.⁵ Podatki iz začetka šestdesetih let, pridobljeni z anketo, kažejo, da je bil življenjski standard tistih, ki so odšli na delo v neagrарne dejavnosti, hkrati pa so še obdelovali zemljo, višji od kmetovega. Osnovo za to so ustvarjali zunaj kmetijstva. Nekmetijski zaslužek je presegal kmetijskega za 37 %.⁶ Pri tem pa velja upoštevati tudi moment razvrstitev kmetovega dela, ki se je kazal skozi politiko cen kmetijskih pridelkov v odnosu do industrijskih izdelkov, torej skozi »škarje cen«. To velja predvsem za prva povojna leta, v času petletke in zajamčene preskrbe na osnovi vezanih cen.

Za razliko od deagrарizacije, ki se je odvijala v času pred drugo svetovno vojno pri nas, je imel povojni proces deagrарizacije sicer tudi ekonomske razloge, katerim pa so poseben značaj dajali institucionalno politični činitelji. Ti so deagrарizacijo v resnici pospeševali. Na eni strani s povpraševanjem po delovni sili za potrebe industrializacije, pa tudi z namenom, formirati delavstvo kot razred, torej za politični subjekt, na drugi pa s političnim oziroma idejnim ter stvarnim odnosom do zasebnega individualnega kmetijskega proizvajalca. Pred vojno je bil tempo oziroma intenzivnost deagrарizacije »naraven«, pospešen v času gospodarske krize v prvi polovici tridesetih let, ko se je priliv delovne sile iz vasi povečal.⁷ Vzrok za to je bila ekonomska nuja posameznika, da se je zaposlil izven agrарne dejavnosti, za razliko od povojnega obdobja, ko je šlo tudi pri zaposlovanju za državno oblastno zastavljen načrt. Po vojni tudi ni deloval trg delovne sile na osnovi ponudbe in povpraševanja, saj je šlo pri politiki zaposlovanja za institucionalno politična vprašanja in tem ustrežne ukrepe. Kar se tiče povojnih notranjih migracij je zato mogoče soditi, da je šlo za umetno pospeševano intenzivnost procesa deagrарizacije, odvisnega od industrializacije. To velja zlasti za čas petletke, ko je bilo zaposlovanje ekstenzivno. Gradnja industrijskih objektov je sprva zahtevala veliko število nekvalificirane delovne sile. Delovna sila je takrat rasla več kot enkrat hitreje od rasti proizvodnje; v letu 1949 se je proizvodnja glede na stanje ob začetku izvajanja petletke povečala za 39 %, delovna sila pa za 87 %.⁸ Po tem letu se je takšno razmerje med proizvodnjo in delovno silo skoraj izenačilo, pa tudi kazala se je potreba po večjem zaposlovanju kvalificiranih delavcev.

V prvem povojnem obdobju je bilo zaposlovanje v nekmetijskih dejavnostih, prvenstveno v industriji, v mnogočem usmerjan, nadzorovan in s strani državne oblasti pospeševan proces. Ponekod je šlo kar za pravi »lov« na delovno silo za potrebe industrializacije. Politični in upravni organi so bili zadolženi za pridobivanje delovne sile, katere je bolj ali manj ves čas primanjkovalo.

⁴ Vlado Puljič: Eksodus poljoprivrednika. Zagreb 1977, str. 102.

⁵ M. Rendulić: Stanovništvo, emigracija i zaposlenost u Hrvatskoj. Zagreb 1971, str. 22.

⁶ Jože Levstik: Polproletariat pri nas. Teorija in praksa, III, 1968, 3, str. 375.

⁷ Nikola Vučo: Migracije seljaštva u gradove za vreme ekonomske krize 1930—1934. u Jugoslaviji. Jugoslovenski istorijski časopis, 1975, 1—2.

⁸ Vasilije Spero: Razvitak industrije FNRJ. Rad, Beograd 1955, str. 40.

Problematika delovne sile je bila zato razumljena kot eno osrednjih vprašanj petletke in je imela močan političen prizvok. O tem so razpravljali najvišji politični forumi, na primer politburo CK KPS, ki je mobilizacijo nove delovne sile povezoval s politiko delitve kart, odkupa, delitve bonov vezane trgovine. Pomladi leta 1949 so na seji tega organa ugotovili, da bo »potrebno novo mobilizirati še 16.000 delavcev, kar je možno, če zaostrimo politiko delitve kart, eventualno ostrejši odkup, ostrejši kriterij za dodelitev bonov.«⁹

Delovna sila in zaposlovanje ter v zvezi s tem vprašanje preskrbe prebivalstva in stanovanj v mestih in industrijskih centrih je za oblast predstavljala resen ekonomsko političen problem. Ta se je pokazal še bolj v začetku petdesetih let, ko je izvajanje petletke zaradi odpovedi ekonomskega sodelovanja s strani držav sovjetskega bloka zašlo v težave. Na vzajemnost vprašanja rasti delovne sile v neagrarnih dejavnostih, predvsem v industriji, in preskrbe le-te, je opozarjal Boris Kidrič, predsednik gospodarskega sveta in vodilni snovalec in voditelj jugoslovanske gospodarske politike, ki je v ekstenzivnem zaposlovanju videl politično napačno potezo, »ker smo izgubljali izpred oči notranjo povezanost tega vprašanja (zaposlovanja — op. Z. Č.) s problemi prehrane mestnega in industrijskega prebivalstva, stanovanjskega fonda ter ekonomsko družbenega stanja naše kmetijske produkcije.«¹⁰ Zavzel se je za iskanje notranjih rezerv delovne sile v industrijskih obratih in proti prekomernemu povečanju delovne sile, hkrati pa je priporočil, da se rezerve delovne sile iz vasi pritegnejo tam, kjer obstajajo, pa njihov odhod ne bi škodoval kmetijski proizvodnji.¹¹ »Organizacijska utrditev kmetijstva je zdaj bistvena. Ravno to nam bo v trenutnih razmerah najbolj povečalo produktivnost dela in nam nudilo novo rezervo delovne sile, ki jo bo mogoče takoj prenašati v industrijo« (podčrtal Z. Č.).¹² Rešitev, kako iz vasi preseliti rezervno delovno silo brez nevarnosti za kmetijsko proizvodnjo, je videl v »popolni socialistični preobrazbi kmetijstva«, to je v kolektivizaciji in v uvedbi kmetijske mehanizacije. To pa je pogojeval z industrializacijo, torej s tem povezanim odhajanjem delovne sile iz vasi na delo v tovarne. V industrializaciji je videl možnost in zagotovilo za večjo mehanizacijo kmetijstva in s tem njegovo večjo proizvodnjo. Kot način, kako doseči prehajanje presežka delovne sile iz vasi pa je priporočil sistem vezane trgovine. »Kmetom, ki zaposlujejo več delovne sile kot je potrebno za obdelavo zemlje, se morejo omejiti pravice vezane trgovine,« je menil Kidrič.¹³

To je bil torej način, na kakršen je oblast zagotavljala delovno silo iz vasi, potrebno za industrializacijo v obdobju petletke. Vprašanje delovne sile so smatrali za politično in temu primerno so se lotevali tudi njegovega reševanja.

V zvezi z delovno silo in z ekstenzivnim zaposlovanjem je bil tedaj tudi pojav fluktuacije delavcev, ki je v letu 1949 in v začetku 1950 dobil takšne razsežnosti, da je proti njemu oblast nastopila s političnimi akcijami in administrativnimi ukrepi. Fluktuacijo je Kidrič označil za enega takrat najškodljivejših pojavov v gospodarstvu.¹⁴ Šlo je predvsem za to, da se doseže ustalitev delovne sile in da se vzpostavi in okrepi delovna disciplina. Industrializacija se je namreč smatrala tudi kot »boj za stalno delovno silo, za razvoj trdnega in konsolidiranega delavskega razreda,«¹⁵ zato se je vodil proti fluktuaciji oster boj, pri katerem so kot kazen predvideli odvzem možnosti zagotovljene preskrbe. V fluktuirancih so namreč videli v prvi vrsti špekulante in »malolastniške elemente«, torej kmete z malo zemljiško posestjo. Z omejevanjem fluktuacije je oblast nameravala zmanjšati parazitske težnje, kot so to označili na

⁹ Arhiv republike Slovenije, fond KPS, CK KPS/III, 2; seja PB CK KPS z dne 20. aprila 1949.

¹⁰ Sednice Centralnog komitete KPJ, 1948—1952. Komunist, Beograd 1985, str. 497; III. plenum CK KPJ, 29. in 30. decembra 1949.

¹¹ Prav tam, str. 505.

¹² Boris Kidrič: Zbrano delo, IV. knjiga. Cankarjeva založba, Ljubljana 1976, str. 81.

¹³ Prav tam, str. 84.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Prav tam, str. 86.

seji Gospodarskega sveta.¹⁶ Zaposlitev v industriji naj bi bila najmanj šestmesečna, le v redkih primerih manj, vendar ne manj kot tri mesece.

Delovna sila, ki se je selila iz podjetja v podjetje, pri čemer so imeli ti selilci pred očmi predvsem višino plače, je bila v glavnem iz vasi. To so bili v mnogih primerih sezonski delavci, ki so hitro menjavali zaposlitve, pač sledeč ekonomskim ugodnostim. Med temi so imele vidno mesto prehrabene karte, zato so oblasti sklenile preko razdeljevanja teh ustvarjati stalno delovno silo v industriji. Tistim, ki se niso zaposlili za stalno in so kazali težnje po selitvah, so omejevali karte za zagotovljeno preskrbo in jih na ta način prisiljevali k temu, da so se povsem proletarizirali. V prvi četrtini leta 1950 so v Sloveniji vzeli tako imenovane R-karte 3886 potrošnikom, ob dejstvu, da je delovne sile primanjkovalo. Težki industriji v Sloveniji je takrat na primer manjkalo 1030 delavcev.¹⁷

Na splošno pa se je Kidrič v začetku leta 1950 zavzel za »premor« v dirigiranem menjanju socialne strukture, ker naj bi se to neugodno kazalo na področju preskrbe v mestih. Menil je: »edina nevarnost za socialistično gospodarstvo je pravzaprav v protislovju, ki bi lahko nastopilo med menjavo socialne strukture in zagotovitvijo potrebne baze za prehrano.«¹⁸ Do tega je namreč v resnici prihajalo, saj je preskrba mest šepala. Od začetka petdesetih let tudi ni bilo več oblik neposrednega »dirigiranega« zaposlovanja v nekmetijskih dejavnostih. »Beg z zemlje« je bil bolj prepuščen odločitvi posameznika.

* * *

Ob močno poudarjenih ekonomsko političnih činiteljih povojnih migracij je bil pglavitni vzrok zanje v obstoječi agrarni strukturi in z njo povezani agrarni prenaseljenosti. Ta je bila v Sloveniji (na ozemlju Dravske banovine) pred vojno visoka, saj je prišlo na km² kmetijske zemlje 84,3 kmetijskih prebivalcev. Poljedelska prenaseljenost, pri čemer se šteje samo obdelovalna zemlja (njive, vrtovi, sadovnjaki, vinogradi), pa je bila med najvišjimi v Evropi. Na km² obdelovalne zemlje je prišlo 190,6 kmetijskih prebivalcev, ki so morali od te zemlje živeti. Najvišja agrarna prenaseljenost je bila v predelih vzhodne Slovenije, v obeh takratnih prekmurskih okrajih, murskosoboškem in lendavskem, v ljutomerskem, ptujskem, brežiškem, krškem, šmarskem, celjskem in konjiškem okraju.¹⁹ V tem predelu je bilo nad 70 % kmečkega prebivalstva. Tam je bil že pred vojno »bazen« delovne sile za neagrarne dejavnosti. Agrarna prenaseljenost je že pred vojno povzročala selitve prebivalstva, izseljevanje ter sezonske migracije.

»Slovenska zemlja po svojih prirodnih svojstvih ni usposobljena, da bi preživljala zelo veliko število prebivalstva, ki bi živelo le od kmetijstva,« je pred vojno zapisal Anton Melik.²⁰ Za preživljanje petčlanske družine je bilo potrebno namreč posestvo s petimi hektari, medtem ko je bilo slovensko povprečje 3,5 ha.²¹ Tretjina posestev je imela celo manj zemlje. Glede na takšno predvojno stanje agrarne prenaseljenosti in glede na agrarno strukturo, v kateri je prevladovala prav posest do 5 ha, ki je zajemala nad polovico kmečkih gospodarstev in s 13,3 % zemlje,²² se je že pred vojno ponujala kot edina rešitev prav v odhajanju viška delovne sile iz agrarne v neagrarne panoge. Proces deagrari-

¹⁶ Arhiv Jugoslavije, fond Privredni svet, fasc. 5 (dalje navajam: AJ, 40/5), seja GS z dne 27. februarja 1950.

¹⁷ AJ, 40/5, seja GS z dne 7. aprila 1950.

¹⁸ Glej opombo 16.

¹⁹ Svetozar Ilešič: Agrarna prenaseljenost Slovenije. Tehnika in gospodarstvo, VI, 1940, 3-4, str. 61, tabela I.

²⁰ Anton Melik: Slovenija, I/2. Slovenska matica, Ljubljana 1936, str. 639.

²¹ Rado Miklič: Sezonska izseljevanja. Tehnika in gospodarstvo, V, 1939, 3-4, str. 87.

²² Aleksander Bilimović: Agrarna struktura Jugoslavije in Slovenije v primeri z agrarno strukturo nekaterih drugih dežel. Socialno ekonomski inštitut, zbirka študij št. 4, Ljubljana 1939, str. 5.

zacije, povezan s proletarizacijo, se je začel že v času pred vojno, zlasti v krajih, kjer je bila že tedaj močna industrija, na primer na Gorenjskem.

Po vojni se agrarna struktura v Sloveniji z izvedbo agrarne reforme ni bistveno izboljšala. Prevladovala je še vedno mala posest z manj kot 5 ha skupne površine. Te je bilo domala polovica. Agrarno politični ukrepi tudi niso v ničemer spremenili načina proizvodnje in s tem se tudi ni spremenil njen nivo. Prvo desetletje po vojni je bil v povprečju celo nižji od desetletnega predvojnega povprečja. Prav tako ni bila z agrarno reformo odpravljena agrarna in poljedelska prenaseljenost. Po podatkih iz leta 1953 je bila poljedelska gostota oziroma prenaseljenost nad normalo, med 100 in 125 kmečkih prebivalcev na km², v predelih vzhodne Slovenije (vzhodno Prekmurje, Slovenske gorice in del okolice, brežiško-krška kotlina in vzhodni del Posavskega hribovja, občini Konjice in Šentjur), ter večji del Dolenjske, medtem ko je bilo več kot 125 kmečkih prebivalcev na km² v Halozah in Beli Krajini, v okolici Maribora, pa tudi v občini Idrija ter v goratem svetu gornjega Posočja, medtem ko je bila gostota nad 150, pa tudi nad 200 na zahodnem delu Slovenije, v novogoriškem okraju. Na splošno pa se je povprečje poljedelske gostote zmanjšalo glede na predvojno stanje z 190,6 na 106,5 kmečkih prebivalcev na 100 ha obdelovalne zemlje. To je bila tedaj že posledica industrializacije in deagrarizacije pa tudi urbanizacije. Poljedelska gostota je bila najmanjša, pod 75 kmečkih prebivalcev na km², v predelih okoli večjih industrijskih centrov.²³ Agrarno in poljedelsko prenaseljenost je torej v Sloveniji po vojni reševala industrializacija in deagrarizacija bolj kot agrarna reforma in drugi agrarno politični zakonski ukrepi.

Da agrarna reforma ne bo odpravila agrarne prenaseljenosti in da vsi, ki bi zemljo želeli in jo potrebovali, ne bodo mogli dobiti, je bilo jasno že ob snovanju zakona o agrarni reformi. V zveznem ministrstvu za kmetijstvo so ugotovili, da je število potencialnih interesentov za zemljo tolikšno, da je vsi ne bodo dobili, zato so menili, naj tisti, ki je ne dobe, iščejo delo izven agrarne proizvodnje, v tovarni.²⁴ Povojna agrarna reforma je bila na ta način prej eden pospeševalcev deagrarizacije kot pa ekonomski ukrep za izboljšanje agrarne strukture. Na drugi strani pa je bila tako zasnovana celotna kmetijska politika oziroma gospodarska politika, temelječa na načelu, da bo glavno breme industrializacije nosil kmet.

Postavlja se vprašanje, kolikšna je bila vzročno posledična povezanost notranjih migracij in deagrarizacije z uzakonitvijo deset hektarskega zemljiškega maksimuma leta 1953. S tem je bil v veliki meri zavrt oziroma onemogočen proces razvoja tako velikih kmetij, na katerih bi bila omogočena smotrna uporaba kmetijske mehanizacije, pa tudi možnosti večje proizvodnje. Marsikateri kmet, zlasti mlajši, ni zato videl v kmetijstvu svoje bodočnosti in si je raje poiskal vir zaslužka izven kmetijske proizvodnje. Kmetija je zanj začela dobivati značaj »ohišnice«, obdelovanje zemlje pa je predstavljalo le dodatni vir dohodka, medtem ko je bil osnovni v zaposlitvi izven kmetijske dejavnosti. Na ta način je prišlo do nasprotnega pojava kot pred vojno, ko so kmetje iskali dodaten vir zaslužka izven kmetijstva oziroma obdelovanja kmetije, ki jim zaradi velikosti ni omogočala preživljanja. Takšno iskanje dodatnega vira za preživljanje v nekmetijski proizvodnji je bilo znano zlasti v času ekonomske krize v prvi polovici tridesetih let. Težnja po izenačevanju kmetijskih proizvajalcev, kar je bil namen zakona o kmetijskem zemljiškem skladu splošnega ljudskega premoženja iz maja 1953, je nedvomno vplivala na »beg z zemlje« in zaposlovanje v nekmetijskih dejavnostih. V petdesetih letih se je število kmečkega prebivalstva, ki so zapustili kmetijstvo in prešli v nekmetijske dejavnosti, malodane podvojilo, v tem obdobju pa se je povečalo tudi število dnevnih migran-

²³ Stane Zrimec: Agrarna in poljedelska gostota v LR Sloveniji (Regionalni oris razvrstitve po podatkih za leto 1953.). Prikazi in študije, IV, 1958, 8, str. 20–22.

²⁴ Nikola Gačša: Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945–1948. Matica srpska, Novi Sad 1984, str. 142–143.

tov. Raslo je tudi število tako imenovanih mešanih gospodarstev, katerih delež je bil v začetku šestdesetih let enak deležu »čistih« kmečkih gospodinjstev oziroma gospodarstev.

* * *

V zvezi z agrarno reformo je bila tudi izvedena prva večja povojna notranja migracija v Sloveniji. To je bila interagrarna migracija, imenovana kolonizacija, ki je zajela okoli 2800 kolonistov z družinami. Največje območje notranje kolonizacije je bilo Apaško polje pri Gornji Radgoni, odkoder so se izselili oziroma bili izgnani Nemci. To območje so kolonizirale kmečke družine iz vseh predelov Slovenije, največ iz Dolenjske in Bele krajine.²⁵ Za drugo veliko kolonizacijsko območje v Sloveniji pa je bila predvidena Kočevska, kjer pa kolonizacija ni bila izvedena v tolikšni meri kot je bila načrtovana. Povojna kolonizacija Kočevske je še v veliki meri neznanka, kar velja tako za obseg kot za način. Delno je bila izvajana prisilno, saj so oblasti naseljevale na območje Kočevske ljudi, ki se tam sami niso želeli naseliti, saj so imeli v svojih domačih krajih urejene kmetije. Oblasti so preselile na Kočevsko prebivalce iz obmejnih predelov Gorenjske, Štajerske, pa tudi Prekmurja. Kasneje, v prvi polovici petdesetih let se je večina tako priseljenih kolonistov lahko vrnila na svoje domove.

Mnoge migracije, izvajane v okviru notranje kolonizacije, so bile izvedene na krajše razdalje, blizu dotedanjega kraja bivanja takšnega kolonista. Za kolonista se je namreč smatral vsak, ki je poleg zemlje dobil še hišo in gospodarsko poslopje, se tam naselil in si s tem ustvaril novo gospodarstvo. Tako so na primer bili uvrščeni med notranje koloniste tudi viničarji, ki so dobili v last viničarijo in zemljo, ki so jo dotedaj obdelovali, pri čemer niso spremenili kraja bivanja. To otežuje ugotavljanje stvarnih prostorskih premikov v okviru izvajanja notranje kolonizacije v Sloveniji.

Kolonizacije so bile torej migracije, ki so jih obeležili le prostorski premiki, na krajše pa tudi daljše razdalje v okviru Slovenije. Pri njih ni šlo za spremembe socialno ekonomske strukture posameznika oziroma prebivalstva. To so bile notranje migracije, pri katerih ni bil neposredno prisoten proces deagrariacije.

* * *

Za razliko od teh notranjih migracij, ki so bile časovno omejene in v rešnici kratkotrajne, saj je bila kolonizacija zaključena v dobrem letu dni, do sredine leta 1947, pa je za večino povojnih notranjih migracij značilna smer vas — mesto. Pri tem je šlo za enkratne migracije, ko se je posameznik preselil iz vasi v mesto in se je urbaniziral. Več je bilo dnevnih, tedenskih in sezonskih migracij. Dnevne pa tudi tedenske so bile povezane s pojavom mešanih gospodarstev.

Povojni industrijski razvoj Slovenije je povzročil eksplozivno deagrariacijo. Intenzivnost deagrariacije je bila različna. Razlikujemo več faz notranjih migracij, do začetka šestdesetih let dve; prva je trajala od konca vojne do leta 1952, druga pa do leta 1961. V prvi fazi je v Sloveniji spremenilo bivališče 13,9 % prebivalstva, v petdesetih letih pa se je selilo v Sloveniji 21,8 % ljudi.²⁶ Takrat je bila gibljivost prebivalstva največja. Čeprav je pri tej gibljivosti šlo za vse selitve in spremembe kraja bivanja, je verjeti, da je največji delež odpadel prav na migracije vas — mesto. Podatki popisa prebivalstva leta 1961, torej za obdobje 1953—1961, kažejo na padec prebivalstva v občinah, kjer je prevladovalo kmečko prebivalstvo. Na drugi strani pa je dvig opazen v občinah

²⁵ Pokrajinski arhiv Maribor, fond Okrajni ljudski odbor Murska Sobota/Gornja Radgona, fasc. 8.

²⁶ Razvitak stanovništva Jugoslavije u posleratnom periodu. Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja, Beograd 1974, str. 84.

z razvito industrijo in rudarstvom. Občin, v katerih je prebivalstvo raslo je bilo več, v Sloveniji 53 %.²⁷

V teh letih beležimo tudi največji padec kmečkega prebivalstva. V obdobju 1948—1953 je kmečko prebivalstvo v Sloveniji padlo za 55.000, kar je bilo največ v Jugoslaviji, povprečno 17,1 letno na tisoč prebivalcev. V letih 1953—1961 pa je bil padec še večji; 110.000 oziroma 24,7 je bilo letno povprečje na tisoč prebivalcev Slovenije. Glede na ta padec na eni strani in na rast kmečkega prebivalstva zaradi naravnega prirastka v teh dveh obdobjih na drugi, je prehajanje kmečkega prebivalstva v neagrarne dejavnosti bilo absolutno in tudi relativno večje v obdobju 1953—1961 kot v prejšnjem. V Sloveniji je bil obseg spreminjanja v obdobju 1948—1953 74.000, v obdobju 1953—1961 pa 134.000.²⁸

Kakšen je bil obseg notranjih migracij na splošno ali v posamezna središča in kraje, je težko opredeliti, kajti natančnih pokazateljev pa tudi virov o tem ni. To velja tako za statistične kot zgodovinske vire. Posebno težko je ugotavljati obseg notranjih migracij za prvih osem let po koncu vojne, saj šele od leta 1953 dalje obstaja register stalnega prebivalstva, po katerem je mogoče voditi natančnejšo evidenco selitev. Na ta način je postalo mogoče spremljati, od kod in kam so se ljudje selili, kdo se je selil, koliko moških in žensk, koliko so bili stari in katerim poklicnim skupinam so pripadali, preko tega pa tudi, zakaj so spremenili svoje bivališče. Vendar je to mogoče šele za zadnji dve tretjini petdesetih let, pa še pri tem je treba ločiti med različno metodologijo, odvisno od administrativno upravnih enot, občin in okrajev. Težave pri vodenju in statističnem ugotavljanju selitev so bile namreč odvisne od upravno teritorialne ureditve oziroma od spreminjanja le-te. Število občin kot najmanjših upravno teritorialnih enot se je v teku petdesetih let zmanjševalo, njihov teritorialni obseg pa večal, kar je bistveno vplivalo na metodologijo in načine statističnega spremljanja selitev. Enako velja tudi za okraje. V letu 1954 se je vodila evidenca za medokrajne in medobčinske selitve, od leta 1955 pa še za medokoliške.²⁹ Matični okoliši so bili namreč manjše teritorialne enote kot občine. Njihovo območje se je pokrivalo z območji občin po upravno teritorialni razdelitvi LR Slovenije iz leta 1952. To so bile majhne občine, po številu pa jih je bilo 374. Na osnovi te statistike ni bilo mogoče ugotavljati selitve med naselji, marveč le med administrativno določenimi upravnimi enotami, ki so spreminjale svoje meje in površino. Od leta 1957 dalje se je šele vodila statistika selitev med naselji, vendar se je izkazalo, da je mednaselčnih selitev približno toliko kot medokoliških.³⁰

Za leto 1954 je bilo s statistično metodologijo ugotovljeno, da je največ selitev potekalo iz manjših občin v večje ter da je izseljevanje zajelo večje število občin kot priseljevanje. Ugotovljena je bila vzajemna odvisnost med številom priseljencev in velikostjo občine, v katero so se priseljevali. Značilno je bilo, da so majhne občine, teritorialno in ekonomsko slabše razvite, predstavljale izselitveno območje, medtem ko so večje predvsem sprejemale te migrante. V njih so se ljudje priseljevali.³¹ Prej ko slej pa te ugotovitve ne veljajo samo za to leto, marveč za celotno obdobje od konca vojne do začetka šestdesetih let, pa tudi za kasneje.

Za obdobje od konca vojne do uvedbe registra stalnega prebivalstva se je za ugotavljanje obsega notranjih migracij potrebno poslužiti drugih virov. Ti pa niso povsem zanesljivi. To so podatki, ki so jih navajali posamezni pred-

²⁷ Petar Marković, Darinka Kostić: Strukturalne promene na jugoslovenskom selu u posle-ratnom periodu (1945—1962). Sociologija, VI, 1964, 3—4, str. 177.

²⁸ Bratislava Maksimović: Prelazak poljoprivrednog stanovništva u nepoljoprivredne delatnosti. Stanovništvo, II, 1964, 1, str. 9, 17.

²⁹ Marija Berič: Selitev prebivalstva LR Slovenije 1954—1956. Prikazi in študije, IV, 1958, 4, str. 2.

³⁰ Marija Berič: Selitve prebivalstva v LR Sloveniji 1956—1960. Prikazi in študije, IX, 1963, 1 (dalje navajam: Berič, Selitve 1956—1960), str. 8.

³¹ Vladimir Bonač: Krajevne selitve v Sloveniji leta 1954. Prikazi in študije, II, 1956, 8, str. 2—3.

stavniki politične oziroma državne oblasti. Navajajo se različni podatki; predsednik slovenske planske komisije Sergej Kraigher, ki je imela zaradi svoje funkcije najboljši pregled nad stanjem izvajanja petletke in delovne sile, je navedel, da je do konca leta 1949 v Sloveniji 250.000 ljudi zapustilo kmetijstvo kot glavni vir preživljanja. Na vasi jih je živelo okoli 100.000, tretjina zaposlenih pa se je dnevno vozilo na delo iz okrajev, oddaljenih nad 3 km od mesta zaposlitve.³² Po podatkih o gibanju prebivalstva v industrijskih središčih za leto 1948 se je v njih doselilo 36.700 oseb, največ v Maribor 14.800 in v Ljubljano 11.500, nato pa v klasične industrijske kraje, Jesenice 1000 oseb, v revirje 3000 oseb, v Kranj 500.³³

Tabela 2: Notranje migracije v industrijskih središčih Slovenije ob koncu leta 1948 (primerjava z letom 1946)^{33a}

Kraj	Prebivalstvo			Doselitve		Izselitve	
	število	povečanje 1948—1946	% 1948/46	število	% 1948/46	število	% 1948/46
Idrija	5.057	195	104	435	203	517	902
Jesenice	12.945	617	105	1.017	62	935	113
Kranj	15.441	1.404	110	494	100	×	×
Ljubljana	115.925	2.273	102	11.481	×	12.849	×
Maribor	67.706	8.315	114	14.813	80	13.895	85
Novo mesto	5.877	1.060	122	2.114	133	1.651	121
Trbovlje	13.900	1.490	112	1.729	440	702	196
Hrastnik	5.987	689	113	1.038	79	950	95
Zagorje	4.810	591	114	365	147	67	197

Opomba: × — ni podatkov

Sicer nepopolni podatki gibanja prebivalstva v pomembnejših industrijskih centrih v letu 1948 kažejo, da se je v večini število doselitev povečalo v primerjavi s priseljevanjem v letu 1946. To pa ne velja za Maribor, Jesenice in Hrastnik, kamor se je v letu 1948 priselilo manj oseb kot v letu 1946. Doselitve so bile v vse te kraje večje kot izselitve, razen v Ljubljano in Idrijo. V letu 1948 se je po podatkih, ki jih je zbrala slovenska republiška načrtna komisija, izselilo iz Ljubljane 1368 oseb več kot doselilo. Primerjava s stanjem doseljevanja in izseljevanja iz Ljubljane z letom 1946 zaradi pomanjkanja podatkov za to leto ni mogoča. Za Idrijo pa pokažejo podatki o doseljevanju in izseljevanju, da je bil leta 1948 selitveni saldo negativen, medtem ko je bil leta 1946 pozitiven. Izseljevanje se je najbolj povečalo prav v Idriji, za devetkrat. Doseljevanje v industrijska središča se je leta 1948 glede na leto 1946 najbolj povečalo v Trbovlje, kjer je bilo večje za 4,4-krat. Izseljevanje je bilo v letu 1946 manjše od doseljevanja tako absolutno kot tudi v primerjavi z letom 1948. V vseh industrijskih krajih je število izselitev absolutno zraslo, padlo pa je v Mariboru in Hrastniku. V letu 1948 se je, z izjemo Maribora in Ljubljane, največ oseb izselilo iz Novega mesta (1651), Ptuja (1626), Murske Sobotе (1045), torej iz krajev oziroma predelov z agrarno okolico in še nerazvito industrijo. Glede na iz-

³² Sergej Kraigher: Osnovne gospodarske naloge za plan 1950. Delo, XIX, 1950, 1, str. 38, 43.

³³ Arhiv republike Slovenije, fond Planska komisija, fasc. 41 (dalje navajam: AS, PK/41); Gibanje prebivalstva v gospodarskih, industrijskih in prometnih središčih LRS.

^{33a} AS, PK/41; statistika gibanja prebivalstva v gospodarskih, industrijskih in prometnih središčih v Sloveniji za leto 1948 je zajela vse tedanje okraje. Okrajne komisije po okrajih so popisale stanje glavnih pokazateljev družbenega standarda (stanovanjski sklad, šole, bolnišnice, cestno omrežje, vodovod, kanalizacija itd.). Ob tem so morali poslati tudi podatke o gibanju prebivalstva, od števila rojstev, smrti do doselitev in izselitev. Podatki o gibanju prebivalstva so bili zbrani pomanjkljivo in nepopolno, posamezni okrajni podatkovni splošni niso poslali, npr. Celje. Vsekakor prikaz gibanja prebivalstva ni dovolj natančen, česar so se zavedali tudi v slovenski načrtni komisiji. Opozorili so na številne napake, ki so bile tako očitne, da jih ni bilo mogoče zanemariti in zato podatkov upoštevati. Pri nekaterih krajih so nastale prevelike razlike med številom prebivalcev glede na popis konca marca istega leta 1948, kljub temu, da v času od konca marca do konca leta 1948 ni bila niti umrljivost tako velika, niti izseljevanje.

seljevanje v letu 1946, se je v letu 1948 povečalo razen v Idriji še v Kočevju, Črnomlju, Murški Soboti, pa tudi v Trbovljah in Zagorju.

Kljub nepopolnim in verjetno tudi ne povsem točnim podatkom, pa podatki o gibanju prebivalstva v letu 1948 glede na leto 1946 vseeno odkrivajo razvojne težnje glede doseljevanja in odseljevanja v letih pospeševane industrializacije v času izvajanja petletnega gospodarskega načrta v Sloveniji. Povedo, kje je bilo največ doselitev in kako so se v dveh letih povečale, ali pa tudi zmanjšale, na drugi strani pa je iz teh podatkov mogoče razbrati trende izseljevanja. Od kod so se te osebe v industrijska središča doselile, pa iz teh navedenih podatkov ni mogoče razbrati. Sklepamo lahko, da se jih je večji del preselil iz agrarnega zaledja teh krajev, manjši del pa je prišel iz oddaljenejših predelov. Za notranje migracije po vojni v Sloveniji je namreč značilno, da so bile na kratke razdalje, iz vasi v bližnje mesto.

* * *

Preseljevanje v mesta in industrijske kraje je mogoče posredno spremljati preko raziskav in študij, ki so jih za posamezne kraje opravili geografi. Za revirje kot klasičen slovenski rudarsko delavski predel ugotavlja Igor Vrišer, da se je v Zagorje, Trbovlje in Hrastnik priselilo največ oseb iz okoliških hribovitih predelov, kjer je bila močna agrarna in poljedelska gostota. V nekaterih odročnih predelih revirjev je bila agrarna gostota 70—100 prebivalcev na km², poljedelska pa tudi krepko preko 100. Selitve v rudarska mesta je ugotavljal na podlagi podatkov popisa prebivalstva leta 1953, po kriteriju rojstnih krajev aktivnih prebivalcev. Od aktivnih prebivalcev jih je bilo kar polovica priseljenih (48,3 %), pri čemer je šlo predvsem za osebe, katere so se rodile v bližnjih krajih. Največ jih je bilo iz trboveljskega okraja (28,8 %), na drugem mestu pa so bili priseljenci celjskega okraja (17,2 %), odkoder so prihajali emigranti iz hribovitih območij Posavskega hribovja in s Kozjanskega. Glede na število tamkajšnjih prebivalcev se je iz bližnjih hribovskih občin izselil kar vsak sedmi prebivalec. Vrišer ugotavlja, da se je iz nekaterih predelov izselilo toliko oseb, da je mogoče videti v tem v resnici depopulacijo.³⁴

Podobno je bilo z doseljevanjem v Novo Gorico kot v novo, »umetno« ustvarjeno naselje. Tudi v to novo mestno naselje so se doseljevali prebivalci iz okolice. Še bolj kot rast mesta in števila prebivalcev pa je za petdeseta leta značilnost Nove Gorice, da je 43,9 % zaposlenih prihajalo na delo iz okolice, največ iz razdalje 10—15 km. Da je bila tako velika dnevna migracija, je največji vzrok v pomanjkanju stanovanj. Po vojni, v prvem desetletju Nove Gorice, je bilo namreč sezidano 36,9 % stanovanj, ostala so bila še iz časa pred prvo svetovno vojno in med obema vojnama. Poljedelska prenaseljenost v novogoriškem okraju, pa tudi na ožjem območju občine Nova Gorica je bila izredno visoka (334 preb./km², oziroma 263 preb./km²), kar bi sicer narekovalo »beg z dežele«. Ker Nova Gorica ni mogla zaradi relativno počasnega razvoja in gradnje stanovanjskega sklada pritegniti vseh, ki so želeli oditi z zemlje in se zaposliti v neagrarnih panogah, je za Goriško značilno odseljevanje v druge predele.³⁵ V drugi polovici petdesetih let so se odseljevali v glavnem na Koprsko.³⁶

Maribor je tudi tako mesto, kamor so se po vojni priseljevali prebivalci iz zaledja, iz območja Slovenskih goric, Dravskega polja in Pohorja ter mu spremenili narodnostno in socialno strukturo. Že ob prvem povojnem popisu prebivalstva leta 1948 je imel za okoli četrtno več prebivalcev kot leta 1931, ob na-

³⁴ Igor Vrišer: Rudarska mesta Zagorje, Trbovlje, Hrastnik. Slovenska matica, Ljubljana 1963, str. 146—153.

³⁵ Igor Vrišer: Nastanek in razvoj Nove Gorice. Geografski vestnik, XXXI, 1959, str. 61, 64—65.

³⁶ Dolfe Vogelnik: Selitve delovne sile v Sloveniji 1954—1957. Ekonomska revija, X, 1959, 2 (dalje navajam: Vogelnik, Selitve), str. 212.

slednjem popisu 1953 za tretjino. To je bila predvsem posledica preseljevanja v mesto. Selitveni prirastek v Maribor je bil po vojni višji od slovenskega povprečja. Leta 1958 je bil priselitveni prirastek v mestu kar 71,8 % v primerjavi z absolutnim prirastkom.³⁷ Nasploh je bil Maribor mesto, v katerega se je priseljevalo v Sloveniji po vojni, razen v Ljubljano, največ oseb.

Po absolutnih podatkih selitev v slovenska mesta se je leta 1958, to je na koncu obdobja, ki ga obravnavamo v tej razpravi, največ oseb priselilo v Ljubljano (14.632), Maribor (4194), pri čemer so bile iz teh dveh mest tudi odselitve največje. Selitveni prirast je bil v Ljubljani in Mariboru največji, edini v Sloveniji nad tisoč; prirast Ljubljane je bil 2592, Maribora pa 1597 oseb v letu 1958. Druga slovenska mesta so imela prirast pod 500. Med temi so bila pri vrhu slovenska obmorska mesta, Piran, Koper pa tudi Izola, nato pa še Celje in Nova Gorica, medtem ko je bil selitveni prirast v vsa ostala mesta v letu 1958 manjši od 200 oseb. Le v trinajst mest se je priselilo več kot sto ljudi, več kot se jih je izselilo. V tem letu se je iz 14 mest izselilo več oseb kot priselilo. To so bila predvsem manjša mesta, lokalna središča, kjer ni bilo veliko možnosti za zaposlitev. Presenečata zadnji mesti Jesenic in Kranja, ki sta imeli v letu 1958 največji negativni selitveni saldo. Iz teh dveh industrijsko delavskih središč je bilo največ odselitev. To je pojasnil Bonač s stanovanjsko krizo v letu pred tem, spričo katere so oblasti zaostrile kriterij za pridobitev statusa stalnega prebivalca. Poleg tega, da vsi priseljenci, teh pa je nedvomno bilo precej, niso dobili stalnega bivališča v teh dveh mestih, so se zaradi stanovanjskega problema izselili iz območja mesta tudi dotedanji stalni prebivalci.³⁸ Ti so se verjetno preselili v bližnjo okolico.

Statistika selitev je namreč zajela le stalno prebivalstvo, saj je temeljila na registru stalno prijavljenih oseb. Ti podatki o selitvenem prirastu v slovenska mesta pa kažejo samo na priseljevanje v ta mesta oziroma izseljevanje iz njih, ne pokažejo pa, od kod se je oseba v neko mesto priselila oziroma kam se je odselila. Vsekakor pa pokažejo mesta, v katera se je v tem letu, pa tudi v prejšnjih, v glavnem priseljevalo.

* * *

Za obdobje od konca vojne do leta 1952/53 lahko sicer na podlagi dveh popisov prebivalstva ugotovimo številčno rast posameznih mest, krajev in naselij, vendar ni mogoče natančneje določiti deleža selitev oziroma priselitev v tem prirastu. Za kasnejša leta tudi ni mogoče povsem določeno prikazati priliva prebivalstva iz vasi v mesta, ker statistično gradivo ni bilo za takšno ugotavljanje primerno obdelano, je pojasnila statistik Marija Berič glede selitev v Sloveniji.³⁹

Medtem ko ostaja obseg notranjih migracij za prvo povojno obdobje bolj ali manj nejasen zaradi pomanjkanja virov, pa lahko posredno sklepamo, kakšna je bila v teh letih smer selitev oziroma kakšni so bili selitveni tokovi. Na podlagi podatkov registra stalnega prebivalstva je Dolfe Vogelnik izdelal obsežno študijo o selitvah delovne sile v Sloveniji v letih 1954—1957⁴⁰ in ugotovil natančne smeri selitev, od kod se ljudje izseljujejo in kam se selijo, kakšen je bil obseg selitev, pa tudi strukturo in dinamiko selitev v tem obdobju. Na podlagi teh ugotovitev za sredo petdesetih let je mogoče sklepati, vsaj kar se tiče selitvenih tokov, kakšni so bili že v obdobju pred tem.

Glavni selitveni tok je tekel iz predelov, kjer je bilo nad 60 % agrarnega prebivalstva v urbane okoliše, v smeri od severovzhoda na jugozahod, diago-

³⁷ Vladimir Bonač: Rast slovenskih mest v letu 1958. Prikazi in študije, V, 1959, 6, str. 4.

³⁸ Prav tam, str. 2.

³⁹ Berič, Selitve 1956—1960, str. 22.

⁴⁰ Dolfe Vogelnik: Selitve delovne sile v Sloveniji 1954—1957. Ekonomska revija, X, 1958, 2, str. 183—236.

nalno preko Slovenije, od Prekmurja proti morju. Od tega toka, ob tako imenovani »industrijski osi Slovenije« ali vitalno razvojnem ogrodju Slovenije, ki ima zasnovo v zgodovinskem razvoju v povezavi z gradnjo železniških prog, predvsem »južne« železnice,⁴¹ je bil na ta glavni tok pravokotno postavljen tok iz jugovzhoda, Dolenjske proti severozahodu, proti industrijskim centrom Gorenjske. Glavni priselitveni centri sredi petdesetih let so bili Maribor, Ljubljana, Kranj in Jesenice ter Koper. Ti okraji, predvsem pa okrajni centri, so tedaj edini v Sloveniji imeli pozitiven selitveni saldo. Vanje se je priselilo več oseb kot izselilo. Priselitveni centri iz srede petdesetih let so se povsem ujemali s centri oziroma predeli, ki so bili rezultat doseljevanj in urbanizacije v preteklih obdobjih. Sicer pa je bilo takšnih okolišev, v katera se je prebivalstvo priseljevalo, manj kot tistih, iz katerih se je odseljevalo. Prav tako so se odselitveni predeli ujemali s kmetijskimi predeli, v katerih je bilo več kot 60 % kmečkega prebivalstva. Prekmurje je bil glavni odselitveni predel, odkoder so se izseljevali največ v Maribor, v Ljubljano, Kranj, skratka po vsej Sloveniji. Izrazito negativen pa je bil zato selitveni saldo Prekmurja pa tudi Dolenjske. Iz murskosoboškega okraja se je izselilo 3297 oseb več kot priselilo, iz novomeškega pa 3671.

Tabela 3: Notranje selitve v Sloveniji 1954—1958

Okraji	Priselitve	Odselitve	Selitveni saldo
Celje	27.689	28.781	-1072
Nova Gorica	10.395	12.019	-1624
Kočevje	4.800	5.510	-710
Koper	21.341	14.365	+6976
Kranj	17.067	15.588	+1479
Ljubljana	38.691	35.088	+3603
Maribor	34.897	33.396	+1501
Murska Sobota	10.895	14.192	-3297
Novo mesto	9.642	13.313	-3671
Ptuj	9.772	11.674	-1902
Trbovlje	13.760	15.023	-1223
Slovenija	198.949	198.949	

Dolfe Vogelnik: Selitve delovne sile v Sloveniji 1954—1957. *Ekonomski revija*, X, 1959, 2, str. 200.

Vogelnik je tudi ugotovil, kakšna je bila po okrajih, predvsem značilnih po priseljevanju, selitvena orientacija, oziroma od kod se vanje priseljujejo. Za ljubljanski in kranjski okraj je bilo po njegovih ugotovitvah značilno, da so se priseljevali vanje od daleč, iz drugih okrajev in tudi drugih republik. Lastnih odselitvenih okolišev je bilo v teh dveh okrajih malo. Drugačna je bila podoba v mariborskem okraju, v katerem so bile značilne selitve od blizu, v okviru okraja. V tretje priselitveno območje v Sloveniji, v obmorska mesta, pa so se priseljevali tako iz okolice, kot tudi od drugod.⁴² Močan selitveni tok na Koprsko je bil zunanji, iz drugih predelov Jugoslavije.

Kar se tiče selitvenih tokov, lahko sklepamo, da je prej kot slej selitev delovne sile tekla v takšni smeri, v ista gravitacijska središča, verjetno pa tudi s podobno intenzivnostjo že v času izvajanja petletke. Seveda za to obdobje še ni mogoče upoštevati priseljevanje v Koper in drugi dve obmorski mesti.

⁴¹ Svetozar Ilesić: Regionalne razlike v družbeno gospodarski strukturi SR Slovenije. *Geografski vestnik*, XL, 1968, str. 7. Ob vitalno razvojnem ogrodju Slovenije, to je pasu ob »južni« železnici, kjer je stopnja deagrariacije, industrializacije in urbanizacije dosegla najvišjo stopnjo v Sloveniji, je po popisu prebivalstva leta 1961 živele 52,4 % vsega prebivalstva, od tega 17,2 % kmečkega, medtem ko je bilo v celotni republiki kmečkega 31,6 %, izven pasu ob industrijski osi pa je bilo kmečkega prebivalstva 47,1 %. Tričetr tseh delovnih mest v industriji je odpadlo v začetku šestdesetih let na ozemlje tega pasu.

⁴² Vogelnik, Selitve, str. 209.

Po poklicni sestavi so bili notranji migranti v letih 1954—1957 predvsem industrijsko obrtni delavci. Teh je bilo med aktivnim prebivalstvom, ki se je selilo, 29,2 %. Tej poklicni skupini so sledili kmetje, ki so s selitvijo v resnici spremenili poklic oziroma svoj družbeno ekonomski položaj. Dotok kmečke delovne sile v neagrarne dejavnosti je bil v tem obdobju 24.000 oseb, povprečno na leto 6000. Med notranjimi migranti je bil delež kmetov 17,9 %. Med tiste, ki so z notranjimi migracijami spremenili svoj poklic, kar v resnici pomeni, da jih je zajel proces deagrarnizacije, je mogoče poleg kmetov šteti še nekvalificirane delavce. Ti so v glavnem izvirali iz vasi, torej so se preselili, s tem pa tudi deagrarnizirali v letih pred temi, ki jih je Vogelnikova raziskava zajela. Nekvalificiranih delavcev je bilo v letih 1954—1957 med notranjimi migranti 13,8 %, skupaj s kmeti torej 31,7 %. K temu pa je mogoče prišteti kategorijo »druge storitve«, za katero je Vogelnik menil, da gre predvsem za gospodinjske pomočnice, ki so v glavnem prišle iz vasi. Med to skupino je bilo kar 80 % gospodinjskih pomočnic. Med aktivnim prebivalstvom, ki se je selilo, je bilo okoli 10 % gospodinjskih pomočnic, kar pomeni, da je bilo med notranjimi migranti 42 % po poreklu iz vasi. Nekvalificirani delavci in gospodinjske pomočnice so predstavljali nedvomno prvo etapo prelivanja kmečke delovne sile v nekmetijske dejavnosti oziroma način odlivanja presežka kmečke delovne sile s podeželja. Tega etapnega prehajanja pa ni bilo mogoče kvantitativno zajeti, ker tega ni dopuščal osnovni statistični material, ker prijavnice niso zahtevale specifikacije, kateri poklic naj prijaviteljenec navede — ali dotedanji poklic ali tistega, ki ga je v novem kraju iskal.⁴³

Tabela 4: Struktura notranjih selitev po poklicih (aktivno prebivalstvo) v Sloveniji 1954—1957

Poklici	Notranje selitve	Struktura v %	Struktura aktiv. preb.	Indeks mobilnosti
nekvalificirani delavci	18.540	13,8	8,4	1,6
kmetje	24.060	17,9	51,0	0,4
rudarji	3.056	2,3	1,6	1,4
ind. obrt. delavci	39.192	29,2	21,3	1,4
prometno o.	3.515	2,6	1,7	1,5
trgov. o.	2.970	2,2	2,0	1,1
o. zaščite	3.398	2,5	1,6	1,6
druge storitve	16.890	11,9	2,3	51,7
upravno, strok. o.	23.536	17,5	10,2	1,7
aktivno prebivalstvo	135.157	100,0	100,0	—

Dolfe Vogelnik: Selitve delovne sile v Sloveniji 1954—1957. *Ekonomska revija*, X, 1959, 2, str. 219.

V razmerju med deležem celotnega aktivnega in deležem aktivnega prebivalstva, ki se je sredi petdesetih let selilo, kaže po poklicnih skupinah, da so se največ selile gospodinjske pomočnice, ki so predstavljale glavnino skupine »druge storitve«, najmanj pa kmetje. To pa zanikajo podatki o številu kmetov, ki so se selili, pa tudi njihov delež v strukturi vseh selečih se aktivnih prebivalcev. Druge poklicne skupine so se selile domala enako glede na delež selilcev iz posamezne skupine in delež aktivnega prebivalstva te skupine.

Največ nekvalificiranih delavcev — migrantov je izhajalo iz novomeškega okraja, nato iz murskosoboškega, celjskega in novogoriškega, preseljevali pa so se glavnem v Ljubljano, Kranj, Koper. V ta mesta je migriralo 97 % vseh nekvalificiranih delavcev. Med kmeti, ki so se odselili sredi petdesetih let, jih je bilo največ iz ljubljanskega okraja. Ti niso dobili v svojem okraju zaposlitve v izvenkmetijskih dejavnostih, pa so se zato selili drugam. Industrijsko obrtni

⁴³ Vogelnik, *Selitve*, str. 219, 220.

delavci so se priseljevali v štiri centre: v Ljubljano, Koper, Maribor, Kranj. V Ljubljano so se priseljevali iz murskosoboškega okraja, iz trboveljskega in novomeškega, v Koper in na obalo iz goriškega okraja, pa tudi iz ljubljanskega in mariborskega, ki sta predstavljala nekakšno prehodno etapno postajo za delovno silo iz murskosoboškega, ptujskega in novomeškega okraja. V Maribor so se industrijski delavci priseljevali predvsem iz murskosoboškega in ptujskega okraja, v kranjski pa iz novomeškega, celjskega, trboveljskega in murskosoboškega. V kranjski okraj, ki je imel dva velika priselitvena centra delovne sile, Kranj in Jesenice, so industrijsko obrtni delavci prihajali v glavnem iz Dolenjske.⁴⁴

Vogelnikova raziskava o selitvah delovne sile v Sloveniji v letih 1954—1957 je pokazala, da so bili v Sloveniji v tem času štirje izraziti priselitveni centri oziroma okraji. Na drugi strani pa so bili predeli Slovenije, od koder se je delovna sila zlasti izseljevala. To so bili »klasični« predeli z agrarno in poljedeljsko prenaseljenostjo ter s presežkom delovne sile. Kljub temu, da je Vogelnikova raziskava zajela obdobje sredi petdesetih let, pa so njegova odkritja v mnogočem posredno pokazala tudi na smeri in strukturo notranjih migracij v obdobju pred tem.

* * *

Povojne notranje migracije so bile povezane s procesom deagrarnizacije, pa tudi z urbanizacijo. Ta je bila sicer počasnejša kot deagrarnizacija. Kljub temu pa se je zaradi migracij v mesta število prebivalstva le-teh močno povečalo. Mesta so rasla zlasti zaradi priseljevanja. Selitveni prirastek v jugoslovanska mesta je bil v letih 1948—1953 dvakrat večji kot naravni. Obseg migracij kmečkkega prebivalstva je presegal njegov naravni prirastek. Naravni prirastek kmečkkega prebivalstva v Sloveniji je bil v obdobju 1948—1953 70.000 oseb, proces deagrarnizacije pa je zajel 121.000 oseb. Po vojni so se v jugoslovanskem merilu povečale letne migracije v mesta glede na predvojno stopnjo preseljevanja v mesta za trikrat.⁴⁵

Od vseh selitev je v Sloveniji okoli tretjina odpadla na selitev vas — mesto. Za Slovenijo je za obdobje 1948—1953 značilno, da je bila tovrstna migracija glede na predvojno stanje med največjimi v državi. Povprečje je bilo v tem času 10.800 oseb letno, ki so se preselile iz vasi v mesto. Glede na predvojno stopnjo (1921—1931) migracij iz vasi v mesta se je tok tovrstnih migracij po vojni (1948—1953) povečal iz koeficienta 8,8 na tisoč mestnih prebivalcev na koeficient 41,5.⁴⁶ V tem obdobju pa je bil »beg z zemlje«, to je prehajanje iz agrarne v neagrarnne dejavnosti, mnogo večji kot odhajanje iz vasi kot kraja stalnega bivališča. V Sloveniji se je iz vasi v mesta preselilo od 1948 do 1953 54.000 prebivalcev, v istem času pa je spremenilo dejavnost iz agrarne v neagrarnne 110.500 oseb.⁴⁷ V letu 1960 je 35 % vseh registriranih selitev v Sloveniji odpadlo na selitve iz vasi v mesta. Največ oseb se je preselilo v tem letu v Ljubljano (10.300), nato v Maribor (4100), v Celje (1250), v Koper (750), v Kranj in v Novo mesto (640), na Jesenice (480).⁴⁸

Povojna urbanizacija je bila v Sloveniji glede na stopnjo industrializacije in deagrarnizacije relativno počasna, za kar so vzroki na eni strani v stanovanjski problematiki, na drugi pa v dokaj ugodnih prometnih zvezah, ki so omogočale dnevno prihajanje na delo v mesta oziroma industrijske kraje. Gradnja stanovanj, pa tudi druge infrastrukture, je ostajala za potrebami in povpraševanjem. To se je na primer pokazalo v Novi Gorici kot novem mestnem naselju, kjer je bilo v desetih letih po začetku gradnje mesta na novo sezidanih

⁴⁴ Vogelnik, Selitve, str. 225, 226.

⁴⁵ Berič, Selitve 1956—1960, str. 17.

⁴⁶ Dolfe Vogelnik: Urbanizacija kao odraz privrednog razvoja FNRJ. Ekonomska biblioteka 13, Beograd 1961 (dalje navajam: Vogelnik, Urbanizacija), str. 74, tabela 15.

⁴⁷ Vogelnik, Urbanizacija, str. 76, tabela 16.

⁴⁸ Berič, Selitve 1956—1960, str. 18.

tretjina stanovanj.⁴⁹ To velja tudi za Maribor, kjer je bil stanovanjski sklad v mestu zaradi bombardiranja med vojno zelo poškodovan in zmanjšan. Predvojno stanje stanovanjskega sklada je bilo doseženo šele v letu 1953. Število prebivalcev mesta pa se je glede na popis iz leta 1931 povečalo do leta 1953 za tretjino. Stanovanjski problemi so bili tudi v drugih slovenskih mestih in industrijskih krajih. V Celju se je od konca vojne do leta 1950 stanovanjski sklad povečal sicer za 269 družinskih stanovanj, vendar je znašal primanjkljaj glede na prirast prebivalstva, po oceni okrajne načrtno komisije⁵⁰ okoli 900 stanovanj. Sredi petdesetih let je bilo v Kopru 708 gospodinjev več kot stanovanj.⁵¹ Stroški urbanizacije so bili po nekaterih izračunih v Jugoslaviji dvakrat večji od stroškov industrializacije, od naložb za izgradnjo tovarn in za nakup strojev.⁵²

* * *

Že v prvih letih po vojni se je pokazalo, da so bile v Sloveniji notranje migracije v veliki meri izvajane v obliki tako imenovanih dnevni migracij.⁵³ V Sloveniji so namreč obstajale relativno ugodne prometne zveze, kar je omogočalo deagrariziranemu prebivalstvu, ki je bivalo na vasi, dnevno prihajanje na delo v tovarne. Leta 1960 je skoraj dve tretjini zaposlenih v Sloveniji delalo izven kraja bivanja.

Tabela 5: Stalno zaposleni izven kmečkega gospodarstva glede na kraj zaposlitve v letu 1960 (v odstotkih)

Okraj	Delajo v kraju bivanja	Delajo izven kraja — vračajo se domov:		
		vsakodneвно	tedensko	redkeje kot tedensko
Celje	28	61	6	5
Koper	20	65	8	7
Ljubljana	22	68	5	5
Maribor	23	57	6	14
Slovenija	23	63	6	8

Petar Marković: Migracije i promene agrarne strukture. Zagreb 1974, str. 58—59, tabela 15.

V zvezi z dnevnimi migracijami je tudi nastajanje mešanih gospodarstev in sloja delavcev-kmetov, polproletarcev ali polkmetov. To je ena značilnosti povojnega procesa deagrarizacije v Sloveniji. V resnici je šlo za delno deagrarizacijo, kar je imelo za posledico nastajanje mešanih gospodarstev. Leta 1953 je v Sloveniji 63 % vseh, ki so delali v neagrarnih dejavnostih, živelo na vasi.⁵⁴

Dolfe Vogelnik je to smatral za pseudomigracijo. Predvsem pa je kot tako smatral proces, v katerem je vas zaradi zaposlitve več kot polovice prebivalstva v neagrarnih dejavnostih prerasla v resnici v neagrarno, urbano naselje.⁵⁵ Za povojno dobo je v Sloveniji nasploh značilen pojav urbanizacije podeželskih

⁴⁹ Igor Vrišer: Nastanek in razvoj Nove Gorice. Geografski vestnik, XXXI, 1959, str. 81.

⁵⁰ AS, Planska komisija, 41.

⁵¹ Igor Vrišer: Dnevni dotok zaposlenih v Koper. Geografski obzornik, V, 1957, 2.

⁵² Vladimir Stipetić: Ekonomski faktori transfera poljoprivrednog stanovništva u nepoljoprivredne djelatnosti — iskustvo Jugoslavije od 1945. do 1978. godine. Zbornik posvećen proširenoj reprodukciji u jugoslovenskom društvu, Zagreb 1980, str. 276.

⁵³ Dnevne, pa tudi tedenske migracije Dolfe Vogelnik ni smatral za statistično razumljeno migracijo, ker pri teh selitvah ni šlo za spremembo stalnega bivališča. Dolfe Vogelnik: Selitveni tokovi, 1. zvezek. Ljubljana 1969, str. 9.

⁵⁴ Miloš Macura: Stanovništvo kao činilac privrednog razvoja Jugoslavije. Nolit, Ekonomska biblioteka 7, Beograd 1958, str. 80, tabela 22.

⁵⁵ Vogelnik, Urbanizacija, str. 68.

in obmestnih krajev oziroma manjših regionalnih centrov. S tovrstno suburbanizacijo pa je povezana dnevna migracija — »vozaštvo«.

V Sloveniji je gospodarski razvoj prvih petnajstih let po koncu vojne, obelžen z industrializacijo, povzročil nastajanje novih gospodarskih centrov. Oblikovali so se novi tipi naselij; v zaledju gospodarsko razvitih centrov so se naselja močno urbanizirala, nastali pa so novi tipi agrarnega naselja pod vplivom komercializacije kmetijske proizvodnje za potrebe večjega povpraševanja po kmetijskih pridelkih iz industrijskih središč.⁵⁶ V petdesetih letih se je število industrijskih centrov povečalo od 25 na 45, prav tako pa se je dvignilo število krajev, v katerih je bilo od 200 do 1000 zaposlenih.⁵⁷ Večji del teh zaposlenih pa je živel še vedno na vasi in se dnevno vozil na delo v mesto oziroma v tovarno.

Delež stalno zaposlenih izven kmetijstva, ki so živeli na vasi, je hitro rasel, kar velja zlasti za drugo polovico petdesetih let. Leta 1953 je bilo oseb, ki so bile stalno zaposlene izven kmečkih gospodarstev, na katerih so živeli, 47.000, dve leti kasneje 61.000, leta 1957 71.000, tri leta kasneje pa skoraj podvojeno — 139.000. To je bilo tedaj nad tretjino vseh zaposlenih v družbenem sektorju v Sloveniji. Leta 1957 je s polovice kmečkih gospodarstev hodil stalno kdo na delo v neagrarne dejavnosti, tri leta kasneje pa že s 60 %.⁵⁸

Za prvih petnajst let po vojni je značilno prehajanje čistih kmečkih gospodarstev v mešana. To je bil proces, ki je potekal pod neposrednim vplivom industrializacije in je posledica le-te. Imel je velik obseg. Leta 1961 je živel v Sloveniji enak delež prebivalstva v čistih kmečkih gospodinjstvih kot v mešanih. Obojih je bila petina, medtem ko je bilo nekmečkih gospodinjstev tri petine.⁵⁹ To je dajalo deagrarizaciji na Slovenskem v povojnem obdobju poseben značaj. Dobili smo na eni strani mešana gospodinjstva oziroma gospodarstva, v katerih je bil gospodar ali kdo drug zaposlen izven kmečkega gospodarstva v nekmetijski dejavnosti. Bistven pri uvrščanju mešanega gospodarstva je bil dvojni dohodek takšnih gospodarstev oziroma članov gospodinjstev. Nastal je sloj polkmetov, kmetov-delavcev oziroma natančneje delavcev-kmetov, saj je njihov poglaviti vir dohodkov izviral iz nekmetijske dejavnosti, hkrati pa so še sodelovali v kmetijski dejavnosti. Z obdelovanjem zemlje so se ukvarjali kot z dopolnilno dejavnostjo, brez ustvarjanja večjih tržnih presežkov. Kmetijstvo je predstavljalo takšnemu delavcu-kmetu bolj dodaten vir, medtem ko je osnovni eksistenčni vir bil v zaslužku izven kmetijske dejavnosti.

Bolj ali manj so bili vsi tovrstni »polovičarji« dnevni migranti. Teh je bilo leta 1953 63 %, saj je mogoče domala vse, ki so živeli na vasi, a so bili zaposleni v neagrarnih dejavnostih, smatrati za dnevne migrante. Na vasi je tedaj živelo 61 % rudarjev, 56 % industrijskih delavcev, 70 % gradbenih in 90 % gozdnih delavcev.⁶⁰ V začetku šestdesetih let je nad 60 % delovne sile prihajalo dnevno na delo iz bližnje in daljnje okolice industrijskih krajev.⁶¹

Kakšna je bila dnevna migracija v večja slovenska mesta in industrijske centre sredi petdesetih let, je mogoče videti iz podatkov, ki jih je za leto 1957 zbral zvezni zavod za statistiko.⁶² V sedem mest, glavnih in največjih industrijskih oziroma rudarskih centrov v Sloveniji, je dnevno prihajalo na delo 21.000

⁵⁶ Vladimir Klemenčič: Problemi gospodarsko-geografske klasifikacije slovenskih naselij (Prispevek k proučevanju urbanizacije v Sloveniji). Geografski vestnik, XXXII, 1960, str. 111.

⁵⁷ Vladimir Klemenčič: Regionalni procesi in kmetijstvo Slovenije. Teorija in praksa, II, 1965, 4. str. 606.

⁵⁸ Petar J. Marković: Strukturne promene na selu kao rezultat ekonomskog razvitka (period 1900—1960). Zadržna knjiga, Beograd 1963, str. 76, tabela 40, str. 79, tabela 41.

⁵⁹ Ivan Klauzer: Struktura poljoprivrednih i mješovitih gospodarstava. Sociologija sela, I, 1963, 1. str. 35.

⁶⁰ Jože Levstik: Polproletariat pri nas. Teorija in praksa, III, 1966, 3. str. 372.

⁶¹ Vladimir Klemenčič: Problemi gospodarsko-geografske klasifikacije slovenskih naselij (Prispevek k proučevanju urbanizacije v Sloveniji). Geografski vestnik, XXXII, 1960, str. 119.

⁶² Dnevna migracija zaposlenog osoblja 1957. Statistički bilten 101, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1957.

Podatki za Ljubljano so iz decembra 1955, za Kranj in Jesenice pa iz leta 1954.

Tabela 6: Dnevno migrirajoče zaposleno osebje glede na oddaljenost delovnega mesta od kraja stalnega bivališča

Oddaljenost (v km)	Celje		Jesenice		Koper		Kranj		Ljubljana		Maribor		Trbovlje	
	štev.	%	štev.	%	štev.	%	štev.	%	štev.	%	štev.	%	štev.	%
do 5	1597	46,4	334	9,5	206	21,1	1087	33,2	—	—	413	8,6	302	71,6
5—10	1016	30,0	1348	38,4	386	39,6	977	29,8	700	15,5	1742	36,2	86	20,4
10—15	354	10,4	673	19,1	221	22,6	873	26,6	700	15,5	1351	28,1	12	2,8
15—20	242	7,1	512	14,6	145	14,8	185	5,6	960	21,3	505	10,5	16	3,8
20—25	91	2,7	151	4,3	1	0,1	121	3,7	613	13,6	254	5,3	4	0,9
25—30	46	1,4	159	4,5	7	0,7	8	0,2	139	3,1	229	4,8	—	—
30—35	55	1,6	59	1,7	—	—	29	0,9	331	7,3	187	3,9	—	—
35—40	11	0,3	120	3,4	2	0,2	—	—	150	3,3	111	2,3	—	—
40—45	2	0,0	29	0,8	4	0,4	—	—	358	7,9	8	0,2	—	—
45—50	—	—	75	2,1	—	—	—	—	28	0,6	1	0,0	—	—
nad 50	4	0,1	58	1,6	5	0,5	—	—	540	11,9	4	0,1	2	0,5
	3388	100	3518	100	977	100	3280	100	4519	100	4805	100	422	100

Dnevna migracija zaposlenog osoblja 1957. Statistički bilten 101, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1957, tabela 3, 4.

oseb. To je bila sedmina vseh zaposlenih v družbenem sektorju ob koncu leta 1956. Med temi največ v Maribor, nato Ljubljano, Jesenice, Celje, Kranj.

V ta mesta so potekale dnevne migracije iz 988 krajev, največ iz oddaljenosti od 10 do 20 km. Iz tako oddaljenih krajev je na delo prihajalo 40 % dnevnih migrantov. Največ dnevnih migrantov, 71 %, je prihajalo iz krajev, oddaljenih do 20 km od njihovega stalnega bivališča. Dnevnih migrantov iz tako oddaljenih krajev je največ prihajalo na delo v Maribor, kar 83,5 %. Največ jih je bilo iz neposredne bližine, iz Kamnice, nato pa iz nekoliko oddaljenejših Rač. V Maribor je dnevno hodilo na delo med 30 in 40 % aktivnih prebivalcev posameznih okoliških krajev. Med vsemi zaposlenimi v družbenem sektorju je bilo leta 1957 12,7 % dnevnih migrantov v Maribor oziroma petina anketiranih. Večji del dnevno migrirajočih je bil zaposlen v industriji. V mariborsko industrijo je dnevno prihajalo na delo kar tri četrtine dnevnih migrantov.

V Ljubljano so dnevno prihajali na delo prebivalci iz 43 krajev, kar je med omenjenimi mesti, razen Trbovelj, najmanj. To pomeni, da je bilo povprečno število dnevnih migrantov iz posameznega kraja največje. Dnevni migranti so bili glede na razdalje najbolj enakomerno razporejeni. Največ jih je prihajalo iz oddaljenosti 15 do 20 km, preseneča pa velik delež tistih, ki so dnevno prihajali na delo iz oddaljenosti nad 50 kilometrov. Takih je bilo sredi petdesetih let 12 %. Bili so iz 16 krajev. Dnevnih migrantov v Ljubljano je bilo največ iz Grosupelj, sledili pa so z Vrhnike, iz Domžal, Litije. Iz Grosupelj je kar 98 % aktivnega prebivalstva odhajalo dnevno na delo v Ljubljano, iz Litije 82 %, iz Medvod 72 %.⁶³ Dnevno migrirajočih je bilo med zaposlenimi v ljubljanskih podjetjih 7,2 %.

Koliko je bilo med dnevnimi migranti v Ljubljano zaposlenih v industriji, zaradi pomanjkanja podatkov iz statističnega gradiva o dnevnih migracijah v letu 1957 ni mogoče razbrati. Kakšne so bile dnevne migracije v ljubljanska industrijska podjetja v začetku petdesetih in šestdesetih let, kaže razprava o dnevnem prilivu delovne sile v industrijska podjetja geografa Vladimira Klemenčiča. To je bilo obdobje industrializacije Ljubljane, kar je povzročalo deagrarizacijo v mestnem zaledju, ki se je v tem času prav zaradi teh procesov razširilo. Na podlagi podatkov iz potrdil potrošniških živilskih nakaznic zaposlenih v industriji je za leto 1951 ugotovil, da je bila tedaj med zaposlenimi v ljubljanski industriji četrtina dnevnih migrantov. Njihovo število se je v desetih letih podvojilo, delež med zaposlenimi v industriji pa je zrasel na tretjino. Klemenčič je menil, da bi bilo število dnevnih migrantov še večje, če se ne bi v petdesetih letih okreplila gradnja stanovanj in ne bi višek delovne sile podeželja dobil možnost zaposlovanja v kraju bivanja zaradi nastajanja modernih kmetijskih obratov v zaledju Ljubljane. Klemenčič je ugotovil, da je v desetih letih narasel priliv iz agrarnih področij Dolenjske, Notranjske in tudi Zasavja, medtem ko se iz smeri Gorenjske ni toliko povečal. Leta 1951 je največ delovne sile prihajalo iz smeri Medvod, deset let kasneje pa iz Zasavja in Dolenjske. Povečanje dnevnih migrantov iz gorenjske smeri je šlo najbolj na račun večje dnevne migracije iz krajev, ki so bili del ljubljanske občine Šiška. Največji priliv delovne sile v ljubljansko industrijo je prihajal predvsem iz krajev, oddaljenih do deset kilometrov. Da pa so vplivale na notranje migracije nasploh, na dnevne pa še posebej posestne razmere, kaže povečan priliv dnevnih migrantov v Ljubljano iz Dolenjske, kjer je prevladovala drobna kmetijska posest, ki ni bila sposobna preživljati kmečke družine. To in razvoj ugodnih prometnih zvez je pospeševalo prehajanje članov takšnih kmečkih družin v nekmečke poklice in nastajanje mešanih gospodarstev.⁶⁴

⁶³ Prav tam, str. 17, tabela 5.

⁶⁴ Vladimir Klemenčič: Dnevni priliv delovne sile v industrijska podjetja Ljubljane v letih 1951 in 1961. Geografski vestnik, XXXV, 1963, str. 3-13.

V revirska mesta je dnevno prihajalo na delo manj zaposlenih kot v druga mesta. Dnevni migrantov je bilo 18,3 % vseh zaposlenih v Zagorju, Trbovljah in Hrastniku; v primerjavi z drugimi slovenskimi industrijskimi kraji relativno malo. Največ jih je prihajalo dnevno v Zagorje, najmanj pa v Trbovlje. Vrišer sodi, da je vzrok za to redko poseljeno in težko prehodno zaledje teh rudarskih mest, pa tudi obstoj rudarskih in delavskih kolonij v teh mestih. Večina dnevnih migrantov je potrebovalo za pot na delovno mesto do pol ure, skupaj pa so dnevno izgubili dnevni migranti v revirjih 3322 ur na dan.⁶⁵ Za železarno v Štorah je za konec petdesetih let napravil Marjan Žagar raziskavo o problemih delovne sile in na podlagi ankete ugotovil, da z oddaljenostjo bivališča zaposlenega v železarni pada stopnja njegove kvalifikacije. Večina nekvalificiranih delavcev je prihajala iz najbolj oddaljenih predelov.⁶⁶ Verjetno pa to ne velja samo za to precej veliko območje, marveč tudi za okolico drugih industrijskih krajev, kamor so dnevno prihajali zaposleni na delo.

Dnevne migracije so dobile večjo razsežnost v petdesetih letih. Od leta 1953, ko so v Sloveniji na delo v industrijo hodili ljudje iz 2657 naselij, se je število teh naselij povečalo na 4683. V začetku šestdesetih let ni dajalo delovne sile v industrijo od 6000 le okoli 1400 krajev, pri katerih je šlo predvsem za manjše hribovske zaselke z manj kot 200 prebivalci.⁶⁷ Iz več kot treh četrtin naselij v Sloveniji so torej odhajali dnevno na delo v druga naselja, kjer je bila mogoča zaposlitev v nekmetskih dejavnostih.

* * *

Na notranje migracije po vojni, v smislu prostorske in družbene gibljivosti so vplivali mnogi dejavniki. Obseg, smeri, struktura in dinamika so bili v zvezi s povojnim gospodarsko političnim razvojem. Potreba po delovni sili za izvedbo industrializacije, ki je v mnogočem označila razvoj prvih petnajstih povojnih let, in stanje podedovane zemljiške posestne strukture s prevladovanjem malih in razdrobljenih kmečkih posesti ter prenaseljenosti, sta dejavnika, ki sta bistveno vplivala na razpadanje demografske strukture slovenskega podeželja in na proces deagrarnizacije. Med načini, ki so te spremembe povzročali, so bile tudi notranje migracije.

Med povojnimi notranjimi migracijami, usmerjenimi predvsem v smeri vas — mesto, sta znani dve obliki. Prvo je mogoče označiti kot »bег z dežele«, pri katerem gre za ruralni eksodus v pravem pomenu, saj pri tej migraciji kmečko prebivalstvo zapusti vas kot kraj bivanja, pa tudi kmetijstvo kot poklicno dejavnost. Zapuščanje vasi in preseljevanje v urbanizirana naselja je imelo v prvih petnajstih letih po vojni velik obseg, vendar je zaostajalo za spreminjanjem poklicne dejavnosti kmečkega prebivalstva. To je drugi način notranjih migracij po vojni, katerega označuje »bег z zemlje«. Pri tej obliki notranje migracije se spremeni poklicna dejavnost, ne pa tudi kraj stalnega bivališča. To je ostajalo še vedno na vasi ali v primestnem naselju. S tem načinom migracij in deagrarnizacije so povezane tako imenovane dnevne migracije. Te so predstavljale ob počasnejši urbanizaciji od deagrarnizacije poglavito obliko povojnih notranjih migracij v Sloveniji. Če lahko upravičeno imenujemo Slovenijo deželo migracij oziroma v preteklosti emigracij, pa je po vojni postala predvsem dežela dnevnih migracij.

Deagrarnizacija je s prehitovanjem urbanizacije imela za posledico nastajanje mešanih gospodarstev in polproletariata oziroma sloja kmetov-delavcev. Oblike deagrarnizacije v Sloveniji v obdobju prvih petnajstih let po koncu dru-

⁶⁵ Igor Vrišer: Rudarska mesta Zagorje, Trbovlje, Hrastnik. Slovenska matica, Ljubljana 1963, str. 126, 130.

⁶⁶ Marjan Žagar: Problemi delovne sile Železarne v Štorah. Celjski zbornik 1959, str. 72.

⁶⁷ Vladimir Klemenčič: Regionalni procesi in kmetijstvo Slovenije. Teorija in praksa, II, 1965, 4, str. 606—607.

ge svetovne vojne so bile tako neposredne. Iz vasi je odhajalo kmečko prebivalstvo na delo v tovarne predvsem kot nekvalificirana delovna sila.

V prvih petnajstih povojnih letih se je zaradi notranjih migracij, tako trajnih v smeri vas — mesto kot dnevnih, v mnogočem spremenila podoba Slovenije in slovenske družbe. Na eni strani so bile posledice vidne v krajini. Nastala so nova urbana središča. Mnogi kraji so spremenili svojo funkcijo in tudi podobo. Za Slovenijo je bila namreč v tem obdobju značilna razpršena urbanizacija. Vaška naselja so se v mnogočem urbanizirala.

Notranje migracije pa so povzročile tudi demografske in ekonomske spremembe. Na vasi je bil že tedaj viden proces staranja (devitalizacija, senilizacija) in feminizacije, saj so odhajali iz kmetijstva predvsem mlajši, in to bolj moški kot ženske. Hkrati pa se je pod vplivom migracij, predvsem dnevnih, vas »pomestila«. Spremenili so se tradicionalni načini življenja vasi, ki so v mnogočem prevzeli oblike, znane v mestu.

»Beg z zemlje« se je v šestdesetih letih nadaljeval, vendar v nekoliko spremenjeni obliki. Ni bil več tako neposreden, z odhajanjem iz vasi ali vsaj z zemlje na delo v industrijo kot nekvalificirana delovna sila zaradi ekstenzivne industrializacije. Takšen neposreden način prehajanja kmečkega prebivalstva iz kmetijskih v nekmetijske dejavnosti, kar je bila prva oblika deagrarizacije, se je vedno bolj spreminjal v posredni način, preko šolanja v mestu.

Povojne notranje migracije so imele podobne, če ne kar enake vzroke kot migracije, ki so bile znane in značilne na Slovenskem od druge polovice 19. stoletja pa do druge svetovne vojne. Razlika pa je v posledicah, ki so vidne v strukturi slovenske družbe in so mnogo bolj poudarjene in vseobsegajoče. Notranje migracije v prvih petnajstih letih po koncu vojne, povezane z ruralnim eksodusom, so namreč spremenile strukturo slovenske družbe v vseh pogledih. Opredelile in začrtale so njen nadaljnji razvoj z vsem, kar se je pokazalo že kot posledica notranjih migracij in deagrarizacije v prvih petnajstih letih po koncu druge svetovne vojne.

V šestdesetih letih in nato tudi v naslednjih desetletjih so se notranjim migracijam pridružile tudi zunanje, tako izseljevanje, ali vsaj začasno v obliki »gastarbeiterstva« kot tudi priseljevanja v Slovenijo iz drugih predelov Jugoslavije. Tovrstne migracije, predvsem priseljevanje, pa ni imelo vpliva le na socialno podobo in njeno spreminjanje, marveč tudi na narodnostni sestav prebivalstva Slovenije.

Zusammenfassung

LANDFLUCHT NACH DEM KRIEGE (DIE INNERE MIGRATION IN SLOWENIEN 1945—1960)

Zdenko Čepič

Die wirtschaftliche Entwicklung der ersten 15 Nachkriegsjahre in Verbindung mit einer beschleunigten Industrialisierung bewirkten eine Reihe von Veränderungen in der slowenischen Gesellschaft. Darunter fällt auch die Veränderung der Sozialstruktur. Der Bedarf an Arbeitskräften zur Durchführung der Industrialisierung, die Grundbesitzstruktur mit überwiegend kleinen und zerstückelten Bauernanwesen sowie die agrarische Übervölkerung sind Faktoren, die auf den Zerfall der demographischen Struktur des slowenischen ländlichen Bereichs und auf den Deagrarisierungsprozeß einen wesentlichen Einfluß ausübten. Dieser verlief komplementär zur Industrialisierung und war gleichzeitig eine Folge von diesem. Eine der Arten, die diese Änderungen hervorriefen, war die innere Migration. Sie muß als räumlicher Siedlungsprozeß, aber auch als gesellschaftliche Mobilität verstanden werden.

Bei der inneren Nachkriegsmigration, die sich vor allem in Richtung Dorf — Stadt bewegte, sind zwei Formen bekannt. Die erste läßt sich als »Landflucht« be-

zeichnen, bei der es sich um einen ruralen Exodus im wahren Sinne des Wortes handelt, da die bäuerliche Bevölkerung das Dorf als Wohnsitz und auch die Landwirtschaft als Tätigkeitsfeld aufgab. In der Nachkriegszeit verließen in Slowenien viele Menschen das Dorf und wanderten in urbanisierte Siedlungen, vor allem in Industriezentren zu, viel häufiger aber wechselte die bäuerliche Bevölkerung ihren ursprünglichen Beruf ohne eine räumliche Veränderung des ständigen Wohnsitzes. Das wäre die zweite Art der inneren Migration in der Nachkriegszeit, die man als »Flucht von der Scholle« bezeichnen kann. Diese Art der Migration und der Deagrarisierung steht im Zusammenhang mit der sogenannten täglichen Migration. Diese stellte, bei einer Urbanisierung, die sich langsamer vollzog als die Deagrarisierung, die wichtigste Form der inneren Migration in der Nachkriegszeit in Slowenien dar.

Der Anteil der bäuerlichen Bevölkerung ging in Slowenien im Vergleich zur allgemeinen, wachsenden Bevölkerungszahl in der Nachkriegszeit zurück. Von einer Volkszählung zur nächstfolgenden (1948, 1953, 1961) fiel er jeweils um etwa 10 %; von 49 % der bäuerlichen Bevölkerung im Jahre 1948 auf 31 % im Jahre 1961. Dieser Rückgang war eine Folge der inneren Migration, sowohl des echten ruralen Exodus als auch der täglichen Migration. Solch einen Umfang hatte die Deagrarisierung, die vor allem in den fünfziger Jahren sehr stark war.

Der tatsächliche Umfang der inneren Migration, vor allem der Zuwanderung in die Industriezentren, läßt sich aufgrund der mangelhaften Quellenlage nicht exakt bestimmen. Dies gilt vor allem für die Zeit nach dem Ende des Krieges bis 1953, wo in Slowenien ein Register der ständigen Bewohnerschaft eingeführt wurde. Anhand der Angaben daraus wurden für die fünfziger Jahre die Strömungen und Richtungen der inneren Migration sowie die Dynamik und Struktur der Migranten festgestellt. Die Siedlungsbewegung verlief aus überwiegend agrarischen Gegenden in Richtung der größeren Industriezentren, von Nordosten diagonal über das gesamte Gebiet Sloweniens nach Südwesten.

Für die innere Migration in den ersten fünfzehn Jahren nach dem Krieg ist es kennzeichnend, daß sie in Richtung Dorf — Stadt verlief, ganz gleich, ob es sich nun um die echte, ständige Ansiedlung oder um tägliche Migration handelte. Es ist charakteristisch, daß diese Migration in erster Linie nichtqualifizierte Arbeitskräfte erfaßte.

Die tägliche Migration in Verbindung mit der Erscheinung der sogenannten »Feierabend-Wirtschaft« und des Teilzeitbauern (part time farmer) spielte zu Beginn der sechziger Jahre eine große Rolle, denn die Bevölkerung von mehr als einem Drittel aller ländlichen Siedlungen in Slowenien ging in die Industrie zur Arbeit.

GORIŠKI LETNIK — ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo šestnajst števil. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Juljski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, YU-65001 Nova Gorica.

Matjaž Klemenčič

SLOVENCİ V ZDRUŽENIH DRŽAVAH AMERIKE

Referat na 25. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Murski Soboti, 1.—3. oktobra 1990.

Zgodovina Slovencev v ZDA predstavlja zgodovino naseljevanja, zgodovino ustvarjanja in razvoja naselbin ter organizacij, ki so delovale na nivoju celotnih Združenih držav kot krovne organizacije tistih, ki so delovale po naselbinah, hkrati pa tudi zgodovino na stotisoče usod posameznikov, izseljencev in njihovih potomcev.¹ Slovenci so se v ZDA začeli naseljevati v 80-tih letih 19. stoletja v večjem številu. Prejšnje obdobje predstavlja obdobje pionirjev. Časovno prvi slovenski naseljenci v ZDA so bili protestanti, ki so se po izvedeni protireformaciji v slovenskih deželah v začetku 17. stoletja izselili najprej v Nemčijo, nato pa v ZDA. Tu so skupaj z Nemci ustanovili naselbino Ebeneser v Georgiji, ki pa jo je uničila secesijska vojna.² Škof Friderik Baraga in njegovi misijonarji so bili časovno naslednji slovenski naseljenci v ZDA, ki so delovali v Minnesoti, Michiganu in Wisconsinu.³ Iz političnih razlogov so se v ZDA naselili utopični socialisti z Andrejem Bernardom Smolnikarjem,⁴ po letu 1848 pa se v ZDA naseljujejo tudi politični emigranti, aktivni udeleženci revolucije 1848, med njimi tudi Anton Fuster, ki je bil po rodu iz Radovljice.⁵ Seveda je vprašljivo, koliko lahko te ljudi, katerih geografsko etnični izvor je bil res slovenski, štejemo za del slovenskih priseljencev v ZDA, saj so tiskali v nemškem jeziku in večinoma niso vplivali na nadaljnji potek izseljevanja v ZDA. Slovence zasledimo tudi med vojaki v secesijski vojni.

Od konca 70-tih in začetka 80-tih let 19. stoletja sledimo velikemu valu izseljevanja s slovenskega etničnega ozemlja; 90 % prekomorskih izseljencev se je vse do 1. svetovne vojne usmerjalo v ZDA. Med obema vojnoma oziroma od leta 1924 dalje je izseljevanje Slovencev v ZDA spričo restriktivne ameriške zakonodaje usihalo. Leta 1920 so Američani našeli ob ljudskem štetju 228.000 Slovencev prve in druge generacije. Po letu 1945 je v ZDA prišlo v letih 1949—1952 okrog 3000 Slovencev, ki so se naselili iz političnih razlogov. V 60-tih in 70-tih letih pa se je v ZDA naselilo še dodatnih 2000—3000 Slovencev, večinoma ekonomskih priseljencev ali pa zakonskih družic in drugov ameriških državljanov. V bistvu lahko govorimo o dveh vrstah priseljencev: klasičnih, ki so šli s trebuchom za kruhom vse do leta 1945, in tistih, ki so se v ZDA naselili iz političnih razlogov. Med njimi so obstajale velike razlike tako v izobrazbeni strukturi, kot tudi v politični orientaciji. Te razlike pa vendarle niso bile tolikšne, da se ne bi večina izseljencev, ki so se naselili po 2. svetovni vojni, naseljevala v bližini klasičnih naselbin.

Po znani in v izseljenski literaturi zelo velikokrat opisani proceduri na Ellis Islandu⁶ so se izseljenci napatili v svoje naselbine. Računamo, da se je

¹ Matjaž Klemenčič, *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji, Naseljevanje, zemljepisna razprostranjenost in odnos ameriških Slovencev do stare domovine od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne*, Maribor (Založba Obzorja) 1987, str. 77—83.

² Prim. Gerald Govorchin, *Americans from Yugoslavia*, Gainesville, University of Florida Press, 1961, str. 62—80.

³ Prim. Alojz Rebula, *Duh velikih jezer, Lik Ireneja Friderika Barage, Mohorjeva družba, Slovenske večernice* 131, Celje 1980, 309 strani. Maksimilijan Jezernik, *A Portrait of the First Bishop of Marquette*, based on the Archives of the Congregation de Propaganda Fide. New York, N. Y., *Studia Slovenica*, 1968, 155 strani.

⁴ Janez Stanonik, *Andrej Bernard Smolnikar, Slovenski koledar, Ljubljana (Slovenska izseljenska matica)* 1962, str. 170—174.

⁵ Prim. Janez Stanonik, *Ameriška leta slovenskega izobraženca Antona Fustra; Slovenski koledar, Ljubljana* 1980, str. 197—204.

⁶ Louis Adamic, *Laughing in the Jungle*, New York Arno Press, 1960, str. 20—35.

okrog tričetrt slovenskih izseljencev naselilo v državah New York, Pennsylvanija, Ohio in Illinois. Med njimi lahko govorimo o Ohiju in Pennsylvaniji kot o državah, kjer se je naselilo največ slovenskih naseljencev. Mesta, v katerih je bilo največ Slovencev, so Cleveland, Chicago, Joliet, Detroit, Millwaukee, Pittsburgh, Denver, Pueblo Leadville, San Francisco in Los Angeles. Poleg tega so se Slovenci naseljevali tudi v manjših rudarskih naselbinah, še zlasti omembe vredne so tiste manjše naselbine v zahodni Pennsylvaniji, v katerih se je razvijalo rudarstvo in z njim povezana industrija.

V vsakem od teh mest oziroma naselbin so Slovenci zgradili tri osnovne mreže svojega obstoja. Ustanovili so bratska podporna društva, ustanovili so fare in zgradili cerkve, zgradili pa so tudi slovenske narodne domove.⁷

Bratska podporna društva so ustanovili izseljenci sredi 19. stoletja z namenom, da bi se lahko sestajali, hkrati pa tudi z namenom, da bi si pridobili na podlagi samopomoči sredstva za pomoč v primeru bolezni ali smrti. Bratske podporne organizacije so nastale na podlagi povezav teh društev. Pred prvo svetovno vojno in med njo so slovenski Amerikanci ustanovili kar osem slovenskih bratskih podpornih organizacij, ki so igrale vlogo velikih zavarovalnih družb, saj ameriška država v tistem času ni poznala socialnega zavarovanja. Poleg svoje osnovne funkcije so opravljale tudi vlogo kulturnega in političnega združevalca slovenskih izseljencev. Različna politična naravnost slovenskih izseljencev, ki je bila zrcalna slika politične diferenciacije v stari domovini, delno pa tudi že posledica diferenciacije v novi domovini, prav tako pa njihova razpršenost v vseh državah ZDA, je pripeljala do tako velikega števila slovenskih narodno podpornih organizacij v ZDA.

Prvo slovensko podporno društvo je bilo ustanovljeno že leta 1882 v Calumetu. To je bilo podporno društvo sv. Jožefa, iz katerega je čez nekaj let nastala Slovensko-hrvatska zveza, ki se je čez štirideset let združila s Hrvatsko bratsko zajednico v Pittsburghu. Poleg teh so pred drugo svetovno vojno obstajale še naslednje organizacije: Kranjsko-slovenska katoliška jednota (KSKJ), ustanovljena leta 1894, s sedežem v Jolietu, Illinois; Jugoslovanska katoliška jednota (JSKJ), ustanovljena leta 1898, s sedežem v Elyju, Minnesota; Slovenska narodna podporna jednota (SNPJ), ustanovljena leta 1904, s sedežem v Chicagu, Illinois; Zapadna slovanska zveza (ZSZ), ustanovljena leta 1908, s sedežem v Denverju, Colorado; Slovenska svobodomiselna podporna zveza (SSPZ), ustanovljena tudi leta 1908, s sedežem v Chicagu, Illinois; Slovenska dobrodela zveza (SDZ), ustanovljena leta 1910, s sedežem v Clevelandu, Ohio, in Jugoslovanska podporna zveza Sloga (JPZ Sloga), ustanovljena leta 1915, s sedežem v Milwaukeeju, Wisconsin.

Slovenska svobodomiselna podporna zveza se je leta 1941 združila s Slovensko narodno podporno jednoto. Tri izmed obstoječih organizacij so spremenile svoje ime: Jugoslovanska katoliška jednota se je preimenovala v Ameriško bratsko zvezo leta 1940, medtem ko je Kranjsko-slovenska katoliška jednota postala Ameriška slovenska katoliška jednota šele leta 1962; Slovenska dobrodela zveza pa se je preimenovala v Ameriško dobrodavno zvezo.

Posamezne slovenske podporne jednote so imele pred prvo svetovno vojno precejšnje število članov. Razlikujemo jih po političnem prepričanju. Slovensko narodno podporno jednoto s sedežem v Chicagu, v državi Illinois, so ustanovili leta 1904 liberalci in socialisti. Ob ustanovitvi je imela 200 rednih članov, medtem ko je imela leta 1914 11.250 članov in 101.414 \$ premoženja. Kranjsko-slovenska katoliška jednota, ki so jo, kot to pove že ime, ustanovili slovenski katoliški duhovniki, je imela ob ustanovitvi leta 1894 v Jolietu (Illinois) 500 članov, leta 1914 pa že 12.199 članov in 312.030,18 \$ premoženja.⁸ Tik pred izbru-

⁷ Matjaž Klemenčič, *Interethnic Conflict and Cooperation among ethnic Groups in Cleveland, the case of Slovenians, Maribor 1990*, unpublished manuscript.

⁸ Matjaž Klemenčič, *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji*, n. d., str. 77–79.

hom druge svetovne vojne, leta 1937, pa so bile v ZDA naslednje slovenske narodno podporne jednote: Družba svete družine s 1645 člani, Jugoslovanska katoliška jednota (kasnejša Ameriška bratska zveza) s 23.097 člani, Jugoslovanska podporna zveza Sloga z 2504 člani, Kranjsko-slovenska katoliška jednota s 35.258 člani, Prvo Szlovensko bratsko pomožno društvo s 1490 člani, Slovenska dobrodelna zveza z 11.240 člani, Slovenska svobodomiselna podporna zveza z 9100 člani, Slovenska ženska zveza z 8934 člani, Zapadna slovanska zveza s 3760 člani in Slovensko-hrvatska zveza s 1411 člani.

Vsaka od teh organizacij je imela svojo politično in svetovnonazorsko orientacijo. Manjše podporne jednote so imele svoje članstvo le iz nekaterih predelov ZDA; Družba svete družine le v Illinoisu in okoliških državah, Jugoslovanska podporna zveza Sloga le v Wisconsinu, Zapadna slovanska zveza skoraj izključno v Coloradu, Slovenska dobrodelna zveza pa le v Ohiu, medtem ko je Prvo Szlovensko bratsko pomožno društvo združevalo le prekmurske Slovence v Bettlehemu in okolici, v Pennsylvaniji. Velike narodne podporne organizacije so imele svoje podružnice po vseh ameriških zveznih državah. Glavne razlike med njimi so bile v njihovi svetovnonazorski usmeritvi. Kranjsko-slovenska katoliška jednota je od svojih članov zahtevala, da so verni katoliki. Imela je svojega duhovnega vodjo, ki je bil katoliški duhovnik. Vsaka podružnica je imela svojega duhovnika. Ta stroga ureditev je pripeljala do ustanavljanja novih slovenskih narodno podpornih organizacij z liberalnejšo ureditvijo. Končno pa je bila leta 1904 ustanovljena Slovenska narodna podporna jednota, ki je verska vprašanja povsem ločila od svojega poslovanja, saj je vernost ali nevernost imela za zasebno zadevo vsakega posameznika.⁹

Vsaka teh organizacij je imela svoje glasilo, ki ga je ustanovila v lastni režiji ali pa ga je finančno podpirala: »Amerikanski Slovenec« je bil glasilo Družbe svete družine in Zapadne slovanske zveze, Ameriška bratska zveza je imela glasilo »Novo dobo«, Slovenska narodna podporna jednota je imela sprva »Glasilo SNPJ«, po letu 1916 pa »Prosveto«, Slovensko-hrvatska zveza je imela »Jugoslovanski glasnik«; Slovenska ženska zveza »Zarjo«, Slovenska dobrodelna zveza »Ameriško domovino«, Kranjsko-slovenska katoliška jednota »Glasilo KSKJ« itd. V teh glasilih so objavljali poleg poročil s sej glavnih odborov jednot, ki so se ukvarjali predvsem s poslovanjem jednot kot zavarovalniških družb, tudi stališča jednot do političnih vprašanj, tako do ameriške politike kot tudi do političnih problemov v zvezi s staro domovino.

Poleg etničnih časopisov, ki so izhajali v povezavah z narodno podpornimi jednotami, so ameriški Slovenci izdajali tudi posamezna glasila, ki niso imela neposrednih povezav z narodnopodpornimi jednotami. Da so lahko izdali časopis, je bilo potrebno, da je obstajalo dovolj veliko število naročnikov, da je obstajal urednik časopisa ter materialna baza za izdajanje časopisa, to je zlasti tiskarna. Tudi nekateri časopisov, ki smo jih zgoraj omenili kot glasila narodnopodpornih organizacij, so to postali šele kasneje, saj so časopisi pričeli izhajati še pred nastankom posamezne jednote, časopisi so tudi igrali pomembno vlogo v organiziranju teh jednot. Časopisi, ki so bili vezani na jednote, pa so bili v svojih edicijah navadno razdeljeni na dva dela, torej na t. i. obvezne številke, v katerih so izdajali članke, vezane na vprašanja jednot, in na tiste edicije, v katerih so tiskali članke, vezane na politično orientacijo jednote, kakor tudi zabavno berilo. Prosveta je enkrat tedensko izhajala kot obvezna številka, petkrat tedensko pa le kot časopis, ki so ga člani jednote dobivali po znižani ceni, vendar pa so morali zanj posebej plačati. V primeru izgub časopisa, so te izgube krili iz blagajne Jednot.¹⁰

⁹ Ivan Mladineo, Narodni Adresar Hrvata, Slovenaca, Srba, New York 1937, str. 9–29.

¹⁰ Zapisniki sestankov glavnega odbora Slovenske narodne podporne jednote, objavljeni v Prosveti. Na skoraj vsakem sestanku se je pojavilo tudi vprašanje kritja stroškov za primanjkljaj Prosvete.

Morda najpomembnejša institucija ameriških Slovencev je bila etnična cerkev. Že kmalu po naselitvi so pričeli ustanavljati po naselbinah katoliške fare z etničnim predznakom. V obdobju od 1885 do konca 2. svetovne vojne so Slovenci ustanovili 45 katoliških far.¹¹ Postopek za ustanovitev fare je zahteval, da se je zbralo določeno število izseljencev, ki so navadno pisno zaprosili škofa teritorialne škofije, v kateri so bili, za ustanovitev župnije. Škof je seveda z veseljem dovolil ustanovitev župnije, ki je bila vezana na njegovo škofijo. Izseljenci so potem zbrali denar, škof jim je poslal župnika in pričeli so z gradnjo cerkve. Župniki so navadno prišli iz starega kraja, čeprav škofje niso radi gledali župnikov, ki so bili izobraženi v starem kraju. Že zelo zgodaj so se pojavile pri škofih tendence, da so raje na ta ali oni način pripeljali študenta teologije iz starega kraja in ga potem došolali v Ameriki. Zanimivo je, da so ti slovenski študentje teologije študirali v istem semenišču, to je v St. Paulu v Minnesoti. Pred 1. svetovno vojno je tam študiralo okrog 20 slovenskih študentov. O tem nam pričajo tudi spomini dr. Kerna.¹² V ZDA je delovalo v prvi polovici 20. stoletja preko 150 duhovnikov, ki so bili rojeni na Slovenskem ali pa so bili slovenskega porekla. Deloma so delovali kot župniki v slovenskih farah, deloma pa v teritorialnih župnijah v ZDA. Neredki so bili tudi primeri, ko so spričo pomanjkanja slovenskih duhovnikov slovenske duhovnike zaposlovali na slovaških, čeških ali pa hrvaških farah in obratno, tudi slovenske fare v ZDA so včasih imele poljske ali pa hrvaške župnike. Seveda so se ti župniki naučili slovenščine. V korespondencah med duhovniki najdemo precej pisem župnikov, ki so iskali kaplane, ki bi znali slovensko. Gre pri tem za to, da so bili župniki vezani na škofije, da je bila premestitev župnika iz ene v drugo škofijo, razen v primerih redovnikov, zelo težavna naloga. Med Slovenci v ZDA so posebno vlogo odigrali frančiškani, ki so zgradili svoj sedež v obliki samostanov v Lemontu, 100 kilometrov južno od Chicaga. Gradnja cerkva je zahtevala visoka finančna sredstva, tako da so izseljenci morali zbrati precej denarja za gradnjo le-teh. Zanimivo pri tem je, da je lastnik cerkve ostajal škof, tako da je bil vedno škof tisti, ki je podpisoval pogodbe in nominalno urejal stvari na relaciji med župnikom, farani in podjetniki, ki so gradili cerkve. Farani so dajali denar, župnik je organiziral gradnjo in spodbujal k dajanju denarja s strani faranov, škof pa je bil lastnik vsega premoženja fare.¹³

Zelo težko govorimo v Ameriki o slovenski etnični cerkvi, saj te institucije praktično ni bilo. Nekateri drugi večji katoliški narodi oziroma priseljenci iz vrst teh narodov so v ZDA ustanavljali svojo etnično cerkev. Tako so imeli organizirano svojo cerkev v ZDA Poljaki.¹⁴ Bile so posamezne slovenske fare, ki so bile del ameriških škofij, medtem ko povezav med farami izven okvirov škofij praktično ni bilo. Tako formalno ni bilo možnosti za povezave med slovensko katoliško hierarhijo na primer v Chicagu in v Clevelandu. Vendar pa so kljub temu slovenski duhovniki v ZDA navezovali stike med seboj na osebni ravni, v 30-tih letih pa so organizirali celo gibanje za slovenske katoliške shode in jih organizirali po skoraj vseh slovenskih naselbinah.¹⁵

Slovenski katoliški duhovniki in slovenske katoliške fare v ZDA so odigrale seveda tudi zelo pomembno vlogo v kulturnem in prosvetnem življenju. Organizirali so tudi šolstvo. Vsaka fara posebej je organizirala katoliško kulturno društvo, ki je prirejalo igre z nabožno vsebino. Prirejali so tudi koncerte. Pri tem so močno uspešno tekmovali z ostalimi organizacijami. V vsaki večji naselbini smo tako imeli kulturno-prosvetne organizacije, ki so bile vezane na katoliško cerkev na eni strani ter kulturno-prosvetne organizacije, ki so bile

¹¹ Amerikanski Slovenec, Versko življenje ameriških Slovencev, 24. 9. 1939, str. 1.

¹² Kern, F. J. »Iz Alojzijevega v. St. Paulsko semenišča«, Ameriški družinski koledar, Chicago (Jugoslovanska socialistična zveza), str. 73–84.

¹³ Ave Maria Koledar, Lemont (Slovenian Franciscan Fathers), Imenik slovenskih duhovnikov v ZDA je bil objavljen vsako leto v letih od 1914–1988.

¹⁴ Andrzej Brożek, Polish Americans 1854–1939, Warsaw, 1985, str. 97–111.

¹⁵ Matjaž Klemenčič, Interetnic, n. d., str. 52–98.

vezane na t. i. napredne organizacije na drugi strani. Oboji so organizirali dramske večere, koncerte pevskih zborov ipd.¹⁶

Solstvo je bilo vezano na farne cerkvene šole. V večjih farah so organizirali posebne farne šole, v katerih so se otroci učili po programu ameriških osnovnih šol s konfesionalnimi dodatki, vezanimi na farne šole. Učni jezik je bil sicer angleščina, vendar pa so večinoma poučevali slovenščino kot predmet. Na ta način se je kulturna in jezikovna tradicija prenašala tudi na mlajše rodove. Jezikovne tečaje so organizirali tudi t. i. naprednjaki v slovenskih narodnih domovih. Vendar pa ti tečaji niso imeli tako trajnega učinka, kot je bilo to značilno za cerkvene šole. Katoliška cerkev je bila namreč že po svojem ustroju »večna«, tako da so šole, ko so jih enkrat ustanovili, obstajale vse dokler so imele dovolj učencev. Šole oziroma jezikovni tečaji, kot so jih ustanavljali t. i. napredni krogi v okvirih slovenskih narodnih domov, pa so bili vezani na enkratne prilike, bodisi na finančna sredstva bodisi na politiko.¹⁷

Ko so po 2. svetovni vojni prišli v Združene države kot razseljene osebe ubežniki iz Slovenije, so se naselili v slovenskih naselbinah, še zlasti v Clevelandu. Po posebnem naročilu dolgoletnega podpredsednika jugoslovanske vlade v izgnanstvu dr. Mihe Kreka so se ti izseljenci organizacijsko povezovali s starejšimi izseljenci.¹⁸ Tako so vstopali zlasti v organizacije in društva Kranjsko-slovenske katoliške jednote. Skušali so se organizirati tudi v okviru slovenskih narodnih domov, vendar pa so jim vodstva le-teh iz političnih razlogov preprečila prireditve v teh domovih. V teh domovih so namreč imeli vodstvo v rokah t. i. naprednjaki, člani Slovenske narodne podporne jednote. Med 2. svetovno vojno je ta struja podprla NOB in tako razumljivo ni bila navdušena nad sodelovanjem z novimi priseljenci iz vrst takratne politične emigracije. Tako so bili le-ti prisiljeni iti na svoje. Novi priseljenci so npr. v Clevelandu sedemdeset metrov od največjega slovenskega narodnega doma v ZDA, in takrat morda tudi na svetu, v katerem je bilo dovolj prostora za njihove prireditve, morali zgraditi Baragov dom, ki je tako postal središče t. i. novih priseljencev v Clevelandu.¹⁹ Tu so se potem sestajali slovenski povojni priseljenci, tu je bil sedež slovenske pisarne. Poleg tega so si kupili tudi zemljišče, kakih petdeset kilometrov od Clevelanda, na katerem so zgradili slovensko pristavo, rekreacijski center slovenske politične emigracije v Clevelandu. Tam imajo tudi pokopališče, kjer simbolično častijo žrtve masakrov v Sloveniji iz časov takoj po vojni. Vsako leto v juniju mesecu so tudi prirejali komemorativne slovesnosti v čast pobitim domobrancem.²⁰ Na teh slovesnostih se je nabralo vedno preko 2000 oseb, ki so prišle iz celotnih Združenih držav, še zlasti pa iz Toronta v Kanadi. Župan Clevelanda je v tem času vedno izdajal proklamacije, hkrati pa so imeli delo tudi jugoslovanski diplomatski konzularni predstavniki s pisanjem poročil o udeležbi in »napadih na NOB« v Clevelandu.²¹ Seveda so organizirali tudi organizacije, kakršna je bila Zveza protikomunističnih borcev in podobne, ki so se ukvarjale predvsem s staro domovino in političnimi razmerami v njej.

Ko govorimo o ameriških Slovencih, tudi ne moremo mimo njihove udeležbe v političnem življenju ZDA. Precejšnje število Slovencev je bilo na županskih mestih, še več pa v mestnih svetih v mestih, v katerih je bilo precejšnje število Slovencev. V Clevelandu je bilo tako v 30-tih letih sedem slovenskih članov mestnega sveta (mestni svet je takrat imel le 25 članov). Frank Lausche je postal župan mesta Clevelanda, prav tako je bil do nedavnega župan mesta Clevelanda George Voinovich, ki je po materi Slovenec. Med kongres-

¹⁶ Matjaž Klemenčič, Darja Emeršič, *Ideja in poskusi izgradnje Slovenskega narodnega doma na St. Clairu v Clevelandu, Dve domovini Two Homelands*, 1. 1990, str. 137–158.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Pogovor avtorja z dr. Jožetom Velikonjem v Ljubljani, 12. septembra 1990.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Vsako leto je o tem poročala Ameriška domovina.

²¹ Diplomatski arhiv Zveznega sekretariata za zunanje zadeve, Poročila generalnega konzula SFRJ v Clevelandu jugoslovanskemu veleposlanštvu v Washingtonu.

mani najdemo kar pet Slovencev, med njimi najbolj znan je bil John Blatnik. Že prej imenovani Frank Lausche pa je bil tudi celo desetletje guverner države Ohio ter štirikrat izvoljen za zveznega senatorja na listi demokratske stranke. Tako lahko rečemo, da so Slovenci vseh generacij imeli svoj vpliv tudi na ameriško politično življenje.²²

Summary

THE SLOVENES IN THE USA

Matjaž Klemenčič

The history of the Slovenes in the USA represents the history of settling, the history of settlements' foundation and their progress and the history of organizations that acted throughout the USA as head organizations to those that acted within settlements, and at the same with time the history of hundreds of thousands of individual destinies of immigrants and their descendants. The author deals with the history of Slovene parishes, Slovene national-supporting organizations and Slovene national homes. In the article the author describes the phases of Slovene colonization in the USA from the early 17th cent. up to now, and deals with the functions of national-supporting units and their changes from the end of 19th cent. up to now. He deals with the history of Slovene ethnic parishes in the USA in the period 1885—1990 as well as the Slovene schooling history in the USA. The author also deals with the organizational aspects and activity of the so called Slovene political immigration in the USA after the World War II.

²² Matjaž Klemenčič, *Interethnic*, n. d., str. 91—130.

PROBLEMI ZGODOVINE V ŠOLAH

25. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Murski Soboti je 2. oktobra 1990 razpravljalo o pouku zgodovine. Tu objavljamo uvodne besede Darje Mihelič, glavni referat Petra Vodopivca, ki ga je zborovanje sprejelo kot vodilo za nadaljnje delo, in koreferat Prvenke Turk.

Darja Mihelič

UVODNA BESEDA V RAZGOVOR O NOVIH VSEBINAH POUKA ZGODOVINE

Potreba, da bi se v najširšem krogu zgodovinarjev pogovarjali o novih smotrih in vsebinah pouka zgodovine v šolah, ni povsem nova; v sedanjem trenutku pa jo procesi družbenih in političnih sprememb tako v svetovnem kot v ožjem domačem okviru potiskajo še izraziteje v ospredje. Manjše število strokovnjakov — med njimi sta bila posebej prizadevna profesorja Bogo Grafenauer in Peter Vodopivec — se je tem vprašanjem posvečalo zlasti v sedemdesetih letih ob tedanji reformi šolskega sistema. Že tedaj so se izoblikovala nekatera povsem nova izhodišča šolske zgodovine. Na simpoziju o pouku zgodovine v Banja Luki je 1978 prof. Bogo Grafenauer v uvodnem referatu predstavil spremembe, ki jih je reforma srednje šole terjala od predmeta zgodovina. Predočil je nov značaj, cilje in bistvene novosti v učni snovi, ki so kljub spremenjenemu obsegu predmeta v srednji šoli obetali korenito kakovostno izboljšanje zgodovinskega pouka. Njegova izhodišča do danes tudi teoretično niso bila presežena. Nekatero misli iz referata nameravam tu ponoviti, ker so šle mimo nas preveč neopaženo (povzemam jih po članku: B. Grafenauer, *Zgodovina v usmerjenem izobraževanju, Naši razgledi* 13. 10. 1978, str. 545—546):

Srednješolski pouk zgodovine naj bi dijaka usposobil za razumevanje sodobnega sveta in za samostojno, kritično presojo dogodkov, procesov in struktur našega časa. K temu dodajmo še znano dejstvo, da je zgodovina bistvena za vzgojo in za splošno izobrazbo, da nas realistično seznanja z našo narodno identiteto in s tem omogoča, da znamo razumeti in ceniti same sebe brez lažnih mitov o naši preteklosti. Kljub tem nalogam, ki dajejo zgodovini v šoli nepogrešljiv pomen, pa smo venomer priča pojavu, da ta predmet predstavljamo sramežljivo skromno in se zanj ne znamo prav potegniti. Dejstvo je, da je zgodovina pogosto tarča napadov prav humanistov (npr. slavistov), da o nerazumevanju večine drugih strok zanjo sploh ne govorim. To je rezultat dolgotrnega načrtnega krnjenja družbenega ugleda pedagogov na vseh stopnjah, dolgoterne negativne selekcije učiteljskega kadra, a tudi — roko na srce — nezanimivosti in zastarelih konceptov šolske zgodovine, ki se je nove misli ne primejo.

Omenjeni referat je predočil tudi novo ponudbo zgodovinarjev za organizacijo in vsebinsko prenovu pouka zgodovine. Osnovni misli sta bili: težišče zgodovine naj preide na zgodovino sveta; analiza dogodkov in naše zgodovine bi se naj obravnavala predvsem tedaj, kadar ti pomenijo bistveni del obče zgodovine, oziroma kadar predstavljajo vzorec za tipične zgodovinske procese. Zgodovinski pouk naj ne temelji več na posredovanju politične zgodovine, ampak celotne zgodovine človekovega bivanja v prostoru. Referat je okvirno predstavil tudi vrsto tem, ki bi se jim naj predmet posebej posvečal, in sicer od predstavitev podobe sveta, ki je bil znan v posameznih razdobjih, prek težišč populacije v različnih časih, razmerja med razvitim in nerazvitim svetom, go-

spodarsko-družbene razdelitve sveta, integracijskih dejavnikov v človeški družbi, povezovanja človeške družbe, do razrednih bojev in političnih sistemov. Zahtevne teme, ki bi jim pravzaprav morali podrediti tudi fakultetni pouk! Predlog je vseboval tudi periodizacijsko shemo, po kateri naj bi se pouk ravnal.

Nove misli o srednješolski zgodovini so vzbudile razmeroma skromen odmev pri tistih, katerih delo so zadevale — s tem menim tako na učitelje zgodovine kot na uradne diktatorje reforme šolskega sistema. Seveda niso bile nikdar uresničene, in niso niti slučajno prodrle v šolske učbenike. Zgodovinske vsebine v šoli so torej ostale v bistvu nespremenjene in za povprečnega dijaka, žal, tudi nezanimive in odbijajoče. Namesto da bi vzgajal v razumevanje sodobnega sveta, je bil zgodovinski pouk pogosto celo v nasprotju s tem, kar je šolarja učilo vsakdanje življenje. Tu imam v mislih vrsto ideologiziranj in mitičnih predstavitev naše preteklosti, ki jih je sedanjost postavljala na laž, črno-belih subjektivnih resnic, pa tudi prepogosto sociološko navlako, ki ni nikogar pritegnila, še več, delovala je odbijajoče, da ne rečem nevzgojno. Pri tem ne mislim le na interpretacije polpreteklih dogodkov oziroma sodobne zgodovine, čeprav so prav pri njej ta vprašanja najbolj pereča. Dijak verjetno dandanes doživlja nekaj podobnega, kot je doživljal dijak leta 1948 ob zloglasnem informbiroju, ko je belo nenadoma moralo postati črno.

Kaj moremo torej storiti, da bo zgodovina res posredovala objektivno resnico, ki je ne bo treba popravljati? Subjektivnim sodbam nekdanjih dogodkov, ki izhajajo iz sedanjega trenutka, se bo najbrž treba odpovedati. Take so npr. presoje, da je bil nek pojav v zgodovini dober in pravilen, drug pa slab in napačen. Pri tem mislim na ocene družbenih sistemov, na grdi kapitalizem in na dobri socializem. Problem bo predstavljala tudi razlaga pojma revolucija, ki je s preskokom iz kvantitete v kvaliteto doslej vedno pomenila nekaj pozitivnega. Te in tovrstne pojave in dogodke bo potrebno vnaprej podajati bistveno bolj opisno, pri čemer bo treba izhajati iz življenja vseh tedanjih ljudi. Taka zgodovina bi bila lahko poučna in vzgojna, saj bi posredovala večne resnice in pokazala na večne življenjske vrednote.

Prav v današnjem času pa ima zgodovina možnost, da ponovno postane priljubljena. Njena objektivizacija, prenos težišča na svet v preteklosti, nova izbira tem ji bodo to lahko omogočili. Sedanji svet in trenutek postavljata pred dijaka vrsto dilem in problemov. Zdi se, da je treba zgodovino približati dijaku tudi tako, da obravnavano temo izbiramo v sedanjem trenutku. S tem seveda ne mislim, da jo interpretiramo z današnjimi očmi. Menim le, da bi znal biti prikaz razvoja vrste vprašanj in problemov, s katerimi se soočamo danes, poučen, vzgojen in privlačen za učitelja in za dijaka. Problemi in strahovi, ki nas tarejo danes, pa so vprašanja vojne in miru, svetovnonazorska razdelitev sveta, naše onesnaženo okolje, ki nam streže po življenju, prenaseljenost, lakota in beda in še bi lahko naštevali.

Peter Vodopivec

K RAZPRAVI O NOVI VSEBINSKI ZASNOVI ZGODOVINE
V ŠOLI

Leta 1939, neposredno pred nemškim napadom na Poljsko, je Stefan Zweig v predavanju pred ameriško publiko, ki mu je dal naslov »Jutrišnje zgodovino-pisje«, pretresen ugotavljal, da je bila šolska zgodovina, ki se jo je učil in so se jo po vsej Evropi učili pripadniki njegove in njej sledečih generacij, en sam, močno enosmeren redosled političnih, socialnih, ideoloških in vojaških spopadov, zarisan predvsem z zornega kota vsakokratnih ozkih državnih in nacionalnih interesov in hkrati usmerjen k oblikovanju mladega človeka v patriotičnega državljana, bodočega vojaka, celo brezvoljnega podložnika. »Da bo nova generacija boljša, bolj človeška in zlasti srečnejša kot je bila naša, mora biti deležna boljše in bolj humane vzgoje,« je ugotavljal Zweig in dodal: »V tej novi vzgoji se mi zdita najpomembnejša nova oblika in drugačno razumevanje zgodovine od tiste, ki smo se je sami učili v šoli. Zgodovina, ki pokaže, kako je nastalo človeštvo, zgodovina naroda in vseh drugih narodov, oblikuje mlademu človeku njegov prihodnji pogled na svet.« Zweigova »Jutrišnja zgodovina« naj bi bila v tem smislu predvsem zgodovina vsega človeštva, zasnovana z vidika najpomembnejših kulturnozgodovinskih dosežkov človeške civilizacije in obnem osvobojena ideološkega pragmatizma in nacionalne ozkosti.¹

Na tem mestu in v zvezi z našo temo ne moremo razmišljati o tem, kako tragičen in usoden je bil čas, v katerem je Zweig zapisal navedene misli in kako prelomne in daljnosežne so spremembe, ki smo jim danes priča pri nas, v Jugoslaviji, v Evropi in v svetu. Nesporno pa se mi zdi dvoje. Prvič: šolska zgodovina je bila na Slovenskem in v Jugoslaviji zadnji dve desetletji — ti dve desetletji celo bolj kot neposredno po drugi svetovni vojni — do tiste mere vtisnjena v državno-partijske ideološke obrazce in podrejena idejno-političnim zahtevam, da je treba v celoti na novo premisliti njeno zasnovo in oblikovati njen koncept.² Do nedavnega vladajoče boljševisko-marksistične in partijsko-komunistične razlage zgodovinskih procesov, ki so zgodovinske tokove neredko reducirale na boj med razredi in t. i. »družbeno-proizvodnimi sistemi« in so med drugim enostransko in neprikrito poudarjale primat materialnega nad duhovnim, so postale v novih razmerah le ena izmed možnih razlag, le eden možnih pogledov na zgodovino in razvoj. Šolska zgodovina mora biti v prihodnje, če želi obnoviti svojo prepričljivost in svojo relevantnost med šolskimi predmeti, torej zasnovana tako, da bo mladim ljudem najrazličnejših nazorov in prepričanj enako sugestivno odpirala pogled na preteklost, da otroku-učencu ne bo vsiljevala pogleda na svet, temveč mu bo z zgodovinskim gradivom pomagala, da si ga sam — samostojno — oblikuje. Če želimo zgodovino v šoli preoblikovati v tej smeri, pa seveda ne zadostuje, da samo na novo porazdelimo že tako ali tako v šolski program zajeto snov, da vzamemo nekaj ur posebej v zadnjem desetletju tako konjunkturni »novejši zgodovini« in nato te ure porabimo za nekoliko obsežnejši prikaz časa do leta 1918, da si skratka sestavimo nov urnik, ki bo, kar zadeva obseg in pozornost »bolj pravično« uravnovesil nesorazmerja v prikazu posameznih obdobj in t. i. »starejši zgodovini«, kamor smo nesrečno prišteni tudi vse 19. stoletje, vrnil mesto, ki ji gre. Ne, zgodovine

¹ Stefan Zweig, *Geschichtsschreibung von Morgen*, v: Stefan Zweig: *Zeit und Welt*, Fischer Verlag — Frankfurt 1981, str. 150.

² Pregled »ideoloških vsebin« pouka zgodovine pred vojno in po vojni najizčrpnje podaja Tatjana Rozman, *Ideološke vsebine pouka zgodovine na Slovenskem*, Nova revija 1989, št. 89/90, str. 1240—1257.

v šoli danes ni mogoče reševati le s škarjami in lepilom, temveč ji je treba v prvi vrsti poiskati novo podobo in novo vsebinsko zasnovo.

To je prvo. In drugo: če želimo na novo opredeliti predmet šolske zgodovine v razmerah idejnega in političnega pluralizma, v t. i. »postmoderni družbi«, kot to radi imenujejo politični filozofi, moramo najprej opredeliti njene cilje, do sedaj popularno in okorno imenovane smotre. V trenutku, ko šolska zgodovina izgublja svojo dosedanjo ožjo idejno-politično in državno-patriotsko vzgojno funkcijo, ko izgublja vlogo orodja sredstva-gradiva, ki naj bi bolj ali manj premočrtno pospeševalo in usmerjalo otrokovo-učenčevo identifikacijo s povsem konkretnim narodom, državo, politiko in ideologijo, se vsaj z vidika naše dosedanje izkušnje in prakse nedvomno povsem upravičeno postavlja vprašanje: kakšno vlogo in kakšne cilje naj pa šolska zgodovina sploh še ima? Kakšne vrednote naj posreduje, če naj sploh še posreduje vrednote, kako naj razlaga zgodovinske procese, če naj se po možnosti dvigne nad vse ideologije? Skratka: kako naj mlademu človeku pomaga pri oblikovanju njegovih narodno in idejnopolitičnih stališč, če naj se odreče zagovarjanju in razširjanju konkretnih družbeno in narodnopolitičnih modelov?

Odgovor je verjetno lažji kot si predstavljamo. Kar zadeva cilje in smisel poučevanja zgodovine, šolska zgodovina ne more imeti drugega smisla in drugega namena kot proučevanje zgodovine na sploh. Prva, pravzaprav najbolj preprosta asociacija, ki vedno znova pride na misel ob vprašanju o zgodovini in njenem pomenu pri oblikovanju človekovega pogleda na svet, je zvezana s funkcijo spomina v človeškem življenju. Tu ne bi smelo biti dvoma: spomin sam zase je že velika — nepogrešljiva in eksistencialno prepotrebna — človekova vrednota. Spomin omogoča orientacijo v prostoru in času in kopičenje znanj in izkušenj, saj povezuje preteklost s sodobnostjo, svet živih s svetom mrtvih, tisto, kar se dogaja, s tistim, kar se je zgodilo. Naj mi bo tu dovoljena kratka osebna reminiscenca: na mojo odločitev, da študiram zgodovino, so na eni strani odločilno vplivali moji gimnazijski učitelji od Mirka Avsenaka do Vide Wedam,³ ki so vztrajno ponavljali, da je posameznik, ki ne pozna zgodovine, vedno znova obsojen, da odkriva že odkrite stvari, na drugi pa — prav tako v gimnaziji prebrana — drama Jeana Anouilha: »Popotnik brez prtljage«, ki pripoveduje o človeku, ki je izgubil spomin in se je nenadoma znašel v svetu povsem izgubljen, brez lastne identitete, brez lastne osebnosti. Opozorilo na prepomembno funkcijo zgodovinskega spomina v posameznikovem in družbenem življenju je pravzaprav le nekoliko poenostavljena prispevka za sicer nesporno spoznanje, da sta človek in družba zgodovinska pojava: da ni nič od danes in torej nič samo danes in se življenje ne začne in ne konča z nami. Da torej stisk svoje družbe in svojega časa (kot njunih vrednot) ne smemo absolutizirati, temveč jih moramo vedno znova razumeti v kontekstu daljšega časa, trajanja in spreminjanja. To je — tega se zavedamo vsi — prvi cilj pouka zgodovine, na svoj način zapisan tudi v dosedanjih in sedanjih programih, vendar v praksi na žalost zapostavljen in podrejen siceršnjim politično-ideološkim nalogam.

Pomena zgodovinskega spomina in poznavanja zgodovine namreč otroku in bržčas tudi odraslemu človeku ni mogoče predočiti le na ravni politične in shematizirane socialno-gospodarske zgodovine. Seči je treba globlje, pod »dogodkovno površje« in se poskušati pretekli stvarnosti približati v njenem vsakdanjem življenjskem utripu. Prav v tej zvezi imata posebno pomembne naloge antropološko, občečloveško zasnovan socialnozgodovinski pristop in zgodovina

³ O svojem učitelju zgodovine v Toulonu pa je znani francoski zgodovinar Jacques Le Goff npr. napisal naslednje: »Moj učitelj v Toulonu je bil Henri Michel, ki je znal zgodovino iz domene spominjanja prenesti na polje refleksije in ki nam je znal predočiti, da se sodobnost lahko osvetli s proučevanjem preteklosti, seveda le, če je slednja predstavljena kot živo gradivo in ne le kot mrtvo znanje«. Glej Jacques Le Goff, *Une pratique de l'histoire, Histoire N. 1, Mars 1979*, tematska številka: Enseigner l'histoire, Hachette — Paris 1979, str. 132.

t. i. »vsakdanjega življenja«, ki sta danes — kot je znano — v središču pozornosti sodobnega zgodovinopisja v svetu in ki seveda tudi v šoli ne smeta imeti le funkcije ilustriranja površinskih socialnih, političnih in ideoloških konfliktov, temveč morata postati ena osrednjih tem zgodovinskega pouka. Otroka-učenca morata spodbujati k primerjanju — kontrastiranju (kot to imenuje avstrijski zgodovinar Michael Mitterauer) povsem življenjskih preteklih, polpreteklih in sodobnih situacij in mu ob tem slikovito ponazoriti, kaj se v človeškem življenju spreminja in kaj traja. Konkretno: kaj se spreminja in kaj traja v odnosu med Evropo in svetom, kaj med podeželjem in mestom, kaj med različnimi socialnimi skupinami prebivalstva, kaj v odnosu med ljudmi posamezniki: v njihovem družabnem kontaktu, v njihovih družinskih odnosih in v odnosu med generacijami. V ospredju šolskega prikaza zgodovine naj bi bilo torej vprašanje, kako so ljudje živeli, kako so doživljali svojo okolico, soljudi in sosede, kako razumeli sebe, svojo sedanost in svojo prihodnost, kako skozi čas in v različnih svetovnih prostorih oblikovali življenjske vrednote, vsakokratno pojmovanje kvalitete življenja in svoje videnje temeljnih bivanjskih problemov. Slednje nikakor ne pomeni, da moramo v prihodnje politično, vojaško, socialno-podatkovno in gospodarsko zgodovino (razumljeno kot posredovanje pozitivnih faktografskih dejstev o gospodarskih spremembah) povsem umakniti iz šolskega programa. Nikakor ne. Gre le za to, da se tudi šolski pouk prilagodi tistim težnjam v sodobnem soočanju s preteklostjo in sedanostjo, ki poskušajo videti človeka in družbo »od spodaj navzgor« in si v tem smislu prizadevajo občutek za čas in spreminjanje oblikovati najprej na ravni vsakdanjih človekovih stisk in izkušenj in šele nato na ravni politike in ideologije. Politična, vojaška zgodovina in z njima zgodovina socialnih konfliktov je nekaj, kar je na vrhu piramide, kar je rezultat in izraz zgodovinske resničnosti, tisto, kar moramo otroku-učencu v prvi vrsti predstaviti, pa je predvsem zgodovinska stvarnost sama. Toliko, kot je podobna današnji, in toliko, kot je različna od nje.

Pri tem bo treba — razumljivo — na eni strani bolj kot doslej upoštevati, da zgodovina ni le linearen in kontinuiran proces izpopolnjevanja in napredovanja, ki enostransko in premočrtno vodi od manj razvitega k bolj razvitemu, od slabšega k boljšemu, od manj človeškega k bolj človeškemu, temveč naspotno: neredko zelo protisloven splet najrazličnejših razvojnih ravni in teženj, poln prekinitev, zastojev, vračanj in novih začetkov, ki se postopoma, iz različnih in sprva bolj ali manj ločeno razvijajočih se civilizacijskih žarišč, zrašča v bolj ali manj enovit, čeprav še vedno tudi vnaprej protisloven svetovno zgodovinski tok. Hkrati je treba jasno in glasno pripoznati, da je prizadevanje po vzporednicah-analogijah in iskanju domnevno nadčasovnih vrednot po zgledu revolucionarnih tradicij in tradicij NOB, ki jih je mogoče prenašati iz časa v čas, iz generacije v generacijo, in služijo za neke vrste trajen zgled, lahko le sestavni del ideološke uporabe zgodovine. Misel na prenašanje domnevno večnih vrednot z generacije v generacijo ne upošteva, da si mora vsaka generacija sama in samostojno ustvariti svoj vrednostni svet, če želi izvirno in ustvarjalno poseči v okolje okoli sebe, temveč temelji tudi v napačni, v bistvu ahistorični predstavi o trajanju in ponavljanju zgodovinskih situacij in pojavov. Z vidika daljših časovnih razdobjev je namreč tudi »trajanje« neizogibno zavezano spreminjanju, natančnejša primerjava posameznih dogodkov in procesov pa kaže, da se ti nikoli in v celoti ne ponovijo in se eventuelno ponavljajo le — in še to le v določeni meri — človekove reakcije na podobne ali primerljive situacije in izzive. Prav zaradi tega, ker je enkratna in neponovljiva, je zgodovina takšno bogastvo oblik, možnosti in primerov človekove uresničitve in le-ti in samo ti lahko nato v medsebojni primerjavi, soočanju in kontrastiranju, da še enkrat uporabimo Mitterauerjev izraz, služijo kot pomoč, opora in vodilo pri oblikovanju posameznikovega in širšega družbenega odnosa do sodobnosti in vsako-

kratne družbene stvarnosti. Tako razumljena zgodovina pa seveda ni več samo domena spominjanja in samopotrjevanja, tudi ne le zaključen sistem, ki izostreno ločuje dobre in slabe, črne in bele, temveč bogato in odprto gradivo, ki spodbuja k razmisleku, k refleksiji, k primerjanju različnih možnosti in situacij, k spraševanju o razlogih za posamezne odločitve in poskusu razlage njihovih posledic.⁴

Konkretna podoba šolske zgodovine, ki jo imam pred očmi, bi se morala tako opreti na zamisel pouka zgodovine, ki jo je že ob koncu sedemdesetih let za usmerjeno izobraževanje predstavil Bogo Grafenauer.⁵ V skladu z Grafenauerjevim konceptom naj bi bila glavni cilj pouka zgodovine predstavitev geneze temeljnih problemov, pojavov, pojmov in ustanov, s katerimi se srečujemo in se tudi mlad človek srečuje vsak dan. Težišče bi bilo na zgodovini sveta in človeka, v ta okvir pa bi bila nato vgrajena tudi zgodovinska izkušnja slovenskega naroda in južnoslovenskega prostora. Naloga šolske zgodovine naj bi prav v tem smislu ne bila v odkrivanju nekih domnevnih nadčasovnih in občeveljavnih razvojnih zakonitosti: njen cilj naj bi bil na eni strani povsem stvaren kronološki oris poglobitvinih zgodovinskih procesov, ki so pripeljali do oblikovanja človeške civilizacije kot jo poznamo danes, na drugi problemska in podrobnejša razčlenitev tem, ki zapošlujejo tudi današnji svet. Osrednje teme, ki bi jih moral po njegovem mnenju vsebovati šolski predmetnik, je leta 1979 predlagal že Grafenauer sam. To so: slika znanega sveta v posameznih obdobjih in njegov obseg, populacijska žarišča, razvoj prebivalstva in selitve (migracije) od najstarejših obdobji dalje, odnos med »razvinitim« in »nerazvinitim« svetom po obdobjih, gospodarsko-družbena delitev sveta z razvojem orodij in tehnike, razvoj lastninskih oblik, oblik organizacije dela in družbene organizacije, dejavniki družbene integracije od razrednih/socialnih struktur prek sprememb v socialno/političnem uveljavljanju različnih slojev prebivalstva do razvoja komunikacijskih sredstev, družbeno povezovanje in povezovanje raznih delov sveta v večje celote (antični imperiji, fevdalni partikularizem in versko-kulturni sistemi, nastajanje modernih meščanskih držav, oblikovanje modernih narodov, nacionalnih tržišč in svetovnega tržišča). In nato na koncu: razredni/socialni boji po obdobjih in politični sistemi, pri čemer naj bi dogodkovna zgodovina v ožjem pomenu besede prišla do izraza šele na tej ravni in, kot je zapisal Grafenauer, v čim ožjem obsegu.⁶

Kot je znano, je bil opisani načrt pripravljen za prvi dve leti »skupne vzgojno-izobraževalne osnove« v usmerjenem izobraževanju in ni nikoli resnično zaživel v praksi. Razloga za njegovo neuspelo uresničevanje sta bila predvsem dva. Prvič: premajhno število ur, namenjenih pouku zgodovine v prvih dveh letih usmerjenega pouka, ki je onemogočalo živ in kompleksen prikaz predlaganih tem. In drugič: odklonilno stališče nekaterih vplivnih šolskih načrtovalcev in politikov, ki so ugotavljali, da je načrt, ki ga je pripravil Grafenauer s skupino sodelavcev, v isti sapi premalo »marksističen« in premalo »nacionalen« (sic!). Ob tem je ostalo vsaj na Slovenskem do danes neznan, da so o podobnih zamislih, kot je bila Grafenauerjeva v osemdesetih letih — seveda povsem neodvisno od tega, kar smo počeli na Slovenskem — razpravljali tudi drugod po svetu — med drugim v Franciji. Francoska zgodovinarka in pedagoginja Suzanne Citron je tako v svoji leta 1984 objavljeni knjigi »Poučevati zgodovino danes« takole povzela ključne teme, ki bi jih moral po njenem mne-

⁴ O teh in podobnih vprašanjih so leta 1983 pripravili Naši razgledi obsežno anketo, v kateri so sodelovali številni slovenski zgodovinarji in družboslovni raziskovalci. Zanimivo je, da se Razgledi niso mogli nikoli odločiti za objavo celotne ankete v posebni publikaciji, izdali pa so jo — čeprav za interno uporabo — v strokovnih službah CK ZKJ v Beogradu. Zanimivo je tudi, da anketa ni imela dobesedno nikakršnega vpliva na razmere v pouku zgodovine na Slovenskem, čeprav je odpirala številna vprašanja v zvezi z njim.

⁵ Bogo Grafenauer, Problematika izrade programa istorije kao obaveznog predmeta zajedničke programske osnove usmerenog obrazovanja u reformiranoj školi, Pouk zgodovine — Nastava povijesti, št. 1/1979, str. 2—7.

⁶ Prav tam, str. 4.

nju poznati vsak mlad človek, da bi se s pomočjo v šoli pridobljenega zgodovinskega znanja »znan postaviti v čas in prostor«: proces »učlovečevanja« človeka v najstarejših obdobjih z razvojem orodij, simbolike in umetniškega izražanja, »neolitska revolucija« s tehničnimi, družbenimi in »političnimi« spremembami (pisava, mesto in država), geneza velikih verstev in filozofij, nastajanje moderne Evrope s posebnim poudarkom na času od 16. do 19. stoletja, mondializacija gospodarskih in socialnih procesov, utemeljenih v moderni znanosti, razvoj industrializacije in kapitalizma, razširjanje zahodnoevropskih ideoloških shem v svet (nacionalizem, liberalizem, demokracija, socializem), vojne, genocidi in totalitaristične regresije v 20. stoletju, trajanje in/ali ponovna ožvitev zatiranih kultur in etničnih skupnosti, vprašanje o prihodnosti in problem preživetja človeštva.⁷

Že na prvi pogled sicer lahko ugotovimo, da se teme, ki jih predlagata Bogo Grafenauer in Suzanne Citron, ne pokrivajo povsem. Toda to ni bistveno, saj izhajata avtorja iz okolij z različnimi nacionalnimi, družbenimi in ideološkimi problemi. Mnogo bolj bistveno — in spodbudno — je, da sta oba programa — ne da bi se avtorja poznala — zasnovana z istih stališč. Oba odklanjata izrazito ideološke: nazorsko-politične, nacionalne in patriotično-domoljubne poudarke v sodobnem zgodovinskem pouku in se zavzemata za širši-občečloveški pristop. Oba pozivata k preusmeritvi otrokove in šolske pozornosti z dogodkovno-kronološkega površja k globji, antropološko zasnovani zgodovini, ki bo v razponu: ožja domovina in svet, učencu poskušala približati preteklost in pretekle dogodke tako z vidika globalnih zgodovinskih procesov kot zornega kota »vsakdanjega življenja«. Oba se v nasprotju s tradicionalno dogodkovno in kronološko shemo zavzemata za izbor tem: tem, ki so — v večji ali manjši meri — tudi kompleksne teme sodobnega sveta. Torej tem, na katere otrok in mlad človek, v vsakem prostoru drugače in z drugačnimi izkušnjami iščeta odgovore, ki pa so vendar tudi sestavni del neke zgodovinske izkušnje. V tem pogledu gre Suzanne Citron nedvomno dlje od Boga Grafenauerja, saj se sprašuje: zakaj ne bi bili tema šole in z njo šolske zgodovine tudi ulica in marginalci? In če asociiramo: zakaj ne družinski odnosi, razhajanja med starši in otroci in generacijski konflikti, torej položaj otroka v njegovem vsakdanjem okolju, v odnosu do zunanjega sveta, v odnosu do staršev in učiteljev in tozadevna otrokova stiska? Smisel poučevanja zgodovine pač ni le v posredovanju določene količine pozitivnih podatkov, datumov in imen: enkrat za vselej bi morali spoznati, pravi Suzanne Citron, da zgodovina v šoli ni zaradi zgodovine, temveč zaradi učenca. Da smisel pouka zgodovine ni v posredovanju vrednot, temveč v sooblikovanju učenčevega vrednostnega sistema.⁸ In da moramo zato v prvi vrsti nagovarjati svet, v katerem učenec živi, in ne le suhoparno posredovati svet, v katerem bi radi živeli njegovi politično-ideološki skrbniki, starši in učitelji. Iz povedanega sledi dvoje: prvič, da se mora zgodovinski pouk na nižjih stopnjah bržčas še bolj kot na višjih usmerjati od ideološko-političnega površja k življenjskemu utripu človeka v preteklosti in v tem smislu poskušati približati otroku pretekli svet na ravni »vsakdanje« življenjske izkušnje, in drugič, da mora učitelju — ob določenem sicer bolj ali manj opredeljenem skupnem predmetnem/programskem jedru — dopustiti maksimalno osebno izbiro tem in imaginacije.

Cilj (smoter) pouka zgodovine se mi zdi ob vsem tem jasen in preprost. Naj zato kratko ponovim, kar sem zapisal že na nekem drugem mestu. Smisel pripovedovanja zgodovine mlademu človeku danes ne sme in ne more biti več v takšni ali drugačni indoktrinaciji, v navajanju k ljubezni do vladajočih in domovine, temveč predvsem v usposabljanju za kritično razločevanje: razločeva-

⁷ Suzanne Citron, *Enseigner l'histoire aujourd'hui*, Les Éditions Ouvrières, Paris 1984, str. 136–137.

⁸ Prav tam, str. 86.

nje, ki bo prej spodbujalo k relativiziranju kot absolutiziranju, ki bo bolj navduševalo nad različnostjo kot monolitnostjo, ki bo omogočalo jasno prepoznavanje tistega, kar je minljivo, od tistega, kar je »trajno«⁹. . . Šolska zgodovina naj bi tako na eni strani tudi vnaprej ostala splošno izobraževalen predmet, ki naj bi posredoval temeljno in stvarno informacijo o človekovem razvoju, na drugi pa bi moral zgodovinski pouk otroku-učencu razvoj predstaviti v vsej njegovi raznolikosti in protislovnosti, ne da bi mu karkoli prikrival, ne da bi ga utesnjeval v takšne ali drugačne nazorske in ideološko politične obrazce, a vendar tako, da bi ga svaril pred enostranostjo, nestrpnostjo, napadalnostjo in ekskluzivizmom. To načelo lahko velja za vsa obdobja na isti način in z isto prepričljivostjo: menim, da — če se ga dosledno držimo — ni posebno težko razločujoče razložiti tudi najnovejša poglavja evropske, jugoslovanske in slovenske zgodovine, tudi tista, ki smo jih doslej razlagali posebej enostransko. Vzemimo za primer problem časa med obema vojnama, kjer se bo moral do sedaj absolutno pretiran in spolitiziran prikaz partijske in t. i. »napredne«, »revolucionarne« zgodovine umakniti celoviti predstavitvi socialne, gospodarske, kulturne, nacionalne in idejnopolitične stvarnosti dvajsetih in tridesetih let. Kjer bo končno morala priti do izraza podoba tistega, kar imenujemo »meščanski svet«, naj bo s pozitivne, naj bo z negativne plati. In kjer bodo morala zlasti, kar zadeva jugoslovanske in slovenske razmere, stopiti odločneje v ospredje številna nerešena — socialna, gospodarska, kulturnozgodovinska in nacionalna — vprašanja stare jugoslovanske države, saj brez njih in le skozi prizmo partijskih odločitev in konferenc — enostavno ni mogoče razumeti dogajanja v letih 1941—1945 in še manj dogajanja danes. Kako naj sodobni otrok-učenec razume, da se nacionalni konflikti nadaljujejo v sodobni čas, če naj bi bili v času med obema vojnama predvsem rezultat antagonističnih in egoističnih interesov posameznih nacionalnih buržoazij?

Drugo: vzemimo vprašanje, ki dobiva v trenutkih glasno deklarirane narodne in državljanske pomiritve posebno težo. Vprašanje o drugi svetovni vojni in narodnoosvobodilnem gibanju. Samo po sebi bi moralo biti jasno, da prikaza druge svetovne vojne na slovenskih tleh tudi vnaprej ne bo mogoče ločevati iz konteksta evropske in svetovne zgodovine vojnega časa — že dilema odpor — kolaboracija nikakor ni specifično naša, tragične razdelitve slovenskega in jugoslovanskega prebivalstva v dva sovražna tabora pa nikakor ni mogoče pojasniti drugače kot z nestrpnostjo sprtih političnih strani, ki so, če parafraziram misel pesnika Edvarda Kocbeka, zapisano že pred vojnim spopadom, svoje ozke politične in ideološke cilje v najbolj kritičnih trenutkih postavili nad konkretno narodno usodo in zgodovino. Da velja slednje tudi za komunistično partijo, bržčas danes ne bi smelo biti več dvoma. Toda prav dogajanje med drugo svetovno vojno je treba in mogoče po mojem mnenju mlademu človeku, ki gleda nanj s skoraj pol stoletja oddaljene razdalje, približati tudi z ravni povsem vsakdanjih človeških situacij in stisk, ki so neredko bolj kot racionalne odločitve zaznamovale posameznikovo in z njo širšo slovensko medvojno in povojno opredeljevanje. Te situacije in te stiske so bile — nekoliko poenostavljeno rečeno — posledica izjemnih razmer, vsepričujočega nasilja in agresivnega ekskluzivizma. In prav to je tisto, kar je lahko tudi danes poduk in svarilo vojne in povojne evropske, jugoslovanske in slovenske zgodovinske izkušnje. Zato bo v šoli vnaprej težko kar posplošeno govoriti o »narodnih izdajalcih« in problem medvojne odločitve ali neodločitve ideološko/moralizirajoče reducirati na nerazločujočo shemo, ki nemajhen del slovenskega naroda marginalizira v čisto obrobje: med odpadnike in zločince.

Otresti se je namreč treba prepričanja, da mora šolska zgodovina neizogibno in vedno znova posredovati samo pozitivne zglede in vrednote: dejanski

⁹ Zakaj in kako otrokom pripovedujemo zgodovino? Nova revija 1989, št. 89/90, str. 1264.

zgodovinski razvoj — kot že rečeno — ni en sam napredek, zgodovinski tokovi se zlasti, kadar so nasilno prekinjeni, radi obrnejo in stečejo v drugačno, celo obratno smer kot so to želeli tisti, ki so jih poskušali radikalizirati in pospešiti. Toda ali ni mogoče tudi majhnemu otroku povedati, da je bilo za vsak korak, ki ga je storil človek v tisočletnem razvoju, potrebno veliko napora in potrpljenja? Da so razočaranja tako kot veselje in radost sestavni del človekovega življenja? Francoska revolucija je pobila neizmerno veliko ljudi, toda njeni cilji in njena videnja so bili v večji ali manjši meri uresničeni šele dobro stoletje po napadu na Bastiljo. Kaj lahko otroku pove takšna razlaga revolucionarne bilance? Po mojem prepričanju veliko, celo več kot tista, ki je vztrajala pri tem, da je francoska revolucija trenutno spremenila Francijo in začela povsem novo obdobje v človeški zgodovini. Pove mu lahko, da se ne da na tem svetu ničesar doseči s silo, da je za uresničitev velikih zamisli in premikov vedno potreben čas, da pa se končno — z vztrajnostjo in strpnostjo — (nekoliko banalno rečeno) vedno pride na cilj.

Za pouk v šoli seveda v trenutnih razmerah ni mogoče dajati nikakršnih »receptov«. Brez prisilnega ideološkega jopiča je učitelj svobodnejši kot je bil, brez učbenikov, brez učnih pripomočkov in brez okvirnih didaktično-vsebinskih navodil je prepuščen predvsem samemu sebi. Nedvomno mu je zato, da se bo v novih razmerah znašel, potrebno bolj kot kdajkoli prej zagotoviti ustrezne delovne, materialne in izobraževalne možnosti. Toda ob tem ne sme, če poskušam povzeti svojo misel, tudi sam spregledati vsaj dveh stvari:

1. Cilj pouka zgodovine ni in ne sme biti — kot je to že pred več kot pol stoletja ugotavljal Stefan Zweig — oblikovanje otroka-učenca v lojalnega domoljuba in nekritičnega pripadnika naroda ali države, ki bo v preteklosti videl predvsem neizmerno zakladnico lastnih in družbenih identifikacijskih vrednot. Cilj pouka zgodovine je lahko le kritično misleč in samostojno razmišljujoč mlad človek, ki se bo znal sam — in s tem s svojo okolico — postaviti v čas svojega življenja in v svet in bo v zgodovini iskal nasvet in pomoč pri razreševanju odprtih in perečih, lastnih in drugih sodobnih vprašanj.

2. Naloga zgodovinarja — učitelja zgodovine ni v tem, da kar naprej posreduje izročeno in pri tem zavzema stališča, v želji pač, da bi učencu nazorno predočil, kaj je dobro in kaj je slabo. V zgodovini je zelo malo »trajnih« in enosmernih resnic, pot do svoje osebne resnice pa si mora vsakdo — tudi mlad človek — poiskati predvsem sam. Prav zato pred mladim človekom ne kaže prikrivati preteklih nasprotij in protislovij, nasprotno, treba mu je pomagati pri širjenju (poglabljanju) obzorja od površja k zgodovinski globini, ki je seštevček številnih in zelo različnih človeških usod. Tak pristop ne sme in ne more poznati vnaprejšnjih ideoloških shem in poenostavitev. Zgodovina je proizvod človeka — takšnega kot je. Naloga pouka zgodovine zato ni, da kogarkoli ali karkoli opravičuje ali povečuje, temveč le, da pojasnjuje in razlaga.

Svoj prispevek sem razumel kot uvod v razpravo. Razpravo, ki naj bi imela tri faze. Prvo, v kateri se bomo pogovarjali o novi vsebinski zasnovi zgodovinskega pouka. Drugo, v kateri bomo poskušali vsebinska izhodišča podrobneje konkretizirati in prilagoditi posameznim stopnjam in zahtevam osnovnošolskega in srednješolskega izobraževanja. In tretjo, ko bomo poskušali dogovorjeno strniti še v učbenikih in najpomembnejših učnih pripomočkih. Zdaj smo šele na prvi ravni — do drugih dveh je še dolga pot.¹⁰

Stefan Zweig je menil, da zgodovina ni le znanost, temveč tudi literatura — »sogar eine Dichterin«. Če to pomeni, da mora zgodovina kot veda o kolektivnih pojavih na vsak način najti tudi pot ne le do junaka, ki posebleja narodno in državno politično ideološko poslanstvo, temveč tudi do antijunaka — posameznika, ki predstavlja majhnega človeka — v marsičem izgubljenega v

¹⁰ Na zborovanju v Murški Soboti sem ta del povedal v razpravi in ga zato kasneje vključil v tekst referata.

ideoloških in političnih špekulacijah svojega časa, moramo v celoti pritegniti njegovi misli. To velja tudi in morda še posebej za šolsko zgodovino. Zgodovinski pouk v šoli bo lahko danes na vseh ravneh uspešen le, če se bo perspektiva od »zgoraj navzdol« prepričljivo prepletla s tisto »od spodaj navzgor«. Kar moramo storiti, je torej le, da se spustimo na dno in nato od tam pogledamo v višave. To je — vsaj za začetek — vse.

Zusammenfassung

ZUR DISKUSSION ÜBER DIE NEUE INHALTLICHE KONZEPTION DES FACHS GESCHICHTE IN DER SCHULE

Peter Vodopivec

Der Verfasser entwickelt in dem Beitrag Gedanken über die inhaltliche Erneuerung des Geschichtsfachs und- unterrichts in der Schule, die unweigerlich den politischen Veränderungen in Slowenien, Jugoslawien und in aller Welt folgen muß. Dabei stellt er fest, daß die Schulgeschichte bislang eng in das ideologische bolschewistisch-marxistische Grundmuster eingebunden war und sich in den neuen Verhältnissen so umgestalten muß, daß sie für alle und unterschiedlichste weltanschauliche und ideologische Betrachtungsweisen gleichermaßen aufgeschlossen ist. Nach der Meinung des Verfassers muß im Bestreben nach einer solchen inhaltlichen Erweiterung auch die Schulgeschichte den zeitgenössischen Strömungen der Geschichtsschreibung intensiver folgen und ihre Aufmerksamkeit vor allem auf eine vertiefte, anthropologische Darstellung von »Welt, Zeit und Mensch« richten.

Ausgangspunkt einer Diskussion in diesem Sinne könnte das Programm sein, das bereits Ende der siebziger Jahre von Prof. Dr. Bogo Grafenauer und seinem Mitarbeiterkreis vorgelegt worden war und aufgrund verschiedener, vornehmlich politischer ideologischer Hinderungsgründe nicht verwirklicht werden konnte. Der Verfasser weist darauf hin, daß ein ähnlicher Plan für den Geschichtsunterricht Anfang der achtziger Jahre auch in Frankreich erarbeitet wurde. Die Ausarbeitung eines solchen Plans ist natürlich ein langfristiges Vorhaben. Kurzfristig muß sich der Lehrer allein behelfen: dabei muß er sich von der stereotypen Auffassung lösen, daß er im Geschichtsunterricht immer nur positive und ewige Werte zu vermitteln hat.

Auch die Schulgeschichte soll in erster Linie ein Spiegel der vergangenen (und gegenwärtigen) Realität und all ihrer Widersprüchlichkeit sein, dem Kind aber soll die Geschichte eine Hilfe dabei sein, sich leichter in Raum und Zeit zu orientieren. Es soll sich der Gefahr der Verabsolutierung und Exklusivismus bewußt werden und — unter anderem mit Hilfe seines Wissens über die Vergangenheit — die Konfrontation mit der Gegenwart und der Zukunft in all ihrer Vielfalt wagen.

Prvenka Turk

O ŠOLSKI ZGODOVINI, NJENIH NALOGAH IN ŽELJAH

Govoriti o šolski zgodovini, strokovnih pogledih in željah pri pripravi »novih« vsehbin pouka, se pravi izhajati iz danega trenutka oziroma situacije, v kateri se predmet nahaja. Upoštevatı moramo predmet v vsej vertikali osnovne šole in srednjega izobraževanja. Enako velja upoštevatı izbor družboslovnih oziroma zgodovinskih vsebin na razredni stopnji osnovne šole in kritično spregovoriti o koncepciji predmeta SD v 4. in 5. razredu osnovne šole.

Sedaj veljavni učni načrt zgodovine v osnovni šoli je nastal iz predhodnega in tudi po letu 1984, ko je prišlo do prenove, ni podoživel večjih konceptualnih sprememb. Ugotavljali smo le to, da smo ob šolskih reformah izgubljali ure na račun drugih predmetov in spremenjenega predmetnika. Zmanjševanje fonda ur je imelo za posledico zgoščevanje snovi v učnem načrtu. Predmet v osnovni šoli je ohranil 200 ur, kar je tudi v jugoslovanskem merilu najmanj v primerjavi s stanjem predmeta v drugih republikah. Skladno s prenovo (leta 1984) je nastajalo tudi prenovljeno didaktično gradivo, učbeniki in ostale sestavine didaktičnega kompleta.

Spremljanje oziroma evalvacija predmeta v naslednjih letih (od 1985 do 1989) je pokazala in opozorila na pomanjkljivosti tako učnega načrta, razporeditve predmeta v predmetniku in celotnega učbeniškega gradiva. Predlogi ob zaključku evalvacije (novembra 1989) ostajajo še naprej naše vodilo in obveza. Pri tem mislimo na ustreznješo razporeditev predmeta v predmetniku, na prenovno učnega načrta, na pripravo kataloga znanj, na dopolnitev didaktičnega gradiva, zlasti učbenikov, na pripravo priročnikov za učitelja, na permanentno usposabljanje učiteljev, ki bi moralo potekati strnjeno, da bi bili učitelji sproti seznanjeni z novostmi v stroki. Ob evalvaciji je potrebno omeniti tudi analizo družboslovja, ki jo je opravil Zavod SRS za šolstvo v januarju 1989. Vsa analitična gradiva smo tudi posredovali edinemu članu predmetne skupine na Od-delku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani prof. Štefanu Trojarju. Evalvacija kot tudi analiza družboslovja je potekala v okvirih takrat in še danes veljavnih temeljnih nalog pouka, ki so opredeljene v šolski zakonodaji. Pri analizi smo ugotavljali razkorak med temeljnim družbenim smotrom, smotri predmeta in vsebinami predmeta. Sestavljalci učnega načrta se pri izboru vsebin niso dosledno ozirali na smotre. Če bi vsebina učnega načrta sledila smotrom, bi bila še mnogo bolj idejno naravnana in omejena samo na najno-vejše obdobje.

Odstopanje učnega načrta od temeljnega družbenega smotra je bila že takrat in tudi danes v prid strokovnosti. Vsebinsko smo uspeli ohraniti kontinuirano, vendar le s prevelikim poudarkom na najnovjših dogajanjih, kar je razvidno iz fonda ur, namenjenih posameznemu obdobju. Idejnost, oziroma enoplastnost v učnem načrtu je bila opazna zlasti pri vsebinah nacionalne zgodovine med obema vojnama, v obdobju NOB in povojnem razvoju. V primerjavi z drugimi družbeno gospodarskimi in kulturnimi vprašanji je bil velik delež namenjen obravnavi KPJ in KPS ter njeni vlogi.

Predmetna skupina za zgodovino, ki je bila oblikovana v preteklem šolskem letu, ima opraviti pomembne in zelo zahtevne naloge pri posodobitvi pouka zgodovine, učnega načrta in vseh drugih didaktičnih gradiv. Naloga nujno terja strokovno pomoč visokošolskih institucij in sodelovanje v predmetni skupini. Zato izkoriščam to priliko in vabim prisotne strokovnjake, da v skupnem

interesu rešujemo probleme šolske zgodovine. Zavod RS za šolstvo je pripravil obvestila osnovnim šolam za šolsko leto 1990/91, kjer so dana navodila za minimalne prilagoditve obstoječega stanja. Predmetna skupina za zgodovino je v skladu z zavodovim programom pripravila izhodišča za uresničevanje učnega načrta in uporabo učbeniških gradiv v osnovni šoli. Pripravljen je tudi osnutek posodobitve učnega načrta za zgodovino v OŠ. Že špomladi pa so bile vnešene nekatere vsebinske korekture ob ponatisu učbenika ZG 8. Med kratkoročne naloge Zavoda sodi zlasti redukcijski pristop do ideoloških vsebin.

Prav pri tem vprašanju pa se kažejo mnoge nejasnosti. Na aktivih za učitelje zgodovine v OŠ, ki so bili izvedeni na celotnem slovenskem področju, se je očitno pokazalo, da si učitelji želijo konkretnih napotkov stroke za celotno obdobje NOB in povojni razvoj v obliki predavanj in gradiv. Zahtevajo spremembo učbenikov, zlasti za 8. razred OŠ, konkretne predloge pri uporabi literature za najnovejše razdobje. Želijo slišati mnenje stroke o vidikih sprave, problematiki domobranstva in državljanske vojne. Želijo biti seznanjeni z novimi spoznanji zgodovinske znanosti o nastanku domobranstva, problematiki repatriacije, političnih procesih pri nas v povojnem obdobju itd. Omenjena problematika ne sodi samo k željam, ampak tudi k nujnosti pri pripravi novih vsebin pouka zgodovine. Pri novem učbeniku, ki bo letos razpisan, bodo učitelji zahtevali odgovor na omenjena vprašanja, ki jih tudi v vsebinskem in idejnem smislu najbolj težijo. Prenovljeni, oziroma posodobljeni UN bomo poslali v potrditev stroki. Vendar UN ne razrešuje problemov, s katerimi se učitelj srečuje v vsakodnevni praksi. Problem nastaja v interpretaciji posredovane snovi v učbeniku, katerih avtorji morajo imeti oporo v strokovni literaturi. Odprt problem, ki še ni dovolj raziskan v stroki, se zrcali tudi v učbeniku. Vabimo prisotne, da nam pomagajo pri reševanju problematike predmeta in pisanja učbenikov. Nadaljevali bomo dogovor o izvedbi seminarjev z Oddelkom za zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani in Inštitutom za novejšo zgodovino. V seminarje moramo vključiti vse učitelje zgodovine, tako v OŠ kot v srednjem izobraževanju (500 v OŠ, 300 v srednjem izobraževanju).

Dodelati je potrebno koncept učnega načrta zgodovine in zgodovinskih vsebin v predmetu spoznavanje družbe, kjer je po dosedanjem konceptu zgodovinska vsebina pri slednjem predmetu v podrejenem položaju in omejena samo na fragmente obdobja NOB. Skupaj s strokovnjaki na Pedagoški akademiji v Ljubljani moramo prenoviti učni načrt spoznavanja družbe in vzpostaviti dialog z geografsko stroko. Pripraviti moramo katalog znanj za zgodovino v OŠ, skladno z zahtevami uvedbe male mature. Poskrbeti moramo za zgodovinske krožke, kjer smo program v letošnjem letu z vsebinami uvajalnega seminarja že deloma realizirali. Ob obilici nalog ne vidim še dodatnih alternativnih oblik, čeprav bi se o alternativnem učbeniku morali dogovarjati tudi z založbo, vendar nam prevodi učbenikov ne rešujejo problemov nacionalne zgodovine in zlasti ne idejnih vprašanj NOB in povojnega obdobja. V srednjem izobraževanju pri zgodovini smo prav tako posodobili smotre in sintetizirali vsebine NOB, oziroma zmanjšali fond ur za najnovejše obdobje. V obvestilih srednjim šolam za šolsko leto 1990/91 je razvidno, da bo potekala vsebinska ločitve tri in štiriletnih smeri oziroma na poklicne, tehnične šole in gimnazije. Navodila za izvajanje UN zgodovine v tri in štiriletnih smereh v obsegu 140 ur se te vsebinske ločitve komaj dotikajo in jo je tudi v istem učnem načrtu in učbeniškem gradivu težko izpeljati. V prihodnje bo potrebno pripraviti ločene učne načrte za posamezno vrsto šol, prav tako pa tudi pripraviti primernejše učbenike. Učni načrt zgodovine v obsegu 140 ur (bivši SVIO) je doživljal od nastanka didaktične pa tudi vsebinske korekture, vendar so ostali še vedno očitki tako glede njegove konceptualne zasnovne in tudi zahtevnosti. Učni načrt ZG (140 ur) ni zaživel nikoli tako, kot ga je zasnoval njegov avtor dr. Bogo Grafenauer, ker nismo dobili ustreznih piscev učbenikov niti za starejše, niti za novejše ob-

dobje. Gimnazijski program (predhodno družboslovno jezikovni in splošni v naravoslovni smeri) je odprl zgodovini širše možnosti.

Že leta 1986/87 smo v prvi fazi prenove srednjega izobraževanja ponovno vzpostavili vertikalo od 1. do 4. razreda (seveda le v navedenih programih, kamor prištevamo tudi pedagoški program družboslovne smeri). Vertikala snovi (sočasno prepletanje obče in nacionalne zgodovine) je sprožila problem nastanka novih učbenikov. Njihovo nastajanje zamuja zlasti za 3. in 4. letnik. V letošnjem šolskem letu je izšel učbenik za drugi letnik avtorjev dr. Ignacija Vojeta in prof. Ivana Grobelnika. Pripravili smo tudi dopolnjeni ponatis učbenika ZG 1 avtorice Marije Kremenšek.

Gimnazijskemu programu oziroma profesorjem zgodovine smo na letošnjem seminarju ponudili poleg prenovljenega učnega načrta tudi Katalog znanj za zaključni izpit. Program bo zahteval še dodatna gradiva in zlasti ponudbe strokovnih društev in drugih institucij za izbirne dejavnosti, ki so novost gimnazijskega programa. Prav tu vidimo možnost sodelovanja zgodovinskega društva, arhivov in inštitutov, da pripravijo predloge in presežejo inštitucionalno zaprtost, ki je očitnejša pri celotnem družboslovju za področje srednjega izobraževanja. Zgodovina sodi med obvezne štiriletne predmete (v obsegu 280 ur), ki imajo možnost razširitve v obveznih izbirnih vsebinah (35 ur), ki jih mora učenec uspešno absolvirati do zaključnega izpita v okviru treh tednov. Oblike izvedbe izbirnih vsebin so tečajna oblika, seminarsko delo, raziskovalni tabori itd. Izvajalci so ustanove izven šole, fakultete, inštituti (arhivi, muzeji). Cilji obveznih izbirnih vsebin so vključevanje novo nastalih znanj v redni pouk. Obvezne izbirne dejavnosti in njihove možne oblike pri zgodovini so lahko predavanja, oziroma vsebine, ki se povezujejo s predmetom (tudi v okviru strokovnih društev), dejavnost Gibanja znanost mladini (raziskovalne naloge), poletne šole tudi s področja družboslovja, seminarske naloge itd. Javnost je bila o posebnostih izbirnih vsebin seznanjena v članku Dela 9. 8. 1990.

O posebnostih gimnazijskega programa smo tudi spregovorili na seminarju za profesorje zgodovine. Iz pregleda ponujenih programov (objava v Delu 12. 9. 1990) ni razvidno, da bi se naše institucije odzvale, čeprav se Inštitut za novejšo zgodovino že dolgo vključuje v Gibanje znanost mladini. Iz ponudbe tečajev, pogovorov in vaj za gimnazijce prevladujejo alternativne oblike. Med 40 ponudniki naj omenimo Skupnost krščanskega življenja v Ljubljani, ki ponuja predlog pogovorov o duhovnih gibanjih znotraj in zunaj Cerkve. Zveza zgodovinskih društev pa tudi Inštitut za novejšo zgodovino bi moral v dani situaciji ponuditi aktualna predavanja za dijake in profesorje, pa tudi vodene okrogle mize z odprto tematiko na področju zgodovinske stroke. Posebno ponudbo bi lahko pripravili arhivi pa tudi muzeji v kontinuiranem 35-urnem programu predavanj, pa tudi v drugih oblikah dela. Zgledovati bi se morali po sorodnih dejavnostih v osnovni šoli. Pri tem mislim na delo z zgodovinskimi krožki, ki pa bi prav tako zamrli, če ne bi bilo načrtovanega dela z mentorji na uvajalnih seminarjih, kamor vključujemo in vabimo posamezne institucije z ozirom na razpisano temo. Tudi to je alternativna oblika, ki premika okostenelost šolske zgodovine.

Vse institucije vabimo k sodelovanju tudi pri pripravi snopičev z aktualno problematiko. Vabimo prisotne, da se odzovejo na pisanje učbenikov, zlasti za novejšo zgodovino tudi za srednje šole. Prevodi učbenikov so možni, vendar ti le delno rešujejo navedeno problematiko. Možni so dogovori s Školsko knjigo v Zagrebu. Soočanje njihovih in naših učbenikov že poteka. Pri pomanjkanju tovrstnih didaktičnih gradiv bomo posegli tudi po njih, jih prevedli in adaptirali. Kaotičnega stanja ne smemo dovoliti. Zavedati se moramo, da alternativni učbenik zahteva tudi alternativni učni načrt, ki se bo moral spremeniti, kajti obstaja resna nevarnost izrinjenja šolske zgodovine, v kolikor se ta ne posodobi in modernizira. Popolni prevzem zahodnih vzorov bi pomenilo negiranje lastne

zgodovine, ali pa popolno vtapljanje te v svetovne tokove (planetarne), tako kot jih predstavlja koncept novo nastalega predmeta Družboslovje, ki odvzema prostor in ure zgodovini tako v OŠ kot v SI. Soočanje zgodovinske stroke s širšim družboslovjem bi šolski zgodovini samo koristilo in jo v spremenjeni in bolj sodobni obliki ohranjalo v predmetniku osnovne šole in srednjega izobraževanja. Premikov in več posluha za šolsko zgodovino si želimo tudi v strokovnem tisku.

Pozdravljam gesto uredništva Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino, ki odpira rubriko za mlade zgodovinarje in njihove mentorje. Podobnih pobud bi si želeli tudi v Zgodovinskem časopisu. Pogrešamo lastno didaktično glasilo, kjer bi učitelje sproti in ažurno seznanjali z novostmi na področju šolske zgodovine in jim dajali oporo ter orientacijo v današnjem trenutku.

IZBOR OBJAVLJENIH GRADIV ZAVODA REPUBLIKE SLOVENIJE ZA ŠOLSTVO:

Evalvacija programa življenja in dela osnovne šole, 1990 — Družboslovje v programu življenja in dela osnovne šole in v srednjem izobraževanju, 1989 — Obvestila osnovnim šolam za delo v šolskem letu 1990/91, 1990 — Obvestila srednjim šolam za delo v triletnih in štiriletnih smereh izobraževanja v šolskem letu 1990/91, 1990 — Zgodovina, Katalog znanj za zaključni izpit v VIP družboslovno jezikovna dejavnost, 1990.

Inštitut za novejšo zgodovino, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Od leta 1960 izdaja revijo **Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (PZDG)**, ki je doslej izšla v 25 letnikih (1964 ni izšla). Leta 1986 se je preimenovala v **Prispevke za novejšo zgodovino**. Revija objavlja razprave, članke, historično dokumentacijo, poročila o simpozijih, knjižna poročila in recenzije, različne bibliografije in tekočo bibliografijo sodelavcev inštituta. V prvih letih izhajanja je bila revija izrazito usmerjena v zgodovino naprednega delavskega gibanja in NOB, vedno bolj pa je širila krog svojega objavljanja tudi na širša področja slovenske zgodovine. Zdaj lahko rečemo, da je to revija za novejšo slovensko zgodovino. Uredništvo se trudi, da bi bila revija pestra, kvalitetna in sodobna.

Prilagamo seznam še dostopnih letnikov, pri čemer opozarjamo, da sta letnika 1962 in 1973 že razprodana, nekaj letnikov pa je že skoraj razprodanih. Revijo lahko naročite pri založbi Partizanska knjiga, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 13, kupite pa pri vseh slovenskih knjigarnah.

PZDG 1960/1
PZDG 1960/2
PZDG 1961/1-2
PZDG 1963/1-2
PZDG 1965/1-2
PZDG 1966/1-2
PZDG 1967/1-2
PZDG 1968/69, 1-2
PZDG 1970/1-2
PZDG 1971/72
PZDG 1974
PZDG 1975/76
PZDG 1977

PZDG 1978/79
PZDG 1980
PZDG 1981
PZDG 1982
PZDG 1983
PZDG 1984
PZDG 1985
PNZ 1986
PNZ 1987
PNZ 1988
PNZ 1989/1 — Trideset let Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. — Biobibliografije.
PNZ 1989/2

ZAPISI

Igor Grdina

ANTON NOVAČAN PRI KRALJU ALEKSANDRU NA DAN 26. AVGUSTA
1929

Med pregledovanjem zapuščine dr. Antona Novačana, ki jo hrani rokopisni oddelek NUK (Ms 13/63 in 34/74), sem med njegovimi dnevniki iz zgodnejšega obdobja (II. mapa zapuščine) nepričakovano našel na zanimiv dokument, na Novačanov zapisek o sprejemu pri kralju Aleksandru 26. avgusta 1929, ki je nastal v Celju kar takoj naslednjega dne. Dokument odpira vpogled v razmere in razmerja v najvišjih sferah političnega življenja predvojne jugoslovanske kraljevine neposredno po državnem prevratu 6. januarja 1929.

Potem ko je propadla Aleksandrova odkrito velikosrbska opcija rešitve problemov v Kraljevini SHS, ki se je zrcalila v načrtih po ustanovitvi Velike Srbije z amputacijo tedaj jugoslovanske Slovenije in hudo okleščene Hrvaške, je kralj poskušal v nasprotni smeri; videti je, da je poskušal udejanjiti prikrito velikosrbsko opcijo, ki bi brezobzirno ustvarila enoten narod Jugoslovanov, kjer bi bil srbski delež spriči številčnosti odločilen, čeprav ne čisto edin. Aleksander se je postavil na stališče krogov, ki so odločilno onemogočili amputacijo. Z uspešnim nasprotovanjem kraljevim poprejšnjim načrtom so le-ti dokazali svojo trdoživost in moč; da se je njih idej navsezadnje polastil sam monarh, je pravzaprav lahko pojasnljivo psihološko dejstvo in politična modrost, morebiti bolje: spretnost, čeprav so nekateri snovalci te smeri v starojugoslovanski politiki njeno trdo linijo, centralizem, že zamenjali z mehko, s federalizmom (Svetozar Pribičević). A slednji ni dajal nikakih jamstev za uspešnost, medtem ko je unitaristični centralizem ob ustanovitvi Kraljestva SHS in v zlatih časih režima Pašić-Pribičević že dokazal svojo uporabnost v zagotavljanju ozemeljske celovitosti in integritete kraljevine, na njem pa so vseskozi vztrajali nekateri vidni demokratski politiki, med Slovenci zlasti dr. Gregor Žerjav in dr. Albert Kramer. Poleg tega je pristanek kralja Aleksandra na obzorjih jugoslovanstva imel še en pomemben razlog, zunanjepolitični. Že iz razgovora z Novačanom je jasno razvidno, kako se je monarh zavedal nestanovitnosti versajskega evropskega sistema; v takšnih časih pa države ni kazalo zmanjševati in tako fizično slabiti, še zlasti ne v smeri zahoda, odkoder je prihajala nevarnost.

Miloš Crnjanski v Embahadah (Beograd 1984, I—III, 116) piše, kako v Nemčiji nikoli niso pozabili Aleksandrove grožnje oziroma njegove žalosti ob dejstvu, da ob polomu tamkajšnjega cesarstva ob koncu I. svetovne vojne ni vkorakal vanjo; poleg tega je bila Srbija v državah, ki so bile v veliki vojni 1914—1918 premagane, zelo nepriljubljena in je tudi zato potrebovala Jugoslavijo, vsaj njeno kuliso. Zatorej Aleksandrovo iskanje možnosti preživetja prvodecembrske države ni presenetljivo, ko so se ohladile eksplozivne strasti, ki so dosegle svoj vrh v pozni pomladi in poletju 1928. leta, izkazuje določeno prevlado političnega uma nad evforičnim pristopom k političnim rečem. Državni udar je bil nedvoumno znamenje, ki je sporočalo spremembo kraljevega stališča; zdi se, da Aleksander ni mogel biti prepričljiv Jugoslovan brez ostrega reza, ker je bil pred tem znan kot pristaš velikosrbske linije (ta je prišla na dan zlasti očitno v dramatičnem srečanju z dr. Gregorjem Žerjavom 11. julija 1928), ob tem pa je z eno potezo hotel pomesti še s politiki, ki se niso izkazali s servilno uslužnostjo njegovim političnim muham in kapricam.

Toda iz pogovora z Novačanom je jasno razvidno, da kralj v bistvu ni imel jasnega koncepta, kako izpeljati veliki preskok v jugoslovanski modus vivendi; hlastno je iskal nasvetov in pomoči z vseh vetrov, sam pa je pravzaprav trosil okoli sebe le nekaj demagoških fraz, ki so imele zgolj trenutni učinek. Srečnejšo roko je imel pri tem knez Pavle; pavlinska doba, če si izposodimo poetično oznako poaleksandrijskega časa izpod peresa Miloša Crnjanskega, je brez zaletavosti državno skupnost postopoma vodila tako v demokratizacijo kot v sporazum med tremi državotvornimi elementi, Srbi, Hrvati in Slovenci; vendar je bila ta smer nasilno pretrgana s srbsko-masonskim državnim udarom 27. marca 1941, ki so mu zagotovile kratkotrajni uspeh pravzaprav le zunanjepolitične okoliščine.

Zapis o Novačanovem srečanju s kraljem Aleksandrom pomembno dopolnjuje podoba slovenskih stikov z najvišjo instanco starojugoslovanske oblasti; še zanimivejši pa je v sopostavitvi z drugimi slovenskimi avdiencami na najvišjem mestu (dr. Gregor Žerjav, dr. Milan Vidmar, tudi drugi Novačanovi obiski, o katerih obstoje zanes-

ljiva pričevanja). Jezikovne podobe izvirnega tipkopisa nismo v ničemer spreminjali, razen z manjkajočimi ločili v oklepajih.

Anton Novačan: Moja avdijenca pri kralju Aleksandru dne 26. 8. 1929

Kralj me je sprejel ob 10. uri v svojem kabinetu v gradu »Suvoboru« na Bledu. Bil je precej nervozen in po uvodnem pozdravu se je zanimal za moj sedanji položaj ter z veseljem vzel na znanje, da sem neodvisen. Prešla sva takoj na politiko in je kralj odločno izjavil:

»Z dosedanjsimi strankami nečem imeti nobene zveze več. Dosedanje stranke so tirale državo v propast in zrasle so na našem narodnem telesu kreature, ki so hotele iz politike kovati kapital za svoje sebične namene in držati oblast v rokah kakor turške paše. Jaz tega nečem več. Spremenilo se bo, namreč sedanji režim, kedaj in kako, o tem imamo časa da razmišljamo. Država se nahaja na dobri poti. Posojila za enkrat ne potrebujemo././ je izjavil finančni minister dr. Švrljuga. Gre vse za tem, da stabiliziramo dinar. Alarmančni glasovi o nujni spremembi režima, zaenkrat samo zaradi tega, ker so na Angleškem prišli na vlado laburisti, so brez podlage. Ako v drugi državi pride kakšna levičarska stranka na vlado, s tem še ni rečeno, da bi morali tudi mi menjati svoj režim.

Moja volja je, da spravimo državo v red in vsak pošten državljan mi mora pri tem pomagati. Jaz nisem nikakšen tiran in sem daleč od tega, da bi hotel zadovoljiti kakšne osebne želje. Pri meni je vse država, meni je narod vse. Mi nismo nikaka velika država, mi smo mali in zavedamo se tega, da smo obdani od sovražnikov, ki prežijo na našo narodno existenco. Jaz vidim naprej, da Evropa, kakor je sedaj, ne bo ostala, temveč je čisto gotovo, da pride do obračunavanja in do spremembe mirovnih ugovorov. Na ta čas se moramo pripravljati, kadar ne bomo imeli morda nobenega prijatelja razven nas samih. Jaz se bom opiral posebno na mlade ljudi. S starimi imam bridke izkušnje, tičijo do grla v preteklosti in so mi skoro porušili v 10. letih državo. Jaz hočem delati z mladimi ljudmi in zato Vas vprašam, g. doktor, ali ste pripravljeni pomagati meni, dajte mi roko in odgovorite, hočete li mi pomoči?«

Vstal sem in sem mu dal roko, katero je čvrsto stisnil in rekel: »Hvala Vam, sedaj pa zopet sedite, da govoriva dalje...«

»Pobegnila sta izven državnih mej Hrvat Krnjević in Košutić. Naj gredo vsi neredni ljudje. Kdo na svetu se bo zmenil za njihovo romantiko. Vsaka država ima posla za sebe čez glavo in se ne meni za naše notranje razmere. Dokazano je tudi, da nobena emigracija ni imela uspeha. Kdor gre čez mejo in rovati proti državi, ta je veleizdajnik.

Pavelić je veleizdajnik. To je veleizdaja, to je nelojalnost. Jaz Hrvatom hočem vse dobro. Toda Hrvati naj se iztreznejšo. Naj gledajo realno na svet, kakor gledamo mi Srbi in Vi Slovenci. Hrvatje ne vedo, kaj hočejo. Nobeden mi tega ni rekel. Meglenost je pri njih. Radić je mož velikih koncepcij. On je utopist, on je hotel imeti še večjo državo, nego je sedanja Jugoslavija. Radićeva žena pa se meša v politiko, kar je smešno. Prosim Vas, kako naj žena vodi narod. Razumem njeno boš. Toda narod voditi ne more žena, posebno ne žena, ki je Čehinja; ona je morda dobra za trgovino in za postrežbo pri svojem možu, ne pa za politiko. Dr. Mačka premalo poznam. Vsega sem govoril z njim dvakrat, 4. in 5. januarja letošnjega leta. Napravil je vtis poštenega človeka. Predlagal mi je nekaj o ureditvi države, toda to, kar mi je predlagal././ mi ni bilo jasno. Vprašal sem ga, kako se to imenuje, kar predlaga././ v državni pravni terminologiji, na kar mi je odgovoril, da to, kar predlaga, še nima imena. Kako naj delam s takimi ljudmi? Do spremembe bo prišlo čisto gotovo. 33 sedanjih oblasti, to je luksuz. S Pribičevićem sem govoril, toda tudi on ni na jasnem, kaj hoče. Profesorji so nesreče. Kar se tiče klerikalizma, spremljam ves njihov pokret in ga razumem.«

Na mojo opazko o klerikalizmu v Sloveniji in o razvoju klerikalizma na Hrvatskem, vladar ni odgovoril. Na mojo pritožbo, da imajo v Sloveniji vse klerikalci v rokah, je odvrnil, da ni bilo drugih ljudi. Na mojo opazko, da imamo sposobne ljudi in iskrenih nacionalistov, je odgovoril vladar, da pride čas, ko se bodo lahko udejstvovali vsi.

Nadaljeval je: »Jaz Vam ne dajem mandata, da posredujete med menoj in med bivšimi strankami. Prosim Vas pa, da govorite in da pridobivate mlade sile, ki bodo prišle za to v poštev, kadar pride čas za demokracijo. Jaz nočem starih politikov. Na shodih se ne dela politika. Treba je hrabrosti, da se pove narodu resnica././ ne pa da se mu demagoško laska.« Tudi ni trpel nobenega polizobraženstva v politiki. »Prosim Vas, kako naj služijo narodu kot narodni poslanci možje, ki so brez vsake izobrazbe in še zakona ne znajo čitati, kaj še, da bi ga delali././«

Na mojo opazko, da bo treba državo preurediti in Hrvate zadovoljiti, je odgovoril vladar, da se bo vse to storilo. O starem volilnem zakonu neče več čuti. To je bila nesreča.

Na moje opazke, da je Korošec škodljivec naroda in države kot eksponent klerikalne politike v sedanjem režimu in da bi morala biti prva koncesija Hrvatom, da se Korošca vrže, vladar ni odgovoril, ampak me je samo gledal in se potem nasmešnil. Sploh imam impresijo, da je on zaenkrat s klerikalci zadovoljen, ampak, da jih hoče samo momentalno izrabiti ter jih potem strahotno vreči za vedno. Govorila sva še o event/ualni/ bodoči stranki in je odobril moje naziranje, da se bo morala ustvariti vsedržavna velika agrarna stranka, ki bo vse storila za kmeta in bo morala biti bolj socijalna nego politična ali plemenska. Vzor so češke agracije / = češki agrarci/. Govorila sva o Prepeluhu, drju Rozini in drju Lavrenčiču, advokatu v Ljubljani.

Ko sem svetoval radikalen in energičen skok v levo, je vladar odgovoril, da pride čas, ko se bo vse to izvršilo. Nazadnje me je prosil, da naj mu pišem in sicer njemu osebno in da naj se vedno javim, kadar se bo meni zdelo potrebno, da me bo rade volje sprejel in da me smatra za resnega in energičnega človeka, ki je poklican, da igra vidno vlogo v državi. Interesiral se je za advokaturu, kako kaj gre ter sem mu jaz omenil svoj proces, ki ga vodim, ko zastopam kiparja Napotnika.

Avdijenca je trajala 1 uro 20 minut. Vladar je napravil na mene vtis moža silne volje, ki ve, kaj hoče, ki je patrijot in mu je blagor in obstoj države nad vse. On je obrit, ne nosi več brk pod nosom, postaral se je precej, ima sive lase na sencih in se mi zdi, da je veliko bolj resen, kakor je bil leta 1923, ko sem govoril prvič z njim. Poslovala sva se prav pristržno in mi je zaželel srečo ter ponovil: »Na svidenje v Beogradu.«

Celje, dne 27. avgusta 1929

Ta za Novačana precej značilen dokument — s tem mislimo na avtorjevo hitro navdušenje nad sogovornikovimi besedami in na njegovo neuspešno spletkarjenje — zarisuje kraljevo podobo za isti čas kot osrednji predeli Pribičevićeve knjige Diktatura kralja Aleksandra, le da se ozira nanjo s prijaznostjo in naklonjenostjo; toda hkrati terja popravo vsaj enega stavka v Zgodovini Slovencev (Ljubljana 1979, stran 655), namreč tistega, ki trdi, da je šestojanuarska diktatura zaščitila »razredne interese se buržoazije vseh jugoslovanskih narodov, ne samo velikosrbske«. Meščanstvo in t. i. meščanski red bi mogel biti ogrožen zgolj od komunistov, toda vidimo, da so ti kralja Aleksandra vznemirjali manj kot Radićeva žena, pri čemer o ženskah nasploh ni imel dobrega mnenja! Vsekakor je celo Radićeva žena imela tedaj več političnega vpliva na državno življenje ter tudi več somišljenikov kot vsi komunisti v kraljevini skupaj, s katerimi kralj poleti 1929 ni imel nikakršnih skrbi, zato pa toliko več s Pavelićem. Nadalje se pomembno odpira tudi vprašanje agrarizma, ki je v tistem času očitno bilo silno aktualno. Leta 1927 mu je celo filozof Franc Veber posvetil posebno knjigo z naslovom Idejni temelji agrarizma.

Novačanov zgled pa je ostal na Češkem: tudi zgled Radićevega hrvaškega tovrstnega gibanja s preverjeno uspešnostjo ni bil sprejemljiv, ker je ravno zoper njega bilo potrebno iznajti in skovati primerno orožje. Novačan je ponujal edini kolikor toliko vsaj spekulativno realen načrt: zmaga Mačkove linije znotraj HSS nasproti oni Josipa Predavca, ki ga je Radić želel za svojega naslednika, je pomenila širitev družbene baze te stranke na vse hrvaško nacionalno telo, s čisto socialnim programom pa bi jo zdaj morebiti bilo mogoče oslabiti, vendar kralj Aleksander ni bil politik konceptov, temveč politik spletk, in tako je nastala Jugoslovanska radikalna kmečka demokracija, ki je bila le z vseh vetrov znešena karikatura Novačanove zamisli. Značilno je, da se je Novačan Mačka lotil s konceptom, Korošca pa pravzaprav bolj s spletkami. Najvznemirljivejša pa je kraljeva misel, da je 33 oblasti, torej klasična centralistična ureditev Jugoslavije, luksuz, ki si ga ta država ne more privoščiti. Vsaj v upravnem pogledu je bil za Jugoslavijo centralizem predrag!

Zusammenfassung

ANTON NOVAČAN BEI KÖNIG ALEXANDER AM 26. AUGUST 1929

Igor Grdina

Die Aufzeichnung von Anton Novačan über seine Audienz bei König Alexander in Bled am 26. August 1929 gewährt einen interessanten Einblick in die höchste Politik des jugoslawischen Königreichs nach dem Staatsstreich und der Verkündung der Diktatur am 6. Januar 1929. Alexanders Diktatur wollte sich auf jüngere politische Kräfte stützen, aus diesem Grund wurde auch Dr. Novačan vom König empfangen.

König Alexander I. war sich der Unbeständigkeit des Versailler Systems bewußt. Die wesentliche politische Gefahr für den Staat sah er in der extremen kroatischen Bewegung von Dr. Pavelić und in der Tätigkeit anderer kroatischer Emigranten. Die kommunistische Bewegung beunruhigte den König überhaupt nicht, und ihre Tätigkeit im Untergrund konnte keinesfalls entscheidend für die Einführung der Diktatur gewesen sein, wie in der Geschichtsschreibung behauptet wird, da doch die bürgerliche Gesellschaftsordnung damals von keiner Seite ernstlich bedroht war.

Dr. Novačan schlug König Alexander die Gründung einer großen gesamtstaatlichen Agrarpartei vor, eine Idee, die später, allerdings ohne Erfolg, in der Jugoslawischen Radikalen Bauerndemokratie verwirklicht werden sollte. Novačans Rat war es auch, Dr. Korošec und seine Anhänger von der Macht zu entfernen, was auch bald danach erfolgte. Nicht vom König angenommen wurden jedoch Novačans Empfehlungen, mit der Staatspolitik einen radikalen Linkskurs einzuschlagen.

Marjeta Čampa

SLOVENSKI VSAKDANJIK MED II. SVETOVNO VOJNO NA ITALIJANSKIH IN NEMŠKIH LEPAKIH

Drobni tisk (lepaki, letaki, vabila, ceniki, tiskovine in drugo) je dostikrat zanimivo dopolnilno gradivo za zgodovinarje, sociologe in etnolože. Ta tisk iz let 1941—1945 nam dodatno ilustrira slovenski vsakdanjik pod italijansko in nemško okupacijo, pa tudi življenje v partizanskih krajih.¹ — Sporočilnost oglasne deske z lepaki oziroma letaki je bila močnejša kot je danes ob širokem krogu drugih dostopnih komunikacij. To obliko sporočanja in propagande sta uporabljala tudi nemški in italijanski okupator tako na pokrajinskem kot krajevnem nivoju. Prikazala bom tiste okupatorjeve tiske, ki se nanašajo skoraj izključno na civilno sfero življenja. Zato tukaj ni zajeto politično propagandno gradivo, kot tudi ne lepaki o streljanju talcev in drugih oblikah nasilja.² — V arhivu Inštituta za novejšo zgodovino hranimo te tiske v naslednjih skupinah: Nemški in italijanski lepaki 1941—1943—1945 (sign. št. 122—354). Letaki 1941—1945 (fasc. 3, 11, 17, 28, 30). Sorazmerno imamo več ohranjenega tovrstnega gradiva iz Gorenjske in Štajerske kot pa iz Ljubljanske pokrajine. Kljub temu pogrešamo nekatere nemške tiske, ki se verjetno niso ohranili.

ITALIJANSKI OKUPATOR

Dokaj zgodaj so Italijani objavili prepoved **prodaje živil**, blaga in obutve preko običajnega nakupa (Ljubljana, 23. 4. 1941). Istočasno so z lepaki obveščali Slovence o tečaju in menjavi dinarja v lire (Ljubljana, 16. 4. 1941 — 18. 6. 1941). — 16. julija je v Ljubljani sledila uvedba živilskih nakaznic za mast, slanino, olje in sladkor. Lepaki so sporočali vsakdanje novice: cene živil so bile predpisane, prav tako pogoji prodaje mesa in klanje goveje živine (julij 1941), obvezna je bila oddaja krompirja (14. 10. 1941), obvezni popisi zalog fižola, graha ter leče (25. 9. 1941 in 17. 12. 1941).

Od 26. julija do 5. avgusta 1941 je potekal **popis prebivalstva** Ljubljanske pokrajine; z lepaki so skušali pomiriti Ljubljančane, češ da »popis nima prav nobenega fiskalnega namena in za dobljene podatke velja najstrožja uradna tajnost. Podatki so namenjeni izključno za sestavo statističnih pregledov brez kakršnekoli druge individualne uporabe«. Najbrž ni veliko ljudi v to verjelo. 24. 1. 1942 je sledilo obvestilo o uvedbi osebnih izkaznic.

Takoj aprila 1941 je bil uveden **italijanski poletni čas**. Tozadevni lepak obenem priča o domišljavem generalu: »Mi, divizijski general, poveljnik divizije »Re« Bene-

¹ Italijanska spomenica o razmerah v Ljubljanski pokrajini z dne 3. 8. 1942: »Eden izmed partizanov je v vaški mesnici oddal list... Tisti list ni bil nič manj kot cenik z novimi cenami mesa, kot so jih določili partizani. — Na eni strani so tanki, letala, topovi, na drugi pa, 8 kilogramov od Ljubljane, cenik, ki so ga izdelali partizani...« Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941—1942. Uredil dr. Tone Ferenc. Maribor, Obzorja 1987, str. 413. — Marjeta Čampa: Zbirka NOB tiska v arhivu IZDG v Ljubljani, Arhivi, 1981, IV, št. 1—2, str. 100—101. Ista: Nekaj vsakdanjih drobnih tiskov iz NOB v arhivu IZDG, Arhivi, 1988, XI, št. 1—2, str. 89—91. Tu so prikazani razni obrazci, ceniki, denar, lepaki z gospodarsko problematiko; popisi prebivalstva, kartotečne pole, osebni listi, osebne izkaznice, dovolilnice in prepustnice ter stenski in žepni koledarji.

² Okupatorjev tisk (1941—1945) je v strokovni literaturi le delno predstavljen: Miroslav Luštek je objavil v Kroniki (1954, str. 157—165) seznam italijanskih lepakov, ki so se nanašali na streljanje talcev od 28. 4. 1942 do 28. 6. 1943. — Vrsta lepakov o okupatorjevem nasilju je bila vključena v posamezne članke in razprave. — Ostali italijanski in nemški politični ter propagandni (ilustrirani) lepaki in letaki še niso bili predstavljeni. Prav tako nimamo bibliografije italijanske in nemške neperiodike. — Objavljena pa je bibliografija italijanske in nemške periodike: Jože Bajec, Slovenski časniki in časopisi 1937—1945, Ljubljana, NUK 1972, str. 301—304.

detto Fiorenzoli, odrejamo, da se uvede na ozemlju Slovenije, zasedenem po italijanski vojski... dne 18. aprila zakoniti italijanski čas. Vse ure se morajo torej pomakniti za eno uro naprej.« (16. 4. 1941).

Jeseni 1941. in jeseni 1942. leta je Emilio Grazioli razpisal po 100 štípendij »za slovenske akademike pristojne v Ljubljansko pokrajino, arijskega porekla... V prošnji mora prosilec pod svojo odgovornostjo navesti, da ni židovskega porekla...« (5. 10. 1941 in 1. 9. 1942). Kljub vojni zvenijo ta italijanska sporočila zares nenavadno v slovenskem prostoru.

NEMŠKI OKUPATOR

14. aprila in 1. maja 1941 so Nemci z lepaki sporočali Štajercem in Gorenjcem, da morajo industrijski in obrtni obrati delati nepretrgano; istočasno pa so potekale javne zaplembe živil, živinske krme, usnja, motornih vozil in bencina. — Sledila je zamenjava dinarja za RM (marka) 23. maja. — Ohranjen je poziv za Kranj, naj se prijavi potrebna delovna sila za poljedelstvo in obrt. — Kranjčanom je bilo **prepovedano dvigovanje cen** za vse vrste blaga in storitev (trgovine, lokali, gostilne). Trgovci so morali imeti cenike na vidnem mestu (12. 5. 1941). Naslednji mesec so bili Gorenjci ponovno opozorjeni, da morajo izpolnjevati predpise o mezdah in cenah (11. 6. 1941). — Jeseni 1943, po kapitulaciji Italije so Nemci izdali nove odredbe o cenah in plačah, ki so veljale za Slovenijo in Istro (26. 9. 1943).

Nemci so si prizadevali, da bi imeli kolikor mogoče natančno **evidenco o prebivalstvu** tudi na Gorenjskem: z lepaki so opominjali ljudi, da je prijavljanje obvezno in kasneje so izdali tudi osebne izkaznice (19. 6. 1941 in 27. 3. 1942).

Že aprila 1941 so Nemci omejevali **trgovino z živili** (18. 4. 1941 Štajerska). Na Gorenjskem so bile uvedene živilske nakaznice 9. junija 1941 »za kruh in moko, meso in mesne izdelke, mast, maslo, margarino, olje, sladkor, kavni nadomestek, testenine, ješprenček in ovsene kosmiče, Promet s stročnicami, svežo zelenjavo in mlečnimi izdelki, s krompirjem, z ribami, s sadjem in marmelado je do nadaljnjega prost«. Še isto leto (19. 9.) je izšla v Kranju odredba o preskrbi s krompirjem, saj je bil v vojnem času pomembno živilo. — 14. avgusta 1942 so Radovljičani iz lepakov izvedeli, da je »... celotno ozemlje Gorenjske glede... sadja kakor tudi glede divje rastočega gozdnega jagodičevja in gob razglašeno za zaprtu pridelovalno področje.« Marca 1943 so Nemci še temeljiteje iskali notranje rezerve prehrane in skušali evidentirati sadni pridelek: (na Štajerskem) »se dovrši števenje sadnih dreves« (slovenski prevod teksta je tokrat zelo slab). — V letih 1942–1943 je občasno izhajal v Radovljici gospodinjinski list v obliki letaka, »Tvoja mala pomočnica«: »Lepi in prisrčni so bili vaši vtrovi z ljubkimi pisanimi cvetkami; toda, ne bi bilo za letos boljše, če bi nasadile manj rož, pa zato več zelenjave?« Sledijo tudi recepti za špinačo iz kopriv, za regratovo solato, juho iz ovsenih kosmičev itd. (februar 1942). Tu najdemo (popularne) recepte za razna preprosta peciva. Objavljena so bila tudi navodila za pripravo bezgovega soka ter vlaganje zelenjave. Celo nasveti za prehrano obolelih dojenčkov so vmes (september 1943). — Zanimiv je skupni razglas deželnega sveta in okrožnega referenta za lov v Kranju (1943) o izpolnjevanju državnega zakona o lovu iz leta 1935 in uredbe o varstvu narave. Divjad je zaščitena, saj ima v vojnem času tudi prehranjevalno in ne le rekreativno funkcijo (lov). Še posebej je poudarjena skrb za mlado divjad. — Ko so Nemci zasedli Ljubljansko pokrajino, so s posebno objavo potrdili nadaljnje racioniranje življenjskih potrebščin in tozadevne nakaznice (13. 9. 1943).

Ob svojem prihodu so Nemci začasno ustavili promet z zemljišči in **nepremičninami** (Štajerska 16. 4. 1941). Imamo le en letak, ki se nanaša na plačevanje davka za zemljišča in stavbe (Radovljiško okrožje, marec 1943). — Iz Kranja izvirata oba lepaka o stanovanjski problematiki: »najemnine se ne smejo napram stanju z dne 1. aprila 1941 spremeniti« (12. 5. 1941). Kasneje sledi nova omejitev: »oddajanje prostih stanovanj dovoljuje samo nemški politični komisar... Uporaba stanovanjskih prostorov za trgovske in pisarniške svrhe je prepovedana« (16. 6. 1941).

Rajfajznovke — **posojilnice in hranilnice** so pri nas ponovno uvajali in propagirali Nemci med okupacijo. V tednu varčevanja med 28. oktobrom in 4. novembrom 1944 so z ilustriranimi letaki poudarjali, da imajo rajfajznovke močno tradicijo na nemškem podeželju: v varčevanje so se vključile takorekoč vse generacije. Letaki so vabili slovensko prebivalstvo, naj se priključi. — Na svoj način je zanimiv letak Okrožne hranilnice v Radovljici, ki vabi Gorenjce k varčevanju: »Te prihranke ne smemo lahkomišljeno zapravljati, ampak jih moramo plodonosno naložiti za nakup najpotrebnejših stvari po končani vojni« (januar 1942). Najmanjša vloga na hranilni knjižici je bila lahko tudi samo 1 RM!

Vojni čas pozna številne **biralne akcije** (večkrat za potrebe nemške vojske na fronti). Imamo tudi letake o zbiranju denarnih prispevkov za t. i. Zimsko pomoč — WHW — na Gorenjskem; za civilno prebivalstvo, ki je zašlo v težave (zaradi vojne), vsaj tako se je akcija uradno deklarirala (3.–4. januar 1942, 8. februar 1942). — Zimsko pomoč pozna tudi Ljubljanska pokrajina. — Akcija za zbiranje tkanin, perila in

obleke za nemške vojake na fronti in za potrebe tekstilne industrije zgovorno ilustrira težko gospodarsko situacijo v predzadnjem letu vojne (Štajerska 7.—27. 5. 1944). — Da bi prebivalstvo še vizuelno vzpodbujali k varčevanju elektrike in premoga kot strateško pomembnih surovin, so Nemci kreirali figuro »premogovega tatu« — »Kohlenklau« in jo objavljali v časopisju. (Izdali so celo otroško igro z igralnimi kartami »Kohlenklau« 1943—1944.)³

O šolstvu in rednih kinopredstavah imamo ohranjenih le nekaj drobcev: en sam letak o vpisovanju v obrtno šolo v Kranju (12. 6. 1943); trije letaki pa vabijo Gorenjce na ogled filmskih komedij Grešna vas, Žena po meri, Škandal okrog petelina (1942).

ZAKLJUČEK

Ti teksti so obenem zapisi slovenske krajevne zgodovine iz obdobja II. svetovne vojne. — Nekaj vsebinskih poudarkov iz drobnega tiska je morda manj znanih: v Ljubljani italijanske štipendije za slovenske študente, ki niso smeli biti židovskega porekla. Na Gorenjskem nemško denarno varčevanje za potrebe po končani vojni, pa skrb za varstvo narave, lovski zakon iz leta 1935 itd. Med italijanskimi in nemškimi lepaki je razlika: Italijani raje napišejo sporočilo, ki je krajše in ne vsebuje veliko podrobnosti; obratno pa Nemci skušajo čimbolj zaobjeti problematiko z vsemi detajli. Prevodi iz nemškega jezika v slovenščino so večinoma dokaj dobri; na izrazito slab prevod sem naletela le enkrat.

Kot sem že v uvodu omenila, nekateri nemški tiski verjetno niso ohranjeni, ali vsaj ne v večih izvodih. Naš arhiv na primer nima: osebne izkaznice, hranilne knjižice Raiffeisen, živilske nakaznice (t. i. »karte«) ter nakaznice za tekstil in obutev (t. i. »pike«), cenike. Manjkajo tudi vabila na razne prireditve (npr. lutkovne predstave »Casperl Theater«), kinopredstave itd. — Za obdobje 1943—1945, ko je Ljubljanska pokrajina imela nemško-domobrnsko upravo, nimamo skoraj nič tovrstnega gradiva v obliki drobnega tiska. Poleg nakaznic za tekstilno blago, perilo, obleke in odeje (1943—1944) imamo še Rupnikovo objavo (1. 10. 1943) o nadaljnji veljavnosti dotedanjih predpisov za racionirano gospodarstvo. — Za izdajo nakaznic za tekstilno blago je bil pristojen Pokrajinski gospodarski svet.

Summary

SLOVENIAN DAY — TO — DAYNESS DURING THE WORLD WAR II AT ITALIAN AND GERMAN PLACARDS

Marjeta Čampa

Nearly 60 placards and leaflets are described.

Italian occupier (1941—1943) informed by placards Slovenian people in the Ljubljana Province about rationed food and obligatory change the Dinar for Lira as well about census. Somehow unusual are the scholarships only for those Slovenian students without Jewish background! — For the next Period of time 1943—1945 at Ljubljana we have just few leaflets and placards.

German placards (1941—1945) at Štajerska (Styria) and Gorenjska (Upper Carniola) deal with many limitations: Clothing and Food Coupons, ordered wages and salaries as well prices, obligatory to register a. s. o. Interesting issues: propaganda for the Savings-bank Raiffeisen, placard about the forests and deer care and State law in 1935 a. s. o.

³ Revija Slovenska mladina (Ljubljana, 1945, št. 2 in 3) je objavila nagradni natečaj »Boj potrati«. Tat po imenu »Potrata« krade ljudem elektriko, vodo in premog; mladi naj bi risali njegov lik. To je nekak dvojnik nemškega Kohlenklau-a v Ljubljanski pokrajini.

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

SEDEMNAJSTI MEDNARODNI KONGRES ZGODOVINSKIH VED V MADRIDU

(26. avgust — 2. september 1990)

Prireditelji so ob koncu kongresa našli, da je bilo vsega 312 raznih sestankov, velikih zasedanj, vseh vrst komisijskih in podobnih zborovanj itd. Slišati je bilo celo še precej višjo številko. Udeležencev je bilo okrog 2100 — natančnega števila gotovo nihče ne ve. Vsekakor jih je bilo precej manj kot leta 1970 v Moskvi (okrog 3300), nekaj manj kot 1980 v Bukarešti, približno toliko kot leta 1965 in 1985 na Dunaju in v Stuttgartu in precej več kot leta 1975 v San Franciscu. Kdor bi iz števila prireditev in udeležencev izračunal, da se je posamezne prireditve udeležilo povprečno blizu sedem ljudi, bi napravil podobno računsko napako kot tisti, ki računa, da so Turki ubili ali odpeljali tretjino slovenskega prebivalstva. Tistih 312 prireditev je bilo namreč porazdeljenih na osem dni in mnoge so trajale le po nekaj ur, tako da tistih — recimo — 2100 ljudi ni bilo ves čas porazdeljenih na vseh 312 prireditvah, temveč jih je posameznik lahko obiskal tudi po deset ali dvajset. Res pa je tudi, da je velik del na seznamu navedenih udeležencev z organiziranimi ekskurzijami ali v lastni režiji v času kongresa preplavaljal Madrid in njegovo okolico do Toleda, Segovije, Avile itd., tako da je bila povprečna dnevna navzočnost na kongresu po mojem komaj okrog polovice.

Skoraj vse prireditve kongresa so potekale v obsežnem poslopju medicinske fakultete, ki je del Univerze Complutense v severnozahodnem delu Madrida. (Complutense je pridevnik, ustrežajoč krajevniemu imenu Alcalá de Henares, kjer je ta univerza bila nekdanj.) Poslopja te univerze in z njo povezanih študentskih domov so bila sezidana po širokopotezni enotni zasnovi v smislu campusa po državljanski vojni in obsegajo ogromne površine, na katerih so tudi športne naprave in pošta, začuda pa ni nobene trgovinice za najbolj potrebne osebne potrebščine. Med tem univerzitetnim naseljem in bližnjimi, precej novimi mestnimi okraji se razteza velik park, v katerem še stoji spomini na državljansko vojno — nekaj metrov visoki, iz zelo grobega in neenakomerno zmešanega betona v očitni naglici zgrajeni, med seboj najbrž pod zemljo povezani bunkerji, katerih strelne line so obrnjene na vzhod, proti mestu. Ob parku je vrsta študentskih domov, ki jih označujejo kot »velike kolegije«. Nekateri so imenovani po španskih zgodovinskih osebnostih, drugi po južnoameriških državah. Med največjimi je brazilski.

Medicinska fakulteta ima eno posebno veliko dvorano in v osmih krilih stavbe po en velik amfiteater, pa še nešteto večjih ali manjših predavalnic (aula). V tako imenovanih amfiteatrih so govorniki, kolikor niso bili za predsedniškimi pultom, nastopali na mestu, ki je bilo v nekdanji zasnovi medicinskih predavalnic namenjeno javnemu seciranju. V veliki dvorani in amfiteatrih, kjer so obravnavali splošne zadeve, »velike teme« in podobne dele programa, ki so jim hoteli dati poseben poudarek, je bilo organizirano simultano prevajanje v angleščino, francoščino in španščino. Zato so ljudje nemškega govora (v slovenščini jih radi napačno vse zmečemo v koš »Nemcev«) v teh prostorih najrajši uporabljali angleščino. Tako je bil kongres bolj kot prejšnji kongresi anglofon, posebno ker tudi francoščina počasi, a gotovo izgublja tla med zgodovinarji, med katerimi se je doslej v primeri z drugimi znanstvenimi področji še dosti dobro držala. Manj kot v velikih je angleščina prevladovala v manjših predavalnicah, kjer simultane prevajanja ni bilo. Tu sta se nemščina in francoščina ponekod še kar držali.

Eden izmed dosedanjih organizatorjev mednarodnih kongresov zgodovinarjev je napisal njihovo zgodovino (Karl Dietrich Erdmann, Die Oekumene der Historiker, Geschichte der Internationalen Historikerkongresse und des Comité International des Sciences Historiques, Göttingen 1987). Kako bo kdo v nadaljevanju napisal zgodovino madridskega kongresa, si je težko predstavljati, posebno ker o objavi vsaj strnjenih diskusij tokrat prvotno ni bilo govora, dejavnost pa se je razbohotila in razcepila do skrajnih mej. Kolikor bolj se kongresi programske razraščajo, toliko težje je sproti objavljati njihovo gradivo. V Bukarešti (1980) so npr. še dosti vnaprej objavili obsežne referate in po kongresu povzete diskusij. Za Stuttgart (1985) je bil obseg tiskanih referatov že zelo omejen, za Madrid pa so dopustili le povzetke in obsegu dveh redko tipkanih strani. V južneevropskem stilu se potem španski prireditelji tega niso držali in so nediscipliniranim avtorjem objavili celotna velika daljša besedila. Potrdilo se je opazovanje, da je revež tisti, ki se drži pravil igre. Eni in drugi, dolgi in kratki, so

potem seveda na dolgo prebirali svoje izdelke, saj sta bili knjigi pripravljenih besedil razdeljeni šele na samem kongresu in jih ni bilo časa vnaprej v miru prebrati.

Vsak udeleženec je lahko prebral kak delček kongresnih materialov, ujel drobce kongresa in prispeval kako zrno k veliki pogači, zvedel kako zanimivost po ustni pripovedi drugih, toda celostne podobe si prav gotovo nihče ni ustvaril. Le redki, v glavnem neposredno angažirani in prizadeti, so v neki sekciji, komisiji itd. vztrajali od začetka do konca njenega dela, sicer pa je velik del udeležencev fluktuiral. Pretakanje iz predavalnice v predavalnico, tudi med predavanjem, združeno s pogostim odpiranjem in zapiranjem vrat, je imelo v precejšnji meri patriotski ali prijateljski značaj. Skupinica je prišla v predavalnico, počakala nastop svoje zvezde, na koncu zaploskala in — odšla. Seveda je pretakanje imelo tudi druge vzroke: zanimanje za več tem, o katerih so razpravljali ob istem času, razočaranje nad zavlečeno obravnavo sicer privlačne teme in upanje, da bo drugje bolje itd.

V predgovoru k obema knjigama »povzetkov«² so napovedali objavo celotnih kongresnih referatov in po najnovejših vesteh naj bi objavili v celoti tudi diskusije k referatom. Kako bo to izvedljivo, si ne znam predstavljati. Samo diskusije poldruga dne, ki sem jim sam predsedoval, bi napolnile knjigo. O celotnem delu kongresa ne bo pač nikdar popolne predstave.

Kongres se je začel s slavnostnim predavanjem, ki ga je imel madridski profesor Miguel Angel Ladero Quesada o tako imenovani Betijski ali Guadalupski Andaluziji (Andalucía, torej po naše boljše Andaluzija) kot okolju, iz katerega je šest let po Kolumbovem prihodu v Seviljo izšlo njegovo odkritje Amerike. Kongres je bil namreč že v znamenju Kolumbovega podviga, katerega poltisočletnico bodo na široko obhajali leta 1992, in kongresne tiskovine so bile opremljene s kronano številko 500. Ladero je podal bogato, zaokroženo populacijsko, gospodarsko, socialno in politično podobo obravnavane pokrajine okrog 15. stoletja, hoteč pokazati, da so bili prav tu dani pogoji za uresničenje Kolumbovih zamisli in da je Kolumb prišel sem o pravem času, medtem ko je bil za portugalske razmere prepozen, za angleške in francoske pa prezgoden.

Kongresne razprave so bile v skladu s tradicionalno razdelitvijo programirane takole:

Velike teme. Odkritje Amerike po Evropejcih; Megalopolis v zgodovini; Socialno-zgodovinski vplivi revolucij in reform.

Metodologija. Evropska in azijska pojmovanja časa v zgodovinopisju; Antropologija, socialna zgodovina in kulturna zgodovina; Zgodovinska biografija.

Kronološke sekcije. Miti in simboli kot viri za zgodovino sredozemlja; Agrarni svet in komunalno gibanje; Migracije v predkolumbijski Ameriki; Fevdalni sistemi v Aziji; Žito v svetovni zgodovini; Modernizacija arabskega sveta; Poklicni razvoj ženske; Dekadenca otomanskega imperija; Pogodbe pred II. svetovno vojno in med njo; Napredek v miru, nazadovanje v vojni; Države in imperiji v Afriki pred 1800; Socialna politika v 19. in 20. stoletju; Nacionalna zavest... v Aziji in Afriki; Tehnična izobrazba.

Združene kronološke sekcije. Rojstvo in razširitev znanosti; Strategija za ohranitev oblasti; Organizacija dela; Razmerje med Židi, kristjani in moslimi; Bolezen in družba; Center in periferija; metropola in kolonije.

Delo mednarodnih komisij, društev itd. Po zaporedju, kot se pojavljajo v uradnem programu, gre za naslednje panoge oziroma predmete študija: primerjalna vojaška zgodovina; didaktika zgodovine; zgodovina Židov; zgodovina pomorstva; bizantologija; zemljepis in zgodovina Amerike; renesansa; pravo in institucije; zgodovina univerz (obe zadnji navedeni komisiji sta skupaj obravnavali politične sile na univerzah); slovanske študije; Latinska Amerika in Karibi; gospodarska zgodovina; zgodovina zgodovinopisja; primerjalna cerkvena zgodovina; družbena gibanja in strukture; parlamentari; južnovzhodna Evropa; druga svetovna vojna; zgodovina mest; sodobna zgodovina Evrope; arabska zgodovina; diplomatika; oktobrski revolucija; historična demografija; francoska revolucija; mednarodna razmerja, križarske vojne in latinski Vzhod; bibliografija; historična metrologija; audiovizualna sredstva; kvantitativne metode; zgodovina žensk. Menda je bila nazadnje navedena »federacija«³ tudi zadnja, ki je v soboto delala še do enih opoldne. Druge organizacije so končale s svojim delom najpozneje v petek zvečer.

Okrogle mize. Rokopisni viri iz časov Marka Pola; razsvetljenje v Evropi in Aziji; varstvo civilstov in ujetnikov v I. svetovni vojni; filozofske ocene zgodovinarške zgodovine; zahodno in vzhodno Romanstvo (organiziral Romun); Komenski (organiziral Čeh); zgodovinarji; politiki in ideologija; zgodovinarji in varstvo kulturne dedščine; obveščevalne službe v 20. stoletju; primerjava Budimpešte in New Yorka; industrializacija v sredozemskih deželah; informatika in zgodovina; Romi (Cigani).

Kot je videti iz golega naštetja, je bilo popolnoma nemogoče, ujeti kolikor toliko celovito predstavo o delovanju kongresa. V prvi vrsti sem se seveda udeležil tistih zasedanj, h katerim sem bil sam aktivno pritegnjen.

Tako sem predsedoval (sodobneje povedano sem jo moderiral) kronološki sekciji za srednji vek, ki je razpravljala o agrarnem svetu in komunalnem gibanju. Temo je vsebinsko organiziral Peter Blicke, profesor v Bernu. Prireditelji kongresa so pravilni naslov »komunalizem« napačno spremenili v komunalno gibanje. Tako so temo omejili na srednji vek, čeprav bi morala pokrivati tudi tri stoletja novega veka. To je zopet pomenilo, da so sekcijo obravnavali kot enodobno in ji odmerili le en popoldan. Da je bilo to ravnanje napačno, je najbolje dokazovalo dejstvo, da je bila precej velika aula nabito polna. V razpoložljivi čas je bilo treba razvrstiti uvodni in sklepni referat, osem referatov za posamezne dežele (med njimi soliden prispevek Tomislava Raukarja iz Zagreba), primerjalna referata za Bizanc in Japonsko, trinajst vnaprej določenih in pet novo prijavljenih diskutantov. Na vso srečo štirje predvideni sodelavci niso prišli, in dva sta glede na očitno časovno stisko odstopila, tako da se je z nekaj mojega prigovarjanja in ob zgledni disciplini udeležencev vendarle posrečilo izpeljati vsebinsko zelo zanimivo razpravo brez zapletov v predvidenem času. Celotna razprava je bila vsebinsko dovolj usklajena med drugim tudi zato, ker je prof. Blicke deset mesecev pred kongresom povabil glavne sodelavce na dogovor v Švicu, kar je prišlo prav tudi vzhodnonemški zgodovinki Evamariji Engel, da je lahko vnaprej pripravila večino sklepnega referata, ki bi ga sicer morala sestaviti neodvisno od kongresnih razprav, ali pa po zelo strnjenih razpravah stresti iz rokava.

Moja glavna naloga je bilo tudi na tem kongresu vodstvo del Mednarodne komisije za zgodovino mest, ki ji predsedujem od leta 1981. Komisije so imele na razpolago poldrug dan, kar je bilo premalo, posebno če je tretja polovica dneva — kot v našem primeru — padla na soboto, ko ni bilo pričakovati obiska. Moram reči, da vse komisije niso bile v enakopravnem položaju, ker so nekaterim (npr. zgodovina univerz) odmerili več časa. Komisija za pomorsko zgodovino je s temo: Svetovna pomorska trgovina in transport hrane imela lasten tridnevni program in zasedala posebej na poveljstvu logistične službe španske vojske. Nekaj podobnega velja za komisijo za vojaško zgodovino, v kateri so bile nekatere ugledne vojaške šarže, tako da je njene premike — relata refero — varovalo spremstvo v vozilih in helikopterju. Naša komisija se je v svojem nepriviligiranem položaju vseeno počutila bolj navezano, in je lahko samo pod varstvom civilnih hostes ob sodelovanju številnega in delno menjajočega se drugega poslušalstva, obravnavala temo Vloga reglementacije pri nastanku novih mest in mestnih predelov od 14. do 18. stoletja. Temo smo izglasovali na prejšnjem kongresu v Stuttgartu in jo poverili bolonjski profesorici Franceski Bocchi kot glavnemu poročevalcu (rapporteur général), nakar so na sestankih v letih 1986—1988 sledili referati. Med drugim je sarajevska profesorica Desanka Kovačević-Kojić dala prispevek o novih mestih v Bosni in Srbiji, jaz pa o ustanavljanju mest v Vojni Krajini ob primeru Karlovca. Nazadnje je komisija že pred kongresom obravnavala in dopolnjevala osnutek poročila. Tedaj so bili tudi določeni koreferenti (ali moderneje po ameriško: panelisti). Glavno poročilo je bilo že pred kongresom razposlano v Biltenu komisije (Nouvelles de la CIHV) in na samem kongresu razdeljeno še drugim interesentom. Razprava sama je potekala v obliki panelne diskusije, razdeljene na tri dele: posamezni primeri, teoretični sklepi, posebni aspekti. Za prihodnji kongres (1995) je bila že prej izbrana tema: Sejmi — trgi — mesta. Seveda so bile na vrsti tudi tekoče upravne in strokovne zadeve komisije (zgodovinski atlasi mest, objave najstarejših virov, bibliografije itd.), ne pa volitve. Komisija je namreč že pred časom sklenila, naj bodo volitve na sestanku v letu po velikem kongresu zgodovinarjev, saj na svetovne kongrese prihaja manj članov komisije kot na njene letne sestanke.

Ker je zasedal ob istem času (čeprav le v sosednjem prostoru) kot pravkar omenjena komisija, se dela Komiteja za historično metrologijo nisem mogel udeležiti, imel pa sem sicer osebne stike z njegovim vodstvom. Pač pa sem se utegnil udeležiti občnega zbora tretje komisije, v kateri sem včlanjen — Mednarodne komisije za zgodovino parlamentov. Zanj sem bil leta 1980 v Bukarešti glavni poročevalec, nato nekaj časa v njej podpredsednik, odkar pa vodim drugo komisijo, so moje zveze z njo popustile. Zdaj bi skoraj rekel: k sreči. Razprava pred volitvami o uradni kandidaturi Angleža in iz formalnih razlogov sporni kandidaturi Avstrijca za predsednika, pa še same volitve, so bile morda na nivoju kakega zelo živahnega parlamenta, a po svoji zmedenosti nerazveseljive. Nazadnje je bil izvoljen uradni kandidat John Rogister.

Moja nadaljnja naloga na kongresu je bila udeležba in glasovanje na glavni skupščini Mednarodnega komiteja za zgodovinske vede, ki je prireditelj svetovnih kongresov zgodovinskih ved. Član komiteja sem po položaju kot predsednik »pridružene organizacije«. Pri začetni seji, ki se je glede na letalske zveze nisem mogel udeležiti, me je zastopal prvi podpredsednik Danec Thomas Riis, medtem ko drugi podpredsednik naše komisije Nikolaj Todorov, nekdanji bolgarski ambasador v Atenah, ki je menda zdaj predsednik bolgarskega parlamenta, ni prišel na kongres. Udeležil pa sem se osebno prav zanimivega sklepnega in odločujočega dela glavne skupščine. Ta je najprej odločala o kraju, v katerem bo leta 1995 prihodnji svetovni kongres. Napovedanih je bilo pet kandidatov: Izrael, Japonska, Kanada, Tunizija in Združeno kra-

ljestvo (Velika Britanija). Japonska je že pred kongresom razposlala propagandno gradivo, kanadska propaganda pa jo je na samem kongresu daleč preseгла, tako po luksuznosti vabil kot po bogatem sprejemu, ki ga je priredila članom komiteja, a se ga zaradi vodstva kronološke sekcije nisem mogel udeležiti. Vtis je Kanada napravila tudi po tem, da je njeno vabilo dvojezično in retorično dobro izrekla mlada predsednica njihovega nacionalnega komiteja. Ker Tunizije nihče ni zastopal, njena kandidatura ni prišla na glasovanje. Velika Britanija in Izrael sta v prvem krogu tajnega glasovanja dobila malo glasov in sta izpadla. Njune glasove je pri drugem glasovanju skoraj v celoti dobil kanadski Montreal, ki je že prej dosegel skoraj absolutno večino. Japonski je predvsem škodovala govornica o tamkajšnjih za evropske razmere strahotnih cenah.

Potegovanje za kongres ima na splošno prestižno-propagandne in gospodarsko-turistične nagibe. Pri madridskem kongresu sem kljub idealistični vnemi nekaterih španskih kolegov imel vtis, da je na odločilnih mestih prevladovala druga vrsta nagibov. Šlo je pač za enega izmed mnogih velikih kongresov. Kralj svojega častnega predsedstva niti ni sam podpisal (švedski kralj se je leta 1960 z vsemi kongresisti rokoval, predsednik Weizsäcker pa je pred petimi leti kongres sam začel z lepim govorom). Tudi prireditelja obeh sprejemov (vreme je bilo lepo in sta bila na prostem), župan in rektor, se nista dala spoznati — če sta sploh prišla. Najbolj je bilo pač občutiti precej dobro delujoči mehanizem kongresno-turistične mašinerije, ki jo vodi eno izmed tovrstnih podjetij. Pri prejšnjih kongresih ta mašinerija ni bila tako zelo opazna. V splošnem se bolje počutim, če so hostese manj uniformirane, a poklicno vsaj nekoliko bližje stroki kongresa. Najmanj pri treh letošnjih kandidatih za kongres (Kanada, Japonska, Izrael) so bile očitno bolj v ospredju želje po uveljavljanju v mednarodni znanosti, torej motivi, ki sem jih označil kot prestižno-propagandne. Zato utegne biti organizacija prihodnjega kongresa zopet manj rutinsko-brezosebno izpeljana.

Izbiri Montreala je sledila predstavitev kandidatov za prihodnjo generalno skupščino in javno glasovanje o tem. To pot gospodarski motivi gotovo niso bili glavni, saj se bo zbralo le kakih 100 ljudi. Kandidati so bili Češkoslovaška, Madžarska, ZR Nemčija, Venezuela in ponovno Izrael. Ko dvignjenih rok nikogar ni bilo moč prešteti, so preštevali glasove tako, da smo vstajali. Na ta način smo postopno zoževali krog kandidatov, dokler ni v tretjem krogu dobila večine Praga.

Precej bolj pomembne so bile volitve novega upravnega odbora, posebno ker dosedanja desetletna tajnica, francoska bizantologinja grškega rodu Helène Ahrweiler, visoka funkcionarka v francoski kulturni hierarhiji (rektorica, po novem baje šefinja centra Pompidou) ni obnovila kandidature. Da pa se ob vsakem kongresu menja predsednik, se samo po sebi razume. Posebna komisija je pripravila listo odbora (biroja), ki so jo hoteli dati v izvolitev kot celoto. Pojavila pa sta se dva nadaljnja kandidata, od katerega so enega zaradi starosti nad 70 let brž izločili, italijanskega kandidata pa se na ta način niso mogli znebiti. Nekoliko neprijeten položaj je nastal, ko je zahodnonemški zgodovinar Hans Mommsen menil, naj vzhodni Nемец Joachim Hermann ne bi kandidiral, češ da bo tako moral po združitvi Nemčije odstopiti. Blagajnik, Švicar A. Dubois je odvrnil, da je članstvo v odboru osebno, in ne sloni na načelu reprezentance. To je sicer pravno res, dejansko pa ne. Kaj če bi npr. v odboru ne bilo nikogar iz Sovjetske zveze ali iz ZDA, ali če bi izvolili iz teh držav nekoga proti volji nacionalnega komiteja? S takimi intermezzi so se volitve sicer nekoliko skomplicirale, nazadnje pa je bila s tajnim glasovanjem vendarle izvoljena prvotno predlagana lista. Novi predsednik je postal Anglež Theo C. Barker, ki se je predstavil kot bivši oxfordski študent, ekonomski zgodovinar, a ne ekonomist, pristaš arhivskega dela, ki ga je opravil po različnih delih sveta. Novi glavni tajnik je francoski zgodovinar mednarodnega slovesa François Bédarida, šef instituta za zgodovino sodobnosti.

Poleg navedenih kongresnih dejavnosti sem se pasivno udeležil vrste drugih zasedanj. Tako sem ujel del predavanj o odkritju Amerike, predvsem precej dolgo pripoved Čeha Bohumila Badure, ki je s komaj opaznim akcentom v španščini govoril o srcu Evrope in Novem svetu. Poslušal sem začetek in prvo zasedanje metodološke skupine o antropologiji, družbeni zgodovini in kulturni zgodovini. Uvodno predavanje je imel v dobri angleščini Rus Valerij A. Tiškov sam; njegov predvideni soavtor, tudi pri nas že dolgo znani J. V. Bromlej je malo pred kongresom umrl. Nathalie Zemon Davis (ZDA) je nastopila z retoriko ameriškega stila in se pri že opisanih volitvah prebila v vrhove zgodovinarske hierarhije. Na programu je bil tudi Branislav Đurđev, katerega metodološki prispevki štejejo v železni repertoar mednarodnih kongresov zgodovinarjev. Objavljeni povzetek se dotika pojma antropologije. Ker Đurđeva, ki je že v letih, ni bilo, je šel referat v ustni razpravi neopažen mimo. Med drugim se kritično izraža o šoli Analov, s čimer v zadnjih časih ni sam.

Sklepna slovesnost je bila v nedeljo. Proti vsemu pričakovanju se je veliki amfiteater še kar precej napolnil. Nekaj govornikov se je poslavljalo od svojih funkcij, predvsem pa sta nastopila novi predsednik in novi glavni tajnik. Z zadovoljstvom so

mogli zadnji govorniki ugotoviti, da je bil leta 1990 prvi kongres po vojni, na katerem je bil opazen umik ideoloških sporov in se je uveljavila svoboda znanosti kot temelj mednarodnega sodelovanja.

Sproščeno vzdušje je bilo že med kongresom opazno tudi v številnosti in komunikativnosti članov dveh velikih skupin — sovjetske, zbrane iz pripadnikov najrazličnejših etničnih skupin, in vzhodnonemške. Po svoje simptomatično je bilo majhno število Jugoslovanov. Točnega števila ne vem, ker tiskani sezname niso nikdar popolnoma zanesljivi, in nekaterih prijavitelcev nisem videl, srečeval pa sem se v glavnem z devetimi. Ker zdaj vodijo jugoslovanski komite v Zagrebu, so bili v Madridu vsaj trije Hrvati. Nadalje sem osebno srečeval po enega udeleženca in eno udeleženko iz Bosne in Makedonije ter po enega iz Beograda in Črne gore. Če sem koga prezrl, naj mi oprostijo, pri tolikšni razkropljeni množici nikdar vseh ne vidiš. Najbrž nas je bilo 12 ali malo več. V glavnem so vsi jugoslovanski udeleženci sodelovali pri tej ali oni točki programa. Uvodoma navedena Erdmannova knjiga navaja za čas med obema vojnama po 4 do 9 jugoslovanskih udeležencev, leta 1950 nobenega, nato pa vsakih pet let: Rim 68, Stockholm 31, Dunaj 67, Moskva 119, San Francisco 23, Bukarešta 68, Stuttgart 27—35. Letošnje število je torej izredno nizko. Zvrniti krivdo na politične razmere in pomanjkanje denarja je preveč preprosto. Tudi ne more biti kriva samo premajhna dejavnost jugoslovanskega komiteja za zgodovinske vede, čeprav gotovo ni prav, da v finančnem poročilu Mednarodnega komiteja za zgodovinske vede, predvsem posledica premajhne povezanosti slovenskih zgodovinarjev in zavodov, ki se ukvarjajo z zgodovino. Moja vednost o pripravah na kongres je temeljila skoraj samo na moji funkciji v Mednarodni komisiji. Če sem informacije posredoval naprej, očitno ni imelo posebnega odmeva. Sedanja organizacijska struktura je očitno odpovedala.

Pravzaprav pa sama pasivna udeležba na kongresu ni toliko pomembna kot aktivna. Ta je bila po mojem vtisu z jugoslovanske strani razmeroma boljša, vendar tudi v znamenju nazadovanja. Erdmann našteva od 1955 do 1985 vsega dva ducata jugoslovanskih predavaj (brez komisijskih), pri čemer ne šteje koreferatov, diskusij itd. Po tem kriteriju Jugoslavija do 1985 ni bistveno zaostajala za državami podobne velikosti. Po tem kriteriju pa leta 1990 najbrž ne bo dobila točke. Kmalu se bo zopet začel boj za vodilne vloge. Ta boj se začelja s predlaganjem tem, saj ima uspešni predlagatelj teme vse izgleda, da mu zaupajo organizacijo seje in glavno predavanje. Največ izgledov imajo seveda države, zastopane v glavnem odboru. Jugoslavijo je od leta 1965 dalje zastopal beograjski profesor Jorjo Tadić, ki pa je že leta 1969 umrl. Ne prej ne pozneje v deset do dvanajstčlanskem glavnem odboru ni bilo Jugoslovana. Treba je izvajati pravo strategijo za predlaganje tem in za pridobitev položaja »odgovornega« za temo. Osebna poznanstva so pri tem še bolj pomembna kot znanje jezikov, brez katerega pa tudi ne gre.

Ker nisem bil prvič v Madridu, se je moj turistični program omejeval na ogled Prada, kjer porabiš nekaj časa že pri čakanju v vrsti za vstopnico. Dnevi so bili vroči, večkrat tudi čez 35° C v senci, vendar je bila vročina suha in je ni bilo težko prenašati. Kongres je padel pač v tisto dobo, ki ji pravijo v Madridu trije meseci pekla (nueve meses de invierno, tres meses de infierno). Moji, razmeroma skromni turistični premiki po centru mesta so imeli to dobro posledico, da me niso utegnili okraati, kar se je kakemu udeležencu kongresa tudi zgodilo.

Sergij Vilfan

JEGLIČEV SIMPOZIJ V RIMU

(Rim, 18.—21. 9. 1990)

Slovenska teološka akademija v Rimu je tako kot leta nazaj tudi letos organizirala v Sloveniku v Rimu simpozij, ki je bil tokrat posvečen ljubljanskemu knezoškofu Antonu Bonaventuri Jegliču. Simpozij je trajal od 18. do 21. septembra. Sedemindvajset referentov je osvetljevalo Jegličevo osebo in delo ter politične in cerkvene razmere, v katerih je deloval. Kako vsestranskega zanimanja je bilo deležno življenje in delo Antona Jegliča, nam lahko pokaže že seznam inštitutov in institucij, katerih člani ali predstavniki so na simpoziju sodelovali: Teološka fakulteta v Ljubljani, Slovenska teološka akademija v Rimu, Zgodovinski oddelek Filozofske fakultete, Arhiv Slovenije, Skofijski arhiv v Ljubljani, Inštitut za sodobno zgodovino, Inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Ost und Südosteuropa Institut na Dunaju, dva profesorja iz Sarajeva, akademična prof. dr. Anton Trstenjak in prof. dr. Stane Gabrovec, profesor Franc Kralj in drugi.

Sodelavci simpozija so predstavili pogloblitve silnice življenja Cerkve v Jegličevem času, Jegličeve osnovne antropološke oznake in duhovni profil ter grafološko analizo Jegličeve pisave. Predstavljeni so bili Jegličevi stiki z A. Kalanom, A. Ušeničnikom in J. Šiško, stiki in odnosi med Jegličem in Sedejem ter odnosi med Jegličem, sarajevskim nadškofom Stadlerjem in škofom v Djakovu Strossmayerjem, ozadje, kako je bil Jeglič imenovan za pomožnega škofa v Sarajevu ter knezoškofa v Ljubljani, Jegličovo delovanje v Sarajevu, kjer je bil kanonik in imenovan za pomožnega škofa. Večji del referatov je bil posvečen Jegličevemu škofovskemu delovanju v Ljubljani: Jegličev pastoralni program, pastoralno delo škofa Jegliča v pastirskih listih, Jegličeve sinode, Jegličevi odnosi z duhovniki in Jeglič kot pospeševatelj redovnega življenja, Jegličovo liturgično delovanje, Jegličevi vzgojni spisi, teološko-dogmatični spisi, biblični spisi in spisi o moralnih vprašanjih. V zadnjem sklopu so predavatelji predstavili še Jegliča in cerkvenopolitična vprašanja, Jegliča v slovenski politiki do leta 1918 in Jegliča v slovenskem političnem življenju po letu 1918, Jegliča in dunajske oblasti, odnos slovenskega liberalizma in socializma do Jegliča, Jegliča in katoliške shode ter Jegliča in krščanskega socialno gibanje. Na koncu je nekdanji gojenec Zavoda sv. Stanislava predstavil ustanovitev in gradnjo tega zavoda s prvo slovensko gimnazijo ter težave, s katerimi se je Jeglič moral pri tem spopadati. Prav posebno odliko Jegliča je razkrival še zadnji prispevek o Jegličevem zavzemanju za primorske Slovence.

Jegličev simpozij je bil v krajši obliki ponovljen na Teološki fakulteti v Ljubljani od 5. do 7. novembra, izšel pa bo tudi zbornik referatov.

Ne le referati, tudi dolge diskusije so pričale o vsestranskosti in veličini moža, ki je v določenih trenutkih žel največja priznanja, v naslednjih pa je bil že deležen hudih napadov. Pri upoštevanju dosedanjih pohval in kritik se je kristalizirala podoba osebnosti, ki nedvomno daje v času svoje škofovske službe neizbrisen pečat slovenskemu narodnemu razvoju ter kulturnemu in političnemu osamosvajanju. Kljub tako obširnemu simpoziju Jegličevega dela ni bilo mogoče dokončno izčrpati, o čemer priča že ugotovitev, da še ni zbrana Jegličeva obširna bibliografija.

Vinko Rajšp

ZGODOVINSKO DRUŠTVO LJUBLJANA 1988—1990

Na občnem zboru Zgodovinskega društva Ljubljana 16. junija 1988 je bil izvoljen naslednji izvršni odbor: dr. France M. Dolinar predsednik, dr. Rajko Bratož podpredsednik, Nataša Stergar tajnica, mag. Eva Holz blagajničarka in člani Vinko Demšar, Jasna Horvat, Irena Kovač, Marija Kremenšek, Jelka Melik in dr. France Rozman. V nadzorni odbor so bili izvoljeni Matjaž Rebolj, Sonja Reisp in Ema Umek, v disciplinsko komisijo pa Primož Hainz, prof. dr. Ignacij Voje in dr. Jože Žontar.

V preteklem mandatnem obdobju smo za naše člane pripravili 21 predavanj, ki so bila večinoma zelo dobro obiskana.* Tematsko smo pokrili praktično vsa obdobja slovenske zgodovine, od naselitve naših prednikov (Grafenauer, Wolfram, Ciglencečki) in njihovega pokristjanjevanja (Cuscito, Glaser) preko gospodarskega, kulturnega in cerkvenega življenja Slovencev v srednjem veku (Mlinarič), položaja Slovencev v Notranji Avstriji v 16. stoletju (Simoniti), borbe za prevlado na Balkanu od konca 16. do konca 17. stoletja (Jačov), jezikovne strukture mestnega prebivalstva na Slovenskem od srednjega veka do konca 18. stoletja (Vilfan), značilnosti parlamentarizma 1861—1929 (Melik), odnosa Jugoslavije in Avstrije 1918—1938 (Suppan) ter problema slovenske samoodločbe na drugem zasedanju AVNOJ (Ferenc). Nekaj predavanj je bilo spominskih, npr. ob 300-letnici Valvazorjeve Slave vojvodine Kranjske (Reisp) ali povezanih z jugoslovansko (Trgovčević, Perović) in evropsko zgodovino (Moritsch, Ferluga, Jačov).

Na prvem članskem sestanku 17. novembra 1988 smo se spomnili pokojne profesorice zgodovine Marije Kremenšek († 17. 10. 1988), članice izvršnega odbora našega društva. O njenem življenju in delu je kratko spregovorila profesorica Prvenka Turk. — Osemdesetletnice rojstva profesorja Metoda Mikuža se je spomnil prof. dr. Miroslav Stiplovšek na članskem sestanku 20. decembra 1989 — Stoletnico rojstva prof. Gregorja Čremošnika smo počastili na spominskem večeru 15. marca 1990, na katerem sta o njegovem delu spregovorila prof. dr. Ignacij Voje in asistent Igor Grdina. Člani društva smo se udeležili tudi odkritja spominske plošče prof. Franu Zwittru 22. aprila 1990 na njegovi rojstni hiši v Beli Cerkvi na Dolenjskem.

Izvršni odbor Zgodovinskega društva Ljubljana se je sestel šestkrat, čeprav žal nikoli v polnem številu. Na teh sestankih smo oblikovali program predavanj in tekoče probleme društva. Veliko skrb nam povzročajo predvsem finance. Naraščajoče cene

poštne so nam praktično izpraznile blagajno, tako da smo bili prisiljeni pošiljati va-bila za več predavanj skupaj. Vedno bolj postaja tudi problem medrepubliškega in mednarodnega sodelovanja. Bila bi nepopravljiva škoda, če bi zaradi pomanjkanja denarja ne mogli povabiti gostov iz drugih republik in iz tujine, zlasti še, če gre za priznane strokovnjake, ki proučujejo našo zgodovino. Pri tem pa jim že sedaj nismo mogli nuditi drugega kot povrnitev potnih stroškov in eno nočitev v Ljubljani. Kljub temu se nam je v preteklem obdobju posrečilo v sodelovanju z Oddelkom za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani in društvom klasičnih filologov povabiti devet gostov iz tujine. Stroške za gostovanje profesorja dr. Marka Jačova iz Rima nam je v celoti poravnal naš sponzor Beno Jakupovič, Reprofotografija, Rožna dolina, Cesta IX/25, Ljubljana, za kar se mu na tem mestu iskreno zahvaljujemo.

Prihodnost delovanja našega društva vidim prav v večjem sodelovanju s posameznimi oddelki Filozofske fakultete v Ljubljani, v prvi vrsti z oddelkom za zgodovino, sorodnimi društvi v Ljubljani in drugod po Sloveniji in s pridobivanjem sponzorjev.

*** Predavanja Zgodovinskega društva Ljubljana:**

- 1) 17. 11. 1988: dr. Bogo Grafenauer - mag. Peter Stih, Predstavitev knjige o Langobardih (Obzorja Maribor 1988).
- 2) 24. 11. 1988: dr. Arnold Suppan (Dunaj), Jugoslavija—Avstrija 1918—1938, sosedstvo med kooperacijo in konfrontacijo.
- 3) 2. 3. 1989: dr. Slavko Ciglenečki, Slovenski prostor v obdobju preseljevanja ljudstev (skupaj z društvom klasičnih filologov).
- 4) 9. 3. 1989: dr. Vasilij Melik, Značilnosti parlamentarizma (o strankah in volitvah na Slovenskem 1861—1929).
- 5) 15. 3. 1989: dr. Gustavo Corni (Benetke), Politika ekonomske in politične penetracije fa-sističnih diktatur na Balkanu (skupaj z oddelkom za zgodovino FF v Ljubljani).
- 6) 13. 4. 1989: dr. Giuseppe Cuscito (Trst), Oglej in pokristjanjevanje Slovencev in Hrvatov v 8. in 9. stoletju (skupaj s klasičnimi filologi).
- 7) 20. 4. 1989: dr. Vasko Simoniti, Povezovanje notranjeavstrijskih (slovenskih) dežel v 16. stoletju. Vojaški vidiki.
- 8) 11. 5. 1989: dr. Ljubinka Trgovčević (Beograd), Srbska inteligenca, nastanek Jugoslavije in Slovenci.
- 9) 18. 5. 1989: dr. Branko Reisp, 300 let Valvazorjeve vojvodine Kranjske.
- 10) 28. 9. 1989: dr. Andreas Moritsch (Dunaj), Problemi ruskega kmetijstva pred oktobrsko revolucijo in Stolipinove reforme.
- 11) 19. 10. 1989: dr. Ernst Bruckmüller (Dunaj), Problem avstrijske nacionalne zavesti.
- 12) 26. 10. 1989: dr. Jadran Ferluga (Münster), Bizanc na Jadranu od 6. do 13. stoletja.
- 13) 6. 11. 1989: dr. Herwig Wolfram (Dunaj), Karantanija v 8. in 9. stoletju (skupaj z oddelkom za zgodovino).
- 14) 20. 12. 1989: dr. Tone Ferenc, Problematika samoodločbe in suverenosti slovenskega na-roda po drugem zasedanju AVNOJ (skupaj z oddelkom za zgodovino).
- 15) 1. 3. 1990: dr. Franc Glaser (Dunaj), Pokristjanjevanje sredozemskega Norika do 7. stoletja v luči arheoloških najdb.
- 16) 15. 3. 1990: dr. Ignacij Voje, Delež Gregorja Čremošnika pri proučevanju ekonomske zgo-dovine srednjeveškega Dubrovnika; Igor Grdina, G. Čremošnik in cirilska paleografija.
- 17) 29. 3. 1990: dr. Jože Mlinarič, Vloga cistercijanov v gospodarskem, kulturnem, karitativ-nem in cerkvenem življenju Slovencev.
- 18) 19. 4. 1990: dr. Sergij Vilfan, Jezikovna struktura mestnega prebivalstva na Slovenskem (od srede srednjega veka do 18. stoletja).
- 19) 17. 5. 1990: dr. Latinka Perović (Beograd), Socialistična misel v Srbiji v 2. polovici 19. stoletja (skupaj z oddelkom za zgodovino).
- 20) 17. 5. 1990: dr. Marko Jačov (Rim), Borba za prevlado na Balkanu od konca 16. do konca 17. stoletja.
- 21) 18. 5. 1990: dr. Marko Jačov (Rim), Cigani med Mediteranom in Atlantikom (skupaj z oddelkom za zgodovino).

Predsednik:

dr. France M. Dolinar

BELOKRANJSKO MUZEJSKO DRUŠTVO 1988—1990

Belokranjsko muzejsko društvo je v letu 1988 po redni letni skupščini, organiziralo predavanje dr. Dušana Pluta z naslovom »Humana ekologija — preteklost, sedanost, bodočnost«. V tem letu so člani društva posvetili pozornost predvsem dvema večjima nalogama. Uredili so okolico Mitreja nad vasjo Rožanec in izdali 5. knjižico iz zbirke Knjižnica Belokranjskega muzejskega društva. To je knjižica prof. Jožeta Dularja »Pomembni Belokranjci«, ki jo je natisnila Tiskarna Novo mesto v 1000 izvodih. Sredstva za tisk knjižice so poleg Belokranjskega muzejskega društva prispevali še občinski kulturni skupnosti Metlika in Črnomelj ter občinski raziskovalni skupnosti Metlika in Črnomelj.

17. 3. 1989 so na (volilni) skupščini BMD izvolili nov upravni in nadzorni odbor društva. V letih 1985—1989 so društvo vodili: predsednik Andrej Dular, tajnica Andreja Brancelj in blagajnik Franc Kobe. Na čelu novega upravnega odbora so: predsednica Marjetka Balkovec, tajnica Jakobina Pahor-Pugelj in blagajničarka Marina Janjac. Po skupščini je društvo organiziralo predavanje Pavla Kavška z naslovom »S kolesom po Jugoslaviji«.

V letu 1989 je Belokranjsko muzejsko društvo praznovalo 40 let svojega delovanja. Ta lepi jubilej smo počastili z izdajo 6. knjižice naše zbirke, z naslovom »Štirideset let Belokranjskega muzejskega društva«. Delo je napisal prof. Jože Dular. Finančno so pri izidu knjižice društvu pomagali občinski kulturni in občinski raziskovalni skupnosti Črnomelj in Metlika, skupščini občine Črnomelj in Metlika, 17 delovnih organizacij in 8 zasebnikov. 9. novembra 1989, na večer pred jubilejem, je društvo v Ganglovem razstavišču v Metliki pripravilo svečano sejo s predstavitvijo nove publikacije, z otvoritvijo priložnostne razstave, s kratkim kulturnim programom in z zakusko, ki so jo pripravile članice in člani društva.

Poleg navedenih osrednjih nalog smo skrbeli tudi za urejanje Mitreja na Rožancu (v sodelovanju z dijaki SSEK Črnomelj) in se dogovorili za obnovo nagrobnika učiteljice Ane Fabjanove na pokopališču v Kloštru.

30. marca 1990 je bila redna letna skupščina Belokranjskega muzejskega društva, na kateri smo počastili 75 let prof. Jožeta Dularja. Po končanem uradnem delu skupščine je bila predstavitev dveh novih publikacij: Mlini ob Kolpi umirajo, avtorja Jožeta Dularja, ki je bila popestrjena s prikazom filma o opisanih mlinih, posnetega leta 1962. Drugo knjižico, z naslovom »75 let profesorja Jožeta Dularja«, je jubilarantu poklonilo Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej Metlika in Skupščina občine Metlika.

V juniju 1990 je Belokranjsko muzejsko društvo organiziralo izlet za člane društva. Ogledali smo si Pleterje, Kostanjevico, Brežice in Krško in preživeli prijeten, zanimiv in poučen dan.

Predsednica:
Marjetka Balkovec

ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA DOLENJSKO IN POSAVJE 1988—1990

Člani našega društva so predvsem učitelji zgodovine na osnovnih in srednjih šolah in delavci v muzejih. Zato je tudi delo članov društva usmerjeno predvsem na področje šolske zgodovine in muzejev.

V preteklem letu je naše delo slonelo predvsem na posodabljanju pouka zgodovine na osnovnih in srednjih šolah. V tej zvezi smo imeli tri strokovna srečanja, na katerih smo poleg posodabljanja pri pouku zgodovine obravnavali tudi aktualne družbenopolitične teme. Organizirali smo tudi predavanje dr. Kranjca o pluralizmu v novih okoliščinah. V okviru naših aktivnosti so bile prisotne tudi teme, ki so bile povezane z zelo aktualnim vprašanjem tega časa — prenovno učbenikov zgodovine in predvsem razmerja med politično, socialno in gospodarsko zgodovino. Ukvarjali smo se s problemom, kakšen sploh naj bi bil sodoben učbenik zgodovine, ki bi mladi generaciji predstavil našo NOB. Ugotovili smo tudi, da zastopanost Dolenjske in Bele Krajine med NOB v učbenikih osnovnih in srednjih šol v Sloveniji ni dovolj zastopana. Pri prebiranju teh učbenikov ima človek vtis, da je bilo težišče NOB v Sloveniji na Gorenjskem in Štajerskem, kar pa ne ustreza resničnemu stanju.

Več članov našega društva se je udeležilo zgodovinskega XXIV. zborovanja slovenskih zgodovinarjev na Ptuj. Zgodovinski krožki na osnovnih šolah naše regije so tudi v letošnjem šolskem letu sodelovali v raziskovalni nalogi, ki je bila razpisana na temo: »Solstvo in društva v našem kraju«. V okviru Dolenjskega muzeja je bilo v zadnjem letu več aktivnosti, v katerih so sodelovali člani našega društva in sicer: Ustanovljen je bil nov Svet oddelka NOB, ki je sprejel tudi nov program dela. Začele so se aktivnosti v zvezi z obnovo nekaterih objektov na Kočevskem Rogu. V pripravi so nekatere razstave, ki so povezane z zgodovinsko tematiko. Ze več let izhajajo publikacije z zgodovinsko tematiko. V Dolenjskem listu in TV-15 je bilo objavljenih več prispevkov naših članov, ki obravnavajo zgodovinska dogajanja na Dolenjskem.

Glede organiziranja društva, ki je regijsko, bi predlagali, da bi se v bodoče organizirala društva v občinah, ki bi imela svoje operativne, za občino aktualne programe dela. Regijsko povezovanje pa naj bi bilo le pri določenih akcijah, izletih in pedagoškem usposabljanju članov zgodovinskih društev.

Predsednik:
Jože Jazbec

ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SEVERNO PRIMORSKO 1988—1990

1. Število članov 65; v obravnavanem času je društvo pridobilo dva nova člana. Umrli je član **Julij Beltram-Janko**, politik in publicist (pisec dveh knjig spominov in kronike vasi Vogrsko).

2. Občni zbori: Opravili smo dva občna zbora (6. maj 1989 in 2. marec 1990), ki sta ju spremljali predavanja prof. dr. Petra Vodopivca o francoski revoluciji 1789 in njeni interpretaciji v novejši historiografiji (1989) in prof. Sama Pahorja o »fojbah« (1990).

3. Strokovna srečanja: Društvo je organiziralo srečanje ob 450-letnici božje poti na Sveti Gori pri Gorici (27. 10. 1989). Akti bodo objavljeni v knjigi (izide pri Gor. Mohorjevi družbi konec leta 1990).

4. Člani društva so sodelovali na raznih posvetih doma in na tujem, objavljali so članke in razprave ter samostojne publikacije (J. Beltram o vasi Vogrsko, 1990; J. Dolenc o pesniku Gregorčiču, 1989; Nataša Nemeč, kronika vasi Bilje, 1989; F. Hvala, knjiga o delovanju Narodne zaščite med NOB na Primorskem).

5. Program dela društva so krojile finančne razmere, tako da ni bila uresničena postavitev dveh plošč (S. Vuk in Avg. Žigon) in nekaj članskih sestankov.

6. Društvo je dalo nekaj pobud, med temi je tudi postavitev spomenika padlim slovenskim vojakom na soški fronti med prvo svetovno vojno.

Predsednik:
dr. Branko Marušič

ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA JUŽNO PRIMORSKO 1989—1990

Ustanovni občni zbor Zgodovinskega društva za Južno Primorsko je bil 2. marca 1989 v prostorih Pokrajinskega muzeja Koper, 14. junija 1989 pa smo na I. občnem zboru potrdili društvena pravila, izvolili organe društva in oblikovali program nadaljnega dela. Občni zbor smo povezali še s predstavitvijo 1. in 2. številke KRONIKE (letnik 37), posvečene zgodovini Primorske. Na predstavitvi sta sodelovala urednik Marjan Drnovšek in dr. Ferdo Gestrin. Zgodovinsko društvo deluje na območju občin Koper, Izola, Piran, Sežana, Ilirska Bistrica in Postojna. Društvo šteje 55 rednih članov.

II. občni zbor smo organizirali v Piranu 9. novembra 1989 in na njem potrdili statutarne spremembe (po novem je sedež društva pri Pokrajinskem arhivu Koper). Občni zbor smo zaokrožili s predavanjem dr. Darje Mihelič: »Piranski vsakdan v obdobju baroka« (začetek 17. stoletja). V začetku letošnjega leta, 17. januarja, je društvo organiziralo predstavitev najnovejšega dela puljskega zgodovinarja dr. Miroslava Bertoše »Zlikovci i prognanici« (Socijalno razbojništvo v Istri u XVII. i XVIII. stoljeću). Avtorja in njegovo dosedanje delo je predstavil dr. Janez Šumrada, na predstavitvi je poleg avtorja sodeloval še mag. Darinko Munič z Reke. Stike s predstavniki Čakavskega sabora iz Pule smo utrdili 15. marca 1990 s predstavitvijo »Prispevkov k zgodovini Kopra«, na kateri so v imenu društva sodelovali dr. Janez Peršič, dr. Miroslav Bertoša, Matej Zupančič, Radovan Cunja, Darko Darovec in Salvator Žitko.

Na sestanku izvršnega odbora društva, 5. junija 1990, smo načeli vprašanje priprave, vsebinske zasnove in izdaje (domoznanskega) zbornika, ki naj bi izšel v naslednjem letu. Po sestanku smo v muzejski dvorani pripravili predstavitev knjige Draga Žerjala »Spomini in razlage« (o protifašističnem boju primorske mladine med vojnama). Na predstavitvi so poleg avtorja sodelovali še dr. Milica Kacin-Wohinz, Aleksej Kalc in Milan Pahor iz Odseka za zgodovino pri NSK v Trstu.

V drugi polovici letošnjega leta bo društvo organiziralo še nekaj predstavitev novejših izdaj in sicer krajevnega zbornika »Kraški rob in Bržanija«, ki ga je Pokrajinski muzej Koper izdal ob letošnji 500-letnici fresk v Hrastovljah; v dogovoru s prof. Janezom Kramarjem bomo jeseni predstavili tudi njegovo zadnje delo o narodni prebui v Slovenski Istri. Že ob koncu letošnjega leta, predvsem pa v letu 1991, naj bi se društvo v povezavi s sorodnimi društvi na Obali (geografskim, slavističnim in sociološkim) angažiralo predvsem pri vsebinski pripravi in izdaji (domoznanskega) zbornika, ki naj bi pritegnil kar najbolj širok krog zgodovinarjev in družboslovcev ter s tem zapolnil vrzel, ki jo je bilo čutiiti po prenehanju izhajanja zbornika »Slovensko morje in zaledje«. Poleg tega bo društvo navezalo tesnejše stike s sosednjimi društvi in ustanovami, zlasti z Zgodovinskim društvom za Severno Primorsko in Centrom za zgodovinska raziskovanja v Rovinju ter društvi in ustanovami v zamejstvu.

Predsednik:
prof. Salvator Žitko

ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA KOROŠKO 1988—1990

Zgodovinsko društvo za Koroško je bilo ustanovljeno 15. 6. 1988. Svoj sedež ima v Koroškem pokrajinskem muzeju revolucije Slovenj Gradec, Glavni trg 24. Trenutno šteje 44 članov.

Najpomembnejše akcije, ki jih je izpeljalo društvo: 5. decembra 1988 predavanje dr. Marjana Britovška o koreninah stalinizma in o vzrokih spora jugoslovanskega vodstva z Informbirojem; 10. januarja 1989 predavanje dr. Janka Pleterskega ob 70. obletnici ustanovitve prve jugoslovanske države (v Slovenj Gradcu in na Ravnah); 17. maja 1989 predavanje dr. Ignacija Vojeta ob 600. obletnici kosovske bitke; 21. junija 1989 predavanje dr. Petra Vodopivca ob 200. obletnici francoske revolucije; 22. novembra 1989 predavanje dr. Toneta Ferenca »Problematika zgodovine in zgodovinopisja NOB«; 6. marca 1990 seminar za učitelje zgodovine na osnovnih in srednjih šolah.

Vse navedene aktivnosti so bile izpeljane v Slovenj Gradcu, predavanje dr. Pleterskega tudi na Ravnah. Zadnja akcija je bila izvedena v soorganizaciji z Zavodom za šolstvo, organizacijska enota Dravograd, vse prejšnje pa v soorganizaciji z Medobčinskimi študijskim središčem ZKS za Koroško, ki nam je navedene akcije tudi finansirala. Naj ob tem opozorim na finančne probleme društva, saj nimamo sistemsko urejenega finansiranja; le-to smo poskušali vzpostaviti, vendar nam ni uspelo. Samo iz proračuna SO Ravne smo letos dobili 1.000,00 din.

Poleg navedenih akcij se je društvo ukvarjalo tudi z drugimi aktivnostmi, kot je na primer dajanje strokovnih mnenj in podobno. V zadnjem času je delo društva nekoliko zastalo. Vzrok za to je pomanjkanje sredstev, preobremenjenost vodstvenega kadra s poklicnimi nalogami ter splošno nerazpoloženje in negotovost, ki vlada v družbi.

Tajnik:

prof. Marjan Linasi

ZGODOVINSKO DRUŠTVO PTUJ 1988—1990

Zgodovinsko društvo Ptuj je jeseni leta 1988 organiziralo 24. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. V letu 1989 smo največ pozornosti posvetili strokovnim ekskurzijam in predavanjem. Organizirali smo dve strokovni ekskurziji. Spomladanska nas je vodila na Dunaj in v Brno, jesenska pa na Primorsko. Ekskurzij se je udeležilo 140 udeležencev. Oktobra 1989 so Ptuj obiskali priznani slovenski zgodovinarji dr. Tone Ferenc, dr. Miroslav Stiplovšek in dr. Milan Ževart, ki so predstavili problematiko poučevanja sodobne zgodovine. Nato je sledil pogovor o problemih poučevanja sodobne zgodovine, ki sta ga vodila dr. Ljubica Šuligoj in Ivan Serneč. Na občnem zboru smo člani društva seznanili z značilnostmi novega Vodnika po Ptuj in okolici, ki ga je izdalo naše društvo. Na letošnjem občnem zboru je naš član Franci Golob, predstavil svojo zbirko razglednic Ptuja. Spomladanska ekskurzija nas je popeljala na Koroško. V prihodnje nameravamo še naprej posvečati največ pozornosti organiziranju strokovnih ekskurzij, strokovnih predavanj in predstavitvi naše bogate kulturne dediščine. Naša najpomembnejša naloga v naslednjih letih bo organiziranje 100. obletnice društva leta 1993. Ob tej priložnosti načrtujemo tudi izdajo Ptujkega zbornika VI.

Društvo ima po spisku 240 članov. Do sedaj je za leto 1990 članarino poravnalo 150 članov.

Predsednik:

prof. Bojan Terbuc

ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA POMURJE 1988—1990

Več let je minilo, dokler ni skupini prizadevnih pomurskih zgodovinarjev uspelo ustanoviti svojega lastnega zgodovinskega društva. Letos praznuje Zgodovinsko društvo za Pomurje svojo peto obletnico. Pomembnih pet let, v katerih nam je uspelo s pridnim in razgibanim delom povezati dve pokrajini s tako različnim zgodovinskim razvojem v nekaj, čemur lahko rečemo tudi enoten slovenski panonski prostor. Zaradi dosledno zastavljenega regionalnega programa se v delo našega društva aktivno vključujejo zgodovinarji vsega Pomurja, pridružili pa so se nam tudi nekateri ljubitelji in zbiralci.

Tudi delo med obema skupščinama Zveze zgodovinskih društev Slovenije je potekalo po zastavljenem programu, ki ga sproti oblikujemo na rednih letnih skupščinah društva in na sejah izvršnega odbora.

Ob obletnici nastanka jugoslovanske države in bojev za severno mejo je bila pripravljena razprava z več referati, ki so nato do februarja 1989 kot nadaljevanje izhajali v lokalnem časopisu Vestnik pod naslovom: 70 let slovenske odločitve za Jugoslavijo. Na to temo pa je izšla tudi posebna številka društvenega glasila Kronika Pomurja. Poleg te smo izdali še dve številki glasila, eno splošno, drugo pa posvečeno 70-letnici priključitve Prekmurja k Jugoslaviji. Tež obletnici smo oktobra 1989 namenili tudi strokovno posvetovanje: O nekaterih temah naših prevratnih dni z naslednjimi referati: Rudi Čačinovič: Madžarsko-slovenski stiki v preteklosti in danes, Branko Zunec: Radgonski kot za majniško deklaracijo, Franc Kuzmič: Prekmurje na mirovni konferenci v Parizu, Štefan Ftičar: Hrvaška zasedba dela Prekmurja, Metka Fujs: Predstavitev portretov Vilmoša Tkalca in Vinceta Šerüge, dr. Vanek Šiftar: V Prekmurju so živeli Slovenci, nezanesljivi ljudje in madžaroni. Ob redni letni skupščini nam je pripravila zanimivo predavanje dr. Jana Rošker z naslovom: Načini in posledice sprememb v družbenem ustroju Kitajske pod vplivom zahodnih gospodarskih in duhovnih smernic — prvi ekspanzivni vdor zahodnega kapitala in njegove miselnosti na pragu 20. stoletja. Posebej smo se posvetili tudi zgodovini Murske Sobotice, predvsem predlogu mestnega grba in preimenovanju Murske Sobotice nazaj v Sobotico, kakor se je imenovala pred prihodom Madžarov in kakor jo domačini še danes kličejo. Kot uvod v to akcijo je bila pripravljena okrogla miza z naslednjimi prispevki: dr. Jožef Smej: Prizadevanja Sobočanov za mestne pravice od leta 1366, Ivo Orešnik: Soboška zgodovinska razglednica, Franc Kuzmič: Oris konfesionalne podobe Sobotice skozi stoletja, Franc Obal: Arhitekt Lászlo Takács 1880—1916. Po zanimivi razpravi se je izoblikoval predlog, ki smo ga posredovali občinski in mestni skupščini, o njem pa smo pripravili tudi širšo javno razpravo, v katero sta se vključila lokalni radio in časopis.

Poleg navedenih akcij so potekale tudi priprave publikacije o prekmurški partijski organizaciji med vojnama, zbiranje gradiva o pomurskih mlinih, oljarnah in malih pretočnih elektrarnah in seveda najpomembnejše in najbolj zahtevno delo: priprave 25. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, ki bo oktobra 1990 v Murski Soboti. Zaupanje, ki nam ga je s predajo organizacije zborovanja izkazala Zveza zgodovinskih društev Slovenije, razumemo kot priznanje našemu petletnemu delu in kot vzpodbudo za prihodnje. Ne nazadnje pa je bil že čas, saj je naša pokrajina ob Muri zaradi dejstva, da je »na robu noči« (kot se je nekoč nekdo slikovito izrazil) vse premalokrat deležna pozornosti slovenskih zgodovinarjev.

Predsednik:
prof. Metka Fujs

PUBLIKACIJE INŠTITUTA ZA ZGODOVINO CERKVE

YU-61000 Ljubljana, Poljanska 4

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 1, 1979, 188 strani. Inštrukcija papeža Klemenca VIII. iz leta 1592 (Benedik); Opravičilno pismo škofa Janeza Karla Herbersteina iz leta 1786 (Dolinar); Spomenica salzburškega nadškofa Tarnoczija o novi razdelitvi škofij na Štajerskem in Koroškem iz leta 1858 (Grafenauer); Izvirna poročila in zapisi jezuitskih misijonov v krajinah med Muro in Rabo v letih 1607—1730 (Škafar). **Razprodano**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 2, 1980, 231 strani. Maksimilijan Jezernik, Friderik Baraga. **Razprodano**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 3, 1981, 172 strani. Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov; France M. Dolinar, Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v Ljubljanski škofiji; Ivan Škafar, Gradivo za zgodovino kalvinizma in luteranstva na ozemlju belmurskega in beksinskega arhidiakonata.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 4, 1982, 257 strani. Jože Gregorič, Pisma Petra Pavla Glavarja Jožetu Tomlju 1761—1784.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 5, 1983, 331 strani. Jože Mlinarič, Prizadevanja škofov Martina Brennerja in Jakoba Eberleina za katoliško prenovno na Štajerskem; Ivan Zelko, Gradivo za prekmursko cerkveno zgodovino; Ivan Zelko, Frančiškani v Murski Soboti.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 6, 1984, 225 strani. Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov (nadaljevanje); Jevnikar Martin, Ivan Trinko 1902—1923; Novak Vilko, Ivanu Škafarju v spomin; Ivan Škafar, O delovanju luteranov na Petanjcih 1592—1637.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 7, 1985, 288 strani. Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih. Ob 1100-letnici Metodove smrti. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (Grafenauer); Italska legenda (Perko); Pisma rimskih papežev Hadrijana II., Janeza VIII. in Stefana V. (Dolinar); Žitje Konstantina, Žitje Metoda (Benedik); Pohvala sv. Cirila in Metoda (Dolinar); Anonimna ali Metodova pridiga v Clozovem glagolitu (Zor).

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 8, 1986, 395 strani. Rajko Bratož, Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode. **Razprodano**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 9, 1987. Jože Mlinarič, Župnije na Slovenskem Štajerskem v okviru salzburške nadškofije v vizitacijskih zapisnikih arhidiakonata med Dravo in Muro 1656—1764.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 10, 1988, 254 strani. Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov (nadaljevanje); Primož Kovač, Začetki kapucinskega samostana v Škofji Loki; Janez Höfler, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem (Radovljica, Kranj).

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 11, 1989. France M. Dolinar, Slovenska cerkvena pokrajina.

Redovništvo na Slovenskem, 1. zvezek: Benediktinci, kartuzijani, cistercijani. Zbornik predavanj na simpoziju: Stična, Pleterje, Kostanjevica, 23. do 25. maja 1984, Ljubljana 1984, 250 strani.

Redovništvo na Slovenskem, 2. zvezek: M. Smiljana Kodrič — B. Natalija Palac, Šolske sestre svetega Frančiška Kristusa kralja. Zgodovina, poslanstvo, življenje, Ljubljana 1986, 256 strani.

RAZSTAVE

VINSKA KULTURA (WEINKULTUR)

Steirische Landesausstellung 1990, Gamlitz 28. 4. — 11. 11. 1990

V Gomilici (Gamlitz), trgu nedaleč od jugoslovansko-avstrijske državne meje, je bila letošnja štajerska deželna razstava posvečena vinski kulturi. Čeprav gre za avstrijsko razstavo, je bila ta pomembna tudi za Slovence in slovenski prostor, ki ga je vključevala. Organizatorji so pokazali upoštevanje slovenskega dela nekdanje enotne dežele tudi s tem, da so izdali zloženko vodnika po razstavi v slovenskem jeziku.

Vsebinsko je razstava zajemala dve področji: agrikulturo, to je klimo, zemljo in lego kot osnovna pogoja za vinogradništvo in vinsko kulturo v zgodovini. Predstavljena je bila vinska kultura od stare Prednje Azije, kjer je bilo grozdje simbol rasti in življenjske moči in kjer se je vino tudi že uveljavilo na kulturnem področju in je ta pomen ohranilo do današnjih dni.

Pri predstavljanju vinske kulture od antike do današnjih dni je bilo vseskozi upoštevano tudi današnje slovensko etnično ozemlje. Za vinogradništvo sta bili pomembni predvsem Primorska in Štajerska. Vinska kultura v antiki je bila predstavljena in dokumentirana tudi z eksponati Ptujskega pokrajinskega muzeja. V srednjem veku je bilo slovensko ozemlje zelo pomembno za pridelovanje vina, kar izpričujejo tudi pečati, kot je tisti plemiča Hansa Süßenheima, ki je bil leta 1472 na gradu Celje.

V poglavju »Vinska kultura pri ljudstvu in na dvoru« je slovensko ozemlje zazvemalo prav tako vidno mesto zaradi pridelovanja in transportiranja vina s slovenskega ozemlja do pomembnih porabnikov, kot so bili samostani in predvsem dvor, ki so bili zunaj slovenskega ozemlja.

Vinogradništvo je bilo že zgodaj deležno tudi posebne zakonodaje, ki je bila zapisana v Gorskih bukvah. Poglavje, ki se je na to navezovalo, je bilo posvečeno ponarejanju vin.

Preko velikega dela slovenskega ozemlja je na primer potovalo vino iz Primorske na dvor v Gradec ali na Dunaj, kar je bilo še posebej predstavljeno pod naslovom Vino kot vir blagostanja. Mitninska knjiga iz Mute za leto 1490 je z mitninsko tarifo ponazarjala kvaliteto vin, ki nam jo kaže višina mitnine. Slovenska vina se takrat niso najbolje odrezala. Posebno poglavje je predstavljalo strokovno literaturo, posvečeno vinu in vinogradništvu. Iz časa Rimljanov in srednjega veka so ohranjeni le drobci, pomembnejša dela pa izvirajo iz 16. in 17. stoletja. Strokovno je vinogradništvo doseglo višek z ustanavljanjem vinarških šol v 19. stoletju. Za razvoj vinogradništva na Štajerskem je bilo pomembno Poljedelsko društvo za Štajersko, ki ga je ustanovil nadvojvoda Janez leta 1822, in vinarska šola v Mariboru, ki je delovala od leta 1872 naprej.

Nadaljnja poglavja so obravnavala vprašanja zmernosti pri pitju vina, vino kot ljudsko zdravilo, pomen vina v kulturi in glasbi.

Posebno poglavje je bilo posvečeno pridelovanju vina v polpreteklosti, sodobnemu pridelovanju vina, vsakdanji kulturi, povezani s pridelovanjem vina, orodjem, kletarjenju in enologiji kot znanosti o vinu.

Izšel je tudi bogat katalog na 464 straneh s strokovnimi razpravami o posameznih področjih, ki so bila na razstavi predstavljena. Katalog je pomemben tudi s stališča slovenskega zgodovinarstva, ker razprave zajemajo tudi slovenski prostor.

V razpravi »Die natürlichen Grundlagen für den Weinbau in der Steiermark« so opisana najpomembnejša slovenska področja kot ljutomerski okoliš, Haloze, Slovenske gorice in obronki Pohorja. Branko Avsenak je avtor kratkega zapisa »Slowenien und seine ehrwürdige Weintradition«, Heribert Aigner opisuje pridelavo vina v Prednji Aziji in pri Rimljanih. Za zgodovino vinarstva na Slovenskem so pomembne razprave Güntherja Cervinke »Steirischer Weinbau Im Mittelalter« in obe razpravi Helfrieda Valentinitšcha: »Wein für den Kaiser!«, Die Versorgung des Wiener Kaiserhofes und der Grazer Zentralbehörden mit Wein und Lebensmitteln aus Triest und der Steiermark 1619—1705, in razprava o štajerski vinski trgovini »Der steirische Weinhandel vom Spätmittelalter bis zum 18. Jahrhundert«. Pa tudi ostale razprave, ki obravnavajo življenje, delo in običaje, povezane z vinogradništvom, zadevajo teme, ki so bile značilne za obe strani Štajerske, danes ločeni z državno mejo.

INSTITUCIJE

OB SEDEMDESETLETNICI ODDELKA ZA ZGODOVINO
FILOZOFSKE FAKULTETE V LJUBLJANI

Nekaj dopolnitev

Ob sedemdesetletnici oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani je Ignacij Voje pripravil obsežen historiat delovanja oddelka, ki je tako za samo stroko kot tudi za bralce Zgodovinskega časopisa zanimivo branje in potreben pregled. V tekstu pa je nekaj netočnosti in nanje mislim odgovoriti, ne zaradi dlakocepstva, ampak zato, ker pregled vsebuje res obilo konkretnih podatkov, ki so zanimivi in pomembni za naše védenje o razvoju naše stroke. Torej naj prispevajo k čimbolj natančni podobi sedemdesetletnice oddelka za zgodovino.

Na strani 607 navaja I. Voje študentske Prešernove nagrajence in med njimi na prvem mestu v letu 1969 Petra Vodopivca. Ne vem sicer, od kdaj so bile podeljevane Prešernove nagrade za študente, vendar vem, da sem jo jaz dobil leta 1966 in najbrž nisem bil prvi med slušatelji zgodovine, pa tudi sicer ne. Na isti strani je seznam tistih, ki so na oddelku magistrirali. Tu je med prvim, Jožetom Koropcem in Borisom Mlakarjem desetletna vrzel, ki pa je dejansko ni. Konec oktobra 1972 smo namreč magistrirali Jasna Fischer, Janko Prunk in podpisani. Tu bi bilo nemara potrebno zapisati, da je bil oddelek vse do 1970 zelo nasproten študiju tretje stopnje in je J. Koropca le izjemoma sprejel na ta študij, medtem ko je bilo vsaj Prunku in meni od 1967. pa vse do jeseni 1970. leta rečeno, da na oddelku tretje stopnje ne bo, pač pa svetovana direktna pot na doktorat s potrebno bibliografijo. Pa še zadnja pripomba: na strani 608 je v seznamu doktorjev naveden Zdenko Čepič, ki naj bi doktoriral 1988, kar pa ne drži, ker gre očitno za Vinka Rajšpa, ki je doktoriral tistega leta, ga pa v seznamu ni. Zdenko Čepič pa je magistriral novembra 1984 in ne 1985, kot piše v članku.

Franc Rozman

OCENE IN POROČILA

Ivan Turk, Metka Culiberg, Janez Dirjec, **Paleolitško najdišče Divje babe I v dolini Idrijce — zatočišče neandertalcev**. Maribor : Obzorja, 1989, 73 strani, 32 slik. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 170)

Odgovor na oceno (ZČ 44, 1990, str. 297—300)

Ocena našega vodnika izpod peresa D. Josipoviča, ki je od leta 1989 raziskovalec za paleolitik na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, me je zaradi nekaterih podtonov, v sicer koristni kritiki, vzpodbudila k odgovoru. Pri tem ne mislim odgovarjati na vse posamezne popravke in opazke, od katerih so nekatere tudi upravičene (npr. o prevodu in skopem opisu paleolitskih najdb), in navajati vseh netočnosti, ki so se prikradle ocenjevalcu zaradi nezadostnega poznavanja in razumevanja kompleksne problematike najdišča in obsežne dokumentacije, temveč želim dati bolj splošen in vsakomur razumljiv odgovor.

Povprečen bralec bo pri branju verjetno dobil vtis, da posebej izpostavljena avtorja vodnika I. Turk in J. Dirjec v nekaterih strokovnih zadevah nista dovolj podkavana. To velja posebej za kronološko-stratigrafsko področje in za tipologijo paleolitskih najdb, ki jih bo po dogovoru objavil nekdo drug. Zato so v vodniku tudi bolj na kratko opisane. Tega ocenjevalec seveda ni mogel vedeti. Koliko to moti širšo javnost, ni znano. Nas pa moti pripomba ocenjevalca, da se tipološki in posredno kronološki problemi najdišča ustrežneje kot v vodniku rešujejo celo v diplomski nalogi. Dodamo lahko še to, da se ta naloga še isto leto tudi tiska (Petru, 1989, v: Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji 17, str. 14 ss.), čeprav smo avtorji izkopavanj v Divjih babah dovolili študij neobjavljenega gradiva in dali ustrezne podatke samo za obdelavo v diplomskem delu.

Če se na kratko dotaknem kronologije slovenskih moustérienskih najdišč, lahko ugotovim, da mi ni vse tako jasno kot ocenjevalcu in da bi morali pustiti nekaj možnosti tudi za drugačne razlage. Predvsem se mi nobeno izmed 18 moustérienskih najdišč, vključno z Divjimi babami, ne zdi kronološko ustrezno opredeljeno, glede na zahteve sodobne kronostratigrafije.

— Prvič ni več ustrezna že sama alpska kronološka terminologija, ki jo uporablja tudi ocenjevalec D. J. in tako v oceni vzporeja Divje babe z würmom I/II. V vodniku smo to kronologijo navedli samo informativno v sl. 3 in v kronološki razlagi v povezavi z drugimi slovenskimi najdišči na str. 32 ss. Namenoma sem jo povsem izpustil v strokovni objavi (Turk et al., 1989, v: Razprave IV. razr. SAZU 30, str. 161 ss.). Klasično alpsko kronologijo s trodelno členitvijo würmske ledene dobe, kakršno uporabljamo v Sloveniji, so namreč pred časom ovrgli na samem tipskem področju (Brunnacker, 1975, v: After the Australopithecines, str. 189 ss.; Rousseau, 1990, v: Palaeogeogr., Palaeoclimatol., Palaeoecol. 80, str. 2, s cit. lit.).

— Drugič nimamo za kronologijo slovenskih moustérienskih najdišč nobenih radiometričnih datacij. Edina izjema bodo morda Divje babe. Datacije so akuten problem tudi v deželah razvitega sveta, kjer so finančne in tehnične možnosti tako rekoč neomejene. Tako so npr. zelo slabo (ali sploh niso) datirana tipska moustérienska najdišča v Périgordu v Franciji (Mellars, 1989 a, v: L'Anthropologie 93, str. 68). To je paleolitska provinca z do potankosti izdelano tipologijo in relativno kronologijo moustériena (Laville et al. 1980, Rock shelters of the Périgord, New York etc.), ki jo je postavilo pod vprašaj eno samo revizijsko izkopavanje v eponimnem najdišču Le Moustier s serijo termoluminiscenčnih datacij za moustérienski facies z acheuléensko tradicijo (Mellars, 1989 a, isto tam). Da se slovenska najdišča niti od daleč ne morejo primerjati z najdišči v Périgordu, je vsakomur jasno. Zato si sam ne bi delal iluzij, da je kronologija slovenskega srednjega paleolitika povsem pravilna, in ne mislim popravljati svojih kronoloških ugotovitev v Divjih babah na osnovi ugotovitev v drugih moustérienskih najdiščih ali celo na osnovi diplomskih nalog. Ne bi si upal tudi tako kategorično trditi, katera slovenska najdišča pripadajo zadnjemu interglacialu (R/W) in katera starejšemu würmskemu glacialu (W I po alpski kronologiji), ker sta obe klimatski fazi brez radiometričnih datacij ali palinostratigrafsko analiziranih kontinuiranih profilov praktično neločljivi. Podobno velja za kompleksno obdobje srednjega würmskega glaciala (W I/II po alpski kronologiji) in posamezne oscilacije starejšega würma.¹ V tipski regiji je bil stratotip Würma na novo

¹ Ocenjevalec D. J. je v preveliki vneni tudi po svoje prikrožil stavek, »da v Sloveniji spadajo vsa moustérienska najdišča ali v W I ali pa v prvo polovico interstadiala W I/II (str. 35),« ki se v vodniku glasi takole: ... »za ves slovenski paleolitik, ki je bil doslej samo okvirno kronološko opredeljen, in sicer skoraj izključno na skupino najdišč Würma I in skupino najdišč prve polovice Würma I/II.«

definiran, vendar na čisto drugačnih osnovah kot jih pozna ocenjevalec D. Josipovič (Chaline, Jerz, 1984, v: *Eiszeitalter und Gegenwart* 35, str. 185 ss.). Stari stratotipi klasične alpske kronologije pa niso več veljavni.

— Tretjič je treba imeti za korelacijo med najdišči dosti močnejše argumente kot so enostranske sedimentološke analize v smislu topla-mrzla klima, redke favnistične in floristične najdbe ter zbirke artefaktov, ki so revne na serijah enakih tipov. Danes se vsak izkušen in do drugih korekten raziskovalec paleolitika nerad loteva korelacij med paleolitskimi jamskimi najdišči, celo na najožjem področju (cfr. Mellars, 1989 a, isto tam, str. 66; Campy, 1984, v: *Eiszeitalter und Gegenwart* 35, str. 192 ss.). Glavni razlog je kompleksna narava jamskih sedimentov, zaradi številnih težko ugotovljivih erozijskih faz in faz brez sedimentacije (Campy et al., 1989, v: *La Baume de Gigny*, str. 245 ss.), nepredvidljivih diagenetskih sprememb (Turk et al., 1988, v: *Acta carsologica* 17/6, str. 107 ss.; Turk et al., 1989, isto tam; Lumley et al., 1979, v: *L'homme de Tautavel, Dossier de l'archeologie* 36, str. 25 s.) in celo presedimentiranja plasti.

Mislím, da je že iz teh treh točk jasno, da je kronološko stanje pri nas takšno, da je prostora za polemiziranje dovolj za vsakogar, ki upa, da bo s tem kaj prispeval k razvoju stroke.

Podobno kot kronologija je tudi tipologija zelo problematično področje paleolitske arheologije, kjer bi prav tako lahko veliko polemizirali. Nesmiselno je razpravljati, ali ima moustérien 10 osnovnih orodnih tipov ali po Bordesu 63 tipov, razdeljenih v 10 skupin (beri: osnovnih orodnih tipov). Trdítev, da do sedaj izkopani orodni ansambel predstavljajo t. i. *netipična orodja* (zadnji besedici je kritik poudaril), ni naša. V vodniku na str. 29 namreč piše: »Še enostavnejša je zbirka orodij iz Divjih bab I (sl. 18, 20, 21), kjer prevladujejo t. i. *netipična orodja*... Besedici *netipična orodja* sta v kurzivi, kar naj bi pomenilo, da so ta orodja drugačna od francoskih, na osnovi katerih je bila narejena Bordesova tipologija. O pomanjkljivostih subjektivne narave Bordesove tipologije izven Francije in v sami Franciji so pisali resnično »eminentni raziskovalci« in poznavalci francoskega paleolitika, če uporabim izrazoslovje ocenjevalca vodnika (cfr. Mellars, 1989 b, *The Human Revolution*, str. 345 s., Edinburgh; Clark, Lindly, *The Human Revolution*, str. 633 s.). Stavek iz vodnika seveda ne izključuje nekaterih orodnih tipov. Da je tipološko opredeljivih orodij (po Bordesu), kot trdi D. J., kar 154 samo v E horizontu, močno dvomim, čeprav so sedaj po zaslugi nadebudne diplomantke tudi vsaj delno publicirani (Petru, 1989, isto tam).

Morda bi bilo bolj koristno, če bi ocenjevalec ne brskal samo po bolj ali manj posrečenih tipoloških sistemih in iskal primerjav za svoje in naše najdbe, temveč bi se surovinami za izdelovanje kamenih orodij, in Slovenija nedvomno sodi mednje, ne moremo pričakovati ravno bogatih in tipsko izrazitih najdb. Vsako orodje je bilo dragoceno in zato verjetno izrabljeno do skrajnosti. Lahko za različne namene. Kar arheolog najde, so lahko večkrat preoblikovani prvotni »orodni tipi«, ki odstopajo od standardnih tipoloških normativov in konceptov Bordesove tipologije (cfr. Shea, *The Human Revolution*, 1989, str. 617 ss.; Clark, Lindly, 1989, isto tam, 633 ss.). Razen tega obstajajo še drugi vzroki za preoblikovanje prvotnih izdelkov človeške roke, npr. soliflukcija in krioturbcija sedimentov ter drugi post-sedimentacijski procesi, ki jih poznamo tudi iz našega najdišča (cfr. Allsworth-Jones, 1986, *The Szeletian and the transition from Middle to Upper Palaeolithic in Central Europe*, str. 87, Oxford). Poleg tipološkega pristopa se pri klasifikaciji moustérienskih najdb uporablja še tehnološki pristop (Clark, Lindly, 1989, isto tam, 657 s.). Različne metode pa dajo različne rezultate. To ve vsak, ki je kdaj eksperimental. Eksperiment pa je osnova vsake resne znanosti.

Ocenjevalec vodnika si očitno predstavlja, da bo možno paleolitske najdbe iz Divjih bab opredeliti v okviru štirih facies francoskega moustériena. Iz literature mu je znano, da so za nekatera najdišča pri nas nekateri to že storili (cfr. Petru, 1989, isto tam, s cit. lit.). Vse štiri facies nastopajo skupaj izključno v francoski provinci Périgord, kjer imajo lahko tudi kronološki predznak (Mellars, 1989 a, isto tam, str. 66; Clark, Lindly, 1989, isto tam, str. 635 s.). Tlačiti naš srednji paleolitik za vsako ceno v okviru francoske tipologije in facies z nejasnim pomenom v sami Franciji, kar očitno počne tudi naš mlajši kolega D. J., je lahko prav tako zgrešeno kot je bila z današnjega stališča zgrešena navezava naših paleolitskih najdišč na klasično »alpsko kronologijo«. Mislím, da bi bilo pravilneje izhajati iz tega, kar imamo, torej težiti k regionalni kronologiji in lastni tipologiji oziroma klasifikaciji orodij. Za to pa si moramo najprej preskrbeti solidne osnove. To je eden od razlogov, da v Divjih babah vztrajamo z nadaljnjimi izkopavanji. Da bi izboljšali kvaliteto terenskega dela, smo najdišče v letih 1988, 1990 opremili z vso potrebno infrastrukturo.

Naj na koncu opozorim še na nekatere res nove podatke in ugotovitve iz najdišča Divje babe, ki jih je sicer zelo natančni ocenjevalec spregledal.

— Prvič se mu zdi nerazumljiva razlaga sedimentov, ki bi jo lahko strokovnjak v ustrezno izobrazbo iz geologije kvartarja primerno komentiral, kot je zapisal v oceni. Očitno ga motijo tudi kvantitativne analize fosilnih ostankov jamskega medveda. S temi se doslej res ni nihče resno ukvarjal. Vendar vse tako kaže, da so ti ostanki še kako važni za razlago sedimentov, in sicer v povezavi s fosfati in njihovo diagenozo (cfr. Turk et al., 1988 in 1989, isto tam). Preprosto povedano, sedimentov iz Divjih bab ni možno razlagati v povezavi s klimatskimi spremembami, kot je v sedimentologiji običajno, temveč v povezavi z variabilnostjo biokomponente v obliki ostankov jamskega medveda. Te ga ni doslej poskusil še nihče, ki je obdeloval podobna najdišča pri nas in v tujini.

— Drugič je bilo s kvantitativno-kvalitativnimi metodami prvič reševano vprašanje lova na jamskega medveda, za katerega zaenkrat v Divjih babah ni dokazov. Verjetno nas poleg orodnih tipov zanima tudi kakšen kolikortolko zanesljiv podatek o načinu življenja v srednjem paleolitiku. Dosedanja podobne ugotovitve pri nas so bile bolj ali manj ugibanja.

— Tretjič je bila v Divjih babah narejena podrobna pelodna analiza (objavo pripravlja A. Šercelj), ki je nima nobeno slovensko paleolitsko najdišče. Ugotovljen je bil biogen (z iztrebki) vnos dela peloda in korelacija med pelodom žužkocvetk, s katerimi se prehranjujejo tudi današnji medvedi, in fosilnimi ostanki jamskega medveda. Zadnjega podatka nimamo v nobenem najdišču, kjer prevladujejo ostanki jamskega medveda.

— Četrto je v pripravi serija 28 radiokarbonskih datacij najdišča, na osnovi katerih je sploh mogoče graditi vsaj približno zanesljivo kronologijo. Nobeno izmed 18 moustérienskih najdišč pri nas, ki jih ocenjevalec našteva, žal nima niti ene radiometrične datacije.

Za konec še tole:

V Divjih babah ne iščemo samo paleolitskih najdb, ki jih ocenjevalec vodnika tako pogrša, ampak obravnavamo najdišče kot celoto in problemsko po zgoraj navedenih in drugih problemih. Za to pa je potrebno več kot samo dobro poznavanje literature in tipologije. Probleme in način, kako jih reševati, je treba preprosto najti na najdišču, po možnosti med izkopavanji, in ne v literaturi. Slednji so bolj ali manj izčrpani s tem, ko so bila najdišča izkopana in objavljena. Lahko jih samo ponavljamo, na novo oblikujemo, ne moremo pa jih več rešiti (cfr. Mellars, 1989 a, isto tam).

Ni potrebno poudarjati, da so bili vsi dosedanja izsledki v Divjih babah doseženi z zelo skromnimi sredstvi, da tudi infrastrukturna oprema najdišča in nadaljnja izkopavanja potekajo pod nespremenjenimi, če ne celo slabšimi materialnimi pogoji in da imajo vsi še »neeminentni« raziskovalci paleolitika enake možnosti, da se izkažejo pri konkretnem delu, kot jih imamo avtorji vodnika in kot so jih imeli naši predhodniki. Dajemo jim tudi vso podporo in smo pripravljeni z njimi sodelovati.

Ivan Turk

Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske. Varaždin : Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske — sekcija arheologa i preparatora, 1990. 248 strani, 16 fotografij in 3 karte v prilogi.

Arheologi in vsi drugi zainteresirani imamo v Sloveniji arheološko karto na razpolago že več kot petnajst let (Arheološka najdišča Slovenije, 1975), leta 1985 je izšel tudi prvi suplement za topografsko področje XI (Bela krajina; glej oceno v ZČ 41, 1987, str. 181). Hrvaškim kolegom je šele leta 1986 uspelo v obliki kataloga razstave objaviti podatke o štiridesetletnici arheoloških raziskovanj severozahodne Hrvaške in to ob več kot skromnem upoštevanju 150 in več let dolge tradicije (grofje Zrinski in Draškovići). Zgodovina raziskav je tudi v pričujočem »Registru« šibka točka redakcijskega odbora publikacije (G. Jakovljević, Z. Marković, B. in M. Šimek). V knjigi so le s skromnimi omembami navedena sama velika imena (npr. Ivan Kukuljević-Sakcinski, Šime Ljubić, Josip Brunšmid, Dragutin Gorjanović-Kramberger, Viktor Hoffiler, grof Wurmbrandt itd.). To je neke vrste krivica do starejših raziskovalcev in glede na pripombo o omejenosti prostora je bila storjena tudi mlajšim, t. j. povojnim, saj tudi njim ni bilo namenjena velika prostora. Zadeva še toliko bolj pride do izraza, ker je to delo v bistvu nadaljevanje predvojnega projekta o arheološki karti Jugoslavije (J. Klemenc, B. Saria, Archaeologische Karte von Jugoslawien: Blatt Ptuj, 1936; J. Klemenc: Blatt Zagreb, 1938; J. Klemenc, B. Saria: Blatt Rogatec, 1939) in to bi vsakor morali omeniti v poglavju o zgodovini raziskav.

Register arheoloških najdb in najdišč severozahodne Hrvaške je nastajal tri leta (malo, če pomislimo na Arheološka najdišča Slovenije, na katerih so delali celo desetletje!), pri njegovem ustvarjanju so sodelovali arheologi iz Čakovca, Varaždina, Brdovca, Seseveta, Zeline, Križevcev, Koprivnice, Kutine, Bjelovara, Čazme in z Odjela

za arheologiju Sveučilišta v Zagrebu. Zanimivo in obenem pohvalno je dejstvo, da so strokovnjaki uspeli k delu pritegniti tudi amaterje in ljubitelje starinoslovja — tako so ohranili marsikak težko dostopen podatek iz privatnih zbirk. V knjigi je na kratek, računalniško lapidaren in suhoparen zapis predstavljenih 919 najdišč iz 25 občin s področja severozahodne Hrvaške. To je prostor, ki površinsko zajema 9000 km² med Sotlo na zahodu, Ilovo na vzhodu, Muro in Dravo na severu in Savo na jugu. V geomorfološkem pogledu se na tem teritoriju prepletajo trije tipi krajine: 1) naplavinске terase s tipičnimi dravskimi prodovi in peski pleistocenske in holocenske starosti, 2) hriboviti reliefni tereni med Savo in Dravo. 3) gorske verige Medvednice, Strahinčice, Maclja, Ivančice in Moslavačke gore. Zaradi teh različnih reliefnih karakteristik gravitira v kulturnem smislu (kar je seveda opazno v arheološkem gradivu) npr. prostor Hrvaškega Zagorja, Varaždinske Podravine in Medjimurja tako v panonski prostor kot v alpsko predgorje Slovenije, vsa Posavina pa s Panonsko nižino oziroma z Dinariidi. Deloma avtohtone »lokalne kulture« so se izoblikovale v Moslavini, Bilogorski Podravini in na področju okoli t. i. zagrebškega prstana.

Vsi registrirani podatki o najdbah in najdiščih zajemajo široko časovno obdobje od starejšega paleolitika pa tja do 16. stoletja oziroma do turških vpadov, kar je veliko več od obdobja, ki jih pokriva konvencionalna arheologija. Tudi na Hrvaškem je, podobno kot v Sloveniji, v zadnjem času opazen velik modni trend (ki na žalost ni vedno pogojen s perečim stanjem in problematiko na terenu) k t. i. »kastelologiji«, kot malo za šalo, malo zares imenujemo arheologijo mlajših zgodovinskih obdobja — predvsem visokega in poznega srednjega veka, v zadnjem času celo 19. in zgodnjega 20. stoletja (vse to pa vodi v razpad in degradacijo stroke: arheologi izkopavajo na nekem najdišču »smetišče« iz 20. stoletja, za hrbtom pa jim buldožerji uničujejo prazgodovinsko grobišče; primer je iz Ljubljane oziroma njene bližnje okolice). Vsako posamezno najdišče je v knjigi predstavljeno z ledinskim imenom (kar je edino pravilno; tudi v Sloveniji velja, da je ledinsko ime glavni in edini nosilec poimenovanja posameznega najdišča), nato slede točne koordinate geografske širine in dolžine v stopinjah in minutah oziroma v metrični obliki Gauss-Krügerjevega sistema pri nekaterih najdiščih, (pre)kratek opis najdišča oziroma najdb s časovno in kulturno opredelitvijo, mesto hranjenja (pristojni muzej, in situ pri ostankih arhitekture), literatura in opombe oziroma pripombe.

Literatura, ki je zbrana na koncu knjige (citirana po abecednem redu avtorjev), zajema obširno množino več kot 370 del, kar v bistvu zadovoljuje cilje, ki so si jih zastavili avtorji, vsekakor pa ne potrebuje uporabnikov registra. Npr.: literatura o paleolitskih najdiščih (s predstavljenega področja jih je dandanes znanih deset) je absolutno preskromno zajeta in je omejena le z nekaj avtorji (D. Gorjanović-Kramberger, S. Vuković, M. Malez), ki niso citirani z vsemi svojimi pomembnejšimi deli (pokojni akademik Malez je predstavljen le s tremi članki, od katerih sta dva povzeta po Prastoriji jugoslavenskih zemalja 1, 1979; znano pa je, da njegova obsežna bibliografija zajema blizu 400 enot). Ko smo že pri paleolitu, omenimo še kronološko tabelo na str. 10. Nedopustno je »siljenje« aurignaciena v drugi würmski interstadial (W II/III), ko je vendar splošno znano (in to potrjujejo tudi najdbe iz Potočke zijalke in Mokriške jame pri nas), da aurignacien v srednji Evropi dominira v drugi polovici prvega würmskega interstadiala (W I/II), v zahodni Evropi pa v začetku drugega würmskega stadiala (W II). Kulturo pestnjakov (oziroma cit.: »ručnih klinova«) moramo vsekakor preimenovali v acheuleen itd.

Tri priložene karte so sicer lepo izdelane, na žalost pa nepregledne, saj so razdeljene na prazgodovino, antiko in srednji vek, ki zajema časovno obdobje od preseljevanja ljudstev do Turkov. Predvsem nepregledna je karta prazgodovinskih najdišč, saj je zaradi velike množine objektov od paleolitika do mlajše železne dobe prezasičenost s podatki še kako opazna. Bolj priporočljiva bi bila metoda, ki je bila uporabljena pri Arheoloških najdiščih Slovenije — vsako obdobje ima svojo karto razprostranjenosti. S tem bi bilo seveda potrebno izdelati najmanj deset zemljevidov — in že smo pri stroških, pomanjkanju denarja in drugih klasičnih »jugo« problemih. Format knjige je sicer priročen, če bi bil večji, bi bil pa še bolj uporaben. Uspeh knjige bomo verjetno lahko ocenili šele takrat, ko bo hrvaškim arheologom uspelo na podoben način obdelati še ostale regije pri njih, in šele takrat bo imela pričujoča publikacija pravi smisel in bo lahko služila za osnovo »prave« arheološke karte na Hrvaškem.

Draško Josipovič

Rajko Bratož, **Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja.** Ljubljana : Zgodovinski časopis, 1990. 69 strani + 2 karti v prilogi. (Zbirka Zgodovinskega časopisa; 8).

Oglej predstavlja v časovnem razponu, segajočem od antike do konca fevdalizma, dolgem poldrugo tisočletje, enega najpomembnejših centrov, s katerim je bilo tesno povezano današnje slovensko ozemlje. Ne samo, da je to bila točka na meji Italije, preko katere je bil naš prostor priključen Cesarstvu, ampak se je kasneje iz nje razširilo krščanstvo, ki je že v antiki s svojimi številnimi cerkvami dodobra spremenilo podobo takratne pokrajine, še bolj pa seveda duhovni svet njenih prebivalcev. Tako je bil Oglej od zadnje četrtine 4. stoletja metropolitansko središče za Benečijo in Istro, kamor je spadala tudi Emona. Padec Sirmija, cerkvenega središča srednjedonavskih provinc, pa je omogočil širjenje oglejske jurisdikcije na ves vzhodnoalpski prostor in v Panonijo, tako, da je oglejski patriarhat v prvi polovici 6. stoletja segal od Gardskega jezera na zahodu do Nežiderskega in Blatnega jezera na vzhodu ter od severnega Jadrana na jugu do Visokih Tur na severu. Preselitev Langobardov iz Panonije v Italijo, še bolj pa nato naselitev poganskih Slovanov v Vzhodne Alpe konec 6. stoletja pomeni — grosso modo — ustavitev oglejskega vpliva ob robovih Furlanske nižine in dvestoletno odsotnost v vzhodnoalpsko-predalpskem prostoru. Šele frankovski meč je v uspešnih avarskih vojnah konec 8. stoletja ponovno odprl pot tudi križu, ki ga je nosila oglejska cerkev. S potrditvijo meje na Dravi leta 811 med dvema metropolijama, Salzburgom in Oglejem, pa je bil nato postavljen okvir, ki se v cerkveno-juridičnem smislu ni spreminjal skorajda tisočletje, do reform sredi 18. stoletja. Poleg te cerkvene oblasti pa je bila od zadnje četrtine 11. stoletja oglejska cerkev tudi nosilec državne oblasti v Furlaniji, Istri in na Kranjskem, saj je oglejski patriarh nosil tudi naslov mejnega grofa v omenjenih markah. Kot pomemben zemljiški gospod na tem prostoru pa je k temu na različne načine združeval v svojih rokah še številno zemljiško posest.

Ne moremo reči, da slovenska historiografija že vse od svoje vzpostavitve kot znanost, pa tudi že prej, ni videla ali pa, da se ne bi zavedala teh povezav. Svoje raziskave je zato dovolj zgodaj usmerila tudi v to smer, pri čemer so bili rezultati — glede na različna vprašanja — zelo različni. V tem oziru so bili prav v zvezi z raziskavami oglejske cerkvene zgodovine na tem jadransko-alpskem prostoru v antiki in zgodnjem srednjem veku napravljeni bistveni premiki šele v zadnjem času z raziskavami Rajka Bratoža. Svoje raziskave te problematike do 4. stoletja našega štetja je leta 1986 strnil v obsežno, a izredno precizno monografijo *Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode* (Acta Ecclesiastica Sloveniae 8, Ljubljana 1986). Medtem pa so mu raziskave te iste problematike v kasnejšem obdobju že toliko napredovale, da je javnosti že lahko predstavil v obliki manjše monografije novo delo *Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja*, ki ga tu predstavljamo in ki po avtorjevih lastnih besedah služi le »kot preddelo za obsežnejši pregled zgodovine oglejske cerkve v pozni antiki in v zgodnjem srednjem veku«.

Ob zelo maloštevilnih virih, ki so glavni problem takšnih raziskav, avtor seveda ni mogel napisati zgodovine, ki bi jo nemara kdo pričakoval. To ni snov, ki bi jo pisec lahko gnetel po mili volji, ji dodajal citate cerkvenih dostojanstvenikov, ki bi v retorično briljantnih pridigah pozivali k spreobrnjenju poganskih domorodcev ali za začetno pripovedoval pikantne zgodbe, ki bi se dogajale z vsemi človeškimi slabostmi obloženim znanilcem božje besede. Silno skromni viri (pisani, epigrafski, arheološki, jezikoslovni, etnološki in drugi) ne nudijo odgovora na številna vprašanja, ki si jih zastavljamo, zato je slika, ki nam jo lahko ponudi avtor v ogled, zelo pomanjkljiva. Toda to seveda ni njegova krivda. Kljub temu pa nam jasno pokaže, da čas od 4. do 8. stoletja ne predstavlja enotnega obdobja v razvoju vpliva oglejske cerkve na vzhodnoalpsko-predalpski prostor, temveč moremo govoriti o treh obdobjih: čas do prihoda Slovanov in Avarov v Vzhodne Alpe konec 6. stoletja, ki povzroči izstop tega prostora iz krščanskega sveta; čas do prihoda Slovanov južno od Karavank v okvir frankovske države konec 8. stoletja in s tem v zvezi v krščanski svet zahodne Evrope, in čas, ki temu sledi z organiziranimi začetki misijona in vdruženega pokristjanjenja večine današnjega slovenskega ozemlja. V tej prvi periodi se kaže vpliv Ogleja v prvi vrsti v razvoju cerkvene organizacije, saj je ta od 4. stoletja dalje imel kot metropolija za provinco Benečijo in Istro in nato na vzhodu še za provinco Obrežni Norik, Sredozemski Norik in Prva Panonija v svojem okviru celo vrsto škofij, od katerih so nekatere (npr. Aguntum, Virunum, Celeia, Capris-Koper, Trst) nastale šele v 6. stoletju. Poleg tega imamo iz tega obdobja arheološko dokumentiranih še večje število cerkva, ki samo še dopolnjujejo sliko o vplivu oglejske cerkve pri organizaciji cerkvene mreže. Vpliv relativno uspešno lahko sledimo tudi v cerkveni arhitekturi in cerkveni umetnosti sploh, pri čemer kot tipični elementi oglejske zgodnjekrščanske arhitekture izstopajo predvsem trije: orientiranost cerkve proti

vzhodu, nerazčlenjenost osrednjega prostora in polkrožni prezbitarij s prosto stoječo klopjo za duhovnike. V mozaični umetnosti je ta vpliv prepoznaven v tehniki, stilu ter ikonografski in idejni kompoziciji mozaikov. Iz Ogleja kot centra so se v tem času širile tudi specifične teološke predstave, vplival je na čaščenje relikvij, kar je bil, glede na relativno pogoste in značilne najdbe, splošno razširjen pojav v vzhodnoalpskem in predalpskem prostoru. Nenazadnje se ta vpliv kaže tudi v širjenju rokopisov del oglejskih cerkvenih očetov v ta prostor.

Prihod Slovanov in Avarov v vzhodnoalpski prostor konec 6. stoletja, ki mu moremo slediti prav po propadanju škofij v vzhodnem delu patriarhata, je povzročil propad cerkve kot institucije na tem prostoru. Oglejski patriarhat se je ozemeljsko zmanjšal skoraj za polovico in izgubil je najmanj sedem škofij (Scrabantia, Poetovio, Celeia, Emona, Virunum, Teurnia, Aguntum). Propad institucije je seveda pomnil konec vsake organizirane oblike delovanja patriarhata na slovanskem ozemlju in s tem tudi konec vsakršnega, vsaj kolikor toliko pomembnega vpliva, kateremu je botrovala tudi globoka kriza oglejske cerkve, razpete med langobardsko in bizantinsko državo, podrgovo stoletje trajajoča t. i. oglejska shizma, monoteletski in ikonoklastični spor, kar vse je cerkev notranje slabilo in v času, ko se ji je šlo za preživetje, ni bilo misliti na ekspanzijo. Ena redkih informacij iz tega časa, ki naj bi po Bratožu kazala vsaj to, da so Slovani vedeli za družbeno oziroma cerkveno ureditev v Furlaniji (str. 44), je vesti pri Pavlu Diakonu¹ k letu 664 o slovanskem porazu pri Briščih v dolini Nadiže, ko naj bi jih, potem, ko so Slovani mislili, da jim prihaja nasproti patriarh s svojim spremstvom, premagal čedajski duks Vektari samo s petindvajsetimi možmi. Takšna interpretacija, kot jo je podal Bratož, je seveda mogoča, vendar povzroča nekatere pomisleke. Predvsem je jasno, da informacija v obliki, kot jo nam posreduje Pavel Diakon, ne podaja resnične slike dogodkov, saj je popolnoma nemogoče, da bi nasproti pet tisoč sovražnikom zmago odnesla peščica petindvajsetih Langobardov. Zato je možno samo dvojce: ali je Pavel Diakon »samovoljno pretiraval«, ali pa je informacija v takšni obliki že prišla do njega in jo je on le zabeležil. Takoj lahko tudi ugotovimo, da ta vest, v obliki, kot jo imamo zabeleženo pri Pavlu, ne izvira iz časa, v katerem naj bi se zgodila, ampak bistveno kasneje. Takšna pripoved bi namreč imela smisel (če odmislimo podatke o številu nasprotnikov) le tedaj, če bi v Čedadu sedela tako langobardski duks kot oglejski patriarh, saj bi le v tem primeru lahko prišlo do zamenjave. To pa tudi sta, vendar ne v 7. stoletju, ampak kasneje, ko je okrog 737 patriarh prestavil svoj sedež iz Krmina v Čedad. Pavel Diakon je točno vedel, kdaj se je zgodil ta prenos, saj nam prav on o tem poroča (HL VI/51). Zato je malo verjetno, da bi si sam izmislil zgodbico o naivnih Slovanih in njihovi zamenjavi, saj bi bilo to v nasprotju z njegovo informacijo o času preselitve patriarha v Čedad. Bolj verjetno je, da se je vest o nekih resničnih bojih med Langobardi in Slovani na tem področju, ki pa je v obliki, kot je sporočena pri Pavlu Diakonu, lahko nastala šele po 737, ohranila v (lokalnem) ljudskem izročilu, kjer se je, kot je za takšna izročila prav značilno, v želji poudariti lastno junaštvo in sovražnikovo neumnost, tudi deformirala.² Zato omenjena vest govori predvsem o tem, kaj so si Langobardi, in ne Slovani, mislili o omenjenem dogodku, in je Bratovževa interpretacija manj verjetna.

Druga polovica 8. stoletja je tisto obdobje, v katerem se vrši pokristjanjevanje Karantancev iz Salzburga in ki je tako odlično dokumentirano v Konverziji. To je tudi čas (od srede 8. stoletja do 811), v katerem se je po Bratovževih raziskavah delno obnovil tudi oglejski vpliv na sosednji slovanski svet. Vendar ne v smislu kakršnekoli misijonske akcije, saj je Virgilov sodobnik, oglejski patriarh Sigvald, ki je izhajal iz langobardske kraljeve družine, ni mogel organizirati. Enega vzrokov za to je prav gotovo iskati tudi v burnem razvoju dogodkov v Italiji, v propadu langobardske države in vzpostavitvi nove, karolinške oblasti (774 oziroma 776). Vendar to verjetno ni bil edini razlog. Postavlja se namreč vprašanje, ki pa bi ga bilo potrebno šele podrobneje preučiti in je tu le skicirano: ali ni morda na takšno stanje vplival tudi drugačen položaj katoliške cerkve v langobardski državi od onega v frankovski? Langobardi so tako že v svoji predfalski fazi za svojo vero sprejeli arijanizem in po njihovem prihodu v Italijo 568 sta morala oba severnoitalska metropolita, oglejski in milanski, bežati. Ni pa prišlo do zloma institucije, kot ob slovansko-avarski naselitvi v vzhodnoalpski prostor, in cerkev je ohranila svojo kontinuiteto ter dosegla nek modus vivendi z novimi političnimi gospodarji (*ecclesia in gentibus*). Toda že Authari (584—590), ki je prepovedal Langobardom, da bi krstili svoje otroke, se je poročil z bavarsko katoliško princeso Teudelindo. Ta je bila nato drugič poročena z Agilulfom (591—615), ki je leta 602 že dal krstiti svojega sina Adaloalda. Kljub temu pa je langobardska politika vse do konca 7. stoletja, do zadnjega arijanskega škofa, skrbela

¹ PAVEL DIAKON (PAULUS DIACONUS), *Zgodovina Langobardov (Historia Langobardorum)*, prevedli F. Bradač, B. Grafenauer, P. Gantar, opombe napisala B. Grafenauer in K. Gantar, spremna besedila B. Grafenauer, Maribor 1988, V/23, str. 218.

² V tem smislu je ta vest interpretirana že v oceni knjige iz prve opombe: P. ŠTIH v ZČ 43, 1980, str. 625.

za versko ravnotežje med obema veroizpovedma in bila od njega tudi odvisna.³ Katoliška cerkev pri Langobardih (vsaj do konca 7. stoletja) torej ni imela takšnega privilegiranega položaja kot pri Frankih, in, vsaj zdi se, ni bila tista ideološka osnova, iz katere bi vladajoči krog črpal svojo legitimiteto.⁴ Nasprotno pa so Franki pod Merovingom Klodvikom 498, v razliko od večine ostalih Germanov, sprejeli vero rimskega večinskega prebivalstva, katolištvo, in že dve generaciji kasneje naj bi Klodvik veljal za »novega Konstantina«.⁵ In ko je Karoling Pipin leta 751 pripravil prevrat in odstavitev legitime frankovske vladarske dinastije Merovingov, je šel legitimnost za svoje dejanje iskat v Rim (z vprašanjem papežu, komu pripada oblast), kjer jo je tudi dobil (maziljenje). In tudi Karel Veliki je legitimiteto za svoj cesarski naslov, kakorkoli je kronanje že potekalo, iskal na istem naslovu. Cerkev je pri Frankih torej šla z roko v roki s politično oblastjo. Kjerkoli je bilo frankovsko državno ozemlje, je morala biti tudi katoliška cerkev. Kjer je ni bilo, je sledil misijon. Pri Langobardih te kauzalne povezanosti ni bilo, in zato država ni imela takšnega povoda za širjenje krščanstva kot pri Frankih, in bi verjetno tudi oglejski patriarh, tudi če je imel kakšne želje po misijonu prostora, izgubljenega konec 6. stoletja, ostal brez širše podpore. Drug problem, prav tako neodvisen od morebitne patriarhove dobre volje, je predstavljala avarska oblast nad tem ozemljem, ki je bila absolutno inkompatibilna s takšno akcijo. V tem oziru ni vse do vojaške zmage v devetdesetih letih nič spremenila tudi po 774 (776) novovzpostavljena frankovska vladajoča struktura v Italiji.

Do odločitve in preokreta pri ustvarjanju predpogojev za oživitve aktivnosti oglejske cerkve na njenem nekdanjem vzhodnem metropolitanskem območju je prišlo v dobro poznani frankovsko-avarski vojni, ki je bila praktično odločena že leta 796. V njej je na frankovski strani sodeloval v pohodu furlanskega duksa Erika, ki se je po vsej verjetnosti vršil že leta 795 (in ne 796),⁶ tudi — samo na enem mestu v virih omenjeni *Wonomyrus Sclavus*, ki ga je Bratož označil kot slovanskega kneza v zgornjem Posavju, ki je moral biti kristjan, sicer bi si bilo nemogoče predstavljati njegovo sodelovanje na strani frankovske krščanske vojske (str. 49). Obskurna informacija o Vojnomiru v *Annales regni Francorum* je vzrok številnim spekulacijam, ki jim je šlo na roko tudi to, da o odnosih v Avariji pred to vojno ne vemo tako rekoč nič. Mnogi ga imajo za slovanskega kneza ob zgornji Savi, nekje na področju kasnejše Kranjske, nekateri pa ga vidijo tudi kot kneza med Dravo in Savo v današnji Hrvaški in predhodnika Ljudevita Posavskega in nato Braslava. Zelo tehtno misel k temu vprašanju je prispeval Walter Pohl: da je zelo mogoče, da je Vojnomir naredil kariero pri Frankih, kajti furlanski duksi Erik bi nekemu slovanskemu knezu verjetno zelo težko podredil svoje ljudi (Heinricus dux Foroiulensis *missis hominibus suis cum Wonomyro Sclavo* in Pannonias), še zlasti, ker je šlo za tako pomembno akcijo.⁷ Z drugimi besedami bi to pomenilo, da Vojnomir ni bil noben slovanski knez »z druge strani meje« ampak Slovan v frankovski službi (v Italiji?). Tej Pohlvi misli v prid bi govorilo tudi dejstvo, da vir o njem ne govori kot o *duxu*, kar je v latinških virih tistega časa običajna oznaka za številne slovanske kneze, ki se pojavljajo ob vzhodni meji frankovske države.⁸ Da bi tak Vojnomir s frankovskega državnega ozemlja moral biti kristjan, je jasno. Nikakor pa to ni nujno, če ga imamo za slovanskega kneza na ozemlju, ki bi lahko najprej (in ne najkasneje, kot ima Bratož) leta 791 prišlo pod frankovski vpliv. To nam zelo lepo kaže karantanska zgodovina ob tako rekoč identični situaciji, prihodu pod Franke med 743/745, ko so se morali knežji sinovi sicer dati pokrstiti, toda Borut, ki je bil na čelu Karantanije do okrog 750, je ostal pogan. In, kot je ugotovil Milko Kos,⁹ uvajanja krščanstva v zvezi s politično odvisnostjo od Frankov pri slovanskih ljudstvih — razen pri Karantancih — v tej zgodnji fazi tja do srede 9. stoletja ne najdemo. Pri presoji vprašanja, ali je bil Vojnomir slovanski knez in ali je bil že kristjan, se moramo tudi zavedati, da knez, ki menja vero in stoji na čelu nekega gensa, tega ne more narediti kot privatna oseba, ampak samo kot reprezentant celotne skupnosti, katere uradno voljo predstavlja. Če razmišljamo na ta način, potem skorajda ni možnosti za krščanstvo ob zgornji Savi leta 795. Vsekakor, kot poudarja tudi Bratož, pade glavnina pokristjanjevanja iz Og-

³ Glej H. WOLFRAM, *Das Reich und die Germanen. Zwischen Antike und Mittelalter*, Siedler Verlag, Berlin 1990, str. 389–420 (pogl. *Der langobardische Epilog 488–643/52*).

⁴ O predstavah, ki so jih germanska ljudstva imela o svojem izvoru in o izvoru ter s tem povezano legitimnostjo vladajočega rodu gl.: H. WOLFRAM, *Einleitung oder Überlegungen zur Origo Gentis*; ter posebej o langobardski etnogenezi in njihovih predstavah o tem: J. JARNUT, *Die langobardische Ethnogenese*; oboje objavljeno v: H. WOLFRAM, W. POHL, (izdajatelja), *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern* Teil 1, Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl., Bd. 201, Wien 1990.

⁵ H. WOLFRAM, *O. c.* v op. 3, str. 300.

⁶ W. POHL, *Die Avaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.*, München 1988, str. 318 sl. in zlasti op. 85.

⁷ W. POHL, *O. c.*, 319.

⁸ Glej primerjalno analizo slovanskih kneževin na vzhodu frankovske države od Baltika do Jadrana, v: M. KOS, *Država karantanskih Slovencev*, v *Srednjevska kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev* (izbrane razprave), Ljubljana 1985, 183 sl.

⁹ M. KOS, *O. c.*, 190.

leja v čas po Pavlinu (umrl 802), v prva desetletja 9. stoletja, v dobo patriarhov Ursa in Maksencija, kar se odraža tudi v razmejitvi misijonskega območja med Salzburgom in Oglejem po Dravi (811), v času, s katerim se končuje tudi Bratovževa študija.

Čisto na koncu bi se želel ustaviti še ob dveh vprašanih strokovne terminologije. Prvo se dotika vprašanja točnosti pojma »karantanski Slovani« na oglejskem območju (str. 55), s katerim so v glavnem mišljeni Slovani v zgornjem Posavju, južno od Karavank. Pri Pavlu Diakonu imamo za čas okrog 738 zabeleženo oznako *Carniola, Sclavorum patria*,¹⁰ Frankovski državni anali pa v letu 820 omenjajo *Carniolenses, qui circa Savum fluvium habitant*.¹¹ Prvi podatek nam kaže, da se prebivalci »Kranjske« sredi 8. stoletja označujejo še s splošnim terminom Slovani, ki pokriva (v glavnem) tudi vse ostale Slovane. Dobrih sedemdeset let kasneje pa se ti isti prebivalci že imenujejo Karniolci, tako kot se v istem času pojavijo tudi Sclavi Abodriti, Sorabi, Wilzi, Beheimi, Maravani, Praedenecenti ali npr. Guduscani in malo kasneje tudi Cruati (in že nekoliko prej Carantani). Nova terminologija virov jasno odslkava nastajanje novih etnogenez na območju nekdanje avarske države po končanih avarskih vojnah.¹² Glede na to, da vemo, da se karantanska etnogeneza, vsaj v svojih političnih mejah, nikoli ni raztezala tudi v zgornje Posavje, ni nobenega razloga, da za te prebivalce v času oglejskega misijona ne bi uporabili izraza, s katerim so jih (in s katerim so se) imenovali: *Karniolci*. Druga terminološka pripomba se nanaša na pravilno poimenovanje langobardskih vojvod, ki so sedeli v Čedadu in ki se v slovenski historiografiji ponavadi označujejo kot furlanski vojvode (npr. str. 44), kar pa ni točno. Pravilnejša oznaka je *čedaški vojvode*. Ne predvsem zato, ker je analiza dotičnih pasusov v Zgodovini Langobardov pokazala, da je Pavel izraz Foroiulanus (dux) razumel v smislu čedaški (vojvoda),¹³ ampak zlasti, ker iz zgodovine institucij vemo, da Langobardi v preditalski fazi niso poznali niti duksa niti dukata, a so kljub temu takoj po prihodu v novo domovino osnovali v Čedadu svoj prvi dukat. Pri tej novi obliki organizacije so se torej naslonili na antično poznorimsko-bizantinsko-ostrogotsko tradicijo, ki je poznala institucijo *Dux civitatis*.¹⁴

Za zaključek lahko napišemo, da je Bratovževa študija, napisana z njemu značilno natančnostjo, pa tudi previdnostjo, izraz najnovejšega stanja raziskav tega pomembnega segmenta oglejske zgodovine, s katerim se ukvarjajo številni strokovnjaki v našem sosedstvu, pa tudi širše; da je to študija, ki bo našla odmev tudi preko naših meja in ki je, nenazadnje, dobra podlaga za nadaljnje delo na tem področju.

Peter Štih

J. Kolanovič. **Spisi kancelarije šibenskog kneza Fantina de Cha de Pesaro 1441—1443**. Šibenik : Muzej grada, 1989. 543 strani. (Povijesni spomenici Šibenika i njegova kotara, svezak III)

Delo, ki je izšlo kot publikacija Muzeja grada Šibenika, sodi med pomembnejše edicije virov v zadnjih nekaj letih v hrvaški historiografiji. Z njim je postalo širše dostopno važno ohranjeno gradivo za zgodovino Šibenika in širšega dalmatinskega in jadranskega območja nasploh, čeprav gre le za dokumente v razdobju dveh let, ki so nastali oziroma so bili zapisani v šibeniški knežji pisarni (1441—1443). Kneza, predstavnik beneške oblasti v mestu, tako kakor v drugih dalmatinskih mestih pod beneško oblastjo po letu 1409/20, je za dve leti postavljala beneška vlada (Svet desetorice); imel je vrhovno upravno, sodno in vojaško oblast v mestu. S seboj je pripeljal tudi svoje spremstvo, v katerem je bil najvažnejši član pisar, ki je moral biti Benečan; vse s knezom vred je plačevalo mesto. Ob koncu službe je moral knez poročati Svetu desetorice o svojem delovanju in predložiti obračun dohodkov in izdatkov. Knez je tedaj bil Fantino de Cha de Pesaro, njegov pisar (cancellarius comitis) Iohannes Franciscus de Serenis, a njegov pomočnik Petrus de Serenis. Knezov pisar je občasno opravljal tudi posebej plačano delo mestnega notarja.

Pisar in v zadnjih mesecih mandata tudi njegov pomočnik sta akte vpisovala v posebno knjigo, ki je bila verjetno urejena po normah beneške administracije. Vse akte (dopise, odgovore, rešitve, ukaze, tožbe itd.) je pisar zapisoval v vsebinsko določene oddelke kodeksa, ki so imeli naslednje naslove: Dopisi, Orožje in vojaška oprema kaštela in stolpov, Popis vojaških plačancev, Najem pašnikov, Izvozne in uvozne blagovne dovolilnice (Kontralitere, v dveh delih v kodeksu), Plačna potrdila (Bulete, tudi

¹⁰ O. c. v op. 1, 278.

¹¹ F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II*, Ljubljana 1906, št. 61.

¹² R. KATIČIĆ, *Die Ethnogenesis in der Avaria*; N. BUDAK, *Die südslavischen Ethnogenesis an der östlichen Adriaküste im frühen Mittelalter*, obe razpravi v op. 4 navedenem zborniku.

¹³ P. ŠTIH, O. c. v op. 2, str. 625 sl.

¹⁴ H. WOLFRAM, *Intitulatio I. Lateinische Königs- und Fürstentitel bis zum Ende des 8. Jahrhunderts*, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, Ergänzungsband 21, 1967, str. 189 sl.; ISTI, O. c. v op. 3, str. 399 sl.

v dveh delih), Potrdila o izvozu smole (za beneški arzenal), Izredne zadeve (Extraordinaria), z najobsežnejšim gradivom, in Tožbe.

Pri izdaji besedila, ki je pisano v latinščini in deloma v beneškem italijanskem dialektu, je avtor praviloma zadržal ortografijo virov, izenačil je predvsem pisavo posameznih črk (npr. I in J vedno kot I, U in V je prilagodil izgovoru), velike črke je obdržal tam, kjer je bilo to potrebno, in uredil interpunkcijo. Druge spremembe, ki jih v uvodu navaja, so bile predvsem formalnega, tiskarskega pomena. Besedilo virov je opremil s potrebnimi opombami in vsakemu aktu na čelo postavil regist. Žal je pri objavi, ki ji ni očitati metodoloških pomanjkljivosti, prišlo do kar številnih tiskarskih napak. Te so v posebnem dostavku v glavnem označene in popravljene, vendar so posamezne še ostale neopažene.

Že samo po sebi bogato gradivo dobiva še večji pomen, ker je kodeks, ki ga hranijo v škofijskem arhivu v Šibeniku, edina v celoti ohranjena tovrstna knjiga iz dalmatinskih mest (ohranjen je samo fragment za Split) in je dragoceno dopolnilo ohranjenim notarskim spisom. To še posebej velja za proučevanje vsakdanjega življenja in antroponimijo, a tudi za gospodarstvo, zlasti za trgovske povezave mesta Šibenika in pomorski promet.

Poglavitna smer šibeniške trgovine je vodila po eni strani proti Benetkam, po drugi strani pa v obalna mesta Romagne, Mark in še dalje v Abruzze, Apulijo ter do Taranta. Za nas pa je gradivo zanimivo, zato o izdaji virov tudi poročamo, ker vsebuje dopolnilne podatke za trgovske povezave s slovenskim ozemljem.

Uporabo bogatega gradiva olajšujejo skrbno pripravljena dopolnila (str. 451—535), za kar je avtorja posebej pohvaliti. Gre za osebno in krajevno (453—497) ter stvarno (499—517) kazalo, ki ga je avtor grupiral v pet posebnih snovno vezanih registrov. V prvem je zbral splošne pojme (npr. upravne, za mestne in cerkvene službe, pravne zadeve, sorodstvo itd.), v drugem pa je zajel vojaške in obrambne pojme, v tretjega je vključil trgovsko blago, ki so ga uvažali ali izvažali iz Šibenika, četrti vsebuje pojme iz pomorstva, pomorskega prometa in poslovanja, a peti vključuje pojme predmetov splošne uporabe po inventarnih zapisih in zastavah. Posebej je v tem sklopu poudariti dodatke o merah, ki so bile v 15. stoletju v veljavi v Šibeniku, potem o denarju, ki je tedaj krožil v mestu in njegovem območju, in končno slovarček manj pogostih in manj znanih besed in pojmov iz stvarnega kazala, ki ga je sestavila prof. Ornata Tadin, arhivistka Arhiva Hrvatske (str. 520—535).

Šibenik je v tem času s trgovskimi povezavami z Reko in Bakrom ter Senjem na eni in s Piranom ter Kopro na drugi strani prihajal posredno v stik s slovenskimi deželami. V omenjenih pristaniščih se je Šibenik oskrboval predvsem z blagom, ki je tja prihajalo iz slovenskih dežel, a iz Pirana je dobival sol. Tja pa je izvažal tudi del blaga svoje trgovine. Reka je prav v tem času šla proti vrhuncu v razvoju srednjeveške trgovine in velik del slovenskega ozemlja se je tedaj vezal na Reko in druga kvarnerska pristanišča. Piranska sol pa je občasno pokrivala povpraševanje zlasti v časih, ko so v bližino Šibenika prihajali živinorejski Morlaki.

V omenjenih dveh letih so iz Šibenika na Reko pripeljali 4422 kosov ali 38.074 liber sira (predvsem ovčjega sira), okoli 300 modijev olja (po okoli 50 l), 190 modijev kisa in 130 modijev vina, 9150 jančjih kož in še vrsto drugega blaga v manjših količinah (npr. 2000 liber pomaranč, več frez fig, mandeljne, med, 12 bal sukna, 4 vreče volne [= 1300 liber/], 12 cerad za ladje, platno, vrvi, kunje kože). Bistveno več so v Šibeniku uvažali z Reke blaga, ki so ga sem posredovali iz slovenskih dežel. V istem času so namreč z dovoljenjem kneza za potrebe mesta in v korist Šibenika z Reke pripeljali kar 20.200 liber, 4 svežnje in 3 barile kovnega železa in jekla (azal), 93 baril raznovrstnih žebelj (chiodi da XXV, chiodi da XVII, chiodi a sexena, podkovski žebliji), vrsto železnih izdelkov (11 baril in 1022 kosov podkev ter 11 baril podkev skupaj s podkovnimi žebliji, 770 kosov in 2 centa lemežev ter 510 kosov in 1 cent raznih motik, tudi za okopavanja vinogradov in še 800 lemežev in motik skupaj), poleg tega pa še nekaj kos in nožev. Precej so uvozili tudi raznega lesa in žaganih desk, prav tako platna (telle), in sicer kar 3200 laktov, blizu 2500 liber lanu, nekaj volne, tudi nekaj bal sukna, raševine in tri vreče perja (puha). Za Šibenik je šlo tudi 408 kosov 5 centov in več govejih ter nekaj jančjih kož. Kot blago se omenjajo še hrana, čevlji, sandale in raznovrstna krama.

Del blaga, ki je bilo po svojem izvoru vsaj deloma iz slovenskih dežel, so uvažali v Šibenik tudi iz Bakra, kamor so prihajali zaledni trgovci na sejem ob prazniku sv. Margarete sredi julija. Tu so Šibenčani v teh dveh letih nakupili 7000 liber, 6 svežnjev in 8 baril kovnega železa in jekla, 31 baril in 4300 liber raznovrstnih žebelj, dalje 5 baril podkev s žebliji, 500 kosov lemežev, 500 kosov raznovrstnih motik (zapa!) in nad 700 kosov govejih, 200 kozjih in 30 jančjih kož. Večje so bile tudi množine platna (1600 laktov, 1900 liber in 2 modija), raševine 100 laktov ter nekaj lesa, 50 parov sandal in kramarije. Iz Šibenika na sejem so pripeljali bistveno manj blaga. Prevladoval je sir (471 kosov ali 2860 liber), kisa je bilo 28 modijev, vina 19 modijev, 2 bali sukna in vreča (200 liber) volne; dalje še 4 cerade, 100 liber česnja in nekaj jančjih, lisičjih in veвериčnih kož.

V trgovino s Šibenikom je bil na poseben način vključen tudi Piran. Šlo je za delno oskrbovanje Šibenika s piransko soljo. Postopek za dobavo piranske soli, ki je šla v beneški državni monopol, je bil naslednji: Solni urad v Benetkah je, verjetno na knezovo prošnjo, sporočil knezu v Šibenik, da je izdal imenovanemu lastniku oziroma patronu ladje nalog, naj pripelje v Šibenik določeno količino piranske soli za potrebe mesta in njegove trgovine. Enako sporočilo je šlo tudi v Piran na solni urad. Tedanji njegov vodja (masarius salis) Giovanni Sandei je sporočil šibeniškemu knezu, da je odposlal zaukazano količino soli v Šibenik. Ko je sol dospela v Šibenik, je knez sporočil beneškemu solnemu uradu, da je sol prišla, da jo je sprejel, vskladiščil in zanjo plačal tovarnino lastniku oziroma patronu ladje. Tovornina za solni modij soli na relaciji Piran—Šibenik se je gibala v teh dveh letih med 40—46 solidi. Le v nekaj primerih je knez sporočil uradu, da se je ladja potopila, oziroma da druga ladja še ni prišla. Pošiljke soli so v letu 1442 in 1443 pripeljale iz Pirana v Šibenik 448 solnih modijev in 1 star soli ali povprečno nekaj manj kakor po 44 ton soli v desetih voznjah. Pošiljke so se grupirale dvakrat letno, ko so se obali približali oziroma odhajali s svojimi čredami Morlaki, živinorejci iz notranjosti. Seveda je tudi v Piran prišlo blago iz Šibenika. V letu 1443 so v Piran pripeljali 799 kosov ali 7000 liber sira.

Piranski in koprski pomorščaki so opravljali tudi kabotažno plovbo na liniji Šibenik—Piran oziroma Benetke. Tako je npr. Jakob Schinch iz Kopra na svoji marsilijani vozil za Benetke iz Šibenika 70 starov žita. Koprski trgovec Konstantin pa je smel na ladji patrona Petra del Agresta iz Kopra izvoziti 900 kosov ali 8500 liber sira. Prav tako je na ladji koprskega patrona Pavla de Serenis vozil Johannes Franciscus Serenis, knežji pisar, ko je predčasno zapuščal Šibenik, svojo opremo in premoženje ter za svojo potrebo še pet vreč žita in šest baril vina (glej str. 157, 165, 167, 170). Ob zaključku naj navedemo še, da so med vojaškimi plačanci šibeniške posadke bili verjetno tudi Slovenci. Taka sta vsekakor mogla biti Luka, sin Rada, trobentač in metalec kamenja z baliste (Lucas de Iustinopoli Alegretti tubicena, balistarius) ter Jeronim, Ivanov sin, ki je bil član posadke velikega stolpa v šibeniškem pristanišču (str. 49, 53, 61, 136).

Ferdo Gestrin

Vasko Simoniti, Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju. Celje : Mohorjeva družba, 1990. 210 strani.

Naša najstarejša založba je ob koncu prejšnjega leta slovensko in še posebej zgodovinarsko javnost presenetila z delom Vaska Simonitija o enem najtežjih obdobjih naše preteklosti: obdobju turških vpadov. Problematika je kljub precejšnji časovni oddaljenosti še vedno živa med ljudmi. Ne tako poredko lahko slišimo zgodbe o turških zakladih, nam kažejo turška kopita ali pa pripovedujejo o skrivnih rovih, skozi katere so se predniki rešili pred Turki. Ob pomanjkanju ustrezne literature je ljudska tradicija praktično edina, ki jih o tem dogajanju obvešča. Pred Simonitijem je obširneje o tej problematiki pisal Stanko Jug,¹ ki je tragično preminil v zadnji vojni. Ker pa običajno ljudje ne berejo znanstvenih revij, je tudi širše poznavanje njegovih doznanj razmeroma skromno.

Simoniti, specialist za »turško« problematiko slovenske zgodovine, se je ob naročilu založbe znašel pred dokaj težko nalogo, saj je moral na poljuden način predstaviti sintezo tujih in svojih dognanj o tej problematiki. Kako se je lotil in kako mu je uspelo? Vsebina knjige je razdeljena na 14 poglavij. Posebej je dodal še vire in literaturo, časovno preglednico in seznam manj znanih besed in poskrbel za vizualno, sicer nekoliko skromno, vendar vsebinsko bogate ilustracije. Naslovi poglavij so zelo literarno uglašeni (Vstani, cesar, iz spanja, v katerem tako dolgo ležiš!, Zgodba o žerjavu in lisici. . .). Z njimi je hotel bralca že vnaprej opozoriti na način, kako so takrat dojemali to problematiko. Naslovi poglavij so namreč vzeti iz sočasnih tekstov. V največji meri je sledil kronološkemu poteku dogajanj. Le na nekaterih mestih je moral ta princip opustiti, kar pa preglednosti dela le koristi. Uvodoma je z zelo večšo roko razložil nastanek »turške nevarnosti« in jo nato popeljal na Balkan. Dokaj zapleteno problematiko je prikazal zelo pregledno in se izognil nekaterim patetičnim opisom v zvezi z dogajanjem pri južnih Slovanih. Tako pri tem kot tudi pri drugih poglavjih ves čas pazi, da je zajet evropski okvir problematike, kar je izredna odlika Simonitijeve knjige. Zaradi takega pristopa se tudi problematika obrambe pokaže v popolnoma drugačni luči, kot smo to običajno vajeni.

Turški vpadi na slovensko ozemlje so bili v veliki večini primerov posledica širšega mednarodnega dogajanja, ne pa nekih, iz narave turške države in njenih državljanov izhajajočih pobud, oziroma niso bili izvedenci zaradi bogastva naših krajev in

¹ Stanko Jug, Turški vpadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja. Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, 24, 1943, str. 1—60; Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku. Zgodovinski časopis, 9, 1955, str. 26—62.

njihovih ljudi, v kar so nas skušala prepričati nekatera starejša dela. Zato je povsem normalno, da so naši ljudje pri organizaciji obrambe pričakovali širšo pomoč. Tak potek dogajanja nosi v sebi globoko, za današnji čas zelo pomembno sporočilo, ki se ga bomo morali v naših prizadevanjih za vstop v Evropo zelo zavedati. Narode oziroma njihove države vodi pri odločanju egoizem in ne altruizem. Najprej moramo, tako kot so naši predniki, sami poskrbeti za svojo usodo, kaj več kot moralne pomoči ne bomo nikoli deležni. Tuja »pomoč« bo prišla kvečjemu zaradi njihovih lastnih potreb ali koristi. Organizacija protiturške obrambe je postala uspešna šele takrat, ko so naši predniki in njihovi oblastniki to dokončno dojeli.

Zelo dobro so opisani tudi sami vpadi, pri čemer spremlja avtor »Turke« od vpadne točke po njihovi krožni poti skozi naše ozemlje, vse do trenutka, ko so ga zapustili. Ker so v zvezi s plenom oziroma ujetniki nastale zelo fantastične zgodbe, je moral avtor zlasti v teh poglavjih vnesti številne korekture v dosedanje opise teh dogajanj. Tako vpadov v 14. stoletju ni bilo, prvi je bil leta 1408. Tudi vpada leta 1472, o katerem je poročal napis na ljubljanski šempetrski cerkvi, ni bilo. Podobne pretirane vesti so ohranjene tudi s številom ujetnikov. Vse to pa takratne tragike prav nič ne zmanjšuje in avtorju bi svetovali, da bi pri eventualnem ponatisu to problematiko še nekoliko razširil. Že iz samega popisa dragocenosti naših cerkva iz leta 1526 je razvidno, kako so naši kraji siromašili zaradi turških vpadov. Dodajmo še uničene objekte, zastoje v gospodarskem razvoju, upad trgovine in druge posledice, pa bomo videli, kaj so dejansko pomenili turški vpadi in kakšne so njihove dejanske posledice. Usoda Gutenwerda,² ki jo je avtor pozabil omeniti, je eden najbolj zgovornih primerov.

Naj nam bo v tem primeru dovoljeno izraziti še drugo željo. S koncem turških vpadov je bilo konec le najhujše nadloge, nastala pa je nova v obliki napadov in ropanj uskokov. Napad na Kostanjevico 1736. leta je verjetno najbolj znan,³ ne smemo pa spregledati, da je zaradi njihovih band v prvi polovici prejšnjega stoletja morala priti na Dolenjsko celo avstrijska vojska. Enako hvaležna, vendar doslej neobdelana tema je tudi »aklimatizacija« uskoškega prebivalstva, ki ga ni bilo tako malo. Sodobna hrvaška zgodovina najbolj očitno kaže na veličino opravljenega procesa. Ob nadaljevanju avtorjevih raziskav v kasnejša stoletja bi analiza teh vprašanj gotovo vzbudila veliko pozornost.

Po delu Josipa Žontarja in Petra Fistra⁴ smo tako v zadnjih dvajsetih letih dobili tretje delo o obdobju turških vpadov. Če se deli prvih dveh lotevata predvsem specialnih vprašanj, se Simonitiijevo bistva, to je samih vpadov in njihovih posledic kot tudi obrambe v vseh njenih vidikih. S to in še z eno knjigo, novim delom istega avtorja, bo slovensko zgodovinarstvo odpravilo zaostanek v primerjavi s sosedi. Skratka, Vasko Simoniti je na dobri poti, da postane v slovenskem zgodovinarstvu in javnosti sinonim za obdobje turških vpadov.

Ob koncu se je treba zadržati še pri naslednjem dejstvu. Izid knjige »Turki so v deželi že« pri Mohorjevi družbi uvršča njenega avtorja med najbolj brane slovenske zgodovinarje. Mogoče bo ta trditev koga, ki vidi le sebe, prizadela, toda z njo se je treba sprijazniti. Še bolj pomembno pa je, da je Vasko Simoniti z njo pokazal pot, ki naj slovensko zgodovinarstvo pripelje tja, kamor bi rado sodilo. Dejstvo je namreč, da je zgodovinarstvo pri slovenski javnosti v zadnjih letih zelo zgubilo ugled. Na eni strani so se med zgodovinarje siliili ljudje, ki med njimi niso imeli kaj početi. Namesto, da bi jim odkazali prostor, ki jim pripada, so dobivali vsa mogoča priznanja, ker je bilo vsem jasno, da so za njimi »strukture«. Z zelo majhnim občutkom za stroko so nastopali tudi tisti naši kolegi, ki so pri pisanju ves čas mislili predvsem na reakcije oblasti, ne pa na reakcije bralecev. Ti so po svoji poti iskali resnico in so jo našli pri Venetih in še kje. Zaman si je trkati na prsa in kazati na neumnost ljudi. Veliko pomembnejše bi se bilo vprašati, zakaj nam ljudje ne verjamejo. Vprašati bi se končno veljalo, kaj lahko vzame preprost bralec v roke, da se bo v primerni obliki in na primeren način poučil o svoji preteklosti?! Ob vsem tem pa je to dejstvo še veliko bolj tragično zaradi spoznanja, da je bila v zadnjih letih napisana vrsta del, ki bi primerno predelana in malo bolj večje pisana postala prave uspešnice.

Vasko Simoniti je s svojo knjigo in primerno založbo pokazal pot, po kateri bo treba iti naprej. Mednarodne slave tak način ne prinaša, izpolnjuje pa dolg, ki ga ima vsaka znanost, zlasti pa še nacionalna, do lastnega naroda. Nenazadnje živimo od slovenskega denarja.

Stane Granda

² Ferdo Gestrin, Otok (Gutenwerth). Zgodovinski časopis, 26, 1972, str. 33–37.

³ Jože Mlinarič, Napad Uskokov na kostanjeviško cisterco. Kronika, 27, 1979, str. 100, 106.

⁴ Josip Zontar, Obveščevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov v boju proti Turkom, Ljubljana, 1973; Peter Fister, Arhitektura slovenskih protiturških taborov, Ljubljana, 1975.

Adel im Wandel. Politik — Kultur — Konfession 1500—1700. Niederösterreichische Landesausstellung, Rosenberg, 12. 5. — 28. 10. 1990. Wien 1990. 611 strani. (Katalog des NÖ Landesmuseums, Neue Folge; 251).

Letošnja Nižjeavstrijska deželna razstava je bila na gradu Rosenberg severno od Dunaja, ki je od leta 1680 do danes v lasti družine Hoyos. Čeprav je bila razstava posvečena plemstvu, je bil v bogato predstavljenem vsakdanjem življenju dobro predstavljen tudi podložnik in meščan. Zaradi posestnih razmer so bile posebno zastopane nekdanje dežele Nižja Avstrija, Moravska in Slezija, vendar so bile omenjene tudi plemiške družine, ki so imele svojo posest na Slovenskem, med njimi na primer Auerspergi. Že zaradi tega in ker je razstava predstavila plemiško kulturo, politično vlogo in vlogo ter pomen plemstva v reformacijski dobi, kar vse se tudi v naših deželah ni bistveno razlikovalo od predstavljenega, je bila razstava izredno zanimiva in pomembna tudi za predočitev in razumevanje slovenske zgodovine.

Razstava je bila postavljena v šestindvajsetih prostorih, večina prostorov pa je predstavljala kakšno svojo enoto. Glavni naslovi so bili: plemiška posest in podjetja, sakralne zgradbe in nagrobne plastike, arhitektura gradov in vrtna arhitektura, prehranjevalna kultura, oblačilna kultura in bivalna kultura. Plemstvo in protestantizem, protireformacija, deželnoknežje uradništvo in dvor, stanovi, vojaštvo in lov, Otroštvo, mladost, poroka, praznovanja, smrt in pogreb. V oddelku plemstvo in umetnost je bilo predstavljeno zbiranje umetniških del, glasba in literatura. Na koncu je bila kratko predstavljena zgodovina družine Hoyos.

Po posameznih oddelkih so bile predstavljene domala vse takratne družbene plasti in gospodarske panoge. Kmet in kmečko delo, obrt in trgovina, začetki industrije in industrijski obrati, ki so jih posamezna gospostva uvajala, in nasprotja, do katerih je zaradi tega prihajalo z meščanstvom.

Katalog prinaša razprave, ki na razstavi predstavljena poglavja podrobneje predstavljajo. Nekatere so zelo pomembne, ker obravnavajo sedemnajsto stoletje, ki je za nekdanje avstrijske dežele slabše znanstveno predstavljeno od ostalih stoletij. Predvsem pa so njihovi avtorji vodilni zgodovinarji za to obdobje. Volker Press, profesor zgodovine na univerzi v Tübingenu, je v uvodni razpravi primerjal plemstvo avstrijsko-čeških dednih dežel med 15. in 17. stoletjem s plemstvom v nemških deželah. O vlogi plemstva v Notranjeavstrijskih deželah ugotavlja, da to v času absolutizma svojega vpliva ni izgubilo, ampak da se je ta v marsičem spremenil. V avstrijskih deželah je plemstvo po letu 1620 bilo poraženo na verskem področju, v simbiozi s katoliškim cesarskim dvorom pa je uspevalo ohranjati svoj socialni in politični vpliv, in to v taki meri, da je oviralo razvoj meščanstva. V splošnem je pomenila osnovo plemiške moči še vedno kmečka posest, predvsem na Češkem pa so že sorazmerno zgodaj bile prisotne »zgodnjekapitalistične tendence«, zaradi katerih je plemstvo prihajalo v spore z meščanstvom pa tudi s kmeti.

Herbert Knittler, profesor na dunajski univerzi, opisuje plemstvo in poljedelska podjetja, pri čemer podrobneje obdela širjenje in gospodarski pomen ribnikov in ribogojstva, odpiranje pivovar, steklarn in drugih obratov. Ugotavlja, da razvoj ni bil premočrten, vzrok je bila med drugim tridesetletna vojna. Te gospodarske razmere pa so v veliki meri vplivale na odnose med zemljiškim gospodom in kmetom. Odnose med zemljiškim gospodom in kmetom predstavlja Thomas Winkelbauer, ki ugotavlja, da so vzporedno z deželnoknežjim absolutizmom uvajali absolutizem tudi zemljiški gospodje in odpravljali stare svoboščine podložnikov, kar ni šlo vedno brez odpora. V tej zvezi je bilo predstavljeno tudi sodstvo, ki so ga zemljiški gospodje izvajali. Razprave o kulturi, izobraževanju in vsakdanjem plemiškem življenju s številnimi ilustracijami pa nam predočajo tudi ta področja življenja.

Vinko Rajšp

Z. Levental, Britanski putnici u našim krajevima od sredine XV do početka XIX veka. Gornji Milanovac : Dečje novine, 1989. 333 strani.

Pisec knjige je nekdanji profesor zgodovine medicine na beograjski medicinski fakulteti, ki sedaj več let živi v Švici. Objavlja vrsto strokovnih člankov in nekaj monografij s področja zgodovine medicine. Pričujoče delo je prvi njegov nemedicinski spis. Pobudo zanj so mu dale raziskave o zgodovini britansko-jugoslovenskih medicinskih zvez. Avtor se uvodoma sklicuje na misli znanega srbskega politika in zgodovinarja Jovana Ristića, ki je približno pred 100 leti zapisal, da so se v preteklosti tujci zelo zanimali za dežele jugovzhodne Evrope, predvsem Angleži. Zanimala jih je flora v teh krajih in zdravilne zeli, pa tudi so jih mikala etnološka, zemljepisna in zgodovinska vprašanja v zvezi z običaji, navadami in vero prebivalcev teh dežel. Pisec podarja, da njegovo delo ni analitična ali kritična študija angleških potopisov, temveč

je zbirka pričevanj. Pri prevodih angleških potopisov so mu pomagali nekateri dobri prevajalci.

Vrsta Angležev potopiscev je zapustila opise svojih potovanj. Levental je v svoji knjigi priobčil odlomke takih potopisov v srbohrvaškem prevodu in je zbral 30 potopiscev, ki so opisovali naše ali sosednje dežele. Med izbranimi potopisci so tudi trije zdravniki (Pope, Brown in Bright) in znamenita lady Mary Worthley Montague, žena angleškega poslanika v Carigradu, ki je Zahod seznanila z metodo variolizacije proti črnim kozam. Večina odlomkov teh potopisov opisuje dežele, ki leže jugovzhodno od Slovenije.

Od opisovalcev slovenskih krajev, ki so navedeni bolj ali manj podrobno v potopisih, naj bo omenjen zdravnik Gualterius Pope, ki je med drugim opisal idrijski rudnik živega srebra sredi 17. stoletja in o tem poročal leta 1665 v *Acta Philosophica*. Drugi zdravnik in diplomat, ki je potoval skozi naše kraje, večinoma na konju, je bil Edward Brown, sin zdravnika in filozofa Sira Thomasa Browna. Sedem let po ustanovitvi Royal Society je Brown po nalogu društva pričel svoja potovanja leta 1668. Njegovi potopisi so bili prevedeni v več jezikov in so od vseh raziskovalcev naših krajev bolj ali manj objektivni in najbolj zanimivi. Opis njegovih potovanj v knjigi z naslovom »A Brief Account of Some Travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly, Austria, Styria, Carinthia, Carniola and Friulu«, v odlomku »A Journey from Vienna into Styria, Carinthia, Carniola, Friuli, into the Strange Lake of Zirchnitz, to the Quick Silver Mines of Idria to the other remarkable Places in the Alps«, je potovanje z Dunaja na nekdanjo Kranjsko. Svoje pripovedi je okrasil z mnogo fantazije. Po drugi strani pa je Brown trezen kritik in znanja poln opazovalec. Njegova trajnost se zrcali tudi v njegovem stilu. Na svoja potovanja se je dobro pripravil, ko je bral antične klasike in sodobna poročila s potovanj drugih potopiscev, preučil je tudi zemljevide in prebral literaturo o rudarstvu, flori in favni. Njegov opazovalni dar in odprtost proti vsemu novemu se ne kaže le v razumevanju drugotnega sveta, temveč še prav posebno v opisu tehničnih postopkov pri kopanju, pridobivanju in predelavi živosrebrne rude v Idriji. Brown je žolčno polemiziral z Valvasorjem, ali zares obstajajo v rudnih jamah gorski duhovi ali ne. Valvasor, ki je bral Brownov potopis, je v svoji »Slavi vojvodine Kranjske« zapisal v tretji knjigi, da se ne smemo preveč zanašati na Brownove trditve, češ da gorski duhovi v rudniških jamah živega srebra nikoli in nikomer ne prizadenejo zla. Dalje meni, da sicer naletimo na bistré glave, ki se ne čutijo dovolj duhovite in filozofske nadarjene, če vsega, kar slišijo o duhovih, ne pripišejo starim gorskim pravljicam. Tako mišljenje pa je, meni Valvasor, varljivo, posebno še, če sami rudarji pripovedujejo o gorskih duhovih, ki jih dostikrat slišijo ali celo vidijo. Vmes se je Brown dotikal tudi političnih vprašanj, ker mu je bilo dobro znano, kaj bi posebno zanimalo Britance v tem delu Evrope, ki se posredno dotika Sredozemskega morja.

Ko je zapustil Dunaj, se je Brown odpravil do Celovca, glavnega mesta Koroške, ki ga je slikovito opisal. Ko je zapustil Celovec, je nadaljeval pot v smeri proti jugu, preko Ljubelja, ki ga prištevata h Kranjskim Alpam in ki tvori mejo med Koroško in Kranjsko. Opíše Kranj in Ljubljano z gradom sredi mesta. Za ljubljanski grad je menil, da je zanemarljiv, čeprav je nekaj vzdržal močno obleganje. Med čudnimi običaji na Kranjskem, je zabeležil Brown, je stara navada obežanja tatov; če je bil mož osumljen kraje, so ga obesili in so šele čez tri dni izrekli nad njim sodbo. Če je bilo dokazano, da je bil kriv, so pustili truplo viseti toliko časa, dokler ni strohnelo; v nasprotnem primeru pa so truplo obešenca sneli, pokopali na mestne stroške in molili za njegovo dušo.

Pot ga je zanesla prek Cerknice do Cerkniškega jezera, za katerega je napisal, da ima neobičajne lastnosti: v juniju voda ponikne v zemljo, v septembru pa se zopet vrne skozi luknje. V jezeru je polno rib, ko pa ni vode, je bogat travnik, kjer je polno divjadi. Vendar, kdor ne pozna kranjskega jezika, kaj malo na ta način izve. Brownov opis jezera na nekaterih mestih ni povsem točen; tudi okoliških imen naselij ni pravilno črkoval. Levental trdi, da so angleški potopisci, ki so se sami bežno ustavljali v naših krajih, večkrat napačno tolmačili nekatera dejstva zaradi neznanja jezika in razvoja etnologije našega naroda.

Tretji zdravnik, ki je potoval skozi naše kraje, je bil znameniti londonski klinik Richard Bright.

Skozi slovenske kraje je leta 1715 potoval tudi angleški raziskovalec Simon Clement. Opisal je Metliko, Trebnje, Žužemberk, Dobro Polje, Cerknico in njegovo jezero ter končno še Trst, ki je nanj napravil velik vtis. Vračal se je skozi Gorico, Ljubljano, Vrnsko, Celje, Konjice, Bistrico, Zgornjo Polskavo, Maribor, nato v Prekmurje in zaključil svoj opis v Gradcu.

Nekaj o pomanjkljivostih knjige. Med navedenimi potopisci manjkajo npr. odlomki potopisa po slovenskih krajih, ki jih je zapustil znameniti angleški kemik in zdravnik sir Humphry Davy iz začetka 19. stoletja. Levental ga sicer v uvodu omenja, vendar ga iz nerazumljivih razlogov ni vključil v zbirko »tridesetih«. Davy je poleg

številne strokovne literature, predvsem s področja kemije, zapustil še zelo zanimive potopise, kjer je med drugim plastično opisal, morda z nadihom romantike, naravne lepote slovenske zemlje in njenih ljudi v svojih čudovitih spominih »Consolation in Travel«, ki so izšli v Londonu leta 1831.

Znameniti kemik Humphry Davy je bil nenavaden znanstvenik. V dnevniku, v četrtem poglavju, ki ima naslov »Tolažilna razmišljanja«, izpričuje, da je bil ne le velik znanstvenik, ampak tudi filozof in pesnik. Dnevnik je po njegovi smrti objavil brat John. Za Slovence je še posebno zanimiv. Slovenske kraje je Davy zelo rad obiskoval in je ob takih prilikah (bil je tu prvič leta 1818/19, drugič 1827 in tretjič 1829) vsakokrat navdušeno zapisal, da lepše dežele kot je ilirska (slovenska), ni videl. Ustavil se je v Podkorenu, na Bledu, v Radovljici in Ljubljani. V svojih omenjenih »Consolations in Travel« je ovekovečil naravne lepote Gorenjske, Štajerske, Notranjske in slovenske Istre. Leta 1818, ko je prvič bil na Slovenskem, se je Davy seznanil z baronom Žigo in bratom Jožefom Zoisom, v Gorici pa z grofom Turnom, v čigar gozdovih je lovil primerke za svojo ornitološko zbirko. V dnevnik je zapisal lastne vtise in navdušenje nad naravnimi lepotami Bleda in drugih krajev.

Literarno filozofska »Tolažilna razmišljanja« Davy spisal v obliki dvogovorov, ki po stilu spominjajo na antične grške spise. Izmed šestih poglavij je z estetsko-literarnega gledišča morda najbolj vredno pozornosti drugo, kjer Davy razpravlja o etiki, nastanku verstev in krščanstvu. Osrednja točka te metafizične razprave je zanimiv dialog, ki se pleče med prijateljema in poteka ob luninem svitu v rimskem koloseumu. Tu se nenadoma prikaže vizija ilirskega (slovenskega) dekleta (»Illyrian maid«), ki personificira krščanstvo.

V pismu, ki ga je leta 1828 pisal bratu Johnu, se Davy spominja neke »male in ljubke strežnice«, ko je po vrnitvi iz Trsta obležal hudo bolan v febrilnem stanju v nekem ljubljanskem gostišču. Lik lepe strežnice si je Davy sposodil, ko je opisoval vizijo. Obstaja domneva, da je Davyjeva strežnica identična z Ljubljanko Pepco Detela, hčerjo gostilničarja »Pri Deteli«; gostilna je v prvi polovici 19. stoletja stala v bližini hotela »Union« na današnji Nazorjevi ulici in jo Ivan Tavčar omenja v svojih spisih.

V četrtem poglavju »Tolažilnih razmišljanj« razpleta Davy pogovor med prijatelji, ki potujejo s Štajerske proti Črni jami pri Postojni, kjer je Davy prvič zagledal človeško ribico (Proteus anguineus), ki jo je potem zanimivo upodobil v svojih spisih. Na ta opis je spretno navezal razmišljanja o večnosti in o pomenu življenja; poglavje je imenoval »Proteus ali nesmrtnost«. Davy je slovenske kraje, posebno njihov planski svet, pogostoma primerjal s Švico, vendar je menil, da je na Slovenskem vse lepše in pristnejše, celo »prebivalci so tu bolj poštenega in prijaznejšega značaja, čeprav govore nemško, ilirsko (slovensko) in italijansko«.

Posebno zanimiv pa je Davyjev geološki opis slovenskega ozemlja, ki je pridejan potopisom. V vasi Podkoren je na pročelju hiše št. 63, kjer je nekajkrat stanoval, spominska plošča z besedilom v slovenščini in angleščini: »V tej hiši je večkrat prebival sir Humphry Davy (1778—1829), sloviti naravoslovec, oznanjevalec krasot te gorske pokrajine. Be his memory held in honour«.

Kljub temu je Leventalova knjiga brez dvoma zelo zanimiva za zgodovinarje, etnologe in vse, ki radi prebirajo potopise, posebno o krajih, ki so jim več ali manj znani. Tudi prevodi odlomkov potopisov so skrbno izbrani in se čuti pri tem roka dobrega poznavalca. Pisec je slehernemu poglavju ob koncu dodal še kratke pripombe. Priložena je tudi kratka biografija navedenih potopiscev; žal le, da so vsa imena pisana fonetično. Na koncu knjige je navedena uporabljena literatura ter poimensko in toponimsko kazalo.

Peter Borisov

Omer Hadžiselimović, Na vratima Istoka. Engleski putnici o Bosni i Hercegovini od 16. do 20. veka. Sarajevo : Veselin Masleša, 1989.

Zgodovinarji seveda že dolgo vemo, da so potopisi in dnevniki popotnikov, ki so vsak s svojega vidika popisovali srečanja z bolj ali manj oddaljeno »tujino«, zanimiv, bogat, neredko duhovit in k razmišljanju spodbujajoč vir. Zanimanje za potopise pa se je s sodobnimi prizadevanji zgodovinopisja po kar se da razločujoči in celoviti predstavitvi preteklega sveta, ki naj bi vključevala ne le tisto, kar se v posameznih okoljih nekdanj mislili o sebi, temveč tudi tisto, kar so o bližnjih in daljnjih deželah mislili drugi, priložnostni obiskovalci in sosedje, še povečalo: »avto«-podoba »sebe«, domačega »ljudstva« ima pač v sliki, ki si jo je o tem ljudstvu ustvaril sosed ali tujec, pomembno in izzivalno-sugestivno zrcalo, zrcalo, ki dopolnjuje in razširja sliko enkratne narodne in kulturnozgodovinske izkušnje in konkretno ljudsko in narodno/etnično ali socialno skupnost umešča v širši kulturno-zgodovinski okvir. Potopisna literatura je zato v sodobnem zgodovinopisju deležna razmeroma velike pozornosti in

publikacije kot je knjiga sarajevskega profesorja angleške in ameriške književnosti Omerja Hadžiselimovića o britanskih popotnikih, ki so potovali v času od 16. do 20. stoletja preko Bosne in Hercegovine, niso v zahodni Evropi danes nobena redkost. Redkejšje so v jugoslovanski historiografiji in kljub opozorilom na posamezne popotniške zapise skoraj nepoznan pojav na Slovenskem, zaradi česar se zdi na Hadžiselimovićevo pestro in zanimivo delo še posebej vredno (in potrebno) opozoriti.

Hadžiselimović je svoj izbor pojasnil v spremni besedi, ki jo je pomenljivo opremil z nemškimi pregovornimi motom: »Hinter dem Berge sind auch Leute«. V njej je opozoril, da odločitev za prikaz pisanja in poročanja britanskih potopiscev zgodovinsko gledano nikakor ni naključna: Angleži naj bi namreč bili, morda prav zato, ker že od nekdaj žive ob robu Evrope, »po mnogočem prvi moderni popotniki«. Potem, ko so v srednjem veku podobno kot ostali Evropejci večinoma popotovali le, če je imelo potovanje točno določen namen: torej kot trgovci, romarji, diplomati, vojaki in vohuni, so začeli v začetku novega veka — domnevno prvi — sistematično potovati zaradi samega potovanja, zato, da bi — povedano s Hadžiselimovićevega besedami — »sebi in drugim Evropejcem odkrili celino, posebej njene starine in naravne lepote«. V tem smislu naj bi bili Angleži — Britanci prvi evropski »turisti«. Pojem »turizem« naj bi kljub francoskemu — romanskemu izvoru besede pred drugimi evropskimi deželami osvojil britanske otoke in britanski popotniki naj bi se tudi na Balkan in v Vzhodno Evropo usmerili že ob koncu 16. in v začetku 17. stoletja, tedaj, ko je večina evropskih mladih izobražencev — »turistov«, v težnji po novih znanjih, spoznanjih in srečanjih še krožila po Evropi v ustaljenem »modnem« krogu: Nemčija, Francija, Švica, Italija. Turško cesarstvo je britanske popotnike sprva privlačevalo predvsem kot dežela eksotične in fascinantne, ekspanzivne in krščanski Evropi nevarne civilizacije, pri čemer je bil Carigrad — poleg Benetk — v njihovih očeh pomembno in zanimivo kulturno-politično središče.

Britanski popotniki so do Carigrada praviloma potovali preko naših (južno-slovenskih) krajev. Vseeno je uspel Hadžiselimović v času od konca 16. do sredje 19. stoletja najti le štiri britanske potopisce, ki so v svojih zapisih — mimogrede ali nekoliko obširneje — poročali o razmerah v Bosni in Hercegovini. Bosna in Hercegovina je bila tako za britanske leksikalne in geografske priročnike še v prvi polovici 19. stoletja svojevrstna »terra incognita«, »neplodna, slabo obdelana pokrajina«, ki naj bi ji bili glavni dohodek rudniki srebra, ki je slovela po posebej cenjenih sokolih in je bila hkrati po informacijah angleških poročevalcev naseljena s »polbarbarskim« prebivalstvom, živečim »pod barbarsko vlado«. S povečujočim se britanskim zanimanjem za »vzhodno vprašanje« in evropsko Turčijo pa se je povečevalo tudi zanimanje za Bosno in Hercegovino, kar razkriva tudi potopisna literatura: v štiridesetih letih 19. stoletja sta tako svoje vtise ob kratkem obisku v Bosni in Hercegovini kratko zabeležila egiptolog John Gardner Wilkinson in diplomat Andrew Archibald Paton, v začetku petdesetih let je o svoji poti skozi bosanske gozdove poročal britanski častnik Edmund Spencer, v drugi polovici 19. stoletja pa je nato število britanskih zapisov o Bosni in Hercegovini naglo porastlo. Hadžiselimović jih omenja — skupaj z že omenjenimi — več kot dvajset. Med njihovimi avtorji so diplomati, politiki, vojaki, novinarji, profesorji, znanstveniki, lovci in »značilno angleški gentlemen«.

Vsi ti popotniki so po Bosni in Hercegovini potovali na različne načine: do šestdesetih let 19. stoletja v prvi vrsti na konju, nato — z izboljšanjem poti — z vozom in končno z železnico. Vse do avstroogrške okupacije Bosne in Hercegovine so poleg tega prenočevali v »hanih«, prepogosto zanemarjenih in umazanih, ki niso mogli ponuditi ničesar primernega za pod zob. Vse to je ustvarjalo občutek, da so se znašli v svetu, ki je vsaj za zahodno Evropo in Britanijo že davno minil. Etnične in politične razmere so očitno zanimale le posameznike, ki so se razhajali s turkofilsko politiko Velike Britanije in so kritično ocenjevali osmanski družbeno-politični in upravni sistem. Popotniki, ki so Bosno in Hercegovino obiskali po letu 1878, so po Hadžiselimoviću večinoma pozitivno ocenjevali »avstroogrsko upravo« in poročali »o občem napredku v (z avstroogrsko vojsko) zasedenih pokrajin«. V tem smislu so, značilno za hodnoevropsko in britansko, pisali o »triumfalni potrditvi civilizacijskih metod«, »o benevolentni avtokraciji Avstroogrške«, opozarjali na to, da bi se pripadniki ver in ljudstev, ki žive v Bosni in Hercegovini, brez Habsburžanov neizogibno znašli v medsebojnem konfliktu, in celo napovedovali možnost svetovne vojne(!), ki bi jo lahko povzročile zapletene balkanske razmere. V skladu s Hadžiselimovićevega prikazom so bili različni prosrbsko usmerjeni britanski poročevalci med navedenimi potopisci v precejšnji manjšini: med slednjimi je bil npr. znameniti arheolog Arthur J. Evans, ki je »sicer spoznal, da je svoboda boljša od tiranije«, ki pa mu je ostal tudi po obisku v Bosni in Hercegovini daleč civilizacijski svet tega, najbolj zahodnega dela turškega cesarstva.

Hadžiselimović bržčas upravičeno ugotavlja, da je tisto, kar pišejo britanski poročevalci o prebivalcih Bosne in Hercegovine, do »mere porazno«. Mnogi med njimi so v bosansko-hercegovskem krščanskem »podložnem« prebivalstvu videli predvsem

pijance in verske nestrpnosti. Toda na drugi strani je iz njegove knjige jasno razvidno, da britanski popotniki — in z njimi Velika Britanija za balkanske razmere, Bosno in Hercegovino in vse, kar se je dogajalo na meji med krščansko in islamsko Evropo v času do prve svetovne vojne, niso imeli mnogo razumevanja in posluha. V ta prostor so (z redkimi izjemami) hodili kot v Afganistan ali Afriko in so ga s tega vidika v marsičem tudi presojali. Za samozavestnega opazovalca viktorijanske dobe, ki se je čutil za pripadnika tedaj ekonomsko najuspešnejše in najbolj dinamične nacije na svetu, je bil Balkan z Bosno in Hercegovino vred svet »vzhodno od Evrope«. Svet, ki je vzbujal k razmišljanju, spraševanju, celo začudenju. »Tukaj se srečujemo s čudno pojavo narodov, ki govorijo skoraj isti jezik, a uporabljajo različne črkopise, narodov iste rase, razdeljene v tri vere, krščanskih odpadnikov, ki so postali večji muslimani od samih Turkov,« je v svoji knjigi »Potovanja in politika na Bližnjem Vzhodu« ob koncu 19. stoletja zapisal Wiliam Miller. »Skratka, balkanski polotok je, široko vzeto, regija velikih nasprotij. Vse je prav nasprotno od tistega, kar je mogoče racionalno pričakovati. Potnik stopa v carstvo romanse, kjer se vse njegove ustaljene ideje obračajo na glavo in tako sam, po zgledu domačega prebivalstva, začenja razlikovati med tistim, kar se dela 'na Balkanu' in tistim, kar se dela v Evropi«. Vsaj navedeni citat kaže (in takšnih bi se še našlo v Hadžiselimovičevi knjigi), da britanski popotniki, kljub predsodkom in vse prevečkrat prepovršnemu poznavanju dežel, skozi katere so potovali, niso bili, vsaj ne vedno, slabi opazovalci.

Hadžiselimović je v svoji knjigi razumljivo objavil le tiste dele potopisnih zapisov in beležk britanskih popotnikov, ki se nanašajo na Bosno in Hercegovino. V prvem delu je prikazal štiri zapise iz 16. in 17., v drugem potopisce in potopise iz 19. stoletja, pri čemer je besedila tega drugega dela združil v večje vsebinske sklope. Vsi odlomki-besedila so opremljeni z bibliografskimi podatki, ustreznimi opombami, knjiga pa ima tudi imenski indeks.

Podobne knjige si lahko želimo tudi za Slovence in na Slovenskem, saj so mnogi tuji popotniki v 18. in 19. stoletju potovali tudi prek naših krajev. Za spodbudo navedimo odlomek iz Montesquieujevega popotnega zapisa iz leta 1728. Montesquieu je tedaj potoval z Dunaja v Italijo prek Štajerske, Kranjske in Goriške. »Vse, kar smo videli med Štajersko in Kranjsko, je precej primitivna (assez vilain) dežela, pokrita z gorami. Doline so ozke, gore skoraj povsod pokrite z gozdovi,« je zapisal. »Zdi se, da pšenica tu ne raste prav lahko, v različnih krajih ni bilo videti drugega kot rž in proso...« Toda Ljubljana in Gorica sta bili Montesquieuju kar všeč, Ljubljana je bila v njegovih očeh sploh kar »jolie« glede na deželo, ki ji je bila prestolnica, ob kratkem popotovanju skozi Notranjsko pa je posebej obžaloval, da si ni mogel ogledati cerkniškega jezera. Bežen, a posrečen vtis torej, kakršnih bi se v evropski popotni literaturi našlo še veliko — le seči je treba po njej.

Peter Vodopivec

Carlo M. d'Attems: primo arcivescovo di Gorizia 1752—1774. II. zvezek. Zbornik predavanj. Gorica 1990. 550 strani, barvna karta goriške nadškofije v času nadškofa Attemsa.

»Mednarodno zborovanje o prvem goriškem nadškofu grofu Karlu Mihaelu Attemsu, ki ga je priredil poseben znanstveni odbor v Gorici od 6. do 8. oktobra 1988, je bil izreden kulturni dogodek. Zasluži namreč vse priznanje — in dovolj bi bil že ta dosežek —, ker je v cerkveni zgodovini 18. stoletja rešil pozabe ne le pastirja z izrazito duhovno osebnostjo in politično modrostjo, temveč tudi zgodovinsko dogajanje večnarodnostne škofije, ki so v njej živele narodne skupine furlanskega, slovenskega, nemškega in italijanskega jezika na stičišču različnih kultur in nehomogenem pa težko dostopnem ozemlju.« Te besede je ugledni rimski zgodovinar, profesor Gabriele De Rosa, senator v italijanskem parlamentu, zapisal v predgovoru zbornika predavanj tega simpozija (citirano po slovenskem prevodu, objavljenem v zborniku, str. 9).

V svoji predstavitvi je profesor De Rosa najprej opozoril na izredno bogato arhivsko gradivo o Attemsovem delovanju, na prvem mestu na 24 rokopisnih knjig Attemsovih vizitacijskih zapisnikov, ki jih hrani Nadškofijski arhiv v Gorici. »Nadškof je namreč neutrudno, natančno in vneto obiskoval škofijo; pri tem ga je odlikovala redka sposobnost, da vzpostavi neposredne stike s krajevno duhovščino in ljudstvom, saj je poznal vse jezike v rabi na tem bolj ali manj nedostopnem škofijskem ozemlju« (9).

Arhivsko gradivo, ki ga hranijo posamezni arhivi v Gorici, je bilo predstavljeno že v prvem zborniku z naslovom Carlo M. d'Attems primo arcivescovo di Gorizia 1752—1774, I. zvezek, Studi introduttivi, Gorizia 1988, ki smo ga po izidu tudi predstavili v Ljubljani. V drugem zvezku pa je Monika Franz v dodatku svojega prispevka Die Gründung der Erzdiözese Görz nach Wiener archivalischen Quellen (153—182) objavila seznam vseh dokumentov, ki so shranjeni v Avstrijskem državnem arhivu (157

—182). Dokumentov, ki jih glede goriške nadškofije hranijo ostali arhivi na Dunaju, zaradi pomanjkanja časa ni uspela inventarizirati (12). Arhivskemu gradivu je posvečen tudi prispevek Lucie Pillón, *L'inventariazione delle visite pastorali 1750—1773* (279—284), v katerem na kratko predstavi vsebino zbirke vizitacijskih zapisnikov nadškofa Attemsa.

Profesor De Rosa, ki je vodil Mednarodni znanstveni odbor pri pripravah mednarodnega in interdisciplinarnega simpozija o nadškofu Attemsu; ki predseduje mednarodnemu znanstvenemu odboru, ki vodi in nadzoruje kritično izdajo Attemsovih vizitacijskih zapisnikov in ki je zelo pozorno spremljal celotno delo simpozija, je v svoji uvodni predstavitvi zbornika opozoril na nekaj temeljnih vidikov življenja in dela nadškofa Attemsa, ki so jih odkrili in ovrednotili posamezni avtorji prispevkov, objavljenih v pričujočem zborniku.

De Rosa opozori najprej z besedami, ki smo jih že citirali, na nadškofovo znanje jezikov. De Rosovo ugotovitev sta podrobneje analizirala profesorica Lojzka Bratuž za slovenski in Rienzo Pellegrini za furlanski jezik. Lojzka Bratuž je v svojem prispevku Homilije v slovenskem jeziku (285—302) posebej poudarila, »da nam homilije v slovenskem jeziku dopolnjujejo podobo slovenskega pisanja v 18. stoletju in odsevajo takratne kulturno zgodovinske razmere na Slovenskem, zlasti na robu zahodne narodnostne meje. Njihova izjemnost (pravi Lojzka Bratuž) je v tem, da jih je pisal ugleden cerkveni dostojanstvenik neslovenskega rodu; pravi svetovljan ne samo zaradi visokega položaja in izobrazbe, ampak še bolj zaradi notranje plemenitosti in bogate duhovnosti. Verjetno je prav zato s tolikšno sproščeno in človeško toplino občeval v vseh jezikih, ki jih je govorilo ljudstvo v njegovi razsežni škofiji« (292). Glede furlanščine pa Rienzo Pellegrini ugotavlja (*Le omelie ed il catechismo in lingua friulana*, 303—327), da je uporabo furlanščine pri pouku krščanskega nauka nedvomno pospešila prisotnost Nemcev in Slovencev v nadškofiji (326). Od nadškofovih pridig v furlanskem jeziku se jih je ohranilo le šest. V uvodni razpravi jih Pellegrini podrobneje analizira pod lingvističnim vidikom, v dodatku pa jih je nato v celoti tudi objavil (313—325).

Problem večnarodnostne goriške nadškofije sta v zborniku predstavila dva avtorja. France M. Dolinar v članku *Fiziognomija in struktura nove goriške nadškofije* (183—217) podrobneje predstavi meje novoustanovljene nadškofije, njeno cerkveno-upravno razdelitev po arhidiakonatih in dekanatih, problem duhovščine in redovnikov, ter problem verskega in cerkvenega življenja vernikov. Glede narodnosti je v sestavku rečeno, da je bila goriška nadškofija »pretežno slovenska. Skoraj izključno slovenska je bila Kranjska. Manjši nemško govoreči otoki so bili le na Koroškem, ob zgornji Rači, v hribih nad selško Soro, v Kanalski dolini in seveda državni administrativni aparat v mestih. Slovenska je bila tudi južna Štajerska, čeprav je bil odstotek nemško govorečih prebivalcev v mestih nekoliko višji kot na Kranjskem. Goriški del Koroške je bil v veliki meri dvojezičen, vendar je večji del župnij goriške nadškofije na Koroškem vendarle bila slovenska. Podobno velja za Goriško, kjer so italijansko govoreče župnije na črti Oglej, Gradišče ob Soči in seveda vse enklave na ozemlju Beneške republike. Cortina d'Ampezzo pa je bila ladinsko govoreča« (188). Problemu slovenskih dežel je posvetil svoj prispevek tudi prof. Bogo Grafenauer (*Slovenske dežele v 18. stoletju*, 403—421). V njem Grafenauer razčlenjuje predvsem politično in administrativno ureditev slovenskih dežel, dotakne pa se tudi položaja slovenskega jezika v odnosu do nemškega in italijanskega.

Predavanji Dolinarja in Grafenauerja sta na nek način dopolnili Orietta Altieri s prispevkom *C. M. Attems e gli ebrei* (337—341), v katerem govori o »izjemno ugodnem« položaju Judov v goriški nadškofiji. V daljšem diskusijskem prispevku jo je dopolnil Marco Grusovin (*Per una comprensione dei rapporti tra C. M. d'Attems e la comunità israelitica di Gorizia*, 509—514) z ugotovitvijo, da »se je pod vplivom razsvetljenskih vzorov tudi znotraj judovskega občestva nekaj spreminjalo in se pozneje izoblikovalo v njihovo gospodarsko, družbeno in versko-kulturno utrditev.« Pred tem dejstvom si niti Attems in ne Marija Terezija pač nista mogla zatiskati oči (513).

Problem Judov pa je le eno od spornih vprašanj, ki je zastrupljalo odnose med Rimom in Dunajem. Načelno sta o teh odnosih spregovorili Elisabeth Kovács v prispevku *Die Kirchenpolitik Maria Theresias 1740—1780* (61—82) in Grete Walter Klingenstein, *Sozialdisziplinierung und die ökonomische Probleme in der theresianischer Politik* (83—100). Elisabeth Kovács opozarja najprej na spremenjen odnos Habsburžanov do Svetega sedeža v 18. stoletju, ki je pod vplivom novodobnih idejnih tokov postavil pod vprašaj enačenje rimske cerkve s Habsburško hišo. Nato podrobneje razčlenjuje terezijanske reforme na cerkvenem področju in vzroke zanje. Grete Klingenstein pa cerkvene reforme Marije Terezije postavlja v kontekst obsežnega razvoja v disciplinarni ureditvi in procesu posodabljanja državne uprave v Avstriji. V ta cerkveno-politični kontekst velja uvrstiti še prispevek Pietra Del Negro (*Venezia e la fine del patriarcato di Aquileia*, 31—60), ki ga je posvetil sporu med Dunajskim dvorom in Beneško republiko, sporu, katerega žrtev je bil oglejski patriarhat leta 1751.

Ozemlje nekdanj tako slavne cerkvene ustanove sta si tega leta namreč razdelili novo-ustanovljeni nadškofiji v Vidmu za beneško ozemlje in v Gorici za avstrijsko ozemlje nekdanjega patriarhata. Žrtev teh sporov pa je bil na svojevrsten način tudi nadškof Attems sam. To se je najbolj jasno videlo v Attemsovem prizadevanju, da bi objavil dekrete provincialne sinode iz leta 1768, ki je na nek način pomenila vrhunec vsega nadškofovega prizadevanja za nravno in versko obnovo zaupane mu škofije. Vendar ni dobil dovoljenja za objavo niti iz Rima niti z Dunaja. O tem je na simpoziju posebej spregovoril prof. De Rosa v prispevku *Il sinodo Provinciale del 1768* (343—374).

S tem smo že pri osrednjem sklopu simpozija oziroma prispevkov v zborniku predavanj, ki govori o pastoralni dejavnosti nadškofa Attemsa. Gre za duhovno vodstvo škofije, za obnovo verskega in moralnega življenja klera in vernikov v duhu odlokov tridentinskega koncila. Kajti nadškof Attems je kljub bolj ali manj očitnim kompromisom, neogibnim, kot pravi De Rosa, (9) spričo navodil habsburškega jurisdikcionalizma, vendarle »tridentinski škof« v duhu Karla Boromejskega ali Gregorja Barbariga. Zanj je značilna brezmejna navezanost na Rim in sedež sv. Petra ter neprikrita zavest, da je posvetil vse svoje življenje škofiji (9). V tem sklopu moram najprej opozoriti na tehten prispevek, ki ga je dal Luigi Tavano: *La personalità e l'azione pastorale di Carlo Michele d'Attems* (219—271). V njem Tavano odkriva povezanost med Attemsovo škofovsko osebnostjo in tradicijo, v kateri je potekala njegova vzgoja. »Gre za vgrajenost goriške dežele v avstrijski svet, cerkveno vlogo, ki je zavladala v Gorici, družinsko okolje, njegovo rimsko vzgojo, a tudi za Attemsova dušnopastirska izkustva v nemškem svetu. Splošna Attemsova podoba je podoba pastirja, ki hoče oživiti svojo cerkveno skupnost v obnovitvenem duhu Cerkve po tridentinskem koncilu. Njegovo duhovno in teološko stališče je uravnovešeno in kristocentrično, ne da bi količkaj popuščal takratnim napetostim. Njegova dušnopastirska prizadevnost sega še vedno po tradicionalnih sredstvih, vendar je že dozvetna za nujnosti, ki jih je izražal Muratori« (270).

Drug tehten prispevek v tej zvezi je že omenjeni članek *Il sinodo provinciale del 1768* prof. Gabriela De Rosa (343—374). O sinodi je avtor zapisal: »V splošnem smemo pripomniti, da se Attemsova sinoda, kljub omejenosti tridentinskega tradicionalnega predpisništva, odlikuje po poučno-pogovorni naravi škofovih priporočil, iz katerih se zrcali dolga dušnopastirska izkušnost, nadrobno poznanje človeških slabosti, vzgojno prizadevanje, ki mu je bil cilj ustvariti novo podobo duhovništva v terezijanski dobi. Njegova naloga je bila deliti vernikom pouk in omiko. Ob prebiranju sinodalnih besedil — smemo reči — imamo vtis, da nas pot pelje vzporedno s tridentinsko strogostjo iz 17. stoletja k drugačnosti in odstopom, hkrati pa k ljubeznivemu prizadevanju za čistejšo in urejeno pobožnost« (372). Ta sinoda se nam hkrati z Attemsovimi zahtevnimi pastoralnimi obiski predstavlja kot eno najpomembnejših pričevanj o težkem, protislovnem, a kljub temu pristnem pastirskem delovanju, ko ga je že zalezovala miselnost intelektualnih krogov, ki so vedoma ali nevede pripravljali ugodna tla revoluciji (372). Žal Attems sklepov te sinode ni smel objaviti zaradi ostrega nasprotovanja Dunaja, nikoli pa jih ni odobril niti Sveti sedež, na katerega je Attems največ gradil.

Ostali prispevki na nek način le dopolnjujejo posamezne vidike teh dveh nosilnih predavanj. Tako Alessandra Martina predstavi goriško semenišče (*Il seminario diocesano*, 273—278). Zanimiva se mi zdi ugotovitev, da so bile vsakodnevne pridigarske vaje izmenoma v nemškem in italijanskem jeziku, ob nedeljah in praznikih pa tudi v slovenščini in furlanščini (278). Giuseppe Mellinato je spregovoril o Attemsovem odnosu do jezuitov (C. M. d'Attems ed i gesuiti a Gorizia, 329—336). Ne smemo pozabiti, da je bil Attems sam jezuitski gojenec. Njegovi stiki z jezuitskim redom so bili vselej živi in prisrčni, ne glede na to, da je goriško nadškofijo vodil v času najhujše protijeziuitske gonje in je doživel tudi ukinitve reda. Lisa Nardini Guarda je v sestavku *Clero e popolazione dell'arcidiaconato di Celje nella vista del 1751* (423—439) orisala podobo verskega življenja in cerkveno organizacijo v t. i. savinjskem oziroma celjskem arhidiaconatu. Zanimiva je predvsem izredno pozitivna ocena, ki preveva Attemsovo poročilo o vernikih tega škofije.

Položaju na Koroškem sta posvečeni dve predavanji. Anna Venturini Csa'sza'r (*La situazione religiosa in Carinzia e l'intervento pastorale di C. M. d'Attems*, 441—469) podrobno analizira (objavila je 8 statističnih tabel) verski položaj v koroškem delu goriške nadškofije, za katerega je značilen t. i. kriptoprotentantizem. Attemsovo prizadevanje, pravi Anna Venturini, »poteka sicer po vzorcu zvestobe Rimu in dogmatičnemu ter pastoralnemu izročilu katoliške Cerkve, ne da bi popolnoma prelomilo s preteklostjo; navdaja pa ga nov duh, s katerim Attems razvija prepričanje, da katoliške vere ni mogoče ohraniti ali obnoviti, ne da bi upoštevali zavest, da obstojajo drugačne bogoslužne oblike ali drugačne stopnje neuraadne vernosti« (468).

Problemu kriptoprotentantizma na Koroškem je posvetil svoj prispevek tudi Peter G. Tropper (*Die Görzer Missionstationen in Kärnten nach dem Visitationsbericht 1768*, 471—488). Prispevek je do izida zbornika predavanj prarastel že v samostojno

publikacijo z naslovom *Staatliche Kirchenpolitik, Geheimprotestantismus und katholische Mission in Kärnten 1752—1780*, Klagenfurt 1989 (*Das Kärnten Landesarchiv* 16), 272 str. Že v svojem prispevku v zborniku je Tropper lepo orisal posebno misijonsko dejavnost pod državnim nadzorom na Koroškem od leta 1752 dalje. Takrat so bila namreč ustanovljena posebna misijonska središča na ozemlju med dravsko in ziljsko dolino, ki so bila leta 1763 predmet posebne vizitacije. Pri tem Tropper ugotavlja, da so bili tu po državi ukazani politični ukrepi rekatolizacije pod krinko misijona v rešnici namenjeni socialni disciplini prebivalstva. Ohranjeni statistični podatki o verski pripadnosti prebivalstva po tolerančnem patentu pa dokazujejo, da niso dosegli svojega namena (488).

Verskemu življenju v posameznih delih nadškofije je posvetil svoj prispevek še Ferruccio Tassin za Furlanijo (*Vita religiosa nella bassa Friulana, 489—497*). Svoja poročila je gradil predvsem iz Attemsovih poročil v Rim (*Relationes ad Limina*), prihaja pa glede verskega stanja v tem delu goriške nadškofije do podobnih ugotovitev kot ostali avtorji.

Seveda ne moremo mimo prispevkov, ki prinašajo nekaj novih pogledov na življenje in delo nadškofa Attemsa. Mislim predvsem na prispevka Anne Burlini Calapaj (*Gli Attems nella Modena del Muratori, 101—112*) in Elisabeth Garms-Cornides (*Per una biografia culturale di C. M. d'Attems, 113—144*). Obe avtorici, vsaka na svoj način, osvetlujeta Attemsovo življenjsko pot. Obe sta prišli do zaključka, da se Attems v času svojega študija ni ogrel za ideje znamenitega modenskega učenjaka in reformatorja L. A. Muratorija. »Attems si je le počasi utiral pot do zaželene cerkvene kariere«, pravi Garms-Cornides. Ko pa je postal goriški nadškof, si je prizadeval »za uresničevanje škofovskega ideala v tridentinskem duhu. To ga je privedlo v konflikt z družino in s cesarskim dvorom« (134). K člankom o škofovi biografiji lahko prištejemo še sestavek Catherine Bosshart-Pfluger (*C. M. von Attems in Basel, 145—152*), ki je spregovorila o Attemsovem delovanju v času, ko je bil kanonik v Bazlu. Prav v Bazlu si je namreč pridobil dejanske pastoralne in diplomatske izkušnje (152). Angelo de Nicola (*L'unione della Ortodossia orientale alla Chiesa cattolica romana progetata da C. M. d'Attems e M. Kertiza, 499—505*) pa je v svojem prispevku spregovoril o Attemsovem prizadevanju za sprejem pravoslavnih v katoliško vero.

Kulturno stran Attemsovega delovanja sta orisala Sergio Tavano s prispevkom o kulturnem in umetniškem življenju na Goriškem v času nadškofa Attemsa (*Arte e cultura nella Gorizia degli Attems, 375—401*) ter Giulio Valentini o cerkvi sv. Križa v Gorici kot enem najpomembnejših goriških spomenikov 18. stoletja (*La cappella della esaltazione della croce nell'architettura della seconda metà del settecento a Gorizia, 515—526*).

V zborniku je objavljenih 23 predavanj simpozija z naslovom Carlo Michele d'Attems primo arcivescovo di Gorizia (1752—1774) fra curia Romana e stato Absburgico, ki se je vršil v Gorici od 6. do 8. oktobra 1988. Svoja referata nista oddala za objavo Fulvio Salimbeni in Marino de Grassi. Pač pa sta objavljena dva daljša, zgoraj omenjena diskusijska prispevka. Objavljeni so tudi pozdravni govori političnih oblasti Goriške in Furlanije-Julijske krajine.

Zbornik je v glavnem uredil neutrudni javni in kulturni delavec ter dolgoletni tajnik L'istituto di storia sociale e religiosa v Gorici, prof. Luigi Tavano, ki je bil tudi glavni organizator in duša brezhibno izvedenega simpozija o Attemsu v Gorici.

Posebnost zbornika je v tem, da so vsi prispevki objavljeni v originalnih jezikih, tako kot so bili prebrani na simpoziju. Slovenski in nemški teksti so nato v celoti prevedeni v italijanščino, sicer pa imajo članki še slovenski in nemški povzetek.

Na tiskovne napake opozarja priloženi list *Errata corrige*. Napake so nastale deloma zaradi italijanskega stavca, ki ni več slovenskega in nemškega jezika, deloma pa tudi zaradi tega, ker nekateri avtorji niso hoteli (brez opravičila) opraviti korektur svojega teksta.

V celoti gledano je zbornik izreden prispevek v prvi vrsti slovenski zgodovini in sicer nacionalni, cerkveni, verski in kulturni, s posebnim poudarkom na umetnostni zgodovini. Predavanja so bila grajena na arhivskem gradivu, ki do sedaj v zgodovino-pisju vseh treh dežel (Italije, Avstrije in Slovenije) praktično ni bilo upoštevano. S tem pa nam objavljena predavanja nudijo vrsto novih vidikov, tudi za slovensko zgodovino 18. stoletja. »Najlepši in najspodbudnejši vidik tega študijskega srečanja« pa je bilo, po besedah zgodovinarja De Rosa v predgovoru, »sodelovanje med italijanskimi, slovenskimi in avstrijskimi izvedenci, ker mu je omogočilo tisto strokovno raven, ki jo je upravičeno pričakovala Attemsova podoba« (10).

France M. Dolinar

Janez Cvirn, **Kri v lufti Čreve na plot!** (Oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja). Ljubljana : Novi tednik — Radio Celje, 1990, 107 strani.

Neutrudnega in zelo plodnega pisca različnih problemskih sklopov iz zgodovine mesta Celja v zadnjih desetletjih obstoja avstroogrške monarhije bralcem Zgodovinskega časopisa najbrž ni potrebno posebej predstavljati. V svojem najnovejšem in izredno zanimivem delu se je Janez Cvirn odločil, da bo razprostrl tančico, ki je že kar nekaj časa visela nad celjsko zgodovino, in bralcem odprl pogled v vsakdanje življenje celjske, socialno in nacionalno strukturirane družbe na prelomu stoletja. Lotil se je torej področja vsakdanjega življenja, ki je, vsaj za nekatere zgodovinarje, nepomembno in celo bizarno polje raziskovanja človekove preteklosti, ki bi ga morali prepustiti etnologom. Knjiga Janeza Cvirna pa dokazuje ravno nasprotno. Brez poznavanja vseh raznolikih segmentov vsakdanjega življenja, ki se nahajajo in dogajajo znotraj določene družbe in njene zgodovine, ne moremo spoznati neke globalne družbe. In obratno. Brez poznavanja struktur globalnih družb ne moremo spoznati vsakdanjnika. Knjiga, ki jo na več mestih krasi duhovit in hudomušen stil pisanja, je vsekorkor vredna, da jo ljubiteljem branja zgodovinskih del toplo priporočam. Avtor že na začetku priznava, da je zapisal samo MOGOČE, dotaknil se je le tistih vidikov celjskega družabnega življenja, ki so izpričani v ohranjenih arhivskih in časopisnih virih. Pisan mozaik vsakdanjega družabnega življenja je skušal sestaviti iz drobnih novičk, ki so se ohranile, saj vsakdanje življenje konec koncev ne pozna koherentnega pismenega diskurza. Knjiga je opremljena tudi s številnimi fotografijami.

V uvodnih poglavjih avtor na kratko oriše gospodarsko in nacionalno strukturo Celja. Poleg pospešene industrializacije, ki je zajela dotedaj izrazito provincialno mesto na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja, ne gre zanemariti še ene posebnosti, ki se je ostro zajedala v utrip vsakdanjega življenja mesta — srditih nacionalnih bojov med celjskimi Nemci in Slovenci. Pisec opozori na proces industrializacije in urbanizacije, ki je nedvomno vplival na spreminjanje socialne in nacionalne strukture mesta in njegove neposredne okolice. Realno nacionalno strukturo mesta je s pomočjo ohranjenih rezultatov ljudskih štetij (1880—1910) nemogoče ugotoviti. Slovensko meščanstvo se je od konca osemdesetih let nezadržno krepilo in posegalo tudi na področja, ki so bila pred tem v domeni nemštva. Celjsko nemštvo je bilo po drugi strani vse do propada monarhije dominantna, dobro organizirana in ekonomsko močna skupina, ki je obvladovala dogajanje na gospodarskem, političnem in kulturnem področju ter uporabljala svojo družbeno moč za segregacijske ukrepe zoper Slovence. Vedno večji uspehi Slovencev na vseh področjih skupnega bivanja, ki so vse bolj majali razmerja družbene premoči, pa so sprožili vse ostrejšo nacionalne spore, »na drugi strani pa procese akomodacije, adaptacije, asimilacije in transformacije etnične identitete« (str. 14). Med celjskimi Nemci se je zaradi nezaustavljivosti napredka Slovencev povečal občutek ogroženosti, zato se je politika celjskega nemštva začela prijemati kot pijanec »plota ekstremnega nacionalizma«, nabitega z različnimi ideološkimi in političnimi zahtevami, naperjenimi zoper Slovence. Na ta ekstremni nacionalizem so Slovenci seveda odgovorili s svojim. Za oba je bila značilna ideologija nacionalne enotnosti in socialnega miru, NAROD pa je bil za obe ideologiji sveta in vsemogočna beseda, kateri mora biti vse absolutno podrejeno.

Nacionalna trenja so se iz politične sfere dokončno prenesla tudi v vsakdanje življenje. Časi nacionalne koeksistence so postali že v osemdesetih letih 19. stoletja nepovnljiva preteklost. Tako nemška kot slovenska stran sta od devetdesetih let pririle različne zabavne, kulturne in politične prireditve, na katere sta hoteli privabiti čimveč ljudi. Tako eni kot drugi so skušali na njih pokazati prevladujoči nacionalni značaj Celja. Prireditve so močno razgibale mestni vsakdanjik, saj se je na družabnem področju vsak dan nekaj dogajalo in celjsko družabno življenje se je prav zaradi ostrih nacionalnih bojov in naraščajoče socialne diferenciacije na prelomu stoletja lahko kitilo s slovesom enega najbolj živahnih mest v monarhiji.

Avtor nas v nadaljevanju popelje na prijeten sprehod po celjskih gostilnah in kavarnah ter ugotavlja, da so bili tovrstni lokali na prelomu stoletja mnogo bolj kot danes središče družabnega življenja v mestu. Mesto je bilo polno odličnih hotelov, gostiln in kavarn, ki po urejenosti in ponudbi niso v ničemer zaostajale za tistimi v večjih središčih monarhije. Premoglo je gostilne za vse sloje in za vsak žep — lokale za petičneže, kot tudi »pajzelnice« za nižje družbene sloje (razne družbe razposajenih pijančkov ter vedno in povsod prisotnih »šnopsarjev«). Celjska okolica je bila na gosto posejana s t. i. »pušelšanki«. Značilno je bilo, da so v Celju in njegovi bližnji okolici določene gostilne obiskovali določeni družbeni sloji ter v njih tvorili stalna omizja. Vendar je bila razcepjenost družabnega življenja na socialni podlagi v primerjavi z nacionalno razcepjenostjo le neznačilna. V nemških rokah so bile vse boljše gostilne v Celju, zato so bili Slovenci ob skrajno napetih nacionalnih odnosih bistveno omejeni tudi pri obiskovanju gostinskih lokalov in družabnih prireditev. Prisiljeni so bili zahajati predvsem v okoliške gostilne, kjer so bili zaželeni, saj so bile večinoma slovenske.

Resnično središče slovenskega družabnega življenja v mestu je predstavljal Narodni dom. Za nemški del meščanstva pa je isto funkcijo opravljala leta 1907 zgrajena Nemška hiša. Večina gostinskih lokalov si je prizadevala za čimbolj pestro gostinsko ponudbo. Poleg dobre hrane in odlične pijače so boljše gostilne poskrbele še za godbo, nekatere pa so rade prirejale t. i. Hausbale in jour-fixe, na katerih je bilo vedno poskrbljeno za zabavo s petjem in plesom. Gostilničarji so pogosto prirejali tudi pojedine, t. i. vinske trgatve in veselice. Nočno življenje mesta ni obšla tudi najstarejša obrt — prostitucija, kateri je avtor odmeril precej prostora v poglavju o nočnih lokalih. Zelo pogosti so bili tudi pretepi. Dober pretep z noži ali drugim priročnim orodjem je bil pospremljen z načelom »Aufbiks! Kri v luft, čreve na plot!«. Veselica brez pretepa ni bila prava veselica. Pretepi pa so najpogosteje izbruhnili zaradi nacionalne nestrpnosti. Stroga nacionalna razmejitve se je, podobno kot v celotnem družabnem življenju, kazala tudi pri plesih. Mestna promenada, še posebno nedeljska, je imela izrazit razkazovalni značaj. Edino, kar je bilo pomembno, je bilo to, da so te opazili. Udeleževali so se je tako bogati kot revni, stari in mladi. Bolj petični so prisotne poskušali prepričati, da je njihova garderoba najlepša in najbolj fina, skratka, da je zadnji krik mode.

Na družabnem področju se je največ dogajalo ob sobotah in nedeljah (številne veselice, promenada, izleti ipd.). Zavestno ukvarjanje s športom je bilo na prelomu stoletja manj intenzivno in slabše organizirano kot danes. Kljub temu so ob koncu prejšnjega stoletja v Celju delovala številna športna društva, iz katerih so se postopoma razvili pomembni športno-rekreacijski zavodi. Vzroki za nastajanje športnih društev so bili največkrat nacionalno-politično obarvani. Na koncu knjige pa je avtor namenil nekaj več besed še razgibanemu gledališkemu, glasbenemu in društvenemu življenju. Nacionalna nasprotja so se na prelomu stoletja tako zaostrila, da sta se obe strani spustili v boj za vsakega posameznika. To je bistveno prispevalo k pozitivni društvenega in družabnega življenja v mestu, ne glede na ozke nacionalno-politične cilje. Vsaka uspešna prireditev na področju vsakdanjega družabnega življenja je namreč tako eni kot drugi strani služila kot argument pri dokazovanju slovenskega oziroma nemškega značaja mesta. Okoli te osi se je skratka vrtelo celotno dogajanje v mestnem vsakdanjiku.

Knjiga Janeza Cvirna si vsekakor zasluži pohvalno oceno in mislim, da bo nalletela na zelo dober sprejem tudi pri drugih bralcih. Edina pomanjkljivost, ki ji moram na tem mestu omeniti, je, da je oblikovalec sicer zelo lične in z obilico domišljije zasnovane naslovnice Jure Čizmek, pozabil pripisati naslovu tudi najpomembnejše, t. j. ime in priimek avtorja.

Andrej Studen

Tadej Brate, Ljubljanski tramvaj 1901—1958. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1990, 200 strani.

Potem ko so tramvaj kot mestno javno prometno sredstvo že marsikje odpisali, se to, na urbane razmere zreducirano vozilo, zmožno v vlakovni izvedbi velikih razdalj in hitrosti, spet vrača. Ne gre le za nostalgichen odnos do preteklosti, marveč predvsem za racionalen ekonomski izračun in za ekološki poseg proti pretiranemu hrupu, energetski in prostorski požrečnosti ter onesnaževanju zraka. Zaradi teh razlogov ga načrtujejo v začetku naslednjega tisočletja tudi v Ljubljani.

Tadej Brate sega v svoji knjigi tudi v to prihodnost, vendar pa je njegovo delo predvsem zgodovinska monografija o ljubljanskem tramvaju, ki je začel voziti leta 1901 in so ga ukinili leta 1958. Začetek je bil v znamenju vključitve v moderne tehnične razvojne tokove, konec pa naj bi pokopal to vozilo z zgodovino v obsegu človeškega življenja, simbolično pa — žalostni humorist Ježek je vozil poslednji tramvaj v preobleki in maski cesarja Franca Jožefa — z vso cesarsko kraljevo ter starojugoslovansko preteklostjo. Kasnejši poskusi s trolejbusi, napovedovanje žirobusov in sedanji avtobusi niso dali zadovoljive rešitve, in tako so se načrtovalci razvoja Ljubljane znova povrnili k kot da za zmeraj opuščeni vrsti mestnega prometa. V kakšni preobleki se bo predstavil prvi voznik obnovljenega tramvaja?

Toda Brate se ne ukvarja s takšnimi špekulacijami, marveč s pravo inženirsko natančnostjo ugotavlja in niza dejstva. Izhaja iz širšega razvojnega prikaza tirničnih in med temi posebej električno poganjanih vozil, prvič predstavljenih javnosti na sejmju v Berlinu leta 1879 (prav to leto je fizik Stefan odkril zakon o sevanju), na Dunaju pa leta 1883 na mednarodni elektrotehniški razstavi (na kateri je Stefan vodil merjenja—testiranja—vrednotenja elektromotorjev in se je tako поблиže srečal tudi s tramvajem, ki je tedaj vozil med Rotundo in Pratom). Preobilje toka leta 1897 dograjene prve ljubljanske toplotne elektrarne je pospešilo uvedbo tramvaja v Ljubljani, kjer so — za današnja merila — nenavadno hitro prešli od načrtov k uresničitvi. Eden prvih tramvajev, ki so stekli po ljubljanskih tračnicah, se je ohranil in ga je za Tehniški muzej Slovenije restavriral avtor obravnavane monografije.

Knjiga nadrobno obravnava zgodovino ljubljanskega tramvaja pred prvo svetovno vojno, pred drugo (seveda tudi med vojnama) in v povojnem obdobju. Avtor posveča glavno pozornost samim vozilom, zatem progam in njih razvejavanju, manj pa se ukvarja s širšim življenjskim utripom v ljubljanskih mestnih arterijah. Do kulturnozgodovinske razširitve pride predvsem v posameznih epizodah, zlasti pa v slikovni opremi, sestoječi iz več kot sto črno-belih dokumentarnih slik in nekaterih barvnih. Delu se pozna, da ga je pisal tehnik, prav v to značilnost pa je posegla založba v prizadevanju za večjo komercialnostjo knjižnega izdelka. Brez poznanja originalnega teksta ni mogoče sklepati, koliko so bili ti posegi uspešni in koliko so morda zmanjšali informativnost, a pri branju se tu in tam dogaja, da se pripoved nepričakovano začne, da na sredi preskoči ali se na koncu strani odrezano konča. Zares je na Slovenskem s tem težko, ko izidejo tovrstne knjige navadno le v eni inačici in je zato ta kompromisno večnamenska.

V obravnavanem primeru je sicer za najbolj spektakularni del poskrbela televizija, tako da je knjiga zasedla sredino, avtorju pa ostane še možnost strokovne objave v specializirani publikaciji. Takšno kompletiranje bo potem odlično izhodišče vsem, ki se bodo ukvarjali z drugimi vidiki ljubljanskega tramvaja od urbanističnih do etnoloških, kar vse bo kompletiralo vednost o tem vozilu v najširšem kulturnozgodovinskem kontekstu. Avtor in založba pa sta že doslej naredila na tem področju mnogo več, kot je storjenega pri nas na mnogih drugih primerljivih področjih, in česar nimajo iz zgodovine svojega mestnega prometa tudi mnoga večja ter imenitnejša mesta.

Sandi Sitar

Ivo Banac, Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu. Zagreb : Globus, 1990. 279 strani. (Plava biblioteka)

Ivo Banac, ameriški znanstvenik hrvaškega porekla, profesor na yalski univerzi, je že poznan jugoslovanskim bralcem. Pred leti so pri isti založbi kakor to knjigo izdali njegovo delo o nacionalnem vprašanju v Jugoslaviji. Njegova besedila so objavili tudi v revijalnem tisku. V predgovoru k naši knjigi je zapisal, da je v njej strnil rezultate desetletnega raziskovanja. Njegov namen je bil razkriti, kaj so ibejevci hoteli, na koga so se obračali, kakšne so bile razlike med njimi, če so bile. Zanimalo ga je, če so vsi, ki so jih za ibejevce označili, res pripadali temu gibanju in zakaj 1948. niso uspeli. Pripomnil je, da teh vprašanj ni mogoče celoviteje raziskati brez vpogleda v zgodovino frakcijskih bojev v jugoslovanskem komunističnem gibanju. Ti so bili vedno povezani z nacionalnim vprašanjem. Ibejevci so bili, dodaja avtor, samo ena od sodobnih žarišč sporov v partiji. Njihov razvoj je bil samo nadaljevanje razkolov v času pred in med vojno. Zato je avtor želel določiti mesto kominformščine v okviru razvite tipologije frakcijskih bojev v KPJ. To raziskovanje bi lahko bilo koristno, meni, ne samo za raziskovalce jugoslovanske politike, ampak tudi za raziskovalce komparativnih vidikov komunizma. In končno, obzacec ravnanj, ki so si ga Sovjeti omislili v postopkih proti jugoslovanskemu kominformstvu, je sijajen primer za proučevanje taktike, ki so ji sledili do današnjih dni, in lahko prispeva k razkritju značaja, postopkov in metod sovjetske politike v mednarodnem komunističnem gibanju v letih zatona stalinizma.

Spor med sovjetskim in jugoslovanskim vodstvom in resolucija Informbiroja (IB), ki mu je sledila, je vplival na razvoj pri nas, mednarodno delavsko in ne le komunistično gibanje in mednarodne odnose. Na zadnje v razpravah o tej temi večkrat pozabljajo. Avtorju kaže pritrčiti, da je zgodovina Jugoslavije po drugi svetovni vojni malo raziskana. To velja tudi za vprašanja, ki jih avtor obravnava. Ne kaže pa prezreti, da je bilo na to temo izdanih precej knjig, z različnimi pristopi obravnave, številne razprave, članki, spominski zapisi in romani, ki jih tudi avtor navaja. Nimamo pa celovitejšega poskusa obravnave, ki bi temeljil na arhivskem gradivu. Zanj lahko vsaj upamo, da je ohranjeno, doma in v tujini. Avtor povzema Dedijerjevo mnenje, da je bil del našega arhiva uničen. Če me spomin ne vara, tudi pri nas niso objavili vseh pisem, ki sta si jih v začetku spora izmenjali sovjetsko in jugoslovansko vodstvo, in tudi ne vsa v celoti. V zadnjem času je v zvezi z IB v ospredju razpravljanje o Golem otoku. Napak pa bi bilo, če bi ostala druga vprašanja prezrta. Znano je, da je bil na omenjenem otoku eden zaporov, kjer so bili ibejevci zaprti. Temu zaporu (omenja tudi druge) je avtor namenil posebno poglavje. Pritegnil je Zlatku Čepu, da moramo Goli otok ocenjevati v okviru splošnega razvoja v državi, kjer je bila uporaba moči precejšnja, zakoni strogi, zapori sorazmerno polni. Pri tem je bilo mnogo subjektivnih akcij. Sporočila o Golem otoku, ki jih avtor delno povzema, pričajo o človeško nerazumljivih in nesprejemljivih postopkih državne prisile, tudi če so bili ibejevci največja nevarnost za državo. Pisci navajajo različno število ibejevcev. Avtor povzema po Radonjiću, da jih je bilo v letih 1948—1951 55.663. Od teh je bilo 16.288 zaprtih ali

obsojenih. Okrog 40 % jih je bilo veteranov partizanskega boja, v veliki večini so bili člani KPJ. Med njimi je bilo 5081 delavcev, 5626 kmetov, 4008 študentov ali srednješolcev, 4153 oficirjev in vojakov, 1722 uslužbencev državne varnosti, 2616 je pripadalo različnim partijskim vodilnim skupinam. Če je omenjeno številčno razmerje med posameznimi socialnimi skupinami točno ali vsaj verjetno, je težko pritrrditi sodbi, da je bil problem informbirojevcev predvsem problem elite.

O Stalinovi politiki, politiki vzhodnoevropskih komunističnih partij in držav, komunističnih partij v ostalem delu sveta po resoluciji IB proti jugoslovanskemu vodstvu in državi je bilo marsikaj povedano in zapisano, doma in v tujini. Omenjene so bile različne oblike pritiskov, groženj, dejanj, ki so tej politiki sledila. Omenja jih tudi avtor. Vtis pa je, da je bil dolejš bolj poudarek na posameznih primerih kakor na obravnavanju celote. Tudi naslednji primeri, ki jih bom navedel, naj prispevajo kamenček v mozaik propagandne aktivnosti proti Jugoslaviji. V knjigi, ki so jo izdali v SZ, namenjena pa je bila zgodovini družbene misli v starih azijskih državah, so na prvi strani zapisali tudi nekaj misli o jugoslovanskem revizionizmu, ki ga tam in v tistem času gotovo ni bilo. Primer ni bil osamljen. Tudi v sociološkem učbeniku, ki je bil namenjen množični uporabi, je bil posebej omenjen jugoslovanski revizionizem. Tega v drugi izdaji niso omenili, menda zaradi nasprotovanja jugoslovanske strani. Pisatelj Oleg Malcev je napisal roman »Jugoslovanska tragedija«. Zanj je dobil stalinsko nagrado. Sovjetski bralci so mi pred mnogimi leti pripovedovali (takrat je knjiga že bila prepovedana), da je marsikateremu bralcu, kolikor je, mnogo bolj kot vsa druga propaganda očrnila nekatere jugoslovanske voditelje in deželo. V knjigi je na nekatere resnice navezal neresnice o posameznih jugoslovanskih voditeljih (Ranković, Kardelj, pritlikavec Pijade itd.) in njihovem izdajalskem početju v času NOB. Sovjetski bralci so zelo cenili boj Jugoslovancev proti fašizmu, zato so tudi tega uporabili v propagandne namene. Primeri opozarjajo, da za »prepričevanje« bralcev ne bi smelo biti vse dovoljeno. Morda koristen poduk tudi za današnji čas.

V literaturi se večkrat omenjali, zakaj Stalin ni ukazal napasti Jugoslavijo. Banac se sklicuje na K. Királyja, ki trdi, da je načrt za napad obstojal. K. Király naj bi bil, tako sam trdi, poveljnik madžarskega dela invazijskih armad (poleg sovjetskega in romunskega). Sodi, da načrt ni bil uresničen zaradi posega ZDA in ZN na Koreji. Najbrž to ni bil edini razlog. Omenjajo, da je G. Dimitrov bil proti napadu. Na celovitejšo oceno bo treba počakati, ko bodo dostopni ustrezni viri. Takrat bomo lahko z gotovostjo navedli tudi vzroke, zakaj je Stalin nasprotoval jugoslovanskemu vodstvu in ga tako ostro napadel. Avtor omenja posameznike in skupine ibejevcev, njihovo delovanje doma in v tujini do novejšega časa, tudi razmerje SZ do njih v različnih časovnih obdobjih. Med zadnjimi primeri omenja ustanovni kongres ilegalne KPJ v Baru (1974) in določeno vrsto kominformovstva, tako je zapisal, ki se kaže v ilegalnih »marksistično-leninističnih« skupinah na Kosovu od začetka krize 1981. Ibejevstvo obravnava po republikah, tudi na STO, med pripadniki narodnih manjšin, v državnih organih itd. Opozarja, da je ibejevstvo imelo specifičnosti okolja, v katerem je nastalo. Meni, da so se med ibejevci znašli tudi taki, ki so se čutili odrinjene, ker je bil premalo upoštevan njihov prispevek v boju za novo družbo, in taki, ki so bili razočarani nad razvojem in stanjem v družbi. Torej taki, ki niso bili zadovoljni s politiko KPJ, bili so s Stalinom proti Titu, in tudi taki, ki so jih med ibejevce uvrstili, čeprav to niso bili. O tem nas spomini zapornikov z Golega otoka prepričujejo.

Avtor je zapisal, da je bilo ibejevcev na Slovenskem malo. Omenja nekatere primere. Raziskav na to temo nimamo, zato o navedenih in drugih primerih ni mogoče kaj več zapisati. Vsaj na nekatere trditve v knjigi pa kaže opozoriti. Dušan Kermavner ni bil partizanski zgodovinar, ampak zgodovinar delavskega gibanja. Kolikor vem, ni bil pristaš resolucije IB. Med take tudi ni mogoče uvrstiti Ludvika Mrzela. O Borisu Zihleru je avtor zapisal, da je med vodilnimi slovenskimi komunisti glede resolucije IB najbolj kolebal. V tej zvezi naj bi pisal pismo CK KPJ itd. Po razpoložljivih podatkih sodim, da je obtožbe sovjetskega vodstva od vsega začetka zavračal. To je zapisano tudi v literaturi, ki jo avtor navaja, a jo je očitno spregledal. Zihlerl je predlagal, se zavzemal, da bi se predstavniki KPJ zasedanja IB v Bukarešti udeležili in dokazali neopravičenost obtožb. Taki predlogi niso bili osamljeni. Tudi avtor jih navaja. V zvezi z resolucijo IB je Banac navedel tudi neslano šalo, tako je zapisal, ki so si jo privoščili Dušan Pirjevec-Ahac, Vitomil Zupan in Jože Javoršek, ko so ponoči telefonirali Josipu Vidmarju, se predstavili kot predstavniki UDV, in sporočili, da začenja sovjetska invazija.

Banac je v predgovoru k jugoslovanski izdaji knjige zanikal kakršnekoli implikacije, ki bi jih imele spremembe v državi za to izdajo. Dodal je, da je vsako znanstveno delo na določen način že zastarelo, ko je napisano. Nikoli ni smatral, da piše »definitivna« dela, ker takih čel ni. To pa ne pomeni, da je vse ničeno in relativno. Zadovoljen pa bo, zaključuje, če bo njegova razprava v knjigi poleg vprašanja ibejevcev vzpodbudila razprave o zgodovini idejnih in frakcijskih bojev v jugoslovanskem komunističnem gibanju in o strategiji in politiki NOG v vsaki jugoslovanski de-

želi. Taka razprava bi bila v tem trenutku resnično potrebna. Najbrž mu kaže pritrčiti, bralca pa opozoriti, da mu bo branje knjige omogočilo tudi razumevanje nekaterih dogajanj v sodobnem času.

Ludvik Čarni

Božo Repe, Obračun s Perspektivami. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1990. 102 strani. (Zvezki 5).

Resnejša historiografska dela za čas zgodovine Slovencev od zadnje vojne dalje so bila do sedaj prava redkost. V obdobju hitrih političnih sprememb v zadnjem času pa se hkrati bistveno povečuje število historiografskih del iz povojne zgodovine. Tako je bila 19. novembra 1990 v prostorih Društva slovenskih književnikov predstavljena knjiga Boža Repeta *Obračun s Perspektivami*, ki jo je izdalo Znanstveno in publicistično središče, javnosti sicer bolj znano po starem imenu Marksistični center.

Na začetku knjige je v rubriki »namesto osebne izkaznice« označena »glavna oseba« knjige — revija *Perspektive*. Izhajala je v letih 1960—1964, nato pa je bila po 37. številki s partijsko akcijo ukinjena. Temu sledi kratek izvleček iz recenzije dr. Matjaža Kmecla, nato pa delo *Obračun s Perspektivami*, razdeljeno na 17 poglavij. Ob koncu knjige je Božo Repe dodal še indeks imen z navedbami tedanjih funkcij in zaposlitev tistih javnih in kulturnih delavcev, »ki so bili v neposredni povezavi z obravnavanim dogajanjem« (str. 96).

Knjiga temelji predvsem na arhivskih virih bivšega Zgodovinskega arhiva centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, ki je danes že del Arhiva Slovenije. Zato so bistveno bolj označeni odnosi vodilne partijske strukture do revije ter odnosi posameznih političnih delavcev med seboj, slabše pa razmerja med ljudmi znotraj uredništva *Perspektiv* ali odnos revije do svoje predhodnice *Revije 57*. Pri orisu te problematike se je avtor naslanjal na spominske vire nekaterih sodelavcev afere (Jože Pučnik, Andrej Inkret, Taras Kermauner). Nekoliko preseneča dejstvo, da od novejših literature avtor ni upošteval zbornika pričevanj *Oder 57* (Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega 103, Ljubljana 1988). Za omenjeno gledališče namreč avtor sam navaja misli Andreja Inkreta, da je bil *Oder 57* »nekakšna dramska in igralska podružnica revije« (str. 77) in je zato možno v knjigi *Oder 57* najti veliko navedb in misli o reviji *Perspektive*.

Delo Boža Repeta posega v čas prve polovice šestdesetih let, nekako od polemike med Dušanom Pirjevcem in Dobrico Čosićem v letu 1961 pa do ukinitve *Perspektiv* sredi leta 1964. Gre za čas dokaj burnih dogodkov na kulturnopolitičnem prizorišču. Avtor je označil različne stopnje odnosa oblasti do revije in vzroke, ki so partijo pripeljali do sklepa o ukinitvi revije. Repe začena delo z odmevi polemike med Pirjevcem in Čosićem v reviji *Perspektive* ter nadaljuje s prvo partijsko analizo revije v začetku leta 1962, ki v delu *Perspektiv* še ni našla nikakršne nevarnosti ali sovražnosti do socialistične oblasti. Takšna ocena je veljala do jeseni 1962, ko je partija prvič omenila potrebo po izdajanju nove revije za marksistično teorijo (bodoča *Teorija in praksa*). Februarja 1963 so bile že izrečene resnejše kritike na račun uredništva *Perspektiv* in njihovega dela, s konkretnjšo akcijo pa slovensko politično vodstvo kljub zahtevam iz Beograda še ni začelo. Sredi leta 1963 so postale *Perspektive* največji problem kulturne politike, ocene o antirežimovstvu in pomanjkanju marksistične koncepcije pa so dale vedeti, da bodo potrebne na področju revialnega tiska večje spremembe. Vodstvo nad akcijo je prevzel Stane Kavčič, ki je bil septembra 1963 imenovan za predsednika ideološke komisije CK ZKS. Njegov prvi poskus je bil v pogovoru z delom uredništva *Perspektiv* januarja 1964 doseči ustrezno programsko preusmeritev koncepta revije. Neuspeh pogovora je od oblasti zahteval ostrejših ukrepov. Spomladi 1964 je bila revija s strani partije »obtožena«, da zagovarja večpartijski sistem. Na seji izvršnega komiteja CK ZKS 28. aprila 1964 je najprej Edvard Kardelj ostro kritiziral celotno situacijo na slovenskem kulturnem prizorišču, za njim pa je Stane Kavčič predlagal ukinitve revije. Maja 1964 je bila revija ukinjena, dva od sodelavcev, Jože Pučnik in Tomaž Šalamun, pa aretirana.

Božo Repe pa tu ni končal svojega dela, temveč je orisal še reakcije ljudi na ukinitve revije ter ob koncu dela v poglavju »Beseda, dve o družbeni vlogi *Perspektiv*« analiziral pomen revije. Poudaril je predvsem dve komponenti — spoznanja precejšnjega dela družbeno kritične inteligence, »da je sistem in vladajočo strukturo zelo težko načenjati ‚od zunaj‘, z generalno kritiko sistema«, ter po drugi strani »izkušnjo politike, da z javnostjo ni več mogoče manipulirati, ker to lahko postane kontraproduktivno« (str. 94).

Čprav je v knjigi orisana predvsem kulturnopolitična situacija, pa delo posega tudi na ostala področja življenja in nam nudi lep prerez delovanja oblasti v totalitarni družbi. Tako se npr. bralcu porodijo zanimive misli o pravnem sistemu, ko prebere podatek, da je oblast najprej nastopila z določenimi administrativnimi in policijski-

skimi ukrepi, nato pa ugotavljala, da pravno niso povsem utemeljeni in da je »težko skonstruirati pravno odgovornost« (str. 73). Po drugi strani je zanimivo še obkladanje nasprotnikov oblasti z raznimi vzdevki. Tako kot ostali nasprotniki povojne slovenske oblasti so bili tudi sodelavci Perspektiv obtoženi, da so nosilci reakcionarnosti ter belogardistične mentalitete, pa čeprav je šlo za mlade ljudi, ki vojne niso doživljali tako kot oblastna struktura. Pri tem je zanimivo še navezovanje na aktualno politično situacijo. Tako je bil v vojnih in prvih povojnih letih kulturni delavec, ki ni bil po meri partije, »trockist«, po letu 1948 je bil »informbirojevec«, leta 1954 »djilasovec«, leta 1964 pa naj bi pri sodelavcih Perspektiv našli celo sledove »prokitajstva« (str. 71).

Iz knjige *Obračun s Perspektivami* lahko razberemo še marsikatero podrobnosti. Na primer to, da moramo vlogo in pomen vsakega politika ocenjevati po besedah in dejanjih iz časa dogajanja, ne pa ocenjevati zgolj besed (odstavljenega) politika desetletja kasneje. Tako se nam pri tem delu odpira vprašanje v zvezi s Stanetom Kavčičem, ki je v kavarniških pogovorih deležen zelo različnih ocen. Potrebno je glasno povedati, da je bil Kavčič v politični problematiki zelo »ortodoksen« in da se je njegova »liberalnost« močneje izražala le pri gospodarskih vprašanjih.

Sicer pa bo lahko do lastnih ocen o omenjenih vprašanjih prišel vsak bralec sam. Knjižica sploh ni predebela, Repetov jezik pa je »publicistično« tekoč in razumljiv, tako da bo lahko bralec *Obračun s Perspektivami* prebral v enem mahu.

Aleš Gabrič

Dve domovini — Two Homelands. Razprave o izseljenstvu — Migration Studies, 1.
Ljubljana : Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, 1990. 416 strani.

Inštitut za slovensko izseljenstvo Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti se je razvil iz Študijskega centra za zgodovino slovenskega izseljenstva in ima danes že kar bogato predzgodovino. V 80. letih je uspelo v okviru Inštituta zaposliti več strokovnjakov z raznih področij (zgodovina, sociologija, etnologija...) in njegova dejavnost se je pričela kazati tudi navzven s pričetkom izdajanja zbornika *Dve domovini — Two Homelands*. Misel o ustanovitvi posebne znanstvene revije za izseljeniška vprašanja se je med sodelavci Inštituta pojavila ob koncu leta 1987 in sedaj je pred nami prvi letnik zbornika, ki naj bi izhajal občasno in družil slovenske ustanove in posameznike, ki se doma in v tujini ukvarjajo s slovenskim izseljenstvom.

V prvem letniku sodeluje s svojimi prispevki kar 20 avtorjev. Posebnost zbornika je dvojezičnost, saj je del (18) prispevkov pisanih slovensko z angleškim povzetkom, del (7) pa v angleščini s slovenskim povzetkom. V uvodnem delu beremo misli glavnega urednika *Andreja Vovka* in kratko zgodovino Inštituta za slovensko izseljenstvo izpod peresa *Brede Čebulj-Sajko*. Že v 60. in 70. letih je bilo opravljeno precej dela s tem, ko so se posamezniki lotevali npr. bibliografije slovenskega izseljenškega časopisja (Bajec), pregleda arhivskih virov za vprašanje izseljenstva (E. Umek), statističnih podatkov o izseljevanju (Ž. Sifrer); organiziran je bil simpozij ob 30-letnici smrti L. Adamiča itd. Leta 1982 je nekdanji Center prerasel v Inštitut, ki je dobil prve honorarne sodelavce, 1983 pa je tudi formalno postal osrednji slovenski dokumentacijski center za zbiranje arhivskega gradiva o slovenskih izseljencih. Osnovni cilj Inštituta kot znanstvene ustanove je prikaz zgodovine našega izseljenstva od začetkov do danes. Poleg stalnih ima danes Inštitut tudi številne sodelavce doma in v tujini.

Uvodnemu delu sledijo razprave in članki. Najprej *Ferdo Gestrin* primerja izseljevanje Slovencev v 19. in 20. stoletju z manj znanim izseljevanjem Slovanov z današnjega jugoslovanskega ozemlja v italijanske dežele od zgodnjega srednjega veka do začetka 19. stoletja. Ugotavlja mnoge podobnosti tako glede vzrokov migracij (revščina, iskanje boljših življenjskih pogojev, politični vzroki, beg pred preganjanjem), glede asimilacije, ki je bila tudi v starejšem obdobju močno prisotna, dalje glede delovnih mest, ki so jim bila v novih deželah na razpolago (to so predvsem nižja delovna mesta v mestih in na podeželju). Podobno kot danes so tudi tedaj izseljenci organizirali posebne skupnosti, ali pa jih je organizirala cerkev. Zelo poglobljeno, kar na 40. straneh, nam na osnovi študija objavljenih statističnih virov *Vlado Valenčič* predstavi izseljevanje Slovencev od 19. stoletja do druge svetovne vojne. Govori o vzrokih in vrstah migracij, o starostni in poklicni strukturi izseljencev, o izseljevanju v evropske države in Ameriko ter objavlja številne statistične podatke.

Polonca Cesar-Nedzbala v prispevku *Rajska dolina* prikazuje nastanek, obstoj in konec slovenske katoliške kolonije, ki jo je osnoval duhovnik Peter Josip Jeram v severni Kaliforniji. Avtorica je sama obiskala območje Rajske doline (The Valley of Eden), napravila več intervjujev z izseljenci, preštudirala pa je tudi ohranjene pisane in tiskane vire. Tako nam je predstavila ne samo eno slovenskih naselbin, ki naj bi

po prvotnih načrtih štela 400 družin, a je kasneje propadla, ampak tudi zanimivo osebnost organizatorja te naselbine P. J. Jerama, Slovenca iz Zeleznikov. Dejstvo je, da so posamezni duhovniki ali verske organizacije odigrale pomembno vlogo pri izseljevanju. Da bi bil odhod iz domačega okolja lažji, je cerkev organizirala posebne ustanove za izseljence, ki so potem v novi domovini prevzele skrb predvsem za versko življenje, mnogokrat pa so predstavljale tudi edino nacionalno vez. Eno takih verskih ustanov nam opisuje *Bogdan Kolar* v članku *Družba sv. Rafaela do ustanovitve ljubljanske podružnice*. Prispevek je nastal ob študiju časopisnih in arhivskih virov iz dunajskega nadškofijskega arhiva. Sprva je bila Rafaelova družba organizirana kot ustanova monarhije in je imela večnarodni značaj, po letu 1906 pa je bilo mogoče ustanovljati podružnice po nacionalnem ključu. Morda je manj znano, da je bil J. E. Krek nekaj časa podpredsednik dunajskega vodstva Rafaelove družbe. *Andrej Vovko* je v članku *Udje Družbe sv. Mohorja v ZDA do 1940* obravnaval pomembno vlogo, ki jo je med izseljenci imela ta družba. Prikazal je njeno razširjenost med izseljenci v ZDA in gotovo se moramo strinjati z avtorjem, ki je naglasil, da je družba odigrala pomembno kulturno in jezikovno vez med izseljenci in domovino. O ideji in poskusih izgradnje slovenskega Narodnega doma na St. Clairu v Clevelandu pišeta *Matjaž Klemenčič* in *Darja Emeršič*. Izvemo, da se je že 1903 med izseljenci pojavila ideja o lastnih društvenih prostorih v središču slovenske naselbine St. Clair Avenue v Clevelandu, ker so se sicer zbirali v raznih zasebnih prostorih. S številnimi nabiralnimi akcijami in prireditvami so zbirali prispevke za bodoči Narodni dom, ki je bil dograjen v letu 1924 in je v naslednjih desetletjih odigral pomembno kulturno poslanstvo, čeprav je mnogokrat prihajalo tudi do raznih nesoglasij.

O problematiki raziskovanja druge generacije priseljencev v ZDA in o nekaterih pristopih k temu raziskovanju piše *Majda Kodrič*. Pri tem upošteva ugotovitve predhodnih raziskovalcev, zlasti P. Klinarja, I. Slavec, N. Sulič itd. Opozarja tudi na ugotovitve Irvina L. Childa, ki je raziskoval drugo generacijo italijanskih priseljencev in ugotovil, da nizka družbena in ekonomska raven vzpodbudno vpliva na drugo generacijo, da se čimprej amerikanizira. Navaja še ugotovitve številnih drugih razprav in člankov v zvezi z drugo generacijo priseljencev v ZDA. *Martjan Drnovšek* se loteva obravnave delovanja Toma Brejca med slovenskimi izseljenci v Franciji v letih 1936—39. Ugotavlja, da so se mnogi naši izseljenci, zlasti rudarji socialističnih in komunističnih nazorov aktivno vključevali v ljudskofrontno gibanje v Franciji. Tomo Brejce je deloval med izseljenci kot partijski inštruktor in urednik glasila *Glas izseljencev*.

Nekaj avtorjev se ukvarja s problematiko povojne emigracije. *Rado Lencek* pod naslovom *Problemi in perspektive etnične identifikacije: izginjanje ali nova potrditev?* objavlja svoje izkušnje in opažanja ter naglaša, da so po drugi vojni prihajali v ZDA slovenski izseljenci z znatno višjo izobrazbo kakor prej ter da so se oklepali svojega slovenskega jezika in identitete, čim višja je bila izobrazba ob prihodu, nasprotno pa se tem lažje amerikanizirajo, čim višja je stopnja njihove izobrazbe v angleščini. Lencek zaključuje s prikazom dejavnosti povojne generacije na znanstvenem področju, zlasti pri proučevanju slovenskega jezika in zgodovine, izdajanju raznih publikacij ter delovanju znanstvenih društev, kakršno je npr. *Society for Slovene Studies*. Problematike slovenskih izseljencev v Avstraliji, še posebej vprašanja etničnega radia in oddaj v slovenskem jeziku se loteva *Irena Birsa*. Oddaje v slovenskem jeziku so se pričele leta 1975 z eno tedensko uro, potem se je fond ur povečeval. Zanimanje za te oddaje je večje med starejšimi priseljenci. Poudarek je predvsem na novicah iz stare domovine. Predvsem zato avtorica meni, da etnični radio ne izpolnjuje enega svojih ciljev, namreč premostitve kulturnega prepada med izseljenci in njihovimi potomci. Nasploh obžaluje, da je med drugo generacijo malo zanimanja za etnični radio.

Vrsta sestavkov osvetljuje literarno ustvarjanje naših izseljencev v novi domovini. *Jerneja Petrič* je o tej problematiki objavila dva prispevka. V prvem govori o avtobiografijah slovenskih izseljencev, ki nastajajo v ZDA. Med njimi razlikuje v glavnem dve skupini, in sicer na eni strani starejše avtobiografije misijonarjev, na drugi pa mlajše laične avtobiografije. Navaja značilnosti, skupne poteze in razlike med obema vrstama. Na sploh naglaša, da izseljenske avtobiografije ni mogoče presojati s strogimi literarnimi merili, ampak je treba upoštevati tudi njihovo vlogo pri ohranjanju slovenstva ter njihov zgodovinski pomen. V svojem drugem prispevku z naslovom *Ponovno Adamič — pisatelj, da ali ne?* pa nam Petričeva predstavlja Adamiča kot človeka, ki se je udeleževal na mnogih področjih, a nobenega ni razvil do kraja. Avtorica meni, da pri Adamiču sicer ne moremo govoriti o vrhunski literaturi, da pa brez dvoma lahko poudarimo njegov humanizem. Z dvema prispevkoma v zborniku sodeluje *Janja Žitnik*. V prvem govori o vzrokih za 18-letno zamudo slovenske objave Adamičevega dela *Orel in korenine*, v drugem pa predstavlja pesnika Vinka Žitnika, ki se je po zadnji vojni izselil v Argentino. Pesnika Berta Pribaca delujočega v daljni Avstraliji, nam predstavlja *Barbara Suša*. Pribac je namreč leta

1962 izdal pesniško zbirko Bronasti tolkač, ki je prva slovenska knjiga, tiskana v Avstraliji. Literarno ustvarjanje slovenskih izseljencev v Kanadi prikazuje *Mirko Jurak* na primerih dveh ustvarjalcev, Ivana Dolenca in Johna Krizanca.

Ingrid Slavec se loteva etnološkega preučevanja etnične identitete slovenskih izseljencev in nas seznanja z vrsto ugotovitev, ki so se pokazale v delu seminarja za proučevanje izseljenstva na Oddelku za etnologijo FF. S posebnim sociološkim pristopom se je *Peter Klínar* lotil svojega prispevka *Zamisli o sodelovanju med Slovenci in njihovimi potomci v matici in tujini*. Izhajal je iz teoretičnih izhodišč za raziskovanje mednarodnih migracij in iz ideje o skupnem slovenskem kulturnem prostoru. Osrednje mesto je namenil analizi empiričnih podatkov o vidikih sodelovanja med domovino in tujino. Študija *Jurija Zalokarja* *Imigracija in psihiatrija* govori o jugoslovanskih izseljencih v Virginiji (Avstralija), predvsem o duševnih posledicah imigracije. Avtor ugotavlja, da so razne nevrotične reakcije med izseljenci res izrazitejše posebno zaradi jezikovnih težav, drugih navad itd., vendar pa na podlagi lastnih raziskav naglašja, da so podatki o velikem številu shizofrenije zgrešeni.

Slovensko kulturno društvo »Simon Gregorčič« iz Toronta nam ob njegovi 30-letnici predstavlja *Milica Trebše-Stolfa*. Društvo so ustanovili Primorski Slovenci, ki so v Kanadi iskali predvsem boljše ekonomske pogoje. V zborniku nam *Andrej Vovko* predstavi tudi eno pomembnih ustanov za proučevanje izseljeniških vprašanj, Raziskovalni center za zgodovino priseljavanja Univerze Minnesota v St. Paulu, ki med drugim hrani tudi slovensko-ameriško zbirko virov. Iz te zbirke je povzel seznam rokopišnih virov društev, župnij, časopisov in posameznikov. Za konec pa nam še *R. L. Lencek* predstavlja pred kratkim umrlega rojaka, profesorja metalurgije na Politehničnem inštitutu v New Yorku *Johna Nielsena* (Janeza Seška).

V rubriki *Ocene* posreduje *Majda Kodrič* svoj pogled na publikacijo *Fotoalbum izseljencev iz Benečije*, ki je izšel v Trstu 1986, *A. Vovko* pa ocenjuje delo *L. Antića*, *Naše iseljeništvu u Južnoj Americi i stvaranje jugoslavenske države*, ki je izšlo v Zagrebu 1987. Zborniku je dodana izbrana bibliografija delavcev Inštituta s področja preučevanja slovenskega izseljenstva. Vsekakor je izid prvega zvezka zbornika *Dve domovini* opravičil svoj obstoj, tako lahko z zanimanjem pričakujemo naslednji zvezek, ki je menda že v pripravi.

Olga Janša-Zorn

OBVESTILA

OBVESTILA O IZHAJANJU ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

1. Kvantitativni podatki o izhajanju Zgodovinskega časopisa v letu 1990 v vsakem pogledu vzbujajo zadovoljstvo. 680 izdanih strani je v 44 letih izhajanja revije manj le od rekordnega letnika 40/1987 s 780 stranmi (Kosov zbornik, dvojni letnik 6-7/1952-53 je sicer imel 828 strani s nekaj prilogami). Izdali smo dva ponatisa (8/1954 in 10-11/1956-57) ter dve publikaciji v Knjižnici ZČ (M. Verginella in R. Bratož). Prvič v štirih desetletjih in pol izhajanja ZČ se je zgodilo, da je tudi četrti redni zvezek letnika izšel še pred koncem koledarskega leta.

Letnik smo tudi v finančnem pogledu zaključili uspešno, kar kažejo naslednje številke:

Dohodki	Letnik 1989		Letnik 1990	
	din	%	din	%
Dotacija Rep. sekr. za raziskovalno dejavnost in tehnologijo	148.618,60	63,1	711.325,80	65,7
Dotacija Rep. sekr. za kulturo	22.600,00	9,6	148.762,00	13,8
Dotacija Rep. sekr. za vzgojo in izobraževanje ter telesno kulturo	3.557,40	1,5	17.780,00	1,6
Dotacije drugih sofinancerjev	2.240,00	0,9	99.663,00	9,2
Naročnina	3.857,00	1,6	67.897,00	6,3
Prodaja tekočih števil ter starejših letnikov ZČ	928,00	0,4	8.028,00	0,7
Prodaja knjig Zbirke ZČ	441,40	0,2	17.195,00	1,6
Obresti in oglasi	53.430,55	22,7	11.565,00	1,1
Skupaj	235.672,95	100,0	1.082.215,80	100,0

Izdatki	Letnik 1989		Letnik 1990	
	din	%	din	%
Tiskarski stroški rednih številok	110.167,85	56,8	398.019,70	39,8
Tiskarski stroški ponatisov	24.490,60	12,6	197.900,00	19,8
Tiskarski stroški Zbirke ZČ	4.158,00	2,2	47.865,00	4,8
Avtorski honorarji	37.542,20	19,4	248.579,00	24,9
Uredniški honorarji	4.096,10	2,1	29.466,00	2,9
Stroški uredništva in uprave	13.383,20	6,9	77.431,40	7,8
Skupaj	193.837,95	100,0	999.261,10	100,0
Razlika		+41.835,00		+82.954,70

Zaradi stabilnega dinarja v letu 1990 so zneski dohodkov in izdatkov, posebej pa še odstotna razmerja teh zneskov, bolj »normalni« kot v letu 1989, ko so obresti prinesle kar 22,7 odstotkov vseh dohodkov. Skupni delež dotacij in deleži naročnine ter prodaje so spet bolj podobni odstotkom, doseženim v letu 1988. Med izdatki so se relativno zmanjšali le tiskarski stroški za redne številke; posebej so se povečali stroški ponatisov in Zbirke ZČ. Delež za avtorske honorarje še ni dosegel deleža iz letnika 1988 (28,8 %), čeprav so decembra znašali kar 4000 dinarjev brutto na avtorsko polo; tedaj je to zneslo »rekordnih« 571 DEM. V februarju 1991 smo izplačevali akontacije honorarjev v višini 4500 din, kar bi po devalvaciji dinarja in oživitvi »črnega« deviznega trga zneslo le še kakih 380 DEM. Še vedno pa ostajamo z izplačili honorarjev v okvirih sporazuma med založbami in avtorji.

Ko je bilo ob izidu decembrske številke ZČ in ob izplačilu zadnjih obrokov dotacij jasno, da bomo finančno leto zaključili pozitivno, smo vplačali ponatis ZČ 12-13/1958-59 (tudi zato je dvig stroškov ponatisov tako opazen). Ostali presežek dohodkov še ni realiziran v prikazani višini, saj precej naročnikov še dolguje naročnino za preteklo leto. Prosimo, da svojo obveznost do društva in revije poravnajo čimprej.

2. Zahvaljujemo se tistim članom-naročnikom, ki so že pohiteli s plačilom letošnje naročnine na ZČ (ki seveda vključuje tudi članarino za krajevno zgodovinsko društvo in za zvezo). Iz impresuma ste lahko razbrali, da smo za letnik 45/1991 določili naslednje cene: člani zgodovinskih in muzejskih društev 160 din, člani upokojnenci 120 din, študentje in dijaki 80 din ter nečlani in domače ustanove 240 din.

3. V uredništvu smo si za izid letošnjih štirih številok zastavili naslednje roke: 31. marec, 10. junij, 10. september in 25. november. Da bi pravočasno izšli z drugo letošnjo številko, so v tiskarni že postavljeni naslednji prispevki: B. Marušič — Cesare Balbo v Ljubljani, J. Perovšek — Simpozij o življenju in delu dr. Antona Korošca, F. Kresal — Koncentracija delavstva v revirjih in industrijskih centrih v Sloveniji med obema vojnoma, H. Wolfram — Problemi stare Karantanije, A. Studen — Stanovanjske razmere v Ljubljani leta 1910 idr. Avtorjem, ki že dlje časa čakajo na objavo, se lahko opravičimo le z opozorilom na omejen obseg letnika ZČ in priporočimo nekaj potrpežljivosti.

4. 21. februarja smo zgodovinarji in arhivarji v Ljubljani s prisrčno slovesnostjo in tovariškim srečanjem obeležili sedemdesetletnico našega glavnega in odgovornega urednika prof. dr. Vasilija Melika; jubилantu posvečamo tudi začetek te številke naše revije. Letos pa obhajata svojo 75-letnico še dva nekdanja glavna in odgovorna urednika ZČ: akad. prof. dr. Bogo Grafenauer 16. marca in akad. prof. dr. Ferdo Gestrin 8. oktobra. Prvi je še vedno član našega uredniškega odbora, oba še vedno plodna in cenjena avtorja v ZČ. Ker smo o obeh več pisali pred nepolnimi petimi leti, ju tokrat ne bomo predstavljali v rubriki »Jubileji«. Priložnosti, da jima nazdravimo, seveda ne bomo hoteli zamuditi. V imenu ostalih članov uredništva in bralcev Zgodovinskega časopisa vsem trem z najboljšimi željami kličemo Ad multos annos!

Janez Stergar

UDK 923 Melik V.

VOJTE Ignacij, dr., redni profesor, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Vasilij Melik — sedemdesetletnik

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 45/1991, št. 1, s. 5—13, 54 cit.

Sn. (Sn., En.)

Vasilij Melik (r. 17. 1. 1921 v Ljubljani) je leta 1943 diplomiral zgodovino in primerjalno književnost. Delal je v Mestnem arhivu in Slovenski knjižnici, kot asistent v historičnem seminarju FF v Ljubljani, od 1952 kot predavatelj za gospodarsko zgodovino na Ekonomski fakulteti. Po disertaciji 1959 je bil izbran za docenta za zgodovino jugoslovanskih narodov (razen Slovencev) od 18. stoletja do 1. svetovne vojne. Po izvolitvi za izrednega profesorja 1969 mu je bila renca legendi razširjena tudi za slovensko zgodovino za isto obdobje. Redni profesor je od 1974. Njegov opus zajema skoraj vsa časovna obdobja, težisce njegovih proučevanj pa je na slovenski zgodovini 19. stoletja in začetkov 20. stoletja. Ukvarja se zlasti s politično in kulturno zgodovino, z volilnimi sistemi in volitvami, cenami in življenjskim standardom ljudi v 19. stoletju ter trgovino mest. Opravljal je vrsto fakultetnih funkcij (prodekan, dekan), aktivno se udeležuje v strokovnih društvih in že 18 let uspešno ureja Zgodovinski časopis.

Avtorski izvleček

UDK 325.11:711.438 (497.12 Domžale) "06/14"

GESTRIN Ferdo, dr., redni profesor v pokoju, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Gestrinova 1

Vaška naselja v domžalski občini v srednjem veku

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 45/1991, št. 1, s. 25—31, 23 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor je na osnovi arhivskih podatkov in imen župnih patronov po vseh sledih nastanku posameznih krajev v občini Domžale med posebnim procesom.

Avtorski izvleček

UDK 902 (497.12 N. mesto) "1860/1990"

KNEZ Tone, kustos, Dolenjski muzej, YU-68000 Novo mesto, Muzejska 7

Novo mesto v arheoloških obdobjih. Ob stoletnici raziskovanj

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 45/1991, št. 1, s. 17—24, 38 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

V članku daje avtor strnjen pregled arheološke dediščine v Novem mestu na podlagi dosedanjih raziskav od časa kulture žarnih grobišč preko halštatskega in laienskega obdobja ter provincialnorim-ske kulture do ustanovitve mesta. Najbogatejše najdbe so iz starejše železne dobe s knežjimi grobovi, ko je Novo mesto bilo med vodilnimi središči halštatske kulture v Sloveniji. Arheološke najdbe iz Novega mesta uživajo mednarodni sloves.

Avtorski izvleček

UDK 949.712 Domžale "15":929 Raybar K.

VOJTE Ignacij, dr., redni profesor, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61001 Ljubljana, Aškerčeva 12

Odnos med gospodom Kozmom Raybarjem s Krumpërka in vaško skupnostjo Domžale v 16. stoletju

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 45/1991, št. 1, s. 33—40, 24 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

V razpravi so navedeni novi podatki iz Arhiva Slovenije o Raybar-jih, gospodarjih gradu Krumpërka pri Domžalah. Omejeni so na čas, ko je bil gospodar Krumpërka Kozma Raybar. Novi so tudi podatki o položaju soseske okoli vaške skupnosti Domžale, ki je spadala pod gospodstvo Krumpërka. Iz njih zveemo o kršenju pravic krumpër-skih podložnikov na srenjskem zemljišču (pravica do uporabe lesa, stajlje in paše živine). Obravnavan je tudi manjši lokalni kmečki upor leta 1579.

Avtorski izvleček

UDC 902 (497.12 N. mesto) "1890/1890"

KNEZ Tone, Custodian, Lower Carniola Museum,
YU-68000 Novo mesto, Muzejska 7

**Novo mesto in Archaeological Ages. A hundred Years
of the Excavations**

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 45/1991, No. 1,
pp. 17-24, 36 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author gives a condensed survey of archaeological inheritance in Novo mesto on the basis of the up till now researches from the time of urn grave-yards over the Hallstatt and La Tène period and provincial Roman culture till the town foundation. The richest findings come from the older iron age with princes' graves when Novo mesto was among the leading centres of Hallstatt culture in Slovenia. The archaeological findings from Novo mesto are world known.

Author's Abstract

UDC 949.712 Domžale "15" :929 Ravbar K.

VOJE Ignacij, Dr., Full Professor, University of Ljubljana,
Faculty of Arts and Sciences, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

**Relation Between Master Kozma Ravbar of Krumpperk
and the Village Community Domžale in the 16th Century**

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 45/1991, No. 1,
pp. 33-40, 24 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The treatise gives new data from the Archives of Slovenia referring to the Ravbars, the landlords of the castle Krumpperk at Domžale. The data are limited to the years of Kozma Ravbar being the landlord. New are also the data referring to the situation of the vicinity resp. the village community Domžale, which belonged to the estate Krumpperk. We also learn about the rights violation of the Krumpperk bondsmen on the community land (the right of wood and litter usage and on cattle pasture). The author also deals with a minor local peasants rising in 1579.

Author's Abstract

UDC 929 Melik V.

VOJE Ignacij, Dr., Full Professor, University of Ljubljana,
Faculty of Arts and Sciences, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Vasihj Melik — Septuagennarian

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 45/1991, No. 1,
pp. 5-13, 54 notes

Sn. (Sn., En.)

Vasihj Melik (b. on Jan. 17th, 1921 in Ljubljana) graduated in history and comparative literature in 1943. He worked in the City Archives and in the Slavik Library, as an assistant at the Historical Seminar of the Faculty of Arts in Ljubljana, since 1952 he has been a lecturer in history of economy at the Faculty of Economics. In 1959 he was elected as an university teacher for history of Yugoslav nations (except Slovenes) from the 18th century till the First World War at the Faculty of Arts. As an extraordinary professor his vena legendi has been extended to the Slovene history for the mentioned period as well. He has been a full professor since 1974. His opus comprises Slovene history of the 19th century and the beginnings of the 20th. He works especially at political and cultural history, election systems and elections, prices and living standard in the 19th century, as well as at the towns trade. He covered a series of faculty functions (deputy dean, dean), he has been active in profession associations and has been editing the Historical Review for 18 years.

Author's Abstract

UDC 325.11 :714.438 (497.12 Domžale) '06/74"

GESTRIN Ferdo, Dr., Retired University Professor, University
in Ljubljana, Faculty of Philosophy, YU-61000 Ljubljana, Gestrnova 1

Medlaeval Village Settlements in the Actual Community of Domžale

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 45/1991, No. 1,
pp. 25-31, 23 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author follows — on the basis of archival particulars and the names of parochial church patrons in the villages — the beginning of single localities in the territory of actual community of Domžale during the settlement process.

Author's Abstract

UDK 910.4 (497.12) "1737"

CARMICHAEL Catherine D., Research Unit in Yugoslav Studies,
University of Bradford BD7 1DP, Great Britain, 10, Cunncliffe
Close, Oxford OX2 7B1

Angleška gentilemana na potovanju po slovenskih krajih leta 1737

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 45/1991, št. 1, s. 41—46, 40 cit.

Sn. (En., Sn., En.)

Prispevek poskuša proučiti pisanje dveh angleških gentilemanov. Jeremilaha Millesa in Richarda Pocockea, iz leta 1737 kot vira. Čeprav njihovi komentariji niso vedno jasni, pa kažejo velik vpliv Valvasorjevega dela, zlasti njegovih razprav o Cerkljskem jezeru.

Avtorski prispevek

UDK 944 "1789":930.85 (436.5—863)

STURM-SCHNABL Katja, dr., univ. predavatelj, Institut für
Slavistik, Universität Wien, A-1010 Wien, Dr. Karl Lueger-Ring 1

Odmev francoske revolucije na slovenskem Koroškem

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 45/1991, št. 1, s. 47—53, 34 cit.

Sn. (Fr., Sn., En.)

Namen filozofov razsvetljenstva je bil človeka osvoboditi metafizičnih strahov in razglasiti nov humanizem. Janez Ziga Popovič je bil prvi med Slovenci, ki je ideje razsvetljenstva postavil na znanstveno osnovno ob upoštevanju narodnega ozadja in slovenskega jezika. Sledili so mu drugi filozofi in intelektualci na slovenskem Koroškem. Ideje razsvetljenstva se odražajo tudi v poziji bukovnikov (kmečki pesniki, med katerimi gre omeniti Micaela Andrasca), pa tudi v poziciji slovenskega pesnika Urbana Jarnika. Ideje francoske revolucije so zapustile močan vtis na družbeno-etične težnje slovenskega prebivalstva na Koroškem in njegovo poezijo.

Avtorski izvleček

UDK 341.222 (497.12) "1918/1920"

PLETERSKI Janko, dr., redni profesor v pokojju, Univerza v
Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Italijansko, nemško in slovensko (jugoslovansko) stičišče (1918—1920)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 45/1991, št. 1, s. 55—63

Sn. (De., Sn., En.)

Ozemlje Slovencev je osrednji člen edinega stičišča vseh treh velikih evropskih jezikovnih družin, romanske, germanske in slovanske. Po koncu prve svetovne vojne in razpadu habsburške monarhije je bila nova državna razmejitev na tem ozemlju med Italijo, Avstrijo in Jugoslavijo izvršena po načelu proste deljivosti slovenskega naroda. Le glavni Slovencev se je posrečilo pridružiti se Jugoslaviji. Problemi svobodnega in plodnega sožitja narodov na tem edinstvenem evropskem stičišču v teh letih niso bili rešeni.

Avtorski izvleček

UDK 329 (497.12) "1923":323.13 (=80)

PEROVSEK Jurij, mag., asistent, Institut za novejšo zgodovino,
YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Nacionalnopolitični koncepti slovenskih unitarističnih sil leta 1923

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 45/1991, št. 1, s. 65—83, 118 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

V tej razpravi k slovenski politiki leta 1923 obravnava avtor oblikovanje unitarocentralističnih nacionalnopolitičnih programov, ki so jih zastopale Narodno napredna stranka, Jugoslovanska demokratska stranka, Orljuna, slovenski del Narodne radikalne stranke, pokrajinska organizacija Socialistične stranke Jugoslavije ter njene traktacije v Sloveniji, pa tudi Samostojna kmetijska stranka in Narodna ljudska stranka. Te stranke, ki so v glavnem izhajale iz liberalnega in socialističnega tabora, so se z zagovarjanjem jugoslovanskega nacionalnega integralizma in centralističnega državnega ustrojaja postavile na rob slovenske politike.

Avtorski izvleček

UDC 944 "1789":930.05 (430.5=603)

STUBER-SCHNABL Katja, Dr., Lecturer, Institut für Slavistik, Universität Wien, A-1010 Wien, Dr. Karl Lueger-Ring 1

The Reflections of the French Revolution in the Slovenian Part of Carinthia

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 45/1991, No. 1, pp. 47-53, 34 notes

Sn. (Fr., Sn., En.)

The philosophers of the Enlightenment aimed at the liberation of metaphysical fears of the human being and proclaimed a new humanism. Janez Ziga Popovič was the first among the Slovenians who transposed on a scientific basis the ideas of the Enlightenment in consideration of the national background and of the Slovenian language, followed by other philosophers and intellectuals in the Slovenian part of Carinthia. The ideas of the Enlightenment are also reflected in the poetry of the Bukovčičs (fural poets), among which Michael Andreas should be mentioned), and also the Slovenian poet Urban Jarnik. The ideas of the French revolution had a strong impact to the socio-ethical aspirations of the Slovenian population of Carinthia and its poetry.

Author's Abstract

UDC 910.4 (487.12) "1737"

CARMICHAEL Catherine D., Research Unit in Yugoslav Studies, University of Bradford BD7 1DP, Great Britain, 10, Cunliffe Close, Oxford OX2 7BI

Two Gentlemen Travellers in the Slovene Lands in 1737

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 45/1991, No. 1, pp. 41-48, 40 notes

Sn. (En., Sn., En.)

This article attempts to examine the writings from 1737 of two English gentlemen, Jeremiah Milles and Richard Poccocke as a source. Although their comments are not always illuminating in themselves, they show the wide influence of Valvasor's work, and particularly of his treatises on Lake Cerknica.

Author's Abstract

UDC 330 (487.12) "1923":323.13 (=86)

PEHOVŠEK Jurij, M. A., Assistant, Institute for Modern History, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

National-political Concepts of the Slovene Unitarian Powers in 1923

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 45/1991, No. 1, pp. 65-83, 118 notes

Sn. (De., Sn., En.)

In his treatise on the Slovene politics in 1923 the author deals with formation of the unitarian-centralistic national-political programmes, represented by the National Progressive Party, Yugoslav Democratic Party, Orjuna (Organisation of the Yugoslav Nationalists), the Slovene part of the National Radical Party, the regional organisation of the Socialist Party of Yugoslavija and its splinter-parties in Slovenija, as well as the Independent Peasant Party and the National People's Party. Those parties which had mostly sprung out of the liberal and socialist camp, shifted themselves to the edge of the Slovene politics because of their advocating the Yugoslav national integralism and centralistic state system.

Author's Abstract

UDC 341.222 (487.12) "1918/1920"

PLETERSKI Janko, Dr., Retired Full Professor, University of Ljubljana, Faculty of Arts and Sciences,

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Italian, German and Slovene (Yugoslav) Juncture (1918-1920)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 45/1991, No. 1, pp. 55-63

Sn. (De., Sn., En.)

The territory of the Slovenes is the central link of the only juncture of all three Great European linguistic families, the Roman, the German and the Slavic. After the end of the First World War and disintegration of the Hapsburg monarchy the new state demarcation on this territory among Italy, Austria and Yugoslavija has been made according to the principle of unhindered divisibility of the Slovene nation. Only the majority of the Slovenes succeeded in their joining Yugoslavija. The problems of free and constructive coexistence on this unique European juncture haven't been solved in all those years.

Author's Abstract

UDK 325.111 (497.12) "1945/1960"

ČEPIĆ Zdenko, mag., asistent, Institut za novejšo zgodovino,
YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Povojni beg z zemlje (Notranje migracije v Sloveniji 1945--1960)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 45/1991, št. 1, s. 85--106, 67 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Z notranjimi migracijami so bile v Sloveniji v prvih petnajstih letih po koncu vojne povzročene mnoge spremembe, vidne v teritorialni podobi in družbeni sestavi. Bile so pod vplivom ekonomskih dejavnikov, pa tudi političnih. Nanje je vplivala pospeševana industrializacija in z njo vzročno posledično povezana deagrariacija in reurbanizacija. Avtor prikazuje na osnovi statističnega gradiva in rezultatov geografskih raziskav posamezne pojave in oblike notranjih migracij, njihov obseg, smeri in posledice do začetka šestdesetih let.

Avtorski izvleček

UDK 372.893

VODPIVEC Peter, dr., redni profesor, Univerza v Ljubljani,
Filozofska fakulteta, YU-61001 Ljubljana, Askerčeva 12

K razpravi o novi vsebinski zasnovi zgodovine v šoli

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 45/1991, št. 1, s. 115--125, 10 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor razmišlja o novi vsebinski zasnovi zgodovinskega pouka v šoli in ugotavlja, da bo treba pouk zgodovine po političnih spremembah v Sloveniji, Jugoslaviji in Evropi v letu 1990 postaviti na povsem nove temelje. Pouk zgodovine je treba končno osvoboditi ideoloških obrazcev in zasnovati tako, da bo odprt za najrazličnejše zornе kote. Po avtorju je mogoče razpravo začeti na osnovi, ki jo je že ob koncu sedemdesetih let predlagal profesor Bogo Grafenauer s sodelavci. Zgodovinski pouk v šoli mora slediti najmodernejšim zgodovinskim usmeritvam in se s površinske, dogodkovno-politične ravni usmeriti k predstavitvi »sveta in človeka v času in prostoru«.

Avtorski izvleček

UDK 325.252 (73=863)

KLEMENČIČ Matjaž, dr., izredni profesor, Univerza v Mariboru,
Pedagoška fakulteta, YU-82000 Maribor, Koroška cesta 160

Slovensci v Združenih državah Amerike

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 45/1991, št. 1, s. 107--112, 22 cit.

Sn. (En., Sn., En.)

Avtor obravnava priseljevanje Slovencev v ZDA, zgodovino ustvarjanja in razvoja naseblin ter organizacij, ki so delovale na nivoju celotnih združenih držav kot krvne organizacije tistih, ki so delovale po naseblinah, hkrati pa tudi zgodovino na stotisoče usod posemeznikov izseljencev in njihovih potomcev. Avtor obravnava zgodovino slovenskih fara, slovenskih narodno podpornih organizacij in zgodovino slovenskih narodnih domov.

Avtorski izvleček

UDK 949.71 "1929":929 Aleksandar I.

GRDINA Igor, asistent, Univerza v Ljubljani, Filozofska
fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Askerčeva 12

Anton Novačan pri kralju Aleksandru na dan 26. avgusta 1929

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 45/1991, št. 1, s. 127--130

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor objavlja zapisek dr. Antona Novačana, slovenskega pesnika in politika, o razgovoru z jugoslovanskim kraljem Aleksandrom 26. avgusta 1929 na Bledu. Zapis hraniljo v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

Avtorski izvleček

KLEMENČIČ Matjaz, Dr., Associate Professor, University in Maribor, Pedagogical Faculty, YU-82000 Maribor, Koroška cesta 160

Slovenes in the United States of America

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 45/1991, No. 1, pp. 107-112, 22 notes

Sn. (En., Sn., En.)

The author deals with immigration of the Slovenes to the USA, the history of foundation and progress of settlements and organizations that acted throughout the USA as head organizations to those that acted within settlements, and at the same time with the history of hundreds of thousands of individual destinies of immigrants and their descendants. The author deals with the history of Slovene parishes, Slovene national-supporting organizations and the history of Slovene national homes.

Author's Abstract

UDC 949.71 "1929" :929 Aleksandar I.

GRDINA Igor, Assistant, University of Ljubljana, Faculty of Arts and Sciences, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Anton Novčan by King Aleksander on the 26th of August 1929

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 45/1991, No. 1, pp. 127-130

Sn. (De., Sn., En.)

The author publishes the record of dr. Anton Novčan, the Slovene poet and politician, on his conversation with the Yugoslav King Aleksander in August 26th, 1929, in Bled. The record is being kept in the manuscripts department of the National and University Library in Ljubljana.

Author's Abstract

ČEPIČ Zdenko, M. A., Assistant, Institute for Modern History, YU-61000 Ljubljana, Trg osvobodilne 1

The Postwar Getaway from the Land (Inner Migrations in Slovenia 1945-1960)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 45/1991, No. 1, pp. 85-106, 67 notes

Inner migrations in Slovenia during the first fifteen years after the end of war caused many changes of territorial picture and social structure. They were influenced by the economic factors, but political as well. They were also under the influence of promoted industrialization and urbanization as well. The author links up the basis of statistic material and the results of geographical researches individual outward forms of inner migrations, their extension, directions and consequences until the beginning of the sixties.

Author's Abstract

UDC 372.833

VODOPIVEC Peter, Dr., Full Professor, University of Ljubljana, Faculty of Arts and Sciences, YU-61001 Ljubljana, Aškerčeva 12

Discussion on the New Contents Concept of History at School

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 45/1991, No. 1, pp. 113-122, 10 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author considers the new contents concept of the lessons in history at school and states that the lessons in history should be put on completely new grounds after all political changes in Slovenia, Yugoslavia and Europe in 1990. Historical lessons should be at last set free of ideological forms and conceived in such a way that they would be open to the most various aspects. According to the author it is possible to begin discussions on the basis which professor Bogo Gratenauer and his collaborators have already suggested at the end of the seventies. Historical lessons at school should follow the most up-to-date historiographic trends and orient from the surface, events-political level to the presentation of "the world and man in the time and place".

Author's Abstract

ZGODOVINSKI ČASOPIS (ZČ)

— osrednja slovenska historična revija
— glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 12/I, telefon (061) 332 611, int. 210, lahko dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

1/1947 (ponatis 1977) — 52 din	33/1979, št. 1 — 48 din
2-3/1948-49 (ponatis 1988) — 72 din	33/1979, št. 2 — 44 din
4/1950 (1987) — 68 din	33/1979, št. 3 — 40 din
5/1951 (1987) — 96 din	33/1979, št. 4 — 32 din
6-7/1952-53 (1986) — 140 din	34/1980, št. 1-2 — 56 din
8/1954 (1990) — 160 din	34/1980, št. 3 — 32 din
9/1955 (1989) — 72 din	34/1980, št. 4 — 32 din
10-11/1956-57 (1990) — 160 din	35/1981, št. 1-2 — 48 din
12-13/1958-59 (1991) — 240 din	35/1981, št. 3 — 32 din
14/1960 — razprodan	35/1981, št. 4 — 28 din
15/1961 (1989) — 56 din	36/1982, št. 1-2 — 44 din
16/1962 — pred ponatisom	36/1982, št. 3 — 32 din
17/1963 (1978) — 72 din	36/1982, št. 4 — 28 din
18/1964 (1980) — 68 din	37/1983, št. 1-2 — 40 din
19-20/1965-66 (1985) — 84 din	37/1983, št. 3 — 28 din
21/1967 — pred ponatisom	37/1983, št. 4 — 32 din
22/1968, št. 1-2 (1983) — 40 din	38/1984, št. 1-2 — 40 din
22/1968, št. 3-4 — razprodan	38/1984, št. 3 — 28 din
23/1969, št. 1-2 (1989) — 44 din	38/1984, št. 4 — 32 din
23/1969, št. 3-4 (1989) — 36 din	39/1985, št. 1-2 — 44 din
24/1970, št. 1-2 (1981) — 40 din	39/1985, št. 3 — 36 din
24/1970, št. 3-4 (1988) — 44 din	39/1985, št. 4 — 32 din
25/1971, št. 1-2 (1985) — 44 din	40/1986, št. 1-2 — 48 din
25/1971, št. 3-4 (1986) — 44 din	40/1986, št. 3 — 36 din
26/1972, št. 1-2 (1980) — 52 din	40/1986, št. 4 — 44 din
26/1972, št. 3-4 (1984) — 48 din	41/1987, št. 1 — 48 din
27/1973, št. 1-2 (1989) — 44 din	41/1987, št. 2 — 44 din
27/1973, št. 3-4 (1988) — 48 din	41/1987, št. 3 — 44 din
28/1974, št. 1-2 (1988) — 48 din	41/1987, št. 4 — 44 din
28/1974, št. 3-4 — razprodan	42/1988, št. 1 — 40 din
29/1975, št. 1-2 — razprodan	42/1988, št. 2 — 40 din
29/1975, št. 3-4 — 76 din	42/1988, št. 3 — 44 din
(kmalu razprodan)	42/1988, št. 4 — 36 din
30/1976, št. 1-2 — 48 din	43/1989, št. 1 — 40 din
30/1976, št. 3-4 — 44 din	43/1989, št. 2 — 40 din
31/1977, št. 1-2 — 76 din	43/1989, št. 3 — 40 din
31/1977, št. 3 — 64 din (kmalu razprodan)	43/1989, št. 4 — 44 din
31/1977, št. 4 — 36 din	44/1990, št. 1 — 40 din
32/1978, št. 1-2 — 48 din	44/1990, št. 2 — 48 din
32/1978, št. 3 — 36 din	44/1990, št. 3 — 52 din
32/1978, št. 4 — 40 din	44/1990, št. 4 — 60 din
	45/1991, št. 1 — 80 din

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 300 dinarjev, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 500 din dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštini nad 8 dinarjev zaračunamo dejanske poštne stroške.

Ponatis vseh zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu po posebni nižji prednaročniški ceni.

Bibliografsko kazalo za prvih petindvajset letnikov ZČ stane 32 din. Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas A
1991

941/949

120030126,1

COBISS •

ZČ, Ljubljana, 45, 1991, številka 1, strani 1–174 in I–VI